

Analiza ideja obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. godine

Lukaš, Mirko

Doctoral thesis / Disertacija

2009

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:188:489375>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka Library - SVKRI Repository](#)



**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI**

mr. sc. Mirko Lukaš

**ANALIZA IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ
PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI
OD 1850. DO 1918. GODINE**

(doktorska disertacija)

Mentor: prof. dr. sc. Jasminka Ledić, redoviti profesor

Rijeka, 2009.

SADRŽAJ

I. UVOD	6
1. POJMOVNA I TERMINOLOŠKA ODREĐENJA	9
1.1. POJAM PORODICA.....	9
1.2. POJAM OBITELJ.....	13
1.3. OBITELJ I BRAK.....	16
1.4. ČIMBENICI OBITELJSKOG ŽIVOTA.....	18
1.5. FUNKCIJE OBITELJI.....	20
2. ODGOJNO–VRIJEDNOSNA ULOGA OBITELJI	22
2.1. ODGOJNA ULOGA OBITELJI.....	22
2.2. VRIJEDNOSNI SUSTAV OBITELJSKOG ŽIVOTA.....	24
2.2.1. Odgojne vrijednosti.....	24
2.2.2. Obiteljske odgojne vrijednosti.....	26
3. TEORIJE I POGLEDI NA OBITELJ I OBITELJSKI ODGOJ	29
3.1. SOCIOLOŠKE TEORIJE OBITELJI.....	29
3.1.1. Simboličko–interakcijska teorija.....	30
3.1.2. Teorija socijalne mreže.....	31
3.1.3. Teorija društvene razmjene.....	32
3.1.4. Teorija sukoba.....	32
3.1.5. Teorija spolova.....	33
3.1.6. Teorija socijalne potpore.....	34
3.1.7. Biološko–analitička teorija.....	35
3.1.8. Ekološka teorija.....	35
3.1.9. Teorija obiteljskog sustava.....	36
3.1.10. Teorija postmoderne u obiteljima.....	37
3.2. PODRUČJA KONKRETIZACIJE OBITELJSKOG ODGOJA.....	39
3.2.1. Obitelj u funkciji odgoja.....	40
3.2.2. Sadržaji obiteljskog odgoja.....	41
3.2.3. Strategije obiteljskog odgoja.....	42
3.2.4. Odnosi među članovima obitelji.....	44
4. HRVATSKI IDENTITET	46
4.1. POLITIČKO-GOSPODARSKE I KULTURNE PRILIKE U HRVATSKOJ OD 1850. DO 1918. GODINE *.....	46
4.1.1. Vrijeme Bachova apsolutizma.....	46
4.1.2. Stanje u Hrvatskoj nakon Bachova apsolutizma.....	47
4.1.3. Vrijeme Khuenove mađarizacije.....	47
4.1.4. Hrvatske prilike na početku 20. stoljeća.....	50
4.1.5. Prvi svjetski rat na hrvatskim prostorima.....	51
4.2. PEDAGOŠKI KONTEKST HRVATSKIH PROSTORA OD 1850. DO 1918. GODINE.....	52
4.2.1. Vrijeme Bachova apsolutizma.....	52
4.2.2. Stanje u Hrvatskoj nakon Bachova apsolutizma.....	52
4.2.3. Vrijeme Khuenove mađarizacije.....	53
4.2.4. Školstvo u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća.....	55

4.2.5. Prvi svjetski rat na hrvatskim prostorima	55
4.2.6. Teorijske osnove iz kojih se deducira obiteljski odgoj od sredine 19. do početka 20. stoljeća.....	56
5. OPĆA POVIJEST OBITELJSKOG ODGOJA	59
5.1. VRIJEME KOJE PRETHODI ISTRAŽIVANOM RAZDOBLJU	59
5.2. RAZDOBLJE ISTOVJETNO S ISTRAŽIVANIM VREMENOM.....	62
6. OBITELJSKA PEDAGOGIJA I ODGOJ U KONTEKSTU HRVATSKE POVIJESTI I SUVREMENOSTI	67
6.1. PRILOZI NACIONALNOJ POVIJESTI OBITELJSKOG ODGOJA.....	67
6.2. PRIKAZ RELEVANTNIH RADOVA U PRILOG OBITELJSKOM ODGOJU U SUVREMENOJ HRVATSKOJ.....	75
II. METODOLOGIJA	82
1. UVOD	83
2. PREDMET ISTRAŽIVANJA	84
3. CILJEVI I ZADAĆE ISTRAŽIVANJA	85
3.1. GLAVNI CILJ ISTRAŽIVANJA	85
3.2. ZADAĆE ISTRAŽIVANJA	85
4. SPECIFIČNA ISTRAŽIVAČKA PITANJA.....	86
5. HIPOTEZA.....	88
5.1. GLAVNA HIPOTEZA	88
5.2. KOLATERALNE HIPOTEZE	88
6. METODOLOŠKI PRISTUPI	89
7. ISTRAŽIVAČKE METODE	91
8. PODACI ZA KOLEKTIRANJE I IDENTIFIKACIJU	93
9. UZORAK	94
9.1. GODIŠNJA IZVJEŠĆA PUČKIH ŠKOLA	95
9.2. IZBOR MONOGRAFSKIH DJELA	101
9.3. PEDAGOŠKA PERIODIKA.....	102
9.4. UDŽBENICI PEDAGOGIJE	108
10. PRIKUPLJANJE PODATAKA.....	111
11. INSTRUMENTARIJ	112
12. NAČINI ANALIZE I OBRADJE REZULTATA ISTRAŽIVANJA	116
III. REZULTATI I RASPRAVA.....	117

1. ANALIZA NOSITELJA PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	118
1.1. NOSITELJI PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI.....	118
1.2. NOSITELJI PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERaturi.....	123
1.2.1. Monografije.....	123
1.2.2. Periodika.....	127
1.2.3. Udžbenici.....	131
1.3. ZAKLJUČAK: NOSITELJI PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	133
2. ANALIZA CILJEVA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	135
2.1. CILJEVI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI.....	136
2.2. CILJEVI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERaturi.....	140
2.2.1. Monografije.....	140
2.2.2. Periodika.....	141
2.2.3. Udžbenici.....	144
2.3. ZAKLJUČAK: CILJEVI OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	145
3. ANALIZA SADRŽAJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	147
3.1. SADRŽAJI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI.....	147
3.2. SADRŽAJI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERaturi.....	156
3.2.1. Monografije.....	156
3.2.2. Periodika.....	159
3.2.3. Udžbenici.....	167
3.3. ZAKLJUČAK: SADRŽAJI OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	169
4. ANALIZA STRATEGIJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	172
4.1. STRATEGIJE OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI.....	172
4.2. STRATEGIJE OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERaturi.....	189
4.2.1. Monografije.....	189
4.2.2. Periodika.....	193
4.2.3. Udžbenici.....	199
4.3. ZAKLJUČAK: STRATEGIJE OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE.....	204

5. ANALIZA ISHODA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERATURI I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE	207
5.1. ISHODI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI.....	207
5.2. ISHODI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERATURI.....	221
5.2.1. Monografije	221
5.2.2. Periodika	222
5.2.3. Udžbenici.....	231
5.3. ZAKLJUČAK: ISHODI OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERATURI I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE	234
IV. ZAKLJUČCI.....	239
V. SAŽETAK	248
SUMMARY.....	251
VI. BIBLIOGRAFIJA	254
IZVORI - GRADA	254
LITERATURA	262
VII. PRILOZI.....	269
POPIS TABLICA.....	269

I. UVOD

Promatrajući suvremenu obitelj, koja se susreće s mnogobrojnim odgojnim izazovima, ponekad nam se čini nemoćnom da odgovori na sve odgojne probleme koji su joj nametnuti današnjim stilom života. U pronalaženju izlaza i pružanju pomoći obiteljima nameće se misao da li je moguće odgovore potražiti negdje u prošlosti. Tražeći odgovore na to pitanje, bilo je potrebno upoznati se s različitim čimbenicima obiteljskog odgoja koji djeluju na obitelji.

Spoznaja da je svaka obitelj jedinstvena i različita na svoj način, od ostalih, ali isto tako da među njima postoje i mnogobrojne sličnosti, vodila me kroz ovo istraživanje kojim se želi ponuditi optimističko gledište, da stvari nisu uvijek bile takve i da takvima neće ostati bez obzira koliko suvremeni problemi opterećivali obiteljski odgoj i što vladaju osjećaji da je sve izgubljeno i da roditelji neće moći vratiti u svoje obitelji ozračje puno ljubavi i pozitivnih moralnih vrednota.

Putem dostupne pedagoške literature i dokumentacije, istražio sam koji su to problemi opterećivali obiteljski odgoj na prostorima Hrvatske između 1850. i 1918. godine. Analizirana povijesna literatura pruža dovoljno spoznaje o tome koji su odgojni problemi opterećivali članove obitelji, kojim su se odgojnim strategijama služili u rješavanju prepoznate problematike te jesu li korišteni sadržaji i strategije uvijek donosili pozitivne ishode ili je situacija slična ili čak možemo reći ista današnjoj situaciji.

Isto kao i prije, i danas se obitelji u najvećem broju slučajeva trude rješavati svakodnevno iste probleme i čekaju ih isti ili slični izazovi u odgoju njihove djece. Poznato nam je da je za uspješan odgoj potrebno stvoriti zdravo i sretno obiteljsko ozračje u kojem uz one najteže možemo pronaći i one najsretnije trenutke svoga života. Koliko je važna obitelj, koliki su njezini utjecaji na pojedinca, ali i svekoliku društvenu zajednicu možemo slikovito prikazati citatom iz govora Barbare Bush 1990. godine, diplomantima na Sveučilištu Wellesley: «Ma koliko bile važne vaše obveze kao liječnika, odvjetnika ili poslovnih ljudi, ipak ste najprije ljudi, pa će vam najvažnije biti ono što uložite u odnose s bračnim partnerima, djecom i prijateljima. Na kraju života nećete žaliti što niste položili neki ispit, dobili još neku sudsku raspravu ili sklopili još neki posao. Žalit ćete zbog vremena koje niste proveli s bračnim partnerom, djetetom, prijateljima ili

roditeljima. Uspjeh našeg društva ne ovisi o tome što se događa u Bijeloj kući, nego o tome što se događa u vašoj kući.»

Vođen upravo ovakvim pozitivnim emocijama i stavovima o obitelji i životu, a posebice djece u njima odlučio sam se za ovaj rad. Povijest ukazuje na to da ako ne poznajemo i ne razumijemo obiteljski sustav iz kojega potječemo, ne možemo razumjeti niti svoje pravo ja, a ni društvo u kojem živimo. Ono što je rečeno za povijest kultura vrijedi i za pojedince, kao i za njihove obitelji: ako ne poznajemo obiteljsku povijest, najvjerojatnije ćemo je ponoviti.

Najvažnije je razumjeti na koji je način svatko od nas u vrtlogu obiteljskog sustava izgubio pravoga sebe i na koji se način obiteljski sustavi prožimaju i stvaraju društvo u kojem živimo. Stoga, ovaj rad želi pokazati koliko smo u obiteljskom odgoju Hrvata usko povezani s događajima iz naše prošlosti.

U strukturi rada se izdvajaju sljedeće cjeline: iza uvodnog dijela slijedi teorijski dio u kojem se u prvom poglavlju definiraju pojmovi i terminološki određuju fenomeni iz područja obiteljskog odgoja. U drugom poglavlju određuju se vrednote i vrijednosni sustav unutar obiteljskog odgoja. Treće poglavlje teorijskog dijela donosi pregled socioloških teorija i konkretizacije funkcija, sadržaja i strategija unutar obiteljskog odgoja u suvremenoj pedagoškoj literaturi. U četvrtom poglavlju donosi se kraći pregled hrvatske povijesti u kontekstu političkih, gospodarskih i kulturnih prilika u razdoblju od 1850. do 1918. godine i prikazuje se pedagoški kontekst na kojem je utemeljena hrvatska pedagoška teorija. U petom poglavlju se nalaze tekstovi kao prilozi obiteljskom odgoju, koje su kao svoj doprinos dali svjetski filozofi i pedagozi tijekom povijesti. Na kraju teorijskog dijela rada ukratko se prikazuju prilozi nacionalnoj povijesti i suvremenoj pedagogiji obiteljskog odgoja domaćih autora nakon 1918. godine do današnjih dana.

U drugom dijelu slijede metodološka poglavlja s ciljevima, hipotezama, postupcima istraživanja, uzorcima te načinom prikupljanja podataka.

U trećem dijelu rada pod nazivom Rezultati i rasprava donose se interpretacije pedagoške dokumentacije i literature, tj. analiza i rasprava sadržaja godišnjih izvješća pučkih škola, monografije, periodike i udžbeničke literature. Na kraju rada slijede zaključne misli, te pregled izvora i korištene literature.

Na ovom mjestu koristim prigodu zahvaliti svim ustanovama i pojedincima koji su mi pomogli i podržavali moja nastojanja, te mi svojim dobronamjnim i korisnim sugestijama i primjedbama pomogli da ova radnja bude ovako koncipirana i izrađena.

U prvom redu zahvaljujem filozofskim fakultetima u Osijeku, Zagrebu i Rijeci na čelu s dekanima, Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu i njihovim djelatnicima. Veliko hvala na ukazanoj brizi i povjerenju te vjeru u moje snage i sposobnosti profesorima Emeriku Munjizi, Ivanu Dumboviću, Vlatku Previšiću, kao i kolegama s Odsjeka za pedagogiju.

Veliku zahvalnost na ukazanoj podršci u mojim nastojanjima da ovaj rad ugleda svjetlo dana dugujem i na ovaj način izražavam zahvalu nesebičnoj mentorici prof. dr. sc. Jasminki Ledić.

Najviše zahvalnosti dugujem onima koji su često trebali moju pomoć a nisu je dobivali jer sam bio zaokupljen radom kako pomoći ostalim obiteljima, a moja je vjerovala da sam uvijek tu pored njih i da ono o čemu pišem mogu pronaći u meni. Stoga najveća hvala Jiřini, Mateju i Loreni, najdražim članovima moje obitelji, te prijatelju Zoranu koji nije žalio vrijeme da bi mi bio pomoć i podrška.

1. POJMOVNA I TERMINOLOŠKA ODREĐENJA

1.1. POJAM PORODICA

U suvremenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija pojma obitelji, niti unutar jedne znanosti koja se bavi proučavanjem obitelji, pa onda niti među interdisciplinarnim znanostima čijim je ona predmetom proučavanja. Za pretpostaviti bi bilo da Obiteljski zakon Republike Hrvatske iz 2003. godine određuje točno i definira što je obitelj, ali tu definiciju u njemu ne pronalazimo. Obiteljski zakon uređuje brak, odnose roditelja i djece, posvojenje, skrbništvo, učinke izvanbračne zajednice žene i muškarca te postupke nadležnih tijela u svezi s obiteljskim odnosima. Ono što se može pronaći u ovom Zakonu jesu načela na kojima se uređuju obiteljski odnosi a koji podrazumijevaju ravnopravnost žene i muškarca te uzajamno poštovanje i pomaganje svih članova obitelji kao i zaštitu dobrobiti i prava djeteta te odgovornost obaju roditelja za njegovo podizanje i odgoj. Člankom 3. ovoga Zakona izvanbračna zajednica koja se odnosi na neudanu ženu i neoženjenog muškarca a koji ne žive u drugoj izvanbračnoj zajednici izjednačena je s bračnom.

Niti u Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji iz 2003. godine ne pronalazimo definiciju obitelji, ali se pronalazi točno nabrojan krug osoba koje se smatraju članovima obitelji. U smislu ovog Zakona člankom 3. se određuje da obitelj čine: muž i žena u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici, srodnici po krvi u ravnoj lozi bez ograničenja, srodnici po krvi u pobočnoj lozi zaključno s četvrtim stupnjem, srodnici po tazbini zaključno s drugim stupnjem, osobe koje su živjele zajedno u obiteljskoj ili izvanbračnoj zajednici i njihova djeca, te osobe koje imaju zajedničku djecu, posvojitelj i posvojenik, skrbnik i šticećenik. U oba Zakona naglašava se i ističe jedna činjenica i tvrdnja koja glasi da je obitelj zajednica.

U zajednicama krvnog srodstva prepoznaju se dvije grupe obilježene s različitim terminima, i to terminom porodica i terminom obitelj. Stoga ih valja razgraničiti budući da oni nisu sinonimi iako proizlaze iz istog srodstva. Bez obzira s kojeg znanstvenog stajališta prilazili pojmu obitelji, u literaturi starijeg datuma često se kao sinonim za nju pojavljuje pojam porodica (Mladenović, 1977., Golubović, 1991), pa ćemo ga zbog povijesnog kontinuiteta ovdje ukratko objasniti.

Porodicom se smatra grupa ljudi koju čini više obitelji, tj. veća skupina ljudi povezana krvnim srodstvom ili ugovorom poput supruge, svekrve, tasta. Ona je sastavljena od većeg broja generacija ljudi: bake, majke, djece, unučadi i u svoj sastav uključuje sve srodnike,

za razliku od obitelji koja je u suvremenom društvu, gotovo u pravilu dvogeneracijska, tj. čine ju roditelji i djeca.

Terminološko određenje pojma porodice potrebno je i iz razloga što je cjelokupni istraživački dio rada povijesno povezan s razdobljem 19. i početkom 20. stoljeća kada je u pojedinim krajevima Hrvatske još uvijek bio zastupljen porodični oblik života i to u tipičnim zadružnim oblicima porodice.

Porodica je onaj dio društvenosti pojedinaca i organizacijske strukture društva koji je zajednički svim ljudima bez obzira na njihovu klasnu pripadnost, društvenu moć i utjecaj. Svim oblicima života u porodici zajedničko je to da se on odvija daleko od pogleda javnosti i dramatičnih povijesnih događaja.

Mnogi se pisci žale na nedostatak i dostupnost sustavnih znanja o porodici u prošlosti, stoga je porodica najčešće predmetom proučavanja sa suvremenog stajališta. Objektivna ograničenja u proučavanju povijesti porodice jesu:

- "socijalna nevidljivost" porodice koja se uvijek povezuje s onim što je suprotno javnom životu, tj. povezana je s intimnim životom i odnosima pojedinaca,
- "inherentna procesualnost" u kojoj se na porodicu gleda kao na životni proces u nastajanju i nestajanju, kao stalnu unutrašnju promjenu rađanja i umiranja, odrastanja i starenja. Stoga se ovaj proces češće poistovjećuje s prirodnim procesom a manje s društvenim (Milić, 1988).

Od 16. do 18. st. pojam porodice podijeljen je između pojmova zajedničkog stanovanja i srodstva. Ti pojmovi stopljeni su u zajedničku definiciju tek u suvremenom vremenu definiranja pojma porodice – obitelji. Ranije se izraz porodica mnogo češće odnosio na grupu rođaka koji su živjeli zajedno a označavao je skup ljudi koji zajedno stanuju a nisu nužno povezani krvnim i bračnim vezama. Sve do konca 18. st. u Francuskoj i u Engleskoj, bez obzira na socijalni milje koji se promatra, u porodicu je ulazila rodbina i posluga koja živi u kući i to sve dok su i jedni i drugi podčinjeni glavi porodice. U to vrijeme koristi se i čitav niz sinonima za pojam porodice: loza, kuća, porijeklo, rod, soj, izdanak, potomstvo. Tijekom 18. st. često možemo čuti izraz: «francuska kraljevska kuća učvrstila se na španjolskom tronu». Uočavamo da se u plemićkim krugovima riječ kuća koristila umjesto riječi porodica. Izrazi porodica isto kao i kuća ne mogu se pronaći među marginalnim društvenim skupinama, jer su ovi pojmovi bili karakteristični samo za elitu. Dictionnaire de Trevoux iz 1771. godine kaže: »Porodice se formiraju bračnim vezama, ugladenim ponašanjem koje se razlikuje od ponašanja nižih slojeva i kultiviranim navikama koje se prenose s oca na sina».

Francuski povjesničar (Flandrin, 1982) ističe upotrebu srodnih termina: loza, srodstvo, kuća, domaćinstvo, a termin porodica koristi tek od početka 17. st.. Do 18. st. u literaturi su korišteni različiti termini, njihovo težište bilo je na zajednici svakodnevnog života bez obzira na srodničke relacije, tj. porijeklu i bez obzira na aktualnu pripadnost određenoj kućnoj, odnosno domaćoj zajednici. Za predindustrijsku epohu istraživači umjesto termina porodice koriste često termin domaća zajednica, kao svojevrsna srodnička, proizvodno-potrošačka jedinica i oblik društvenog života.

Osim povijesne problematike o broju članova i izgledu porodice u predindustrijskom razdoblju došlo se i do spoznaja da je i proces opadanja broja novorođene djece u Europi započeo mnogo ranije, točnije već početkom 16. st. Razlog tomu bio je vrlo visoki postotak celibata koji je najviše bio uzrokovan socio-ekonomskim razlozima, a pogađao je jednako i muškarce i žene.

Ono što je nedvojbeno uništilo porodičnu solidarnost i povezanost članova i na to mjesto donijelo individualizam, egoizam i patologiju svakako je u povijesti bio proces industrijalizacije. Dosadašnja istraživanja pokazuju da je porodica kako prije tako i poslije nastupa industrijalizacije predstavljala snažnog idejno-ideološkog i vrijednosno-kulturološkog posrednika u prihvaćanju i uspostavljanju nove organizacije i načina života koji je donio ekonomski procvat kapitalizma. Intenzivna industrijalizacija slamala je i razbijala porodicu koja joj je omogućavala ubrzani razvoj i polako stvarala današnje krhko, nestabilno i kratkotrajno obiteljsko jedinstvo, koje mnogi sociolozi danas nazivaju mjestom nužne stvarnosti a (Ogburn i Nimkoff, 1955) govore i o suvremenoj «alijenaciji» od obitelji. Metaforički je (Tompson, 1991) primijetio: «Tvornička je sirena, bukvalno, svakog jutra svojim zvukom cijepala porodicu».

Iz svega se mogu izvesti zaključci da je porodica kućna zajednica koja predstavlja prvo od srodničkih i prirodnih stanja čovjeka. Ona je najstarija i najprirodnija od svih zajednica i služi kao osnova za državne zajednice. Narod ili države nisu ništa drugo do zajednice sastavljene od više porodica.

Definiciju porodice daje (Ekerman, 1966): «Porodica je naziv za instituciju koja je stara koliko i sam ljudski rod, ona je paradoksalna i nedokučiva pojava. Dobiva mnoge oblike. Svugdje je ista a ipak nigdje nije ista. Stoljećima je ista, a ipak nije ista. Stalni preobražaj porodice kroz stoljeća posljedica je neprestanog procesa evolucije; forma porodice oblikuje se prema uvjetima života koji prevladava na određenom mjestu i u određenom vremenu. U naše doba porodica naročito brzo mijenja svoj lik; ona se veoma upadljivo prilagođuje društvenoj krizi koja je obilježje našeg povijesnog perioda. Nema ničeg utvrđenog

ili nepromjenjivog u porodici, osim što smo uvijek s njom. Prema tome nije nimalo čudo što tako prirodno i bez razmišljanja prihvaćamo njenu ulogu u našem životu. Iako smo imali tisuće godina da se naviknemo na nju, ipak svaka generacija mora ponovno učiti kako se živi u njoj.»

O tri povijesna tipa porodice govori (Golubović, 1981): rodovskom tipu, patrijarhalnom tipu i egalitarnom tipu. Rodovski tip temelji se na porodičnom gnijezdu koji stoji kao podgrupa u okviru šire srodničke grupe. U njemu se bračna veza temelji na dužnosti i to prema srodničkoj grupi, a može biti patrilokalna ili matrilokalna. Autoritet se zasniva na starosnom principu budući da su stariji prenositelji tradicije. U okviru srodničke jedinice obavljaju se društvene funkcije, a svojinski odnosi počivaju na zajedničkoj imovini. Patrijarhalni tip porodice označava proširenu i stabilnu porodicu u kojoj otac ima glavnu ulogu (*pater familias*), a odnosi se zasnivaju na autoritativnom tipu ponašanja. Više generacija živi zajedno. Egalitarni tip porodice zasniva se na labavim srodničkim vezama. Brak se zasniva na zadovoljavanju vlastitih potreba i jednog i drugog partnera pa ima karakteristike individualne i privatne stvari svake individue.

U suvremeno doba pojavljuje se i demokratski tip porodice. Ona je karakteristična za industrijaliziranu i urbaniziranu sredinu. Odnosi u takvoj porodici su bitno drugačiji od patrijarhalnih odnosa pa članovi porodice nisu više izrazito ovisni o glavi porodice. Ova porodica nastaje kao posljedica prosvjećenosti i građanskih revolucija 18. i 19. stoljeća, te kao posljedica industrijske ekspanzije i priljeva seoskog stanovništva u gradove. Glavni pokretač demokratizacije porodičnih odnosa su novi ekonomski odnosi. Porodica više nije proizvođačka, a njezini članovi nisu uključeni u zajedničko privređivanje, već ona postaje potrošačka porodica koja živi od zarade stečene na radnim mjestima izvan kuće. Osnovni element demokratizacije porodice leži u snažnijoj emancipaciji žene i njezinom uključivanju u proces proizvodnje, tj. njezinoj mogućnosti da sama sebe uzdržava.

U najvećem broju naših porodica demokratizacija je tek započela. U izvjesnom smislu položaj žene u suvremenoj porodici ponekad je znatno teži nego što je bio ranije. U patrijarhalnoj porodici uloga žene je bila jasno definirana a time i njezine obveze. Ona je doduše bila zavisna od muža i njemu podređena, ali je s druge strane muž strogo izvršavao svoje funkcije zaštitnika porodice i svoje žene.

1.2. POJAM OBITELJ

Povijesni razvoj obiteljske zajednice povezan je s njezinom strukturom. Najmanja obiteljska jedinica naziva se inokosna obitelj (nuclear family), nju sačinjavaju muž, žena i njihova djeca. Takva obitelj može biti proširena vertikalno i horizontalno. (Haralambus, 1989) navodi da je inokosna obitelj prisutna u svakom društvu.

Struktura obitelji prema tradicionalnim modelima sastojala se od oca, majke i njihove djece te krvnih srodnika obitelji, djeda, bake i drugih članova šire obitelji. Danas sve više primjećujemo strukturu koju osim klasične (oca, majke i djece) predstavljaju i obitelji razvedenih brakova – binuklearne obitelji, izvanbračne veze ili samohrani roditelji.

Pokušavajući što više pojasniti pojam obitelji promatran suvremenim stajalištima, ovdje su prezentirane definicije iz različitih znanstvenih područja koja se bave obiteljskim životom.

S tradicionalnog gledišta kada se govori o obitelji možemo preuzeti definiciju (Haralambos i Holborn, 2002, 504) koji obitelj definiraju kao društvenu skupinu koju karakterizira zajedničko prebivanje, ekonomska suradnja i reprodukcija i u kojoj ona obuhvaća odrasle osobe oba spola od kojih barem dvije održavaju društveno prihvaćenu spolnu vezu, plus jedno ili više djece, vlastite ili usvojene, te odrasle osobe koje seksualno kohabitiraju.

Antropološka definicija promatra obitelj kao skupinu sastavljenu od žene, njezine djece i barem jednog muškarca vezanog brakom ili krvnim srodstvom. (Haviland, 2003)

Sociološki pogledi na obitelj uključuju sljedeće definicije:

Obitelj se odnosi na one osobe koje dijele zajedničku povijest, koji se vole, koji su živjeli veći dio života zajedno, i koji dijele profesionalne interese, ekonomske potrebe, političke poglede ili seksualne preference. (Lindsey, 1981 u Jelavić 2007)

Obitelj se sastoji od dvije ili više osoba koje žive zajedno u dužem periodu i dijele jedno ili više od sljedećega: rad koji se koristi za kuću, seks, brigu i hranjenje djece te intelektualne, duhovne i rekreacijske aktivnosti. (D' Antonijo, 1983, u Jelavić 2007)

Pokušavajući sintetizirati mnoge definicije obitelji (Lamonn i Riedmann, 1985) kažu da je obitelj svaka grupa ljudi u braku, krvnom srodstvu, usvajanju, seksualnim i međusobno intimnim odnosima. (Wynne, 1988) govori o važnosti obitelji posebice u međusobnoj brizi i uzajamnosti, komunikaciji, zadovoljstvu, rješavanju problema. (Breunlin, Schwartz i drugi 1992) opisuju život u obitelji kao kompleksan proces u kojem posebnu ulogu imaju ljubav,

atraktivnost, njega, odgoj, dobronamjernost, koordiniranost, jasna i za sve članove obitelji jednaka pravila ponašanja.

Statističke definicije podrazumijevaju sljedeće poglede na obitelji:

Obitelj se sastoji od roditelja i njihove djece, koja nisu u braku, od muža i žene bez djece, ili muškarca i žene koji žive u izvanbračnoj zajednici. (Statistički ljetopis, 2001)

Obitelj čine dvije ili više osoba povezanih krvno, brakom ili posvajanjem koje žive u istom kućanstvu. (US Bureau of the Census, 2000) Obitelj čine dvije ili više osoba koje dijele resurse, odgovornosti za donošenje odluke, dijele vrijednosti i ciljeve i obavezale su se jedna drugoj na duže vrijeme.

Obitelj je mreža dijeljenja i predanosti bez obzira na krvnu pripadnost, pravne veze, posvojenje ili brak. (American Home Economic Association, 2002)

Obitelj može biti gledano iz javne perspektive jedna ili dvije odrasle osobe, povezane brakom, partnerstvom ili roditeljstvom, koje dijele brigu o onima koji o njima ovise, s naglaskom na ključni čimbenik – ovisnost o nekome. (Cherlin, 2008) Ova obitelj podrazumijeva bračni ili izvan bračni par s djecom, jednog roditelja s djecom čija je funkcija odgoj i briga o djeci, briga o starima i nemoćnima te briga i pomoć osobama s invaliditetom.

Gledajući na obitelj iz privatne perspektive obitelj definira kao dvije ili više individua koje održavaju prisnu vezu za koju očekuju da će potrajati, žive u istom kućanstvu, zajednički ulažu prihode i kućni rad. Ovdje se podrazumijevaju ključni pojmovi prisnosti između roditelja i djece, seksualnih partnera i dijeljenje unutrašnjih vrijednosti. To mogu biti oženjeni ili neoženjeni parovi bez djece, gay ili lezbijski parovi povezani ljubavlju, intimnošću i emocionalnom podrškom. (Cherlin, 2008)

S gledišta pedagogijske znanosti zajednica u kojoj nema potomstva ne smatra se obiteljskom nego bračnom zajednicom. Obitelj se ovdje isključivo promatra kao zajednica koju čine isključivo partneri sa svojim potomstvom.

U postmodernom društvu partneri ne moraju biti vezani institucijom braka pa su izvan bračne zajednice jednako priznate kao i bračne te sa sobom nose sve beneficije ili nedostatke. Stoga stajališta ni njihovo potomstvo ne mora biti biološko pa se i usvojena djeca smatraju temeljnim čimbenikom obiteljske zajednice. Bračni partneri postmodernog društva nisu isključivo suprotnog spola, pa obitelj mogu činiti istospolne bračne i izvanbračne zajednice. Obitelj ovdje više ne mora biti temeljena isključivo na bračnom paru i njihovom potomstvu nego se sve više pojavljuju jednoroditeljske obitelji koje su to postale zbog rastave, smrti partnera ili odlukom roditelja da sami skrbe o svom potomstvu.

I sociolozi i pedagozi slažu se u jednom da je obitelj temelj društva, univerzalna društvena institucija bez koje društvo ne bi moglo funkcionirati. (Maleš, 1988., Vukasović, 1998)

Obitelj je promjenjiva društvena zajednica, stara koliko i ljudski rod. Mijenja se i prilagođava društvenim promjenama. Patrijarhalna obitelj i danas postoji u mnogim društvima kao tradicionalan tip obitelji sa svim svojim specifičnim obilježjima. Temeljna obilježja takve obitelji čine klasno uređenje, privatno vlasništvo, ruralnost, muževa vlast, očinska vlast, formalna monogamija i dvostruki moral. (Mladenović, 1977, 125-128) Iako su se dogodile velike promjene u demokratizaciji obitelji, patrijarhalna obitelj prisutna je u velikom dijelu svijeta pa i kod nas. Ovi utjecaji najčešće se manifestiraju zbog utjecaja religije i odgojnog nasljeđa.

Promatranje obitelji u ovom radu ograničeno je na strogo određeno vremensko razdoblje, stoga je potrebno prikazati i stajalište koje je obilježavalo većinu toga vremena i davalo mu posebnu, religijsku - kršćansku notu. Teološki pogledi na obitelj nisu se mijenjali od tog razdoblja do danas. Prema kršćanskom učenju Božji plan braka nalazi svoju puninu u obitelji čiji je temelj i izvor, jer stvorivši muža i ženu Bog je ustanovio ljudsku obitelj i providio je osnovnim ustrojstvom. (Katekizam Katoličke crkve, 1994) Iz ove intimne i konstitutivne veze u braku i s ljubavlju koja ju definira, proizlazi identitet svake obitelji i poslanje da čuva i prenosi ljubav formirajući autentično zajedništvo, služenje životu i participiranje na izgradnju društva. (Baloban, 1990)

Katolička crkva naučava da je kršćanska obitelj zajedništvo osoba, znak i slika zajedništva Oca, Sina i Duha Svetoga. Na ovu sigurnu bazu oslanja se ljudska obitelj, također u svim svojim nesigurnostima i nedosljednostima. Ona je manifestacija unutarnjeg života Presvetog Trojstva. Bračna plodnost drži se slikom Božje plodnosti, tako da obitelj nije tek ugovorena društvena nagodba u kojoj se zadovoljavaju potrebe pojedinaca nego je institucija koja proizlazi iz Božje volje. Tako se s teološkog stajališta obitelj promatra kao škola u kojoj se počinje učiti istina o trojedinom Bogu. (Katekizam, 1994)

Upravo zbog različitosti tradicionalne, moderne i postmoderne obitelji od kojih se niti jedan ne smatra normom u odnosu na drugi tip danas više nije moguće ponuditi jednu teoriju, obitelji budući da različiti tipovi zahtijevaju različita tumačenja. (Haralambos i Holborn, 2002, 503)

1.3. OBITELJ I BRAK

Čovjeku je potrebna gotovo trećina njegove životne dobi da odraste. Briga roditelja omogućuje i pojačava polagani razvitak djece, bez obiteljskog utjecaja takvo dozrijevanje ne bi bilo moguće. Kolektivna i individualna komponenta čovjekove naravi moraju biti u delikatnoj ravnoteži. Kolektivna komponenta vodi kooperaciji i sugerira pojedincu požrtvovnost i ustrajnost kad slijedi daleke ili visoke ciljeve, a individualna komponenta njegove naravi nameće mu ili sugerira osobnu ambiciju i gura ga da se istakne unutar zajednice kako bi za sebe pronašao adekvatan status. Iz ovih tendencija proistječe i njegova težnja da bude isto tako dobar kao i drugi ili još bolji, tj. da prestigne druge te da ih nadmaši u svemu što su do sad postigli. Čini se da je upravo obiteljska atmosfera i organizacija ta koja stvara specifičnu delikatnu ravnotežu. Razum, jezik i kultura razvili su se u dva koncentrična kruga u obitelji i u široj zajednici (Erlich, 1968).

U krilu obitelji dijete može istraživati i raditi godinama iste pogreške, može vježbati svoje sposobnosti bez apsolutne potrebe za uspjehom. Ono može vježbati individualnim tempom i prema osobnim sklonostima. Za dijete je obitelj dugo vremena jedina zajednica koju poznaje, u njoj uči kooperaciji, ljubavi, osobnoj privrženosti i sličnim humanim svojstvima koja su ugrađena u svaku socijalnu organizaciju.

Roditelji i djeca stvaraju točno definiranu grupu, i tamo gdje žive odvojeno i tamo gdje su udruženi u veliku kuću i zadružnu porodicu. Život u braku postaje norma, a jedina iznimka je urbanizirana, industrijalizirana sredina gdje ima dragovoljnih samaca, ali i takvih protiv svoje volje. Mnogi primitivni i svi ruralni narodi smatrali su brak jedinom mogućnošću za život odraslih ljudi. Spominje se i slučaj kako su pravoslavni seljaci u Hercegovini prisilili svog svećenika udovca da se ponovno oženi unatoč svim zaprekama crkvenog prava. Oni su naknadno od crkvenih poglavara iznudili posebnu dozvolu za taj čin. (Vrčević, 1890)

U mnogim zajednicama tek muž zajedno sa ženom stvara kućanstvo. Oni se nadopunjuju, a domaćinstvo se ne može voditi bez njih dvoje. Za brak važnu ulogu imaju ekonomsko-domaćinski momenti, seksualni momenti i interes za djecu. Međutim, sama seksualnost ljudi nikada nije bila isključiva svrha braka jer se ljudi odlučuju za različite mogućnosti. Osim toga u seksualnim pitanjima ima toliko individualnih razlika da se na tako klimavom terenu nikada ne bi mogla izgraditi obitelj.

Djeca su važna i željena kod svih naroda. Djeca, osobito muška, su nekada bila najveći obiteljski imetak. Stara kineska poslovice kaže: "Pokaži mi bogatog čovjeka bez

sinova, a ja ću ti pokazati čovjeka koji neće zadugo ostati bogatim. Pokaži mi siromaha s mnogo sinova, a ja ću ti pokazati čovjeka koji neće dugo ostati siromahom“.

U mnogim sredinama ona su jedini izvor blagostanja i jedina pomoć starijima. Ona dižu roditeljima vrijednost, a majci su «krila» i «odmjena». Često su veza sa starinom i lozom koja vodi s koljena na koljeno i koja će se nastaviti u budućnosti. Djeca i u mističnom smislu znače povezanost s precima i zalog za budućnost: netko će ipak moći «paliti svijeću» na dan mrtvih. U mnogim narodima brak se smatra definiran tek onda kada se rodilo dijete. U nekim se krajevima brak mogao razvrgnuti ako u njemu nije bilo djece. Uzajamnost roditelja i djece svugdje se podrazumijevala sama po sebi, a briga za ostarjele roditelje smatrala se svetom dužnošću. Tamo gdje nije bilo sreće da se dobije dijete dolazilo je do čestih pokušaja, ali i pribjegavanja mističnim fenomenima – hodočašća, zavjeta, paljenja svijeća ... Muslimanke su se molile sv. Antunu, a kršćanske žene su nosile sa sobom amulete - hodžin zapis iz Kurana.

Braća i sestre kroz povijest su također imala veliku socijalizacijsku ulogu u odgoju djece. Djeca su se međusobno odgajala, a često se može naći podatak da starija braća i sestre imaju važniju ulogu od roditelja. U nekim krajevima brat je sestrin zaštitnik i čuvar njenog morala.

Bračna zajednica temelj je svake obitelji i osnovom za odgoj bračnih partnera i njihove djece, konkretno, svih članova obitelji. Obitelj svoj život započinje odlukom dvoje ljudi da žive zajedno, a njezino trajanje biti će onoliko koliko bude čvrsta njihova veza. U međusobnom kontaktu sa svojim okruženjem roditelji i djeca šalju poruke iz kakvih obitelji potječu. (Bosančić, 1994)

Brak se promatra kao način na koji društvo propisuje kako će se regulirati spolni odnosi i reprodukcije. Najčešće služi kao osnova obiteljske zajednice. Želimo li definirati brak tada ga promatramo kao vezu jednog ili više muževa (muškog ili ženskog spola) i jedne ili više žena (ženskog ili muškog spola) koju društvo shvaća kao trajno dodijeljeno pravo na uzajamni seksualni pristup. (Haviland, 2003) Ova definicija braka podrazumijeva društveni odnos, reguliran pravom i plod vlastitog nastojanja gdje je spolno općenje biološka kategorija.

Postoje velike kulturne razlike u odnosu na oblike braka i njegovo značenje. Brak može imati monogamni oblik koji podrazumijeva jednog partnera i preferira se u zapadnim kulturama. Poligamijski brakovi se preferiraju na područjima Afrike i Azije, a mogu imati sljedeće oblike: poliandriju gdje jedna žena ima više muževa, poliginiju gdje jedan muž ima više žena i grupni brak koji podrazumijeva nekoliko muškaraca i žena koji imaju seksualni pristup jedan drugom.

Brak ima značenje stvaranja saveza između skupina ljudi a podrazumijeva ekonomski i politički utjecaj, te na taj način ne može biti samo stvar dvoje ljudi. (Haviland, 2003)

Brak i obitelj od velikog su značaja za ljudsko društvo. Upravo preko obitelji njezini članovi postaju bliži, nestaje međusobne hladnoće, tj. nastaje posebna toplina koja se kasnije iz obiteljske atmosfere prenosi na onu veliku narodnu obitelj. Za narod je obitelj *conditio sine qua non*. Izginu li obitelji nestaje i naroda, narod bez obitelji je narod bez budućnosti.

Pojam kućanstva može, ali i ne mora biti sinonim za obitelj. Kućanstvo je u današnjem društvu osnovna jedinica stanovanja u kojoj se organizira i vodi gospodarska proizvodnja, potrošnja, nasljeđivanje, podizanje djece i pružanje skloništa.

1.4. ČIMBENICI OBITELJSKOG ŽIVOTA

Obiteljska atmosfera, stilovi života i odgoja, pravilan položaj svakog pojedinog čimbenika u obitelji imaju presudnu ulogu i posebno mjesto kako u životu odraslih osoba tako i u razvitku svakog djeteta. Vrlo često u svakodnevnom kontaktu s odraslim osobama možemo zamijetiti važnost koju oni pridaju nekim događajima koje su doživjeli kao djeca u svojim obiteljima. Mnogi govore o svojoj sreći u djetinjstvu koju kasnije nisu imali prilike u tolikoj mjeri doživjeti. Neki se prema ovom razdoblju svoga života odnose s mnogo gorčine i vrlo rijetko govore o svom djetinjstvu spominjući samo neki tužan i težak trenutak iz tog razdoblja. Nažalost postoje i osobe koje su prema razdoblju djetinjstva totalno ravnodušne.

Obitelj je djetetu najprimjerenije životno učilište i prostor nastanka i razvoja. Čimbenici obiteljskog života mogu biti majka, otac i dijete.

«Ljubav majke i djeteta najčišća je i najpouzdanija veza između dvaju bića. U tome je odnosu majčina ljubav trajni čimbenik na koji dijete uvijek može računati pa i kada njegovi osjećaji izbljedu ili se preusmjere na nekog drugoga.» (Gruden, 1997)

«Kao što majka hrani dijete materijom svoga tijela dok još nije sposobno da primi drugu hranu, tako prava mati pruža djetetu i psihičku hranu. Ona mu je potrebna sve do njegove čuvstvene zrelosti, koja će mu omogućiti da krene u samostalan psihički život. Duševna hrana koju majka daruje svome djetetu njezina je ljubav prema njemu. Ona usađuje u dijete osjećaj prihvaćenosti i voljenosti u sredini u kojoj se razvija. Na iskustvu da nekome nešto znači, da je nekome potrebno i zanimljivo, dijete gradi osjećaje vlastite vrijednosti, i to je opet značajan doprinos

njegovu povjerenju u samoga sebe, a onda i osjećaju sigurnosti u određenoj životnoj situaciji u kojoj se našlo.» (Košiček, 1983, 14)

Zapaža se da dijete od prvog trenutka svoga rođenja traži vezu s majkom. Ona je njegov prvi most ka životu i zajednici. Majka djetetu posreduje prvo iskustvo, ljubav i povjerenje. Taj odnos mora imati razumnu mjeru kako se ne bi dogodio negativan socijalni i društveni razvoj djeteta. «Ako se majka trudi da dijete isključivo veže za sebe, onda će ono kasnije odbiti pokušaje da se u njemu probudi interes za druge. Ono će se uvijek oslanjati na pomoć majke, i u svakom onom u kojemu naslućuje rivala ili konkurenta koji se otima o njenu naklonost vidjet će neprijatelja.» (Adler, 1984, 331)

Duže prekidanje emocionalnog odnosa majka – dijete u prve tri godine djetetova života ostavlja karakteristične posljedice po ličnost djeteta. Ovakva djeca najčešće bivaju emocionalno povučena i izolirana. Djelomično prikraćenje dovodi dijete do velikog straha, pretjerane potrebe za nježnošću i ljubavlju, te do jake želje za osvetom, što opet izaziva osjećaje krivice i potištenosti. (Bowlby, 1953, 34)

Uočavajući neprocjenjivu vrijednost majke u obiteljskom odgoju djeteta, može se reći da nepostojanje majčine njege dovodi do potpunog gubitka i uništenja sposobnosti uspostavljanja afektivnih odnosa u kasnijem životu.

Pored majke, uočava se i vodeća uloga oca u obiteljskom odgoju djece, tu ulogu mnogi znanstvenici smatraju nezamjenjivom upravo kao i majčinu. Muška se djeca žele identificirati sa svojim ocem, a ženska s majkama. Svaka identifikacija i poistovjećivanje ne mora uvijek donositi i pozitivne posljedice. Npr., «kada otac u svom pozivu ima puno uspjeha, onda se dešava da djeca imaju osjećaj da nikada neće biti u stanju dosegnuti njegove uspjehe.» (Adler, 1984, 346)

Za razvitak spolnih uloga i spolne identifikacije vrlo je važna uloga oca. «On djecu najprije oslobađa jednostrane vezanosti uz majku, što je važan čin u njihovu razvoju. Zatim djeci nadopunjuje nepotpunu sliku o čovjeku u liku žene, predodžbom čovjeka u liku muškarca. Time ne samo da muška djeca postaju muževnija nego i ženska ženstvenija.» (Vukasović, 1994) U početku kao pomoćnik i suradnik, a u kasnijim fazama razvoja i kao nositelj odgoja, otac će zauzimati sve važniju ulogu. To se očituje već potkraj prve godine, prilikom učenja hodanja. U tim praktičnim situacijama, kada dijete ovladava prostorom i uči prve korake, otac se može i mora pojaviti kao prvi «učitelj» koji pridržava dijete, hrabri ga i pomaže mu da prohoda, a tu istu ulogu

može imati i prilikom učenja govora, upoznavanja okruženja itd. ... Dijete rado šeće s ocem, priča s njim, igra se, «pomaže» mu u obavljanju raznih kućanskih poslova.

Iz navedenog se prepoznaje potreba povezanosti djeteta i s ocem i s majkom, njihova međusobna komunikacija daje djetetu osjećaj sigurnosti, radosti i sreće. Ovi momenti postaju pozitivna pretpostavka uspješnog obiteljskog odgoja. (Vukasović, 1994.)

1.5. FUNKCIJE OBITELJI

Promatrajući obitelj govori se o velikom broju suvremenih funkcija obitelji. Međutim, uz sve njih na obitelj se najčešće vezuju četiri elementarne funkcije bez kojih ona ne bi mogla preuzeti svoju ulogu, a to su: biološko-reproduktivna, ekonomska, socijalizacijska odnosno odgojno-obrazovna. Uz njih se pojavljuje i funkcija zadovoljavanja spolnog nagona koja ne mora uvijek nužno biti realizirana unutar same obitelji. Sljedeće četiri funkcije nazivaju se univerzalnim funkcijama obitelji: seksualna, reproduktivna, ekonomska i odgojna. (Haralambos i Holborn, 2002, 508)

Danas ne možemo više govoriti o biološko-reproduktivnoj funkciji obitelji u punom značenju te riječi, (uz moderne banke spermija i jajnih stanica, samohrane roditelje i posvojenje djece).

Iako starijeg datuma najprihvatljivija kategorizacija zadaća i funkcija obitelji jest Parsonsova iz 1955. i 1959. godine, gdje autor navodi dvije temeljne funkcije obitelji: primarna socijalizacija djece i stabilizacija ličnosti odraslih pripadnika društva (Haralambos i Holborn, 2002, 509). Parsons naglašava odgojno-obrazovnu funkciju obitelji u kontekstu prenošenja društveno-kulturnih normi i adaptaciju ličnosti u kojoj je poželjno iskazati individualnost i pritom ne narušiti demokratski poredak živeći u duhu humanističko-demokratskih nastojanja. Parsons tvrdi da su obitelji tvornice koje «proizvode ljudske ličnosti», iako je zbog te tvrdnje bio izložen kritici, ipak se obitelji priznaje socijalizacijsko-odgojno-obrazovna funkcija. (Parsons, 1959).

Obrazlažući funkcije obitelji, sociolozi govore i o seksualnoj funkciji obitelji i naglašavaju ulogu majke i oca, ali uopće ne ističu spolno zadovoljavanje nagona majke i majke, oca i oca, majke i njezinog privremenog partnera koji nije članom obiteljske zajednice te oca i njegove privremene partnerice. Život se održava i nastavlja stvaranjem ili usvajanjem potomstva, bez tog kontinuiteta ne bi bilo ljudske zajednice i stoga proizlazi reproduktivna funkcija obitelji. Suvremena obitelj nije više zajednica proizvođača poput patrijarhalne

obitelji, nego je isključivo potrošačka i konzumentska, stoga obitelj svojim radom i prihodima mora osigurati i zadovoljiti ekonomske i egzistencijalne potrebe svojih članova. (Haralambos i Holborn, 2002, 508)

Emotivna funkcija obitelji koju spominje (Vukasović, 1998) podrazumijeva odrastanje u stabilnu, zrelu osobu koja zna primati i poklanjati ljubav. Učenje tih emocija podrazumijeva prepoznavanje i iskazivanje vlastitih pozitivnih emocija i kanaliziranje negativnih te uočavanje tuđih emocionalnih stanja.

Moralna funkcija o kojoj govori (Mladenović, 1979) karika je lanca socijalizacijsko-odgojno-obrazovne obiteljske funkcije. U razvijanju moralno-vrijednosnih sfera čovjeka prvenstvo pripada obitelji koju možemo nazvati prvom moralnom školom. Obitelj jeste i škola društveno-kulturnog života u kojoj članovi usvajaju kulturu i povijest naše civilizacije.

Ne smije se zaboraviti ni funkcija pružanja zaštite i skrbi u obitelji, te sigurnosti, zabave i rekreacije svojih članova. Iako danas uzbuđenje i zabava sve više dolaze izvan obiteljskog života, društvo ne može u potpunosti preuzeti brigu za sve funkcije obitelji pa se između ostalog sve više govori o porastu broja mladih ovisnika o narkoticima, alkoholu, izvanbračnom roditeljstvu maloljetnika i drugim sklonostima mladih ljudi. Stoga naglašavamo da je upravo ova socijalizacijsko-odgojno-obrazovna funkcija obitelji ono što obitelj najčešće drži na okupu te joj ne dozvoljava raspad.

2. ODGOJNO–VRIJEDNOSNA ULOGA OBITELJI

2.1. ODGOJNA ULOGA OBITELJI

Za svako zvanje predviđena je potrebna i posebna sprema bilo kroz studij, odgoj ili rad. Ne možemo ni zamisliti da bi brodove počeo izgrađivati netko tko još nikad nije učio ili vježbao taj zanat, dok se još jedino za roditeljsko zvanje ne traži nikakva sprema. Tako se odgoj djece, koji je bitan u roditeljskom zvanju, povjerava posve lagano osobama koje često još ni same nisu dovoljno odgojene i kojima je odgoj jedva i po imenu poznat.

Mogućnosti i granice odgoja u obitelji kreću se od krajnjeg pedagoškog pesimizma do pedagoškog optimizma. Jedni tvrde da je svaka odrasla osoba osposobljena i spremna za obiteljski poziv samim prisjećanjem na vlastitu mladost i na oblike odgajanja koji su tada primjenjivani i potkrepljuju svoje tvrdnje da je odraslima odgojna sposobnost nekako instinktivno po prirodi dana, tj. da je taj osjećaj jedan od najsajajnijih i najljepših darova prirode. Dok drugi zastupaju tvrdnju o potpunoj nepripremljenosti roditelja za odgojnu funkciju i veliku prednost daju izobrazbi odraslih. Za obiteljsku pedagogiju odgoj u užem smislu je plansko, namjerno djelovanje i utjecaj prije svega na mlade pripadnike. Njegov temeljni cilj je što bolje i pravilnije uključivanje mladih u postojeće društvo i društveno okruženje te društveno kulturno djelovanje. (Žerovnik, 1996.)

Definirajući pojam odgoja želi ga se približiti kao temeljnu funkciju unutar obiteljskog života. Prema nekima odgoj je «ukupnost socijalnih aktivnosti kojima ljudi pokušavaju unaprijediti osobnost drugih ljudi u bilo kojem pogledu», ili «odgoj je interakcijsko, komunikacijsko i socijalno osamostaljivanje pojedinca», «odgoj je sustavna pomoć pojedincu da formira i oblikuje svoje ponašanje», «odgoj je neplaniran i planiran slijed prihvatanja vrijednosti i ponašanja u socijalno predvidivim situacijama», ili «odgoj je pomoć pojedincu u procesu socijalnog osamostaljivanja», ili «odgoj je proces izgradnje samouvjerenja i samostalnosti». Iz brojnih bi smo definicija mogli izlučiti više ili manje ključnih riječi i preko njih pokušati konstituirati novu definiciju, u kojoj bi sigurno najznačajnija riječ bila samostalnost. (Banner, 1989, u Osnove suvremene pedagogije, 1999)

Sva društveno neprihvatljiva ponašanja i sve smetnje u razvoju djece ne mogu se pripisati slabostima njihovih obitelji kada postoje i drugi negativni čimbenici: prekomjerna konzumacija televizijskih programa, loš utjecaj vršnjačkih skupina, različite ovisnosti, itd.. Ono što možemo tvrditi jest to da gdje su supružnici zadovoljni svojim brakom, djeca i mladi

zdravije i sretnije odrastaju i sazrijevaju, njihovo samopouzdanje je veće, a društvenost normalnija. Zdrava obiteljska klima preduvjet je zdravoj i sretnoj djeci, stoga je stalna potreba društva, države i crkve da osiguraju potrebne preduvjete za zdrav i sretan obiteljski život ... «još donedavna obitelj je bila mirna zavjetrina; danas ona više ne izgleda kao tih, miran i topao kutić, oaza mira i blaženstva, gdje bi čovjek koji je cijeli dan proveo u brojevima i strojevima, nalazio sebe, svoju osobu, svoju istinsku sreću». (Koprek, 1994)

Međusobni odnosi roditelja imaju itekako velik utjecaj na dijete, prije svega na njegovu emocionalnu stabilnost. Dijete koristi roditelje kao uzor za svoje ponašanje i prilagođavanje životu. Ako ni sami roditelji nisu dobro prilagođeni, dijete u njima ima slab uzor za imitaciju u ponašanju. Osnovni model ponašanja koji se razvio i formirao u kući nikada se u životu u potpunosti ne gubi. (Potočnjak, 1983)

Bez obzira na to u kakvim se uvjetima ostvaruje obiteljski odgoj (potpunoj ili ne potpunoj obitelji) on zahtijeva veliku požrtvornost, razumijevanje, potporu, ljubav i podršku članova obitelji. Samo pravilno usklađeni odnosi između djeteta i roditelja osiguravaju djetetu pravilan razvitak. Međuljudski kontakti u obitelji svakodnevni su i trajni, a utjecaji na dijete u ranom djetinjstvu gotovo isključivi. U obiteljskom okruženju dijete gradi temelj osobnosti, stječe prve spoznaje, razvija emocije, formira osnovne navike, uči se ponašanju prema ljudima, gradi etičke stavove, usvaja estetske kriterije i razvija temelje za ostale dimenzije ličnosti.

Na prvom mjestu dijete u svojoj obitelji nailazi na iskrenu ljubav i prirodan odnos, te na taj način učvršćuje vezu između sebe, roditelja i drugih članova obitelji. Ljubav je specifičan sadržaj koji čvrsto povezuje članove obitelji, pruža im osjećaj sigurnosti, zaštićenosti i više razumijevanja, čak i za ono što bi u drugim sredinama dovelo do sukoba i raskida veza. (Rosić, 2005)

Svaka je obitelj na svoj način posebna, pa uspješnost njenog odgojnog djelovanja nije jamstvo da će u svakom konkretnom slučaju obiteljski odgoj biti uspješan. Takav odgoj postiže se dugotrajnim, sustavnim i napornim zalaganjem. Za uspješno funkcioniranje obitelji potrebni su sljedeći uvjeti: skladni odnosi i cjelovitost obitelji, adekvatna obiteljska atmosfera, pedagoška kultura i zrelost roditelja i dobre ekonomske prilike. (Vukasović, 1998)

Briga, ljubav i nježnost koju dijete dobiva od svojih roditelja pružaju mu osjećaj povjerenja u sebe i u druge ljude. Nigdje kao u obitelji nisu tako velike mogućnosti za individualan pristup osobitostima djeteta. U djetinjstvu obitelj štiti dijete od društvene okoline, ali ga istodobno i priprema za život u njoj.

Upitamo li se koja je odgojna funkcija obitelji, možemo odgovoriti samo općenito da je to sposobnost obitelji da na uspješan način bez većih poteškoća uvede dijete u društvo odraslih. Ona je škola društvenog života i predstavlja most između pojedinca i društva. Upravo ta središnja pozicija obitelji čini je toliko važnom u životu pojedinca i društva, a njezinu zadaću toliko složenom i odgovornom. (Maleš, 1994) Odgojni rad u obitelji nezamisliv je bez komunikacije, pogotovo što roditelj nije samo otac, majka, skrbnik nego uzor, autoritet, savjetnik i animator. Tako obitelj u stanovitom smislu postaje najpogodnija škola za emocionalne i socijalne odnose.

Roditelje možemo promatrati i kao specifičan roditeljski tim koji se bavi odgojem djece. U takvom timu roditelji mogu biti povezani ili nepovezani, međusobno otvoreni ili zatvoreni, organizirani ili neorganizirani, prilagodljivi ili neprilagodljivi i na kraju uspješni ili neuspješni. Ova obilježja timskog rada roditelja presudna su za učinkovitost odgojnog djelovanja u obitelji. (Brajša, 1995) Roditelj ne odgaja samo svojom osobnošću, nego prvenstveno kvalitetom svojih odnosa unutar roditeljskog tima. Uspješnost realizacije roditeljskih zadaća ovisi o međusobnoj povezanosti i otvorenosti roditelja. Otac i majka ne smiju biti odvojene ili dvostruke ličnosti, tj. u društvu djelovati na jedan način, a u obitelji na drugi, nego njihovo djelovanje uvijek mora biti jedinstveno.

Sukladno povijesnim promjenama mijenjala se struktura, funkcija i veličina obitelji. S druge strane neke pojave bez obzira na evoluciju egzistiraju i danas. (Glick, 1986)

2.2. VRIJEDNOSNI SUSTAV OBITELJSKOG ŽIVOTA

2.2.1. Odgojne vrijednosti

Aksiološki gledano definicije vrijednosti možemo svrstati u dvije skupine. Prvu čine objektivističke definicije, po kojima se vrijednosti određuju kao svojstvo objekata, ciljeva itd. i egzistiraju neovisno od pojedinca kao subjekta. Vrijednosti su po tom shvaćanju realitet koji postoji prije i nezavisno od bilo kog procesa vrednovanja. U drugu skupinu ulaze subjektivistička shvaćanja koja pod pojmom vrijednosti podrazumijevaju kriterije, referentne okvire izražene kroz potrebe, interese, motive, osjećanja, preferencije, dispozicije što proizlaze iz pojedinačne svijesti ili cjeline motivacijskog sustava koji postoji u društvu ili kulturi. (Rafajac, 1991) U društvenim znanostima pristup fenomenu vrijednosti je znatno različit od filozofskog. Istraživanja vrijednosti najčešće su u skladu s prevladavajućim

orijentacijama i objašnjavaju ga karakteristikama i uvjetima društvenog života. Pri tome se najčešće istražuje odnos između vladajućih sustava vrijednosti i društvene strukture, ciljeva, potreba, tradicije, slojeva, klasa, itd. Najčešće se, implicitno ili eksplicitno, polazi od pretpostavke da je osnovni smisao vrijednosti u funkcijama socijalizacije pojedinaca i održavanju postojeće društvene organizacije.

Vrijednost je ljudskost i svako je djelo vrijednost samo ako doprinese povećanju ljudskosti. Vrijednosni stavovi nisu drugo do ljudski izbor između više mogućnosti. Stoga proizlazi da vrijednost ne spoznajemo intuitivno, već iskustveno, da ih ne samo doživljavamo i vrednujemo već i tražimo razloge za prihvaćanje jedne ili druge vrijednosti, ispitujemo njihovu istinitost u intersubjektivnom važenju, kao povijenu objektivnost. (Tanović, 1978.)

Različite su filozofsko-aksiološke orijentacije na području vrijednosti: marksisti prednost daju ekonomsko-materijalnim vrijednostima; prema egzistencijalistima postoje samo subjektivne vrijednosti; nominalisti su na pozicijama da nema dobra i zla, ono postoji samo po nečijoj volji (Božjoj); fenomenolozi su također na pozicijama da vrijednosti postoje neovisno o čovjeku; pragmatičari – utilitaristi procjenjuju vrijednosti po njihovim posljedicama, hedonisti vrijednosti procjenjuju prema količini užitaka koje pružaju; po humanistima vrijednosti su glavni motivi, potrebe i pokretači; prema bihevioristima vrijednosti su objekti koji stimuliraju ponašanje, a za pristaše vjerske orijentacije vjera je posljedica kriterija vrijednosti i istine. (Bezić, 1990)

Značajno aksiološko pitanje je sustav i hijerarhija vrijednosti. Kako postoje različite filozofsko-aksiološke orijentacije u poimanju vrijednosti, tako postoje i različita stajališta o njihovom sustavu i hijerarhiji.

Maslow navodi pet temeljnih potreba – vrijednosti od nižih prema višima: fiziološke, pripadanje i sigurnost, ljubav, samopoštovanje i samoaktualizacija.

Henz od viših prema nižim navodi sljedeće vrijednosti: religiozne, etičke, teoretske (znanstvene), estetske, društvene, političke, ekonomsko-tehničke i vitalne. (Vukasović, 1993)

Klasifikacija od nižih prema višima: biološke, ekonomske, društvene, estetske, intelektualne, moralne (etičke) i religiozne. (Bezić, 1996)

U svom djelu *Etika*, moral, osobnost autor ne daje klasifikaciju i hijerarhiju vrijednosti, ali je u njemu moguće identificirati sljedeće vrednote: apsolutne, duhovne, ekonomske, estetske, etičke, humane, intelektualne, klasične, materijalne, moralne, odgojne i druge. (Vukasović, 1993)

Tipovi vrijednosti prema Sprangeru su: teorijske, ekonomske, estetske, društvene, političke i religijske. (Krech-Crutchfield, 1973)

Pažljiva analiza navedenih sustava vrijednosti ukazuje na podudarnost u njima. Većina autora uočava niže i više vrijednosti, mnoge grupe vrijednosti se ponavljaju kod različitih autora bilo u potpuno istom ili u sličnom pojmu. Kod većine autora posebno se navode odgojne vrijednosti bilo doslovno ili u sustavu šireg pojma: etičke, moralne, društvene, religijske. U odnosu na druge vrijednosti, odgojne imaju dvostruku funkciju kao cilj, ali i kao sredstvo odgoja.

"Da bi vrednota doista bila pedagoška, ona mora imati odgojni utjecaj na biće u razvoju, kako s obzirom na sadržaj, tako i s obzirom na težnje gojenca". (Bezić, 1990, 138) Usvajanje vrijednosti je svrha odgoja ali istovremeno i sredstvo. Čitav odgoj vodi prema njima i vodi se pomoću njih.

2.2.2. Obiteljske odgojne vrijednosti

Vrednote unutar svake obitelji su temelji za njezin život i način odgoja. Svaka obitelj ima svoj paket temeljno-vrijednosne orijentacije. Kriza obitelji ima upravo polazište u narušenom sustavu obiteljskih vrijednosti. U susretu s drugim ljudima članovi obitelji iznutra i izvana formiraju svoje strukture unutar hijerarhije ljestvice vrednota. U disharmoničnoj i obitelji punoj konflikata članovi obitelji polaze krivim putem, postaju ovisnici, i slično. Čuju se izjave da mladi nisu dobro odgojeni, da odrasli nisu dobro odradili svoje poslanje. U obiteljskom odgojnom procesu vrijednosti čine «skriveni kurikulum», na individualnoj i skupnoj razini. Na individualnoj razini čovjek iz ponude vrijednosti izabire one koje mu se čine privlačnima i imaju za njega posebno motivacijsko značenje. Skupne vrijednosti su nematerijalne pojave, vezivno tkivo među ljudima u zajednici kako bi se pojedinci lišeni različitih interesa lako međusobno razumjeli, te uskladili svoja nastojanja i bez nasilja živjeli međusobno tijesno povezani. (Durkheim, 1950)

Krize suvremenih obitelji uzrokovane su trima utjecajima: 1. industrijalizacijom i ekonomizacijom, 2. urbanizacijom i migracijom i 3. zapošljavanjem žena. (Bergant, 1979) Ovi čimbenici u velike su izmijenili način življenja u obiteljima, velika gibanja ljudi, rušenje starih navika i životnih obrazaca. Obitelj gubi svoju tradiciju i kulturu, kao i vlastite životne radosti. Zaposlenost majke oduzima joj slobodno vrijeme za svoju djecu i ona postaju prepuštena institucijama ili ulici, što rezultira nepostojanjem vrijednosti i emocionalnom nezaštićenošću.

Za razliku od nagonskog sustava motivacije, ljudski motivacijski sustav nastaje sjedinjenjem unutrašnjih bio-psihičkih i vanjskih socio-kulturnih utjecaja. Već u prvim danima čovjekova života uz pomoć roditelja ili staratelja na djetetove urođene potrebe nadograđuju se usvojeni kulturni standardi. Tako se već pri prvim koracima stvaraju temelji za izgrađivanje određenog vrijednosnog sustava ličnosti. Kada dijete započne s govorom u mogućnosti je razumjeti simbole svoje kulture, njemu se i verbalno prenose društveni standardi i zahtjevi, tražeći od njega da se ponaša na način koji određuje njegova sredina. Tako započinje formiranje složenog motivacijskog i orijentacijskog sustava koji ne djeluje automatski, niti je uvijek potpuno usuglašen i jednom za uvijek dan već pretpostavlja aktivnost individue u izboru i u usuglašavanju sve razvijenijih potreba i raznovrsnijih vrijednosnih alternativa.

Vrijednosti se najčešće promatraju kao društveni standardi ponašanja, što je veoma uzak pogled na njihovo značenje. Pomoću vrijednosti ljudi ne uređuju samo svoj odnos prema okruženju i drugim ljudima već te odnose objašnjavaju i osmišljavaju, pa tako to postaje životna filozofija pojedinca i zajednice.

Da bi vrijednosti jedne kulturno-društvene zajednice postale osobne vrijednosti osoba ih interiorizacijom prenosi u svoj osobni sustav pretvarajući ih u strukturu svoje ličnosti. Proces interiorizacije različit je kod svake osobe, a ovisi o obrazovnom sustavu, vrsti kulture u kojoj pojedinac živi, o osobnim karakteristikama i sposobnostima pojedinca da shvati društvene simbole i da ih samostalno interpretira.

Obitelj je prvi čimbenik u formiranju vrijednosnog sustava pojedinca. Od toga kako obitelj shvati i prihvati društvene ciljeve i vrijednosti te kako ih prenosi i potiče kod svojih članova zavisit će motivacijska struktura ličnosti i njezina životna orijentacija. Budući da su vrijednosti najopćenitiji izrazi onoga što smatramo poželjnim i prihvatljivim u jednom društvu, one često nisu eksplicite uobličene i izražene nego su implicirane u nizu konkretnih oblika, što se u obiteljima najčešće manifestira kao običaj ili moralna norma. Obitelj osigurava kontinuitet vrijednosti kroz generacije i omogućava prihvaćanje dobrog ponašanja kulture iz koje potječe. Ali obitelj ne prenosi samo određene društvene vrijednosti, nego je ona mjesto gdje se i uče osnovne ljudske vrijednosti: ljubav, odanost, briga za druge... Ipak obitelj ne promatramo kao mehaničkog provodnika društvenih vrijednosti, ona samostalno vrši selekciju ovisno o vrijednosnoj orijentaciji roditelja i njihovih personalnih mogućnosti da shvate i prihvate postojeći sustav vrijednosti. Zadaće obitelji ne sastoje se u prenošenju gotovih sustava vrijednosti već u njegovanju kriterija pomoću kojih će dijete biti u stanju samostalno birati odgovarajuće vrijednosti. Socijalizacija koju provode roditelji ne pruža

djetetu gotove standarde koje ono bira bez pogovora, već ga oni upoznaju s alternativnim vrijednostima ukazujući mu njihov smisao i posljedice.

Ako žele postići samostalni razvitak djeteta, roditelji moraju međusobno usuglasiti svoje vrijednosne orijentacije, jer sukob između roditelja može biti izvor nesigurnosti i izgubljenosti djeteta koje se u odnosu na roditelje i njihova shvaćanja opredjeljuje više emocionalno nego racionalno.

3. TEORIJE I POGLEDI NA OBITELJ I OBITELJSKI ODGOJ

3.1. SOCIOLOŠKE TEORIJE OBITELJI

Pedagogija, kao i ostale znanost, ne može fenomen odgoja i obitelji promatrati izolirano nego ih je nužno promatrati u kontekstu odnosa s drugim znanostima: filozofijom, psihologijom, sociologijom i nizom ostalih znanosti koje se bave čovjekom i društvom. U tom kontekstu susrećemo se s velikim brojem različitih teorija u kojima svaka znanstvena disciplina donosi i upoznaje nas sa svojim suvremenim stajalištima.

Svaka od znanstveno utemeljenih teorija samo je dio istine i ni jedna do kraja ne može objasniti pedagoške fenomene, niti dati teorijsku podlogu za njihovo potpuno praktično rješavanje. Tako primjerice, bihevioristički odgojni postupci zasnovani na pozitivnim i negativnim potkrjepljenjima mogu biti efikasni u normalnim situacijama i njima se svakodnevno koristimo kada dijete hvalimo ili grdimo, ali ako dijete dulje ne može ostvariti na adekvatan način neku od osnovnih potreba, ti postupci neće dati očekivane rezultate. Tu rješenje trebamo potražiti na humanističkoj osnovi. Ako imamo dijete s teškim traumatskim iskustvom koje ga je potisnulo i nije ga proradilo, rješenje tražimo na psihoanalitičkoj teorijskoj osnovi. Konstruktivizam nam može biti teorijska osnova za suvremenu nastavu prirodnih predmeta, ali će nam malo pomoći kod učenja psihomotornih radnji. No, ni jedan od tih teorijskih pristupa neće nam biti od veće koristi ako se upustimo rješavati nasilja na stadionima, tu će nam od veće koristi biti neke sociološke ili socijalno-psihološke teorije. (Bognar, 2007, 34)

Pojava sociologije obitelji predstavlja novu etapu u znanstvenom, teorijskom i empirijskom proučavanju obitelji. (Mladenović, 1986) Budući da postoje tijekom povijesti opsežni i raznoliki podaci koji osvjetljavaju brak i obitelj iz različitih kutova, teško ih je interpretirati i svesti pod nekoliko zajedničkih naziva, a kamoli samo na jedan kut gledanja. Stoga su se razvile brojne teorije koje pokušavaju objasniti brak i obitelj. Svakako da je pogled na obitelj i interpretacija samog znanstvenika ovisna o izboru smjera, tj. početne teorijske perspektive.

Povijesne i komparativne analize pokazuju stajališta o položaju obitelji kao odgojnom čimbeniku koja nisu uvijek bila ista, nego su ovisila o povjerenju koje je obitelj uživala u društvu. Ciljevi i zadaće u različitim društvenim sustavima bili su ideološki obojeni pa je i mjesto obiteljskog odgoja u njima različito vrednovano.

U demokratskim društvima prihvaćeno je stajalište da se obitelji međusobno razlikuju po svojim životnim ciljevima i sustavima vrijednosti, kao i to da njeguju različite odgojne ideale i imaju različite odgojne pristupe. Ovo prihvaćanje pluralizma interesa i vrijednosti unutar obiteljskog odgoja uključuje toleranciju, raznolikost i prihvaćanje različitih životnih modela. Od roditelja se ne očekuje samo da pruže kvalitetan odgoj u obiteljskome domu, nego i da prepoznaju što je dobro za njihovo dijete s ciljem odabiranja i koordiniranja stručnjaka i ustanova koje će pomagati u djetetovu odgoju. Od roditeljske uspješnosti u donošenju pravilnih odluka vezanih uz odgoj djeteta ovisi na koji će se način dijete razvijati, koliko će imati prilike za razvoj svojih potencijala, ukratko, ovisi njegova budućnost (Maleš, 1994).

U ovom radu obitelj se promatra sa stajališta suvremenih socioloških teorija pa ćemo se poslužiti pregledom teorija o obitelji koje obrazlaže (Janković, 1995 i 2004) koji se u svojim radovima osvrće na sljedeće teorije: simboličko–interakcijsku, teoriju sukoba, teoriju spolova, teoriju socijalnih potpora, teoriju socijalne mreže, teoriju društvene razmjene, teoriju sustava i obitelji, biološko-analitičku teoriju, ekološku teoriju te postmodernu u obitelji.

3.1.1. Simboličko–interakcijska teorija

Ova teorija polazi od važnosti komunikacije članova unutar obitelji za njezino funkcioniranje i za njezin opstanak. Ključni čimbenik u osobnim interakcijama jest komunikacija uz pomoć verbalnih i neverbalnih simbola (riječi, intonacije, geste, kretanja itd.). U razumijevanju simbola sadržanih u poruci jednaku ulogu ima davalac i primalac poruka. Tijekom njihovog odnosa često dolazi do nerazumijevanja. Jedini način da se nejasnoće razjasne jest postavljanje pitanja, a pitanja znače pokretanje interakcije, komunikacije. (Burgess 1968 u Janković, 2004) Interakcionalisti definiraju obitelj kao «jedinstvo osoba u interakciji». Brak i obitelj se sastoje od pojedinaca koji su dulje vrijeme u međusobnoj interakciji. Ponašanje tih osoba mijenja se i ovisi o izboru uloge koju je trenutno neka osoba preuzela u obitelji: majka, kći, sestra, kolegica, šefica, supruga, ljubavnica.

U ovom su kontekstu važna tri elementa: preuzimanje određene uloge, igranje uloge i kreiranje uloge. Uloge se odnose na transformaciju društvenih normi prema vlastitim viđenjima, potrebama i aspiracijama pojedinaca, te utjecaju okoline na njezino kreiranje.

Stalna igra uloga, komunikacije i simboli modificiraju uloge kao i sami pojedinci koji ih nose te preko njih one ulaze i u njihove obitelji.

Teorija prati socijalna i obiteljska događanja kroz sve oblike komunikacije, stoga je pogodna i za proučavanje bračnih i obiteljskih odnosa. Kao nedostatak pripisuje joj se zanemarivanje moći u odnosima među članovima obitelji i osobama u interakciji. Uz moć ona zanemaruje i emocije kao bitan element ljudskog života i duhovnu stranu osobe. Ova teorija ne uzima u obzir niti širi društveni kontekst u kojem obitelj funkcionira, te zanemaruje ekonomske, manjinske, političke i druge važne čimbenike.

3.1.2. Teorija socijalne mreže

Socijalna potpora i socijalna mreža često se miješaju. Ta dva pojma se odnose na posve različite aspekte. Socijalna potpora je širi pojam i odnosi se na velik broj društveno organiziranih pružanja pomoći, a socijalna mreža označava trajnije i kontinuirano komuniciranje među točno određenim međusobno povezanim subjektima. Socijalne mreže se šire, smanjuju, prorjeđuju ili zgušnjavaju u skladu s interakcijama među subjektima te tako poprimaju dinamički odnos. U početku se mislilo da se unutar socijalne mreže razmjenjuju samo informacije, a danas se primjećuje da je moguće razmjenjivati i osjećaje, dobra i novac. U jednostrukim razmjenama unutar mreže veza se uspostavlja između dva aktera dok ih je u višestrukim razmjenama više.

Socijalna mreža može imati različit stupanj gustoće, što ovisi o broju i frekvenciji interakcija među akterima, pa govorimo o slabo i gusto isprepletenim mrežama. Gusta mreža poželjna je u obiteljskim situacijama u dobi kad je subjekt ovisan o okolini, a nepoželjna kad je samostalan, dok su slabije mreže fleksibilnije u pogledu uspostavljanja novih relacija.

U suvremenom pristupu obiteljima nemoguće je govoriti o teoriji socijalne mreže kada postoje izolirane obitelji i pojedinci. Formalna povezanost i komunikacija s ustanovama koje nude odnose u klasičnoj socijalnoj mreži kao što su osjećaji, povjerenje i skrb oslobađa primatelja pomoći, zavisti i razočaranja koji mu može dati osobni odnos s ljudima s kojima je trajno povezan.

3.1.3. Teorija društvene razmjene

Teorija društvene razmjene objedinjuje simboličku, interakcijsku i teoriju socijalne mreže, i pokušava objasniti ponašanje osoba u socijalnoj strukturi. (Specht, 1986, u Janković, 2004) Prema teoriji društvene razmjene djelovanje je ljudi motivirano odanošću, privrženosti, altruizmom i drugim humanim pobudama, a ne samo zakonom tržišta. Ovi motivi mogu pokretati ljude na razmjenu s ostalima. Teoretičari razmjene su nasljednici hedonista i nastoje postići što bolji učinak svakog svog angažmana. Gledamo li na to s materijalnog stajališta, sve djeluje ne etično i nerealno. Ali sve postaje jednostavnije ako se u razmjenu uključe resursi poput ljubav, prijateljstvo ili status. Važno mjesto u ovoj teoriji ima načelo recipročnosti, tj. odgovarajuća uzajamnost, pa se ljubav u načelu uvijek zamjenjuje samo za ljubav, a novac se može zamjenjivati za mnoge druge resurse.

Kako je brak prije svega trajna veza, čak i ako realnosti pokazuju drugačije, u skladu s tim, razmjena u bračnoj vezi različita je nego u ostalim. Ovdje se načelo recipročnosti ne obračunava svakodnevno nego se promatra kroz dulje vremensko razdoblje. S tog stajališta veza se može promatrati kooperativno ili kompetitivno. U kooperativnim, suradničkim vezama muža i ženu ne zanima osobna računica. Njihovu razmjenu obilježava međusobno povjerenje i predanost pa i njihovo partnerstvo postaje mnogo produktivnije nego da radi svako za sebe. Suprotno u kompetitivnoj, natjecateljskoj vezi svako pokušava uvećati svoj osobni profit trošeći pritom ogromnu energiju, vrijeme i resurse pa je ukupan ishod slab.

Sudionici obiteljske razmjene mogu biti racionalni pojedinci ili nerazumni pojedinci, te se katkad osjećaju prevarenima, a katkad postupaju altruistički ne očekujući nagradu. Ova teorija ima poteškoće u prosuđivanju vrijednosti koje se razmjenjuju. Nekome je sažaljenje osobina koju najviše cijeni, dok drugome to može biti posve beznačajno.

3.1.4. Teorija sukoba

Teoretičari sukoba vjeruju da život podrazumijeva nesklad, pa se na društvo gleda kao na pojedince i skupine koji su u stalnom sukobu. Često se društvo analizira na temelju sukoba interesa u kojem pobjeđuje onaj koji ima više moći. Kako brak i obitelj analizirati na osnovi sukoba i moći kad je on veza temeljena na ljubavi, bliskosti i sklonostima. Pristaše ove teorije slažu se i s jednom i drugom tvrdnjom, no iznose kako se partneri razlikuju u mnogo čemu i kako u obiteljskim konfliktima pobjeđuje onaj koji je moćniji.

Zagovornici ove teorije ne smatraju konflikt nečim lošim, naprotiv, smatraju ga djelom čovjekove prirode. U obiteljima uvijek ima neslaganja i sukoba, isto kao i skrbi, brige i ljubavi. Raspon sukoba kreće se od sitnih nesuglasica (koji film gledati) do bitnih neslaganja u obiteljima (kako odgojiti dijete). Konflikt može biti uzrokovan različitim interesima, vrijednostima, očekivanjima itd.. Poneki od njih mogu biti konstruktivni, a poneki i destruktivni. Izvori moći u obitelji mogu biti ispravnost, novac, dobra, tjelesna snaga, um – intelekt i ljubav. Svaki član obitelji ima određenu količinu moći. Ako među članovima istodobno postoji više otvorenih sukoba, obitelji ne mogu dobro funkcionirati.

Teoretičari konflikta ne spominju često moć ljubavi ili obveze, mada njihovo postojanje izdvaja obitelj od ostalih društvenih skupina. Zbog ljubavi ćemo se žrtvovati za voljene osobe čak i ako moramo neke osobne interese podrediti toj žrtvi. Iako postoje različiti oblici sukoba unutar obitelji, oni ostaju u najvećem broju slučajeva zatvoreni za javnost i rješavaju se unutar obitelji. Različitost interesa članova obitelji čini njihove interakcije dinamičnima i zanimljivima, što obogaćuje i oživljuje obiteljski život.

3.1.5. Teorija spolova

Ova se teorija na neki način podudara s teorijom sukoba ili moći. Koncepte teoriji daju ideje (Strong i DeVaula, 1992) koji na feminističkim pokretima razvijaju alternativne pristupe proučavanju društva i obitelji. Muškarci se predstavljaju kao dominantna skupina koja je sve institucije društva podredila sebi (vjerske skupine, vlast, obitelj).

Pristaše ove teorije drže da se vrijednosni sustav i odnosi u društvu mogu procijeniti i razumjeti prema tome kakva je uloga spolova u njegovoj organizaciji. Spol se ovdje promatra kao bazični element u društvenim odnosima temeljen na društveno iniciranim nejednakostima. (Scott, 1986 u Janković, 2004)

Teorija spolova temeljena je na tome da u društvu postoje specifična ponašanja ili uloge definirane kao muške i ženske (odgajatelj, vozač, tajnica), da se rad dijeli na muške i ženske poslove i da institucije prednost pri zapošljavanju daju muškarcima. Na spol se gleda kao na društvenu konstrukciju, koja nastaje kao rezultat korištenja moći u procesu socijalizacije.

Odnosi moći postoje prema ovoj teoriji ne samo u društvu nego i u obiteljima, poznati po podjeli kućanskih poslova na muške i ženske. Postavlja se niz pitanja vezanih na odnos spolova i moći u obiteljima: moraju li svi članovi imati isto interesno područje, čija je služba ili karijera na prvom mjestu, te načini korištenja slobodnog vremena.

Vrijednost ove teorije bilo je izdvajanje područja kućnih poslova, roditeljske odgovornosti, društvene podjele rada i njegovih vrednovanje. (Thompson, Walker, 1991, u Janković, 2004)

S druge strane ova teorija zanemaruje i podcjenjuje altruizam i ljubav kao osnovu nastanka i funkcioniranja obitelji, zanemaruje individualne razlike među ljudima, ekstrovertiranost i introvertiranost osoba koje nisu povezane sa spolom a djeluju na doživljavanje i komunikaciju među ljudima.

Sreća s drugim umjesto na račun drugog (Janković, 1993) kao lajtmotiv u odgoju, pravo je rješenje bez obzira na to o kojem spolu je riječ.

3.1.6. Teorija socijalne potpore

Za razliku od prethodne dvije, ova teorija u osnovi odnosa među ljudima nema moć i sukob, nego polazi od ljudske solidarnosti. Pri tome se najčešće misli na različite grupe za samopomoć, volonterske aktivnosti, prijateljstvom i rodbinskim odnosima povezane građane i strukovnu solidarnost. Ona definira tri različite koncepcije socijalne potpore: prva se odnosi na subjektivni osjećaj potrebe za potporom i doživljaj subjekta vezanog uz to što mu je pruženo. Druga se odnosi na objektivno određivanje količine i kvalitete pružene pomoći, a treća na ispitivanje socijalnog okruženja osoba koje pružaju pomoć pojedincu ili obitelji.

Socijalnom potporom može se podrazumijevati «osjećaj klijenta da je okružen ljudima koji skrbe o njemu; među kojima uživa ugled i s kojima je blisko povezan». Ona se odnosi prije svega i na osjećaje i stavove (voljenost, potvrda stava, ponašanje, osjećaj blizine, sigurnosti itd.). (Specht, 1986, u Janković, 2004)

Tendencije ove teorije jesu osvjetliti pozitivnu stranu čovjekova udruživanja u obiteljsku i različite druge skupine. Pristaše ovoga koncepta analizirale su brojna krizna stanja u kojima se ovaj koncept nesumnjivo pokazao i potvrdio kao svijetla strana čovjeka i njegovog društva. Suočavanja naših obitelji s kriznim situacijama u kojima su se našle,

izložene etničkom čišćenju i napadu velikosrpske agresije potvrđuju postavke ove teorije. (Janković, 1995)

3.1.7. Biološko–analitička teorija

Obitelj se u ovoj teoriji pokušava objasniti s područja biološkog stajališta primjenom takozvane humane genetike nesvjesnog. (Szondi, 1893, 1896 u Janković, 2004) Analizom podataka koji preko latentnih recesivnih gena na određeni način i dalje žive u svojim potomcima i u obliku nesvjesnog predodređenja diktiraju neke njihove važne tjelesne osobine. Obiteljsko nesvjesno diktira zapravo najvažnije čovjekove odluke u području socijalnog funkcioniranja ljudi kao što su izbor zanimanja, interesa, prijatelja, ljubljene osobe pa i bračnih partnera.

Danas se ova teorija potkrepljuje obiteljskom medicinom u kojoj je dokazano da neke obitelji imaju nasljednu sklonost umiranja, ili umiru od starosti, ili od nekih ujednačenih bolesti ili na drugi način (suicid, nesretni slučaj, nasilna smrt i slično).

Ova teorija nema velik broj pristaša jer se teorijske postavke o obiteljskom nesvjesnom čine suviše nategnutima i neuvjerljivima, dokazi nisu provjeravani standardnim metodološkim postupcima i analizama humane genetike. Ovakav biološki determinizam nije prihvatljiv jer se podrazumijeva da je čovjeku gotovo sve moguće. (Kecmanović, 1989, u Janković, 2004)

3.1.8. Ekološka teorija

Ova teorija polazi od ljudi kao bioloških i socijalnih bića u interakciji s njihovom okolinom. U njoj se stavlja naglasak na stvaranje resursa te postupanje s resursima u procesu kreativne adaptacije i ljudskog razvitka. U društvene znanosti je humana ekologija ušla na početku 20. stoljeća. Suvremeni znanstvenici ovo područje nazivaju «upravljanje obiteljskim resursima». (Bubolz i Sontag, 1988, u Janković, 2004)

Već u prvim godinama razvoja ekologije naglasak je stavljen na zdravo i sigurno korištenje okoliša i različitih dobara u obitelji i za obitelj. Pretežita pitanja ovdje su bila vezana uz energiju koja se koristi u kućanstvu za kuhanje, grijanje, korištenje različitih vrsta hrane i druge slične teme.

Obiteljska ekologija je opća teorija koja može služiti proučavanju širokog kruga problema vezanih uz obitelj i njezine odnose s različitim tipovima okoline, isključujući različite razine i vrste vanjskih sustava. Budući da se ne temelji ni na jednom tipu ili konfiguraciji obitelji, ova se teorija može koristiti za proučavanje, razumijevanje i intervencije u obiteljima različitih struktura, odnosa i nacionalne ili rasne pozadine te u različitim fazama obiteljskog života i okolnostima. (Bubolz i Sontag, 1988, u Janković, 2004)

U ekolojskoj perspektivi kvaliteta života ljudi i kvaliteta okoline su međusobno ovisni. Dobrobit pojedinca i obitelji ne mogu se razmatrati odvojeno od dobrobiti cijelog ekosustava. Struktura moralnih vrijednosti sustava ljudske ekologije temelji se na ravnoteži između zahtjeva za kooperacijom i integracijom, i zahtjeva pojedinca za autonomijom i slobodom. (Capra, 1982, u Janković, 2004)

Obiteljska je ekologija holistički obojena i interdisciplinarna jer obuhvaća metodologiju i spoznaje više prirodnih i društvenih znanosti pa i etiku i umjetnost te je nadasve humanistički usmjerena. Njezine metode usmjerene su na suočavanje sa svakodnevnim praktičnim obiteljskim problemima, pri tome je naglasak otpočeka stavljen na prevenciju mogućih problema edukacijom ljudi, ponajprije djece. Ona je dobrodošla za razumijevanje pojava i odnosa kako individualnih tako i obiteljskih, kao što su pronalaženje putova kvalitetne socijalizacije djece, rješavanje disfunkcije obitelji, različitih kriznih situacija u obitelji itd. (Janković, 2004)

3.1.9. Teorija obiteljskog sustava

Proučavajući sustave u biologiji (Bertalanffy, 1968) ovaj pojam ponajprije uvodi u medicinu, a kasnije i u ostale društvene znanosti, definirajući ga kao «organiziranu cjelinu u kojoj su dijelovi međusobno funkcionalno povezani u jasnoj hijerarhijskoj organizaciji».

Kao što svaki član obitelji djeluje za sebe, tj. kao sustav koji ima svoje podsustave, tako i obitelj kao društvena tvorevina predstavlja sustav. Sukladno tome obitelj se definira kao «živi sustav koji predstavlja organiziranu, razmjerno trajnu, reproduktivnu društvenu cjelinu s ograničeno promjenjivim obrascima ponašanja vezanih uz uloge, strukturu i način djelovanja.» (Gray, 1977, u Janković, 1995) Obitelj očito nije samo zbroj članova podsustava, ona djeluje kao nov zaseban sustav sa svojim pravilima funkcioniranja.

Obitelj je otvoreni sustav koji je u stalnoj interakciji s paralelnim sustavima i nadsustavima čiji su članovi, podsustavi u stalnoj međusobnoj interakciji. Njihova

interakcija se odvija u stalnom protoku informacija, energije i dobara. Stoga dođe li do aberacije jednog člana sustava, to se brzo odražava i na ponašanje ostalih članova. U životnom ciklusu smjenjuju se generacije za generacijom, šireći ili sužavajući obiteljski sustav, ili ga dijeleći na više novih sustava.

3.1.10. Teorija postmoderne u obiteljima

"Postmoderna je ono povijesno razdoblje u kojem se radikalna pluralnost ozbiljuje i prihvaća kao temeljno ustrojstvo društva te stoga u njemu prevladavaju pluralni obrasci mišljenja i djelovanja, tvoreći čak dominantni i obvezatni stav. Ako bismo tu pluralizaciju tumačili kao puko očitovanje rasapa, njezina bi bit ostala nespoznata. Ona u najmanju ruku predstavlja pozitivnu viziju. Ona je neodvojiva od stvarne demokracije." (Welsch, 1993, 5 u König i Zedler, 2001)

Ulazeći u znanost o odgoju koncepcija postmoderne je u početku doživljena kao nešto ugrožavajuće, nešto što ruši dosadašnje teorijske pretpostavke. Njezin utjecaj se osjećao kao kraj prosvjetiteljstva, odricanje od traganja za istinom, pluralnost umjesto obvezatnosti, a sve je to vodilo novoj nepreglednosti. Sve što se u postmoderni izreklo činilo se da opovrgava odgoj i obrazovanje te da pedagogiju odvodi u muzej. (Winkler, 1992, 152. u König i Zedler, 2001)

Nasuprot tom shvaćanju pojavljuje se novo postmodernističko shvaćanje koje u povijesti pedagogije pronalazi velike vrijednosti. «Povijest odgoja i povijest pedagogije je gigantski diskurs u kojem su se nasuprot svih pokušaja racionalizacije održale velike pripovijesti, pa makar samo i kao čeznutljivo shvaćanje, kao mit o vječnom ponavljanju... Te se pripovijetke uvijek iznova moraju pripovijedati (kao ona o izgubljenom sinu, nasuprot ulične socijalizacije) u velikoj mitologiji odgoja, a da se pri tome ne svode na puko ponavljanje. Svako razdoblje zaodijeva te mitove u nove, kulturnom razvitku primjerene pripovijetke, među kojima je prosvjetiteljska priča od koje potječe sustavna pedagogija tek jedna od mnogih...» (Lenzen, 1987, u König i Zedler, 2001)

Ideju patrijarhalnosti u zapadnoj civilizaciji potrebno je revidirati. (Capra, 1992, 42, u Bognar, 2007) Patrijarhalno – muško društvo obilježava agresivnost, natjecanje, hijerarhija, individualizam, želja za stjecanjem stvari i izvršavanjem zadataka. Za razliku od njih ženska društva imaju minimalnu razinu neprijateljstva, nasilja i okrutnosti, a rat gotovo da i ne postoji. (Fromm, 1984) U zapadnoj civilizaciji žene su dugo godina manje vrijedna bića pa

čak i izvori zla, što vidimo i u dječjim pripovijetkama koje stoljećima pričamo svojoj maloju djeci. Žene su u razvijenoj Europi tek u 20. st. dobile pravo glasa, a među posljednjima u Švicarskoj 1971. godine.

Predstavnici postmoderne naglašavaju da treba razlikovati znanstveno znanje od narativnog. Oba se oblika sastoje od niza iskaza. Nisu li sva znanstvena postignuća prvo bila u pričama i bajkama? Metodologija prirodnih znanosti koja se nametala kao ideal i prema kojoj su se vrednovale znanstvenost ili neznanstvenost u društvenim znanostima pa i u pedagogiji u postmoderni postaje upitna. Pozitivističkim pristupom mogu se u odgoju prikupiti i registrirati aktualni problemi, ali ne i rješavati. (Bognar, 2007)

Prema (Becvar i Becvar, 1996) izdvajanje pojedinaca i problema iz njihova konteksta nije opravdano niti moguće, želi li se stvarno razumjeti ono što je u fokusu promatranja. Postmodernisti koji sumnjaju u krajnje istine, i utvrđivanje univerzalnih teorija usmjeravaju se na povijesni i vrijednosni kontekst u kojem teorije evoluiraju. Oni postaju sudionici – promatrači koji dekonstruiraju univerzalne istine i s njima grade novu priču, tako proživljavaju stvaran život svih aktera. Ovako viđenje obitelji postaje ontološko, u kojemu je svaka teorija priča koja može imati bezbroj završetaka a pravi je nepoznat, postavlja niz etičkih problema i dilema. (Janković, 2004)

Promatrajući obitelj s postmodernističkog stajališta u suvremenom društvu nameću se brojna istraživačka pitanja i problemi kojima treba istražiti uzroke i ponuditi odgovor. Među njima su sve veći broj rastava brakova, učestale izvanbračne zajednice i samačke obitelji, kao i velik broj obitelji u kojima djeca žive samo s jednim od roditelja. Ovom istraživačkom paradigmatom potrebno je odgovoriti na razloge zbog kojih se sve više ljudi ne odlučuje na brak, zašto neki ljudi radije pokušavaju živjeti u komunama ili istospolnim brakovima. Suvremena obitelj, opterećena brojnim unutarnjim krizama i brigama, postaje predmetom znanstvenih interesa i mnogih rasprava, te se i političkim sredstvima želi pružiti pomoć u rješavanju njezinih problema otvaranjem posebnog ministarstva ili odjela za brigu o obiteljima unutar ministarstva.

Ovu teoriju uzimamo kao temeljni kontekst unutar čijih okvira će se u ovom radu, a posebno u njegovom istraživačkom dijelu s povijesnog stajališta razmišljati, donositi zaključci i predviđati moguća rješenja, tj. upozoriti na refleksije istraživanog razdoblja na današnje društvo, obitelj i obiteljski odgoj u njemu.

Krećući se u okvirima postmoderne u postavljanju i rješavanju problema sučeljavaju se moderni i postmoderni elementi, u svakom se razmišljanju, bilo da se radi o obrani ideje, raskidu ili kontinuitetu s prijašnjim ponašanjem uspoređuju stvari kako bi smo im lakše

razaznali obrise ili utvrdili isprepletenost odnosno otklone u odnosu povijesnog na suvremenost. Pokušat će se u govoru o složenim interaktivnim pojmovima odrediti atributi u vremenu moderne te njihove mijene u postmoderno doba, tj. odredit će se semantika ovih pojmova u odnosu nose li oni danas negativan predznak.

3.2. PODRUČJA KONKRETIZACIJE OBITELJSKOG ODGOJA

Obitelji se u današnjem društvu međusobno razlikuju materijalno, kulturno, socijalno, brojčano, religijski, stambeno, zdravstveno, prema unutrašnjim odnosima i s još mnogo rakursa prema kojima se može promatrati obitelj. Uzmemo li sliku oca kao člana obitelji, tada ćemo uvidjeti koliko mu vremena ostaje za odgojno djelovanje uz česte službene putove, prekovremeni rad, brojne poslovne, sindikalne i političke sastanke nakon radnog vremena, te sastanke u udrugama i prijateljskom okruženju za vrijeme korištenja slobodnog vremena. Beskonačno se u literaturi ponavljaju kritički stereotipi kako obitelj nije više ono što je bila na početku prošloga stoljeća, kako ne ispunjava svoje odgojne zadaće i kako društvo trpi zbog toga što obitelj ne funkcionira.

Najveći broj obitelji ni najelementarnije nije upućen u svoju odgojnu funkciju i kako će ju što uspješnije ostvarivati. Čak i obitelji koje su natprosječno zainteresirane za odgoj svoje djece ne obavljaju tu obvezu dobro. Velik postotak razvoda braka za rezultat ima mnoga konfliktna stanja koja nisu nimalo odgojna i pedagoški poželjna. Dobar dio maloljetnika, oko trećine iz svakog školskog godišta, više od četiri godine provodi bez jednog roditelja, a više od četvrtine maloljetnika isto razdoblje provodi u obitelji s drugim ili čak trećim poočimom ili pomajkom. Mnogi takvi brakovi su nacionalno, vjerski, kulturno i etnički mješoviti, multikulturalni i događaju se u vrijeme djetetove visoke zrelosti kada ono razumije uzroke i posljedice nastalih stanja. (Maleš, 1996)

Mnoge su suvremene obitelji poremećene u samim svojim osnovama: alkohol, kriminal, pušenje, različiti oblici socijalne patologije, nasilje nad djecom, siromaštvo i pothranjenost, vjerska, socijalna i kulturna deprivacija djece, bolest i teški životni uvjeti dio su onoga što ulazi u djelovanje obitelji. (Maleš, 1996)

3.2.1. Obitelj u funkciji odgoja

Temelj svih odgojnih djelovanja započinje u obitelji. Roditelje možemo promatrati i analizirati kao specifičan obiteljski tim koji se bavi odgojem. U ovom timu roditelji mogu biti povezani ili nepovezani, međusobno otvoreni ili zatvoreni, organizirani ili neorganizirani, prilagodljivi ili neprilagodljivi, kao i uspješni ili neuspješni. Ova obilježja obiteljskog tima presudna su za učinkovitost odgoja u obitelji. (Brajša, 1995)

Dominantno obilježje suvremenog odgoja u obitelji treba biti prožeto i usmjereno k izgrađivanju slobodne samostalne i stvaralački usmjerene mlade ličnosti. Suvremena obitelj mjesto je za razmjenu ideja, učenja, kontakte i razgovor u kojem se podučava o ljudskim pravima, slobodi pojedinca, disciplini, samostalnosti, stvaralaštvu, vlastitom identitetu i univerzalnosti. (Stevanović, 2000)

Ako se obiteljski odgoj promatra tako složeno, za njega nije više dovoljno samo iskustvo nego su potrebna i znanja iz različitih društvenih znanosti, psihologije, etike, ekologije, pedagogije, medicine, itd.. Pred obitelj se ne postavlja više odgoj samo kao instinktivna obveza već je ta obveza postala i zakonski regulirana te za sobom povlači odgovarajuće zakonske sankcije. Pripremanje za obiteljski odgoj je dugotrajan i složen proces, za koji današnje obitelji opterećene brojnim problemima imaju malu organiziranu društvenu pomoć.

Pripremu za odgovorno roditeljstvo potrebno je provoditi s roditeljima iz **područja** koja podrazumijevaju sam rad u obiteljima na odgoju djece: zdravstveno-higijenskom, pedagoško-psihološkom, ergologijsko-ekološkom, komunikacijsko-kreatologijskom, moralno-kognitivnom, sportsko-rekreativnom, kulturno-zabavnom i afektivno-konativnom. (Stevanović, 2000)

Polaznu osnovu ili **ciljeve obiteljskog odgoja** karakterizira briga o zdravlju i higijeni djetetova života, briga za osjećaje i uravnotežen psihički život, navikavanje na rad i radne aktivnosti te briga za čovjekovo okruženje. Stvaralaštvo je imperativ opstojnosti i perspektiva mladog čovjeka koja se razvija već u obitelji. Moralno kognitivni razvoj podrazumijeva podizanje iskrene, poštene, multikulturalne, multietičke osobe i osobe željne znanja i učenja. Svestranu osobnost djeteta ili mladog čovjeka obitelj može izgrađivati kroz sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aspekte, a sve to moguće je provesti u obiteljskom timu koji krasi skladan emocionalni i voljni život. (Stevanović, 2000)

Temeljna svrha obiteljskog odgoja je razvitak i izgrađivanje sposobnog, čestitog, marljivog i uljuđenog čovjeka da se njime mogu ponositi roditelji, učitelji, rođaci i sredina iz

koje je ponikao. U skladu s ovim općim odgojnim ciljem putem obitelji postavljaju se osnove tjelesnog, intelektualnog, moralnog, estetskog i radnog odgoja. (Vukasović, 1998)

Obiteljski odgoj treba shvaćati u njegovom najširem značaju, kroz ostvarivanje općeg cilja koji se manifestira kao briga za zdravlje i razvoj djeteta. (Rosić, 1998)

3.2.2. Sadržaji obiteljskog odgoja

Obitelj je dio društvene zajednice koje međusobno utječu jedna na drugu. Sadržaji odgojnog rada u obitelji preklapaju se s temeljnim odgojnim područjima: tjelesni, intelektualni, moralni, estetski i radni sadržaji. Uz ove sadržaje mlade je potrebno odgojiti i za ljubav, brak, obiteljski život, željeno potomstvo i odgovorno roditeljstvo. (Vukasović, 1998) Uz pozitivna nastojanja i odgojem u obitelji za gore navedene sadržaje, izbjegavaju se nepoželjne društvene pojave koje svoje začetke imaju u obitelji, a to su: neodgovorno i neadekvatno ponašanje prema osobama drugog spola, psihičke teškoće i oboljenja, sukobi, smanjena radna sposobnost, prerano stupanje u spolne odnose, neželjene maloljetničke trudnoće, razočaranja u ljubavi, prekidi trudnoće, prerani brakovi, sukobi u braku, rastave, napuštanja djece, odgojna zapuštenost, ovisnosti, spolna oboljenja, labilnosti, itd..

Tjelesni odgoj u obitelji podrazumijeva osiguranje zdrave prehrane, pravilnu organizaciju dnevnog rasporeda aktivnosti u skladu sa životnim ritmom, formiranje higijenskih navika, tjelesno vježbanje u funkciji razvijanja pojedinih organa, bavljenje športom.

Intelektualni razvoj djeteta započinje u obitelji, u kojoj dijete stječe prve percepcije, razvija svoja osjetila, formira navike, razvija sposobnosti, stječe prva znanja i iskustva. Obitelj je mjesto u kojem je potrebno razvijati djetetovu intelektualnu radoznalost i zanimanja za različita životna područja.

Moralni razvitak djeteta započinje vrlo rano kroz osobna dječja iskustva u kontaktu s drugom djecom, roditeljima i s ostalim članovima obitelji. U tom okruženju započinje se razlikovati dobro od zla, pošteno od nepoštenog, pravda od nepravde, red od nereda. I malo dijete može praktično prihvatiti potrebu pridržavanja nekih pravila, poštivanja istine, poštovanja drugih, potrebu rada, reda, urednosti, čistoće, prijateljstva i pomoći drugima. Obitelj vrlo snažno djeluje na dječje osjećaje, na razvijanje humanosti, na oplemenjivanje srca. U svojem intimnom obiteljskom krugu djeca vježbaju one socijalne postupke i navike koje će poslije, u širem opsegu, primjenjivati u društvenom životu. (Vukasović, 1994)

Estetski sadržaji podrazumijevaju estetske vrednote i umjetničke tvorevine u kojima se dijete susreće s lijepim predmetima, ugodnom glazbom, kao i s raznim kulturnim manifestacijama (koncerti, izložbe, priredbe). Dijete je potrebno u obitelji okružiti redom, čistoćom i sadržajima koji će u njemu pobuditi interes da i samo stvara umjetnička djela.

Radni i tehnički odgoj se provodi kroz promatranje procesa rada te sudjelovanjem u svakodnevnim kućanskim, ali i drugim obvezama, manipulacijom s priborom za rad te navikavanjem na točnost i odgovornost. Vježbanjima u procesu rada dijete se navikava na red i zajedništvo, a pojavljuju se i pozitivne crte ličnosti kao što su upornost, točnost i motivacija.

Uz temeljna odgojna područja koja pružaju obiteljima sadržaj rada u svom odgojnom djelovanju, (Stevanović, 2000) navodi i sljedeća suvremena odgojna područja za rad u obiteljima:

- ekološki odgoj – koji podrazumijeva osobnu higijenu i higijenu prostora u kojem živimo i radimo;
- viktimološki odgoj – potpomaže kako ublažiti posljedice agresije, razviti uravnotežene emocije, izbjegavati stres i konflikte;
- kreatologijski razvoj – dobiva svoje obrise u poticanju različitih stvaralačkih aktivnosti, stvaranju povoljnih materijalnih uvjeta i pronalaženju stručnjaka za pomoć u razvoju genetskih potencijala djeteta;
- religijski odgoj – ima veliku duhovnu, kulturnu, etičku i svaku drugu vrijednost. U obiteljima je potrebno upozoravati na potrebu multireligioznosti – religijskom pluralizmu, tj. suživot uz ljude različitih svjetonazora;
- multikulturalni odgoj

Odgojni sadržaji u obitelji su vrlo raznovrsni i bogati, oni po svom sastavu obuhvaćaju cjelokupni dječji život i rad. Pa ćemo u (Rosić, 1998) pronaći i uz većinu gore navedenih područja i sadržaje zdravstvenog odgoja te odgoja za građansko društvo.

3.2.3. Strategije obiteljskog odgoja

Učinkovitost svakog odgojnog rada podrazumijeva dobru organizaciju, ali i poštivanje temeljnih kriterija koji se postavljaju pred odgojne djelatnosti. Kao temeljni zahtjevi, polazne osnove ili pravila ponašanja i djelovanja u odgojnom radu služe nam **NAČELA ODGAJANJA**.

Prema (Vukasović, 1998, a preuzeli Rosić, 1998 i Stevanović, 2000) temeljna načela obiteljskog odgoja jesu sljedeći zahtjevi:

- **poštovanje osobnosti djeteta** – koje podrazumijeva prava i dužnosti koje dijete mora izvršavati u obitelji uz uvažavanje njegove osobnosti
- **potpuna angažiranost** djeteta u životu i radu obitelji u skladu s dječjim mogućnostima
- **pozitivna orijentacija** traži od roditelja da koristeći svoj autoritet, povjerenje, poštovanje i ljubav objasne djetetu kako se ponašati u određenim životnim situacijama
- **međusobno povjerenje** među članovima obitelji podrazumijeva skladne i emocionalne pozitivne osobine
- skladno odgojno djelovanje svih čimbenika obiteljskog odgoja naziva se načelom **jedinstvenosti** koje pred roditelje postavlja velike zahtjeve
- zahtjev **dosljednosti** samome sebi podrazumijeva prihvaćeni red, disciplinu, pravila igre ili ponašanja svakog člana obitelji, pa i djeteta
- svako dijete specifična je jedinka samo za sebe, krasi ga bezbrojne posebnosti koje u obiteljskom odgoju treba uvažavati u **individualnom** pristupu prema snagama, mogućnostima i stupnju razvitka djeteta.

SREDSTVA ODGAJANJA prema (Vukasović, 1998) kojima se djeluje na mladu osobu bitno se ne razlikuju od sredstava djelovanja u cjelovitom odgojno-obrazovnom procesu. Sredstva se koriste u jednoj ili više odgojnih metoda, a za roditelje je najvažniji pravilan izbor najprikladnijih odgojnih sredstava u konkretnoj situaciji primjenjujući pritom gore spomenuta načela odgojnog rada u obiteljima.

Pozitivan primjer roditelja, kao i drugih članova obitelji snažno je djelotvorno odgojno sredstvo. On ima moć odgojnog utjecaja zbog svoje konkretnosti, zornosti i uvjerenosti. Djeca mnoge svoje postupke promatraju i oponašaju upravo tako kako su ih vidjela u svom okruženju.

Drugo snažno odgojno sredstvo jest **navika** na istinu, red, kulturno ponašanje, rad i odgovornost. Već je Komensky upozoravao roditelje da ne gube priliku u odgojnim situacijama jer im se ona više nikad neće vratiti. Propustimo li prve prilike, tada samo djelujemo na uklanjanju loših navika, a to onda više nije odgoj nego preodgajanje.

Osamostaljivanje i zapošljavanje djeteta u obitelji postiže se igrom, radom, športom i drugim kulturno-umjetničkim aktivnostima. Svi članovi obitelji moraju zajednički prihvatiti

dnevni red koji je potrebno dosljedno primjenjivati, u kome se točno određuje vrijeme za rad i odmor, rasonodu i kućne poslove, kao i za ostale aktivnosti unutar obitelji.

Pored aktivnog uključivanja u život s djecom treba **razgovarati** o različitim pitanjima, **savjetovati ih**, organizirati različite prigodne **proslave**, pomoći im u **stvaranju ideala** te razvijati smisao za **etičke i druge vrijednosti** koje mlade usmjeravaju prema onome što je ljudski prihvatljivo.

Djeca često znaju odustajati na putu u ostvarivanju svojih zadaća, kao i zamisli, stoga ih je potrebno u obitelji potaknuti da ustraju u dobrim nastojanjima i postupcima. Pri tome se može poslužiti **priznanjem, pohvalom, nagradom, obećanjem** pa i **natjecanjem**.

Odgajajući kod djeteta etičke i moralne vrijednosti obitelj često sudjeluje u odvrćanju njihovih članova od loših postupaka i utjecaja. U tu svrhu koristimo se odgojnim sredstvima za sprječavanje: **nadzorom, skretanjem, upozorenjem, zahtjevom, zabranama, prijetnjama i kaznama**. Potrebno je naglasiti da se najčešće preporuča veća primjena preventivnih sredstava nadzora i skretanja od ostalih.

3.2.4.Odnosi među članovima obitelji

Razvoj obiteljskih odnosa podrazumijeva pravilnu upotrebu autoriteta roditelja i njegovanje discipline zasnovane na ravnopravnim i demokratskim odnosima. Autoritet roditeljima daje ugled, ali i mogućnost razumijevanja drugih te prihvaćanje njihovih osobnih sposobnosti u toleranciji, prihvaćanju tuđeg mišljenja i pružanju mogućnosti drugima da iskažu svoje misli, osjećaje i stvaralačke potencijale. Autoritetom se omogućava svakoj osobi osjećaj zaštićenosti, sigurnosti te neometano razmišljanje, rad i stvaranje. Ove je uvjete moguće ostvariti disciplinom koja osobama omogućava postizanje željenih rezultata a da ne budu ničim ometane. (Stevanović, 2000)

S pojmom autoriteta često su povezani pojmovi autoritarnosti i autoritativnosti iako svi oni imaju različita značenja. Autoritet je potreban, ali ne i autoritarno pokoravanje. Autoritativan odgoj traži pokoravanje bez kritike ili otpora, on je odlučan, mjerodavan, služben, dok autoritarnost podrazumijeva slijepo podčinjavanje vlasti i sili. Suprotno autoritetu danas se pojavljuje anarhični autoritet koji označava krajnje kritično i nesređeno stanje. U takvim obiteljima i njihovim odnosima ne vlada ničiji autoritet, red, rad i disciplina te ove obitelji ne postižu rezultate u materijalnom i odgojnom pogledu.

Potrebno je da roditelji neprekidno teže stvaranju što povoljnije pedagoške i psihološke klime u svojim obiteljima, koja se naročito očituje u uključivanju djece u svakodnevni obiteljski život, planiranje, rad, izlete, šetnje, zajedničko sudjelovanje u duhovnim i kulturnim aktivnostima.

U mnogim obiteljima prepoznaju se pogreške u odgoju djece, koje se mogu manifestirati u obliku sljedećih ponašanja:

- pretjerano brižni roditelji,
- hladni roditelji
- nezainteresirani roditelji.

Najčešće se kao pogreška u obiteljskoj populaciji navodi pretjerana briga roditelja koju sami roditelji opravdavaju «za dječje dobro». Ove pogreške za rezultat imaju egocentričnost ili zavidnost, dok zapostavljanje ili odbacivanje djece često izaziva agresiju i druga asocijalna ponašanja.

Tipovi roditelja (Bošnjak, 1999) mogu biti: strogi roditelji, prebrižni roditelji, ambiciozni roditelji i prezauzeti roditelji.

Strogi roditelji se prepoznaju najčešće po naredbama i fizičkom kažnjavanju u svojim odgojnim mjerama. Ove osobine njihova djeca obično poprimaju kasnije u svom životu. Djeca strogih roditelja prepoznaju se po svom emocionalnom stanju povučенosti, nemiru, eksplozivnosti ili neurotičnosti.

Prebrižni roditelji žive pod vječitim strahom da će se njihovoj djeci nešto dogoditi. U tome se naročito ističu majke koje pretjeruju u umivanju djece, kupanju, čistoći njihove odjeće i obuće. Njihova djeca mogu preuzeti strah svojih roditelja te postaju plašljiva, nesigurna ili ne samostalna, tj. usporenog razvoja.

Ambiciozni roditelji preko svoje djece realiziraju neke svoje neispunjene ambicije, samo pritom zaboravljaju «da iver ne pada daleko od klade» te da njihova djeca mogu biti samo poput njih. Pedagoška praksa pokazuje da ako su roditelji bili loši učenici, u većini slučajeva bit će takva i njihova djeca.

Prezauzeti roditelji okrenuti su materijalnom probitku a sve više zapostavljaju djecu koja mogu biti prepuštena i ulici. Sve je veći broj djece mlađeg uzrasta koja puše, piju, sklona su nasilju, odaju se skitnji, bježe iz škole... Ovo su posljedice nedostatka brige te nadzora i kontrole prezauzetih roditelja. Dijete koje nema oslonac u obitelji ono ga traži na ulici. Najgore se može dogoditi ako roditelji svjesno štite djecu koja čine prijestupe, koji su u početku bezazleni, a kasnije postaju sve složeniji, do delinkvencije.

4. HRVATSKI IDENTITET

4.1. POLITIČKO-GOSPODARSKE I KULTURNE PRILIKE U HRVATSKOJ OD 1850. DO 1918. GODINE *¹

4.1.1 Vrijeme Bachova apsolutizma

Preuzevši vlast 1851. g. Franjo Josip I. vratio je društveni život u Hrvatskoj uglavnom na stari put. Slobodu i jedinstvo naroda zamijenili su snaga i jedinstvo Monarhije. Vlast ministra Bacha suzbijala je sve nacionalne i napredne liberalne ideje o ujedinjenju svih hrvatskih zemalja. Šireći upravnu državnu vlast proširivala se potreba da Austrija na ovim prostorima zapošljava domaću građansku inteligenciju koja je odobravalala režim koji ju je zaposlio i osiguravao joj egzistenciju.

Svi oni koji su ustajali protiv ovakvog režima vlasti bili su proganjani i zatvarani, pa tako i mladi učitelji Mirko Bogović i Ivan Filipović.

Kulturna djelatnost u to vrijeme nije se mogla pozivati na nacionalnu orijentaciju zbog stroge cenzure. Od književnih listova izlazio je Neven (1852.-1858.) koji je oko sebe okupljao najbolje književnike toga vremena. Djelovanje kulturnih ustanova odvijalo se kroz rad Matice ilirske, Gospodarskog društva i kazališta, a u umjetničkoj književnosti isticao se rad M. Bogovića, D. Jarnevića, M. Stojanovića, L. Botića i drugih. Veliku pozornost znanstvenom radu pridavali su Ivan Kukuljević i Bogoslav Šulek. U ruralnim sredinama i dalje su molitvenici i rijetke vjerske knjige uz koju narodnu pjesmu bili jedino pristupačni narodu, dok su povijest i nacionalna geografija u ruralnom narodu potpuno nepoznati.

Učiteljima i profesorima je u njihovom stručnom radu bila od pomoći pristupačna njemačka pedagoška literatura. Učitelji u osnovnim školama nisu imali potrebe izdavati stručne časopise zbog cjelokupnog nadzora svećenika nad školstvom. Rezultat takvih razmišljanja bila je 1850. g. pojava prvog opsežnog djela na području naše pedagoške teorije: «Obuka malenih ili katehetika» Stjepana Ilijaševića, svećenika i školskog nadzornika.

Potkraj apsolutizma 1859. godine na svjetlo dana izlaze mnoge napredne ideje hrvatskih učitelja (I. Filipović, M. Stojanović, Lj. Modec, F. Klaić, S. i M. Fabković, a kasnije i S. Novotny i S. Basariček) uokvirene u školski časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži pod nazivom "Napredak".

¹ Preuzeto od Franković, 1958. i Cuvaj, 1910. – 1913. građa VI i IX

4.1.2. Stanje u Hrvatskoj nakon Bachova apsolutizma

Narodima pod austrijskom vlašću 1860. g. vraća se Narodni ustav pa se i u Hrvatskoj obnavlja politički život. Gospodarska situacija bila je vrlo teška, radnici su prodavali svoju snagu za niske nadnice, a seljaci vrlo jeftino svoje proizvode, dok su strani kapitalisti gomilali svoje prihode. Hrvatski sabor započinje s radom 1861. g., a kroz njegov rad strujao je duh ilirizma i narodnog pokreta, tj. borba za nezavisnu Hrvatsku, te ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. Kako Austrija nije bila zadovoljna s odlukama koje je donosio Hrvatski sabor, ubrzo ga je i raspustila 1865. godine.

Nakon svih pokušaja osamostaljivanja, Hrvatska je u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije bila prisiljena 1868. g. sklopiti Hrvatsko-ugarsku nagodbu, kojom je dobila autonomiju u zakonodavstvu i upravi (tj. u poslovima bogoštovlja, nastave i pravosuđa), ali je u financijskom pogledu ostala potpuno zavisna od Ugarske. Ovu negativnu nagodbu, posebno u financijskom pogledu, bilo je potrebno revidirati, što je postignuto tek 1873. g. imenovanjem bana Ivana Mažuranića.

Tijekom rada Hrvatskog sabora 1863. g. u Zagrebu je osnovana Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, a Matica ilirska svojim poučnim publikacijama pisanima za građane obrazovala je i odgajala hrvatski narod. U tom pogledu djelovao je i časopis "Vienac", za zabavu i pouku koji je počeo izlaziti 1869. g.. Pedagoške misli uz literarno obrazovanje bile su uobličavane u časopisima "Bosiljak" 1865., "Smilje" 1872. i "Bršljan" 1874., dok potaknuti istim duhom crkveni krugovi 1867. g. osnivaju u Zagrebu Društvo sv. Jeronima. U ovom razdoblju u Zagrebu započinju s aktivnim radom mnoge grupe: kazališne, muzičke, likovne, graditeljske i dr..

4.1.3. Vrijeme Khuenove mađarizacije

Vrijeme od 1873. do 1903. g. obuhvaća dva povijesna razdoblja: doba modernizacije Hrvatske za vrijeme vladavine Narodne stranke i bana Ivana Mažuranića (1873.-1888.) i doba mađarizacije za banovanja Ladislava Pejačevića (1880.-1883.) i Dragutina Khuena – Hedervaryja (1883.-1903.)

Prvo razdoblje najdulje je vrijeme vladanja jedne nacionalne stranke u Hrvatskoj. Narodna stranka svim silama podupirala je samostalni i kulturni život, otvorila Sveučilište i izdala niz naprednih zakona o sudstvu, slobodi tiska, ustrojstvu pučkih škola, itd.. Uz svoje

napredne ideje ova stranka nije imala pravoga razumijevanja za podizanje ekonomskoga stanja širokih narodnih masa, pa je mađarsko plemstvo eksploatiralo hrvatsko narodno bogatstvo i to najviše bogatu slavonsku šumu, a da to vladajućima nije smetalo. Bogatija srednja klasa ulazila je u trgovinu i industriju i time podizala svoj standard, a šire narodne mase sve se više proleteriziraju. Ovako težak položaj radnika i seljaka još više je uništila agrarna kriza od 1873. do 1895. g. zbog toga što je u to doba u Hrvatskoj živjelo četiri petine stanovništva od poljoprivrede.

Protiv ovakve političke pasivnosti ustaje Stranka prava na čelu s A. Starčevićem i podiže političku svijest u narodu i razvija borbeni duh.

Idućih dvadeset godina (1883.-1903.) hrvatskim prostorima vlada ban Khuen, koji je lomio nacionalni otpor Hrvata nasiljem, korupcijom, cenzurom, špijunažom, političkim progonima i uništavanjem egzistencije. U to vrijeme mađarizacije uvodi se mađarski jezik za činovnike i dvojezičnost u financijskoj komunikaciji. Takvo stanje pridonosi podizanju narodnih buna koje se utišavaju krvlju i zatvorima. Stranka prava, uvidjevši da nema pomoći ni iz Beča ni iz Pešte, oslanja se na vlastite snage svojih članova, koji su dobili većinu mandata u Saboru. Boreći se politički i fizički (spaljivanjem mađarske zastave), pokrenuli su široke narodne mase, koje se sve više udružuju u stranke.

Industrijska proizvodnja u ovo vrijeme bila je tek u povojima, samim time što važniji dio industrijskih grana nije bio u domaćim rukama nego u rukama stranaca, stranog kapitala (Ibler, 1891., u Franković, 1958.) Na području poljoprivrede dominirao je veleposjed čija su dobra pripadala većinom strancima.

Posve drugu sliku su odavala seljačka dobra, seljačke zadruge naglo su se raspadale, a mala gospodarstva teško su se uzdržavala pa je osiromašeni seljak bio prisiljen tražiti drugi posao. Velik dio te sirotinje nahrupio je u gradove da tamo nađe neku zaradu. Građanstvo je zahvatila trgovačko–prometna kriza pojavom novih prometala: parobroda i željeznice. Željeznice su bile u rukama Mađara, a parobrodi u stranim rukama, stoga su mnogi krajevi diljem Hrvatske izgubili na važnosti i gospodarskom položaju.

Potkraj 19. stoljeća rastao je u Hrvatskoj organizirani klerikalni pokret. On se pojavio kao reakcija na struje u umjetnosti, literaturi i znanosti, tj. kao sredstvo borbe protiv socijalističke ideologije. U to vrijeme održan je u Zagrebu 1900. g. Prvi katolički sastanak koji je okupio laike i svećenike pod vodstvom biskupa iz Hrvatske, BiH i Slovenije. Poslije niza održanih referata donesene su i rezolucije. Nakon referata o odgoju odlučilo se "da se s obukom kao sredstvom, a i cijelim školskim životom ima dijete upoznati s vječnim moralnim zakonima, kako ih uči Katolička crkva. U djetetu ima se razvijati vjersko čuvstvo, upoznati ga

s ljudskom slabošću i ograničenošću, buditi u njemu čuvstvo poniznosti i pouzdanja u Boga. Škola treba da pripravi dijete, da se kasnije razvije do čovjeka pobožna, poštena i stalna, tj. do pravog kršćanskog značaja". (Cuvaj, 1913. građa IX, str. 361)

Razdoblje nakon katoličkog kongresa bilo je obilježeno napadima i međusobnim prepucavanjima između klerika i socijal-demokrata putem tiska i javno s propovjedaonica.

Usprkos teškim prilikama u ovom razdoblju jača kulturni život te se podiže znanstvena svijest do svjetske razine (D. Gorjanović – Kramberger, S. Brusina, I. Kukuljević, F. Rački). U književnosti se pojavljuju povijesni romani, novele i feljtoni, kritike i pjesme s nacionalnim sadržajem. Ovi sadržaji obrađuju socijalne momente i kritički ih osvjetljavaju te na taj način bude narodnu svijest, a predstavnici su im A. Šenoa, E. Kumičić, A. Kovačić i K. Š. Đalski. Srednjoškolska i sveučilišna omladina živo prati društveni život, mnogo čita, te ulazi u politiku. Praški studenti pod utjecajem Masaryka formiraju svoje nazore na svijet, ustaju protiv tradicije i traže realnu politiku. Moderna, kao novi pokret u književnosti, kao rezultat ima pokretanje niza časopisa u Pragu, Beču i Zagrebu na čelu s domaćim ideolozima: Hrvatska misao, Novo doba, Narodna misao, Glas, Mladost, Svjetlo, Život.

U kulturnom životu počinje se buditi likovna umjetnost pa se osniva Društvo umjetnosti i Zagrebačka slikarska škola. Likovni život veže se uz imena I. Kršnjavog, V. Bukovca i O. Ivekovića. Glazbeni kulturni život toga vremena predvode muzikolog F. Kuhač i I. Zajc. Skladana je prva hrvatska opera i mnoga glazbena djela. Godine 1874. osnovana je i Matica hrvatska, koja svoj rad povezuje uz srednji sloj građanstva i izdaje brojne knjige u velikim nakladama iz domaće i svjetske povijesti, zemljopisa, prirodnih znanosti, ekonomije od beletristike, do prijevoda klasičnih slavenskih autora.

U humanitarnim radovima tog vremena veoma su se isticali učitelji koji su potpomagali, propagirali i preuzimali razne funkcije u humanitarnim društvima. Svojim društvenim i književnim radom učitelji su, suosjećajući sa svojim narodom, podizali njegov kulturni i ekonomski dignitet u teško doba Khuenova režima.

4.1.4. Hrvatske prilike na početku 20. stoljeća

Vrijeme od 1903. godine predstavlja u Hrvatskoj relativno zatišje u političkom životu, ali i trajne aktivnosti antiklerikalnog karaktera. Ovo je vrijeme početaka rada mnogih narodnih stranaka pa je u to doba osnovana i Hrvatska pučka seljačka stranka na čelu s ideolozima braćom Radić. Sve veleposjede, industriju, rudno blago, šume i bankarstvo drže u svojim rukama uglavnom Nijemci i Mađari, dok je pitanje agrarne politike potpuno zapostavljeno. Europska kapitalistička agrikultura ovoga vremena bila je tehnički vrlo napredna i posjedovala je mnogo parnih strojeva, ali je seljački način proizvodnje u našim krajevima još uvijek bio primitivan, bez novih tehničkih dostignuća i opterećen velikim poreznim teretom.

U ovom razdoblju Hrvatska je bila teško pogođena snažnom emigracijom, gdje najjači i najsnažniji muškarci između 18 i 40 godina napuštaju svoja ognjišta i to traje sve do Prvog svjetskog rata. Radnici u tvornicama bili su bezobzirno iskorištavani i stoga se udružuju i dogovaraju štrajkove boreći se za kraće radno vrijeme, za bolje plaće te socijalno osiguranje. U takvim političkim i gospodarskim uvjetima i neki od učitelja aktivno sudjeluju i pomažu radnički pokret.

Povratkom mladeži s inozemnih sveučilišta jača narodni pokret i započinje se s mnogim političkim akcijama, a to dovodi do sukoba starih i mladih. U vremenu prije Prvog svjetskog rata najživahnija djelatnost vladala je na području kulturnog života Hrvata. Ona je bila s jedne strane odraz društvenih prilika u zemlji, a s druge pod utjecajem stranih ideja. Činilo se da je u književnosti i likovnoj umjetnosti mnogo više izgovoreno nego na političkim govornicama. Sukob generacija na umjetničkom polju bio je neizbježan isto kao i u politici. Stari su vukli natrag u tradicionalizam (nacionalizam, moraliziranje i prosvjetiteljstvo), dok je kod mladih bila izražena težnja za novim, različitim pa i sasvim suprotnim stavovima, u kojima se bježalo od stvarnosti. Na području književnosti tog vremena svojim se radom ističe A. G. Matoš, a u likovnoj umjetnosti mlade su predvodili I. Meštrović, Čikoš, Kljaković, Becić i dr. Središte glazbenog života u Zagrebu bio je Glazbeni zavod, najstarija glazbeno-pedagoška ustanova na Balkanu. Glazbeni život podupiran je i osnivanjem opere u Osijeku 1908. g. te ponovnim otvaranjem opere u Zagrebu 1909. g., kao i pjevačkog društva Lisinski 1912. g. Reproductivna glazbena umjetnost zahvatila je šire slojeve u gradovima i selima, osnivaju se seljačka, radnička i đачka pjevačka i tamburaška društva i priređuju koncerti.

4.1.5. Prvi svjetski rat na hrvatskim prostorima

Izbijanje Prvog svjetskog rata bilo je obilježeno mobilizacijama, hapšenjima, stavljanjem pod pasku sumnjivih osoba, te zabranama djelovanja društvenih i političkih sastanaka. Političke aktivnosti prenose se na rad u inozemstvo, gdje je emigracija nositelj temeljnih ideja. Ovo je vrijeme kada su na političkim scenama snažne ličnosti Frano Supilo i Ante Trumbić. Godine 1915. došlo je do stvarnog propadanja Austro-Ugarske Monarhije, nastala je materijalna kriza, nestaje hrane na bojištima, skupoća i glad obilježavaju svakodnevni život, dolazi do moralnog propadanja porodica i djece te odvođenja muževa na prisilno ratovanje. U vrijeme propadanja Monarhije stvarali su se temelji nove državne zajednice južnih Slavena. Glad koja je zahvatila naše prostore tjerala je ljude iz Dalmacije, Bosne i Istre da potraže kruha na sjeveru Hrvatske. Zemaljski odbor za zaštitu porodice na čelu s dr. Josipom Šilovićem i glavnim suradnikom dr. Đurom Basaričekom osnivaju niz ustanova kojima je bila svrha ublažavanje ratnih nevolja, a najznačajnije akcije bile su smještanje djece iz pasivnih krajeva u plodnije krajeve Hrvatske i Slavonije.

Građanski političari u Hrvatskoj obavljali su pripreme za preuzimanje vlasti. Godine 1918. izbijaju mnoge pobune mornara, a seljaci napadaju i pale vlastelinska imanja. Hrvatski sabor je 29. listopada 1918. godine, u duhu svojih tradicija i prava, raskinuo sve državne veze s Austro-Ugarskom i proglasio Hrvatsku nezavisnom državom i odlučio pristupiti zajedničkoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba. Novonastala država je 1.12.1918. godine pripojena novoj zajedničkoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića.

U književnosti se u ovom razdoblju pojavljuje ime Vladimira Nazora, koji u svojim epovima sa socijalnim motivima i idejama teži prevladati nacionalističke motive. U Hrvatskoj se pokreće niz novih književnih časopisa, a Miroslav Krleža piše bezbroj buntovnih tekstova socijalnih sadržaja, od kojih su mu mnogi zaplijenjeni.

4.2. PEDAGOŠKI KONTEKST HRVATSKIH PROSTORA OD 1850. DO 1918. GODINE

4.2.1. Vrijeme Bachova apsolutizma

Austrija je svoju centralističku i germanističku državnu politiku podupirala uz pomoć svećenstva. Potpisujući ugovor s papom, Crkva i svećenici su dobili dominantan utjecaj na rad osnovnih škola i učitelja. Katolički svećenici postali su nadzireteli i poglavari katoličkih pučkih škola, pa je osnovno školstvo u potpunosti imalo konfesionalno obilježje, a ukinuto je Vrhovno školsko ravnateljstvo za Hrvatsku. Nastava se u školama odvijala u vježbanju pamćenja, a za tu svrhu korištena je čitanka.

Srednje škole nadzirane su tzv. uhodarenjem tuđinaca odanim Monarhiji, koji su imali zadaću uklanjati domaće učitelje, rodoljube. Godine 1850. u srednjim školama je ukinut latinski jezik, a uvodi se narodni, tako da se 1853. g. pojavilo prvih 18 knjiga na hrvatskom jeziku. U Hrvatskoj je u to vrijeme bilo devet gimnazija, i šest realki u Vojnoj Krajini i dvije u Građanskoj Hrvatskoj. Nedjeljne škole ili opetovnice uvedene za šegrte nisu dale naročite rezultate. Od stručnih škola 1860. g. počelo je s radom Gospodarsko–šumarsko učilište u Križevcima, a nastojalo se osnovati i Trgovačku školu u Osijeku. U Vojnoj Krajini su postojale tzv. vojne škole i tečajevi za državne službenike. U ovom se vremenu otvara i prvo zabavište u Zagrebu 1853. g. te popravilište i ustanova za odgoj gluhe djece.

4.2.2. Stanje u Hrvatskoj nakon Bachova apsolutizma

Na čelu s ravnateljem Franjom Klaićem Učiteljski je zbor u Zagrebu podnio Saboru 7.5.1861. g. nacrt Školskog sustava za narodne učione i učiteljišta u trojednoj Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Saborska rasprava odvijala se između dva prijedloga, od kojih je jedan prijedlog bio da se škole oslobode crkvenog nadzora, dok je drugi tvrdio da u školama mora biti čovjek iz crkve, koji je na kraju rasprave i prevladao.

U Saboru se vodila rasprava i o reformi srednjih škola: gimnazija, realnih, trgovačko–obrtničkih, kao i rasprava o nacrtu Zakona o sveučilištima, uz prijedlog osnivanja Jugoslavenskog sveučilišta u Zagrebu, koji nikada nije zaživio.

Napredni učitelji spoznali su značenje zaštite svojih strukovnih interesa i odlučili su održavati kotarske učiteljske skupštine. Rezultat djelovanja takvih udruga bio je osnivanje

prvog učiteljskog društva 1865. godine pod imenom Učiteljska zadruga, čiji je idejni pokretač bio I. Filipović sa svojim prijateljem V. Maříkom. Zadaća Učiteljskih zadruga bila je brinuti se za potporu i odgoj siročadi učitelja, učiteljica i podučitelja svih pučkih i glavnih škola... Učitelji priklonjeni katoličkom duhu okupili su se 1869. g. u udruženje Učiteljska zajednica pod vodstvom Franje Klaića s ciljem da promiču i unaprijede pučko školstvo te da se domaće odgojivanje sa školskim uskladi. (Cuvaj, 1910., građa VI, str. 278) Učiteljska zajednica u Zagrebu promovirala je svoje stavove i objavljivala ih u časopisu "Školski prijatelj".

U Zagrebu je na inicijativu I. Filipovića i njegovih suradnika 1871. g. održana Prva opća hrvatska učiteljska skupština. U pozitivnom ozračju ove Skupštine osnovano je i učiteljsko strukovno društvo Hrvatsko–pedagoško književni zbor. Prva djela u izdanju ovoga društva bile su knjižice za učitelje. Društvo je preuzelo i brigu o izlasku časopisa "Napredak" te kao svoju prvu knjigu prevelo češku "Didaktiku" J. A. Komenskog.

4.2.3. Vrijeme Khuenove mađarizacije

Za bana Ivana Mažuranića pokrenuto je pitanje školskog zakona, uz napomenu da je gotovo u cijeloj Europi reformirano školstvo na novim principima, iako još uvijek postoje težnje svećenstva da crkva mora imati nadzor nad odgojem mladeži, te da joj se nikakvim zakonom to ne može oduzeti. Uz rezolucije donesene na Prvoj (1871. g. u Zagrebu) i Drugoj (1874. g. u Petrinji) općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini, na kojima se raspravljalo o osnovnim problemima školstva, donesene su odluke o tome kako država treba imati jedina utjecaj na školstvo, zatim o školskim učilištima, vrtovima, zabavištima, te se ustajalo protiv tjelesne kazne.

Treća opća hrvatska učiteljska skupština održana je 1878. g. u Osijeku, na kojoj je izvjestitelj Kvirin Vidačić izvještavao na temu: "Tvrđi se da narod u novije vrijeme moralno i materijalno propada, a tom da je donekle kriva i današnja škola". Uz niz drugih izvješća zapaženo je i ono koje je iznio Josip Živković na temu "Što valja učitelju činiti da bude ne samo učitelj mladeži, nego i učitelj puka?".

Prvim školskim zakonom iz 1874. g. postala je pučka škola opća i javna, a konfesionalne škole su služile samo crkvenim svrhama. Opće narodne škole zbližavale su djecu cijelog naroda bez razlike na vjeru i crkvu, te su čuvale i razvijale narodno jedinstvo. (Franković, 1958.)

Zakonom iz 1874. g. nije bio zadovoljan odbor Srpskog kluba, koji je tražio pogodnosti za srpske škole, stoga se godine 1888. g. donosi novi školski zakon koji regulira pravo javnosti i konfesionalnih škola, duljinu trajanja školovanja pučkih i učiteljskih škola, materijalno stanje i standard učitelja.

U razdoblju između 1873. g. pa sve do 1903. g. pedagoški život na našim prostorima ispunjen je borbom oko školskih zakona i izgradnjom školskog sustava. Služeći se najvećim dijelom stranom literaturom: njemačkom, češkom, francuskom i engleskom učitelji su se bez veće stručne naobrazbe sami obrazovali i usavršavali. Najveći dio tog rada odvijao se kroz aktivnost Pedagoško–književnog zbora, koji je izdavao mnoge časopise, knjige i brošure, kao i Pedagogijsku enciklopediju u devet svezaka. Zbor je tijekom svoga rada priredio mnoge udžbenike za osnovne škole, kao i mnoge pedagoške te metodičke udžbenike i priručnike. U izdanju Zbora tiskani su i mnogi prijevodi najvrednijih stranih autora: Komensky, Salzmann, Tomasseo, Spencer, Rousseau, Pestalozzi, Rabelais, i dr..

U našu je pedagogiju krajem 19. stoljeća počeo sve više prodirati novi duh. Napredak prirodnih znanosti u svijetu odrazio se i u psihologiji isto kao i eksperiment. Moderni filozofski pravci ostavili su duboke tragove u evropskoj i američkoj pedagogiji, što se odrazilo i u književnosti i umjetnosti na koje su ti pravci djelovali s ciljem slobodnog odgajanja i razvijanja dječjih snaga. Mnogi učitelji na našim prostorima nisu se u potpunosti oduševili i pristajali uz nove inozemne utjecaje, nego su svoj rad i dalje temeljili na tradicionalnom Herbartovom sustavu.

Etika se i dalje temeljila na vjeri, kao i cijeli odgoj koji je počivao na vječnim moralnim idejama. Kruta disciplina, koja je zahtijevala bezuvjetnu poslušnost, pretvarala je razred u mirnu slušaonicu, a ne u živu radionicu. Šablonski formalni stupnjevi neprirodno su kočili nastavu zbog jednake primjene u svim predmetima i svim razredima. Najplodniji pisac bio je Davorin Trstenjak, koji se svojim radovima pojavljivao gotovo u svakom časopisu "Napredak". Stjepan Basariček, kao glavni urednik Napretka, ublažavao je liberalni duh Trstenjakovih članaka jer se čuvao svega što bi moglo izazvati polemiku s klerikalnim krugovima. Ovo je razdoblje kada i u našoj pedagogiji započinje borba između novih i starih pogleda i pravaca u pedagogiji.

4.2.4. Školstvo u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća

Početak 20. stoljeća obilježen je jačanjem težnje za širenjem prosvjete među široke narodne slojeve, što je snažno bilo naglašeno u programima svih političkih stranaka. Poražavajuće statistike pokazivale su velik broj nepismenih. Škole se nisu gradile uvijek tamo gdje su bile najpotrebnije, a u nekim školama je rad bio nemoguć zbog preopterećenosti djecom pa su se iz tog razloga neka djeca otpuštala iz škole već poslije završenog prvog ili drugog razreda. Stanje nepismenosti usko je bilo povezano sa stanjem u privredi, pa se ističe kako je najveći broj nepismenih bilo u Ličko-krbavskoj županiji a najmanji u Srijemskoj županiji. Kako bi se ublažio postotak nepismenosti, iz krugova rodoljubne inteligencije i studenata potiče se osnivanje Kluba ABC, čiji članovi odlaze u tvornice i na sela, održavaju tečajeve i predavanja za radnike i seljake, osnivaju knjižnice i čitaonice za narod, te tiskaju početnice za odrasle. Iako se akcija oko suzbijanja nepismenosti vodila s vrlo mnogo požrtvovnosti, ovaj se problem ipak nije mogao riješiti.

4.2.5. Prvi svjetski rat na hrvatskim prostorima

U prosvjetnoj politici nastaje izvjesno zatišje u početnim godinama rata. Mnogi učitelji i profesori bili su pozvani u vojsku, a mnoga su djeca pomagala na poljskim poslovima umjesto očeva koji su bili na fronti. Učitelji su početkom rata dobili i nove dužnosti u školi i izvan nje. U svim pučkim i stručnim školama morala se sabirati i izrađivati topla odjeća za vojsku. Zatim su se od učitelja tražile aktivnosti skupljanja kupinova lišća za čaj potreban vojsci, bakar, olovo i kositar, a kasnije hrastove šiške, vuna i kaučuk, rublje, knjige, novac za invalide i ratnu siročad, itd..

Umjesto mobiliziranih državnih činovnika, učitelji su morali pomagati u raznim općinskim poslovima, popisivati hranu, dijeliti živežne namirnice, državne potpore i slično. Sve je to ostavljalo traga na njihov rad u školama, na nemogućnosti osobnog usavršavanja i pojavljivanja u stručnoj literaturi.

4.2.6. Teorijske osnove iz kojih se deducira obiteljski odgoj od sredine 19. do početka 20. stoljeća

U ovom dijelu rada potrebno je ukratko opisati kako su institucionalni odgoj i praksa obiteljskog odgoja neposredno usko povezani, prikazujući početno formiranja odgojnih načela i sredstava unutar institucije čije se zakonitosti reflektiraju i na obiteljsku pedagogiju i odgoj u njoj.

Tijekom 18. stoljeća u procesu društvenog raslojavanja sve značajnije mjesto u sustavu vrijednosti imaju materijalna dobra, novac, bogatstvo i raskoš. Nov način proizvodnje doveo je do brzog gospodarskog razvoja i ubrzanog raslojavanja društva. Stvaraju se velike razlike između sela i grada. Stara tradicija gubi na svojoj snazi i teško se odupire nastalim promjenama, stoga se kroz instituciju kućnih zadruga želi zadržati proizvodna, socijalna i odgojna uloga.

Crkva polagano gubi dominantnu ulogu na području školstva. U ovom razdoblju crkvene škole dobivaju snažnu konkurenciju u građanskim, a kasnije i u državnim školama. Institucionalizacija odgoja kroz školsku praksu počinje školu odvajati iz prirodne i životne sredine. Odgojne se vrijednosti više ne stječu samo sudjelovanjem u životu nego i racionalnim teorijskim spoznajama. Odvajanjem odgoja iz prirodnog procesa i njegovo školsko institucionaliziranje ima za posljedicu odvajanje proklamiranog i prakticiranog odgoja, što dovodi do ozbiljnog proturječja i nesnalaženja. (Munjiza, 2008)

U odgojnom procesu škole koriste uopćena odgojna načela i sredstva, među kojima se navode: - bolje je odgajanje očuvati od loših odgojnih utjecaja nego ih kažnjavati, treba izbjegavati podrugljive nazive i nadimke, djecu ne treba bez razložno vrijeđati, a hvaliti valja umjereno da ne postanu oholi. S djecom valja postupati ozbiljno i ljubazno, no ne previše povjerljivo. U odgoju je moguće i poželjno organizirati natjecanja uz javno pohvaljivanje i nagrađivanje. Javnim nastupima nastoji se osigurati razvoj samopoštovanja. Sav odgoj treba biti usmjeren prema moralnosti, a u njemu mora prevladavati povjerenje, uvažavanje i ljubav. Za odgojni uspjeh posebno je značajan primjer odgajatelja. (Štiglić, 1893, Cuvaj, 1910)

"Nadzor, kazna, zabrana i nagrada jesu jedina sredstva kojima se treba prisiliti dijete na način života kakav provodi valjano uzgojen čovjek a zaboravlja se na to da dijete mora živjeti djetinji život ako hoće biti valjan čovjek. Cilj odgoja je discipliniranje, stega, trenutna poslušnost. Što će se dogoditi s odgajanicom kada prestane takav odgoj, kada odraste na to ne može odgovoriti niti odgovara ovaj sadašnji odgoj." (Turić 1904, 88) Ovo je vrijeme kada je

discipliniranje bilo sinonim za odgoj. Školskim i nastavnim redom iz 1889. godine predviđena su sljedeća odgojna sredstva:

- blaži oblici: držanjem, pogledom, pokretom, izrazom lica, opomena riječima ili ukor kao stroža opomena
- stroži oblici: uskraćivanje duševnih ugoda (počasnih dužnosti), osjetilnih ugoda (hrana), uskraćivanje slobode (školski zatvor)
- strogi oblici: stajanje na mjestu ili izvan klupe, sjedenje u posebnoj klupi, stajanje na jednoj nozi, klečanje na kukuruzu, tjelesna kazna samo za dječake i privremeno isključivanje iz škole. (Cuvaj, 1910, 5)

Poticajne odgojne mjere korištene su za dobre učenike. Najčešće se koristila počasna klupa, pismene pohvalnice, prigodne i prikladne medalje, čitanke, koledari i sl. Među poticajnim odgojnim sredstvima nalaze se i školske kolajne koje su imale upotrebno tržišnu vrijednost. (Cuvaj, 1910, 3)

Razvoj pedagoških ideja moguće je pratiti sa školskim institucionaliziranim odgojem. On je bio uglavnom individualno iskustven i temeljio se na obiteljskoj i društvenoj tradiciji. Početne odgojne strategije bile su na području oponašanja poželjnih vrijednosti. Iz poželjnih društvenih vrijednosti sintetiziraju se opće prihvatljive vrijednosti kao norme koje se opisuju i propisuju. Ovim činom one dobivaju novu kvalitetu, izdvajaju se iz prakse i poprimaju teorijske zakonitosti. Sve do sredine 19. stoljeća pedagoške ideje izlažu se ne sustavno, povremeno i prigodno. (Munjiza, 2008)

U drugoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj je primjetan razvitak odgoja od prirodno-iskustvenog, praktično-uopćavajućeg do teorijsko-pedagoškog. Početne pedagoške ideje počinju se vezati uz znanstvenike ne pedagoge, filozofe i druge stručne osobe i umjetnike koji u svojim djelima o društvu raspravljaju i o ulozi odgoja.

U vremenu utemeljenja pedagoške autonomije, oko 1850. godine, pojavljuje se i prva udžbenička literatura i prvi pedagoški časopisi na hrvatskom jeziku.

U pedagoškom udžbeniku Znanost odhranjivanja iz 1849. godine može se pročitati da je kućni odgoj temelj građanskog odgoja. Da bi kućni odgoj bio uspješan potrebno se držati sljedećih načela:

1. poželjno je da oba roditelja u odgoju imaju iste stavove... «da se roditelji dogovore i slože međusobno glede odhranjivanja.» Poželjno je da su otac i majka iste vjere a odgoj djece treba preuzeti onaj tko ima više vremena.

2. odgojne razlike otac i majka trebaju riješiti međusobno odvojeno od djece. Pored načela jedinstvenosti, roditelji odgajaju i osobnim primjerom. Otac treba biti ozbiljan, i uvijek

mora paziti da ne završi u surovosti, dok majka mora biti nježna i paziti da ne završi u pretjeranoj popustljivosti.

Obiteljska atmosfera bila je od presudnog značaja za uspješan odgoj. U odgojnom smislu bilo je nepoželjno ako dijete nikad ne vidi vesela i nasmiješena lica svojih roditelja, ako nikad ne osjeti blagost ni ljubav, ako nikad ne čuje dobre riječi. Nepoželjne odgojne vrijednosti u obiteljskom odgoju su: lakomost, sebičnost, prkos i laž. (Munjiza, 2008)

Praktičan odgoj tražio je i svoju vlastitu pedagogijsku teoriju. Ona se postupno izdvajala i gradila na odgojnoj praksi kao empirijsko-induktivna znanost. Tijekom vremena će iz empirijsko-induktivne prerasti u čistu znanost koja se temelji na racionalno-deduktivnom karakteru. Unutar ova dva navedena određenja pojavit će se niz odgojnih teorija. Pedagogija se dugo vremena razvijala unutar filozofije pa su i sami nositelji ideja vezani upravo za to područje.

Svoj moral Hrvati su pretežno temeljili na vlastitoj tradiciji, a odgoj im je bio iskustven, što se daje zaključiti iz pisanih izvora. Vidljivo je da se radilo o relativno zdravom društvenom moralu i poželjnim vrijednostima. "Dobar je onaj, tko u svojoj obitelji ili zadruzi mirno živi, obrađuje polja, pusti drugoga i njegovu imovinu na miru, štuje svoje djedove i brani svoj zavičaj od neprijatelja." (Klaić, 1925)

Navedenim odgojnim sredstvima nastojalo se odgojno preventivno djelovati, kako bi se spriječilo usvajanje nepoželjnih vrijednosti kao što su: nerad, raskošnost, surovost, iskvarenost. (Turić, 1904) Odgoj kroz život temeljio se uglavnom na primjerima i zbog toga je od presudnog značaja bilo kako u navedenom smislu funkcionira društvo i obitelj.

Temeljne odgojne vrijednosti bile su dobrota, pravda, ljepota. U odgoju se pazilo da se iz njega preventivno eliminira sve ono što bi moglo biti štetno. Posebna je osjetljivost bila prema besposličarenju. Besposlenost je stanovala daleko od starih gradskih kuća, jer se onda nije toliko dangubilo na prozoru i čitanju nemoralnih knjiga. (Adamović, 1885)

Temeljna odgojna obilježja ovoga razdoblja su: društvo, obitelj, vjera, a odnosi unutar njih su izvor i sredstva odgoja. Odgoj je iskustveni i uglavnom se realizira u praktičnim odgojnim situacijama iz kojih se formiraju i prve uopćene odgojne vrijednosti. Ovo je dakle prirodna škola gdje je kuća učionica, a roditelji učitelji. (Munjiza, 2008)

U analiziranom razdoblju druge polovine 19. stoljeća postojali su sljedeći povoljni odgojni uvjeti: društvene i obiteljske poželjne norme, vjera, velika skladnost između proklamiranih i prakticiranih vrijednosti. (Klaić, 1925, 1974, Cuvaj, 1910, 1)

5. OPĆA POVIJEST OBITELJSKOG ODGOJA

5.1. VRIJEME KOJE PRETHODI ISTRAŽIVANOM RAZDOBLJU

Španjolski humanist Ludovicus Vives (1492-1540) bavio se praktičnim odgojnim radom, a posebno odgojem žena, što je i prikazao u svom djelu O odgoju žena.

Francois Rabelais (1494-1553) glavni je predstavnik francuske humanističke pedagogije, koji je svoje ideje i kritiku starog srednjovjekovnog odgoja izložio u satiričkom romanu Gargantua i Pantagruel opisujući odgoj oca Gargantue i njegovog sina Pantagruela prikazujući bitne razlike starog i novog odgoja. Zalagao se za realno obrazovanje, zdrav način života te izmjenu intelektualnog rada i odgoja.

Najzaslužniji pedagog za izgradnju pedagogijske znanosti jest Čeh Jan Amos Komensky (1592-1670) koji je u svojim djelima prvi izrazio najnaprednije pedagoške težnje koje su postale temelji pedagogijske znanosti i prema čijim načelima su organizirani odgojni sustavi, školstvo i nastavni rad u cijelom svijetu. Njegove velike organizacijske promjene zahtijevale su da se istraže i formuliraju kao brojne zakonitosti odgoja. Komenskom se pripisuje da je prvi teorijski zasnovao predškolski i obiteljski odgoj i time postavio osnove za predškolsku i obiteljsku pedagogiju.

Po svojim stavovima on postaje značajan za cjelokupni odgojno–obrazovni sustav, ne samo toga doba nego do danas. Prema njegova četiri stupnja obrazovanja djeca se do šeste godine starosti odgajaju u materinskoj školi. Ovdje se izraz "škola" upotrebljava samo simbolički jer je do šeste godine odgoj povjeren samo majci, a tek iza šeste godine djeca odlaze u javne škole. Svojim djelom "Informatorium za školu materinsku" Komensky je ispunio obećanje dano roditeljima da će napisati upute kako odgajati djecu i čemu ih poučavati. Čitajući ovu uputu čitalac će još i danas u brdu povijesnih citata pronaći ono što je uvijek svježije i aktualno u odgoju mladih ljudi.

"Materinsku školu" mnogi autori ubrajaju među klasična djela pedagoške književnosti. Danas se ova knjiga smatra najvažnijim djelom Jana Amosa Komenskog. Građu je za ovu knjigu uzimao iz životnog iskustva i svog okruženja, u namjeri da pouči roditelje i olakša im njihove dužnosti.

Informatorium materinske škole – "je temeljit i jasan izvještaj o tome, kako roditelji sami, preko odgojitelja i ostalih pomoćnika svojih, najdraži i najdragocjeniji svoj biser, svoju

milu djecu, u prvom njihovom i početnom uzrastu razumno i časno, sebi na radost, a djeci svojoj na spasenje voditi i vježbati imaju". (Komensky, 1946, 15)

"Roditelji nisu izvršili svoju dužnost prema djeci ako ih samo nauče kako trebaju jesti, piti, hodati, govoriti i odijevati se; zato što ove stvari pripadaju samo tijelu koje još nije čovjek, nego samo stan čovjekov; gospodar – razumna duša stanuje u tom stanu, i njoj treba posvetiti više pažnje nego spoljašnjoj ljusci njenog stana. Zato je Plutarh rekao roditeljima koji svojoj djeci žele ljepotu tijela, zdravlje, bogatstvo, slavu i lijepo ponašanje i koji ih samo tome uče, a ne staraju se da ukrase njihove misli i dušu, da više štede cipele nego noge." (Komensky, 1946, 17)

Dobro odgojena osoba pozna svoje dostojanstvo, čuva ga i pazi. Čovjekova prava mudrost u životu sastoji se od toga da on sam zna mudro i razumno rukovoditi sobom i svojim unutrašnjim i vanjskim postupcima, dakle sve čemu neizbježno treba težiti jeste moral, vrline, znanje jezika i raznih ljudskih umjetnosti. Oni roditelji čija djeca postignu uspjeh u ovim stvarima već imaju svoj kućni raj. (Komensky, 1946)

Za područje obiteljske pedagogije značajan je i Jean Jacques Rousseau (1712-1778) koji je snažno isticao ideju demokratskog odgoja izloženu u svom pedagoškom djelu Emil ili o odgoju. Autor duboko vjeruje u čovjeka koji je po prirodi dobar i zato ga je potrebno odgajati u suglasju s njegovom ljudskom prirodom. On je prvi upozorio da znanost o odgoju i svaki onaj tko se njime bavi mora proučavati i poznavati dijete i odgajnika ako želi biti uspješan. Naglašavao je potrebu radnog odgoja te potrebu razvijanja sposobnosti ovladavanja kulturom učenja, tj. samoobrazovanja.

Pedagoške ideje ovog autora govore o tome da dijete mora odgajati domaći učitelj, a ne otac i majka, pošto oni za to nemaju ni vremena, ni sposobnosti, ni volje a ni veselja. Rousseau želi biti prirodan, a baš je u gornjoj konstataciji iskazao svoj neprirodan stav. No, to je za njega specifično i on često u svojim radovima proturječi samome sebi, tako da će već na idućem mjestu zapisati "Može li biti tko prirodni odgojitelj djece, negoli su to njegovi roditelji, koji su za to već od same prirode opredijeljeni?... Ono što nauči dijete od majke u djetinjstvu jače je negoli sve ono što mu kasnije svijet prodaje, i od nje sve rado prima, radije negoli od drugih, jer ga majka uči s ljubavlju i s ljubavlju dijete prima i urezuje u srce". (Rousseau, 1950)

Johan Heinrich Pestalozzi (1746-1827) je sljedeći pedagoški klasik koji je postavio temelje čitavom nizu područja odgojnog rada, koje je opisao u svojim djelima: Lienhard i Gertruda, Kako Gertruda uči svoju djecu, Knjiga za majke, Labuđi pjev itd. Svojim

praktičnim odgojnim radom i teorijskim uopćavanjima postavio je sigurne temelje obiteljskom odgoju i pedagogiji.

U svom djelu "Lenard i Gertruda" u obliku romana živim bojama opisuje bijedu jedne seoske općine ukazujući ujedno na sredstva kojima bi se mogao poboljšati obiteljski život, u ta sredstva on ubraja domaći odgoj, školsku obuku, razumni obrt i savjesno poglavarstvo. Za cilj odgoja on postavlja razvitak čovjeka do potpune čovječnosti. Ovaj razvitak mora biti prirodan tako da se razviju sve čovjekove snage i sposobnosti te usavrše sukladno ljudskoj naravi. Psihički život djeteta mora se razvijati sam od sebe, tj. iznutra a ne miješanjem izvana.

Prirodni nositelj odgoja je obitelj. Najljepše mjesto za odgoj je dom, a glavni čimbenik odgoja je majka, koja najviše ima utjecaja na dijete. Dobra majka je najsavršeniji uzor prirodnog odgoja, ona je posrednica između Boga i djeteta. Majka kao kakva svetica mora uzeti dijete pod svoju zaštitu kako bi ga zaštitila od ljudske pokvarenosti. Učitelj će kasnije samo nastaviti majčino djelovanje, a škola djelovanje doma. Njegove posljednje riječi bile su: Tražite svoju sreću u mirnom domaćem krugu. Obiteljski odgoj je prvi i najvažniji filozofski i pedagoški odgoj koji dobiva mlada osoba. (Pestalozzi, 1981)

U povijesti ga nitko nije negirao izuzev Sparte, a najveću pozornost i posebnu pozornost pridavao mu je Komensky.

5.2. RAZDOBLJE ISTOVJETNO S ISTRAŽIVANIM VREMENOM

Sredina 19. stoljeća vrijeme je naglog razvitka prirodnih znanosti, vrijeme pronalazaka u tehnici, tehnologiji i u medicini, vrijeme je razvitka radničkih pokreta i građanskih revolucija, a velika se pozornost pridaje i materijalnim uvjetima rada, dok se obitelj u potpunosti zanemaruje. Sve veća pozornost pridaje se širenjima različitih tipova srednjih škola, odvajanju škole od crkve te zahtjevima da brigu o školama preuzme država.

U drugoj polovini 19. stoljeća dolazi do naglog razvitka prirodnih znanosti čiji rezultati pronalaze primjenu u industriji i gospodarstvu. Engleski inženjer Henry Bessemer 1855. godine pronašao je postupak dobivanja čelika iz rastaljenog sirovog željeza. Godine 1876. konstruiran je četverotaktni motor s unutarnjim sagorijevanjem, izum njemačkog inženjera Otta Nikolausa. Iste je godine švedski kemičar Alfred Nobel izumio dinamit i barut. Osamdesetih godina 19. stoljeća Thomas Edison, američki pronalazač, otkrio je fonograf, telegraf, mikrofon, telefon, akumulator, električnu žarulju i druge izume, a 1882. godine izgradio je i prvu električnu centralu. Nikola Tesla, 1890. godine, autor je mnogih izuma važnih za radio–transmisije, bežične komunikacije i izmjeničnu struju. Francuskinja Maria Curie je 1898. obavijestila svjetsku javnost o svom pronalasku radija i postavila temelje za znanost o radioaktivnosti. Louis Pasteur, francuski kemičar i biolog, te njemački liječnik Robert Koch uzburkali su medicinsku znanost na području bakteriologije i pulmologije lijekovima u borbi protiv zaraznih bolesti koje su harale čovječanstvom. (Zaninović, 1985, 303)

Ovo je vrijeme osnivanja brojnih radničkih pokreta, kao i djelovanja mnogih klasika književnosti: Dostojevskog, Tolstoja, Twaina, Zole, Prousta, Kafke, Čapeka itd., koji u svojim radovima objelodanjuju socijalne prilike svoga vremena, kao i težak položaj čovjeka radnika.

U mnogim državama tadašnje razvijene Europe otvaraju se škole različitih razina i sadržaja obrazovanja, a najčešće su to srednje škole koje osposobljavaju ljude za uspješniji rad u industriji.

Osnivači socijalizma Marx i Engels šire svoje ideje u raznim zemljama, a prepoznaju se po sljedećim željama u obrazovanju: odvajanje škole od crkve, isključivanje vjeronauka iz škole, brigu o organizaciji i radu škole preuzme država. Nabrojani zahtjevi prvi su put bili ostvareni tijekom Pariške komune (od 18.03. do 28.05.1871.) u obliku svjetovnosti nastave, besplatnog obveznog školovanja, zbrinjavanja predškolske djece, organizaciji stručnih škola.

Unutar pedagogije krajem 19. stoljeća javlja se niz pedagoških pravaca pa i sama socijalistička pedagogija, koja svoje ideje započinje ostvarivati tek nakon Oktobarske revolucije 1917. godine.

Pedagozi značajni za ovo razdoblje jesu mladi socijalisti utopisti koji su kritizirali kapitalističko iskorištavanje, željeli su izgraditi novo društvo, ublažiti socijalne različitosti i zategnutosti pomoću novih ideja. Sve prepoznate probleme željeli su riješiti idealistički, a predstavnici toga vremena su bili: Robert Owen (1771.-1858.) i Etienne Cabet (1788.-1856.)

R. Owen je svoje ideje socijaliste utopiste provodio na praktičnim primjerima u svom poduzeću pokazujući kako se čovjek i sam mijenja u promijenjenim prilikama. Njegov rad sastojao se od poboljšanja socijalnog položaja radnika i njihove djece bez razlike na spol i dob. Sjedinio je nastavu i rad i kod djece i kod odraslih. U poboljšanju materijalnog statusa svojih radnika praktičnim primjerom je mijenjao njihovo okruženje, gradnjom parnih kupališta, parkova, igrališta, radničkih stanova, sportskih objekata i bazena. Kao veliki pobornik zdravstvenog stanja svojih radnika borio se protiv alkoholizma. Najveće životno djelo bilo mu je organizacija komunističke općine u Americi pod nazivom Nova harmonija, koja je trebala postati zajednica savršene jednakosti. U suvremenoj pedagogiji među rijetkim je pedagozima koji negiraju obiteljski odgoj. Tvrdio je da su za čovječanstvo tri najveća zla: privatno vlasništvo, religija i buržoaski oblik braka. Zato je protiv njih potrebno voditi bespoštednu borbu do uništenja. (Zaninović, 1985, 202)

E. Cabet ima mnogo šire, obuhvatnije i određenije pedagoške nazore od njegovih prethodnika, premda sve njegove poglede o odgoju ne možemo u potpunosti prihvatiti. Svoje životne ideje pretočio je u praksu osnovavši u Americi novu koloniju Ikariju – košnicu čovječnosti u kojoj je posebnu pozornost posvetio djeci i ženama. Njegov zadatak odgoja bio je formirati dobrog radnika, roditelja, građanina, tj. prave ljude. Cabet smatra da je obitelj temelj društvene zajednice, po čemu se razlikuje od mnogih drugih socijalista utopista. Ukoliko u obitelji ne vladaju harmonični odnosi, ni društvo ne može biti pravično. Po njegovu mišljenju, najveći nedostatak društva jest u tome što ne obraća dovoljno pozornosti mladim ljudima i što budućim supružnicima ne daje dovoljno znanja o odgoju. Predlagao je da se u ljudskim zajednicama osnivaju savjetovališta za odgoj djece. (Zaninović, 1985, 210)

Pedagogijski klasici toga razdoblja su spoznali brojne zakonitosti odgoja i izradili sustav pedagoških spoznaja, te utemeljili odgojna područja i pedagoške discipline: Friedrich Fröbel (1782.-1852.); Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg (1790.-1866.); Lav Nikolajevič

Tolstoj (1828.-1910.); Petar Francević Lesgraff (1837.-1909.); Georg Kerschensteiner (1854.-1932.); John Dewey (1859.-1952.); Anton Semjonovič Makarenko (1888.–1939.).

Kako se kapitalistički način privrede nije razvijao svugdje jednako, tako ne postoji ni podjednak pedagoški razvitak, ali se ipak pronalaze neke opće zakonitosti. Radnička klasa toga vremena nije imala skoro nikakvo obrazovanje, tek neki opće, kod nje se najčešće rađaju utopističke ideje, pa se i pedagoške ideje 19. stoljeća oslanjaju na idealizam i materijalističke spoznaje.

Nove ideje u školstvu obznanila je Pariška komuna, koja je utjecala na daljnju demokratizaciju škole. Francuska je bila prva država koja je odstranila crkvu iz školske uprave. Američko školstvo nije dozvoljavalo vjeronauk u školama. Roditeljima u Engleskoj davala se sloboda u pogledu vjerskog odgoja njihove djece, samo se Austrija, Njemačka i Rusija nisu oslobodile utjecaja crkve na rad škole.

Krajem 19. stoljeća niz modernih idealističkih filozofija promiče moralni život društva i pojedinca. Ovo je razdoblje snažnih društvenih i idejnih proturječnosti, kao i rađanja nove pedagogije s pojavom velikog broja pravaca i pokreta. Mnogi su pedagozi toga vremena iz škole željeli izbaciti osjećaje i atmosferu vojarne i zatvora. Pojavila se težnja novog građanskog humanizma koji su poduprti osnaživanjem psihologije i pedagogije. Mnogi pedagoški pravci iznijeli su na svjetlo dana mnogobrojne probleme povezane s osobnim životima ljudi, kolektivnom pripadnošću, težili su približiti školu životu, potaknuti aktivnost djeteta u radu, ukazati na tjelesni rad kao odgojno sredstvo, kao i biološke utjecaje na genetiku i razvitak djeteta. (Žlebni, 1983, 233)

Francuska je u promatranom razdoblju željela osuvremeniti školstvo koje bi odgovaralo trenutnim potrebama društva. Odgoj ženske mladeži naročito iz bogatog građanskog staleža dugo je vremena bio prepuštan crkvi i samostanima. Godine 1880. otvaraju se prve srednje škole za žensku mladež, koje su imale za cilj odgoj budućih majki i pomoć ženskoj populaciji da se može snaći u obiteljskim zadaćama, odgoju i učenju svoje djece i donekle da mogu sudjelovati u javnom životu. U tim su školama osnovni školski predmeti bili domaćinstvo i ručni rad. Ovakav pogled na školstvo prisutan je bio i u Njemačkoj.

Englesko školstvo ovoga razdoblja i dalje je još opterećeno dualizmom i prema spolu i prema pripadnosti narodnoj ili vladajućoj klasi.

Odgojni sustav u Americi bio je obilježen otvorenom rasnom diskriminacijom crnaca i bijelaca, ali i diskriminacijom prema teritorijalnoj pripadnosti pa su seoske škole bile na rubu propasti, a gradske potpuna suprotnost.

Iako je u ovom razdoblju djelovao velik broj pedagoga, za potrebe ove radnje izabrana su tri pedagoga koja imaju relevantan utjecaj i svojim su radom značajna za obiteljski odgoj.

Friedrich Fröbel (1782.-1852.) koji je osobite zasluge stekao u pedagogiji osnivanjem zabavišta (dječjih vrtića), točnije Zavoda za zajedničko odgajanje djece od treće do sedme godine. Svoje pedagoške poglede Fröbel je iznio u djelu "Čovječje odgajanje". U tom djelu on kao osnovno načelo zastupa odgoj djeteta na prirodnim osnovama. "Priroda mi je bila gimnazija, kamenje i organske pretvorbe profesori, a drvo rektor. Moj rektor i profesori uče me još i danas i učiti će me dok budem živ". Čovjek se treba odgajati u jedinstvu duha (uma) i naravi (srca i volje) sam iz sebe svestrano i samosvjesno. On mora upoznati čovjeka u čovječanstvu i čovječanstvo u čovjeku, vanjštinu u unutrašnjosti i unutrašnjost u vanjštini, po tijelu duh po duhu tijelo itd. ... Odgoj mora voditi brigu o tome da dječak bude jednom dobar čovjek, krepostan građanin i valjan otac porodice. (Žlebnik, 1983)

Praktičnu stranu odgojnog sustava Fröbel je znao vrlo uspješno obrazložiti i provoditi, tako da je nailazio na mnoga odobravanja i vrlo brzo je mnoge pridobio za svoje ideje i odgojni zavod. No teorijski je njegova ideja, odgoj u ranoj – prvoj dobi, bila vrlo mistična i nejasna te je doživio oštru religijsku i političku kritiku. On je tvrdio da u svakom djetetu postoji klica za sve što je lijepo, dobro i istinito, tu klicu valja pažljivo njegovati, pa će se razviti i donijeti obilan plod. Osnovno sredstvo rada s djecom u to doba je igra i zabava kojom se pridonosi pravom i korisnom dječjem razvoju duha. U tu svrhu koriste se igračke koje se mogu upotrebljavati na različite načine. U svakoj igri mora se naći klica za drugu igru, tako se radnja djeteta prirodno razvija.

Petar Francević Lesgaft (1837.-1909.) je po osnovnom zanimanju bio liječnik, ali i sveučilišni profesor. Javnosti je postao poznat kao teoretičar obiteljskog i tjelesnog odgoja. Nije prihvatao tadašnje učenje i poglede na teorije dječjeg razvoja, gdje se dijete promatralo pasivnim proizvodom nasljeđa i okoline. Trajnu vrijednost za obiteljski odgoj ima njegova teorija dodatnih podražaja. Suština ove teorije ogledala se u ljudskoj prijamčljivosti za dojmove kao najdragocjenijoj čovjekovoj osobini. Što je njegova prijamčljivost za dojmove veća, to čovjek življe reagira na podražaje iz vanjskog svijeta i više proširuje i obogaćuje svoje horizonte. Ako su podražaji kojima je dijete izloženo suviše oštri i jaki, s time se smanjuje njegova prijamčljivost za dojmove te raste apatičnost. Kod apatičnog djeteta svaki će sljedeći podražaj morati biti sve veći i veći, tj. da bi se postigla željena reakcija, podražaji će se morati preko mjere povećavati kako bi se postigao isti efekt ili cilj. Lesgaft razlikuje normalne i dodatne podražaje. Dodatni podražaji su štetni za daljnji razvoj djeteta. Velika i učestala pogreška obiteljskog odgoja leži u čestom primjenjivanju dodatnih podražaja

roditelja u odgoju svoje djece, rezultat takvog odgoja je razmaženo dijete. Ovakav stil roditeljskog ponašanja u kasnijem djetetovom životu ima velike negativne posljedice, jer što je dijete starije ono je apatičnije i stalno traži dodatne nove podražaje, tj. različite nagrade, kupovanje, skretanje pozornosti na sebe. Nasuprot ovim podražajima, postoji odgoj radosti i ljubavi prema radu i prema učenju. (Žlebnik, 1983, 168)

Anton Semjonovič Makarenko (1888.-1939.) je pokazivao velike pedagoške sposobnosti te se isticao u organizacijskom radu. Njega smatramo predstavnikom svjetskih pedagoških klasika čiji je rad bio inspiriran socijalističkom idejnošću i stran kapitalističkim pogledima na svijet. 1920. godine započeo je rad na koloniji za maloljetne prijestupnike. Svoje pedagoške ideje iznio je u djelima Zastave na kulama, Pedagoška poema, Knjiga za roditelje. U svom djelu Knjiga za roditelje opisuje literarno metode i principe rada u obitelji. Odgajao je u duhu strogosti i humanizma. Imao je veliku ljubav i veliko poštovanje prema djeci u koju je vjerovao. Njegov humanizam sastojao se u neobično velikom optimizmu. On se zalaže za zdravu mjeru ljubavi i strogosti bez nepotrebne sladunjavosti. Stoga je Makarenko i u obiteljskom odgoju preporučivao ljubav koja u sebi sadrži određene zahtjeve. Od roditelja se zahtijeva međusobno prijateljsko uvažavanje i poštovanje. Naročito je inzistirao na obiteljskom redu i pravom autoritetu roditelja koji se zasniva na poštenom životu roditelja, na njihovom poznavanju djece i u ljubavi odmjerenim zahtjevima. (Žlebnik, 1983)

6. OBITELJSKA PEDAGOGIJA I ODGOJ U KONTEKSTU HRVATSKE POVIJESTI I SUVREMENOSTI

6.1. PRILOZI NACIONALNOJ POVIJESTI OBITELJSKOG ODGOJA

Neposredno prije Prvog svjetskog rata započelo je buđenje interesa za odgoj i školska pitanja među širim slojevima pa tako i među roditeljima. Zaslugu za ovu aktivnost imaju mnogi učitelji koji organiziraju razne oblike rada s roditeljima unutar škole i izvan nje. Kao dobar oblik rada pojavili su se roditeljski sastanci na kojima se uz razgovor o djeci redovito odražavaju predavanja o aktualnim odgojnim pitanjima ili pitanjima s područja dječje psihologije. Uz "Preporod" i "Domaće ognjište", koji su bili namijenjeni obiteljskom odgoju, 1908. godine izlazi još jedan list za roditelje – "Roditeljski list". Ovaj časopis je bio namijenjen suvremenom obiteljskom odgoju djece, a izrastao je iz potreba naroda. Časopis je tiskan u Đurđevcu, u redakciji S. Pirnata i dr. L. Harazima (učitelja i liječnika), a jednaku pažnju posvećivao je tjelesnom i duševnom razvoju djeteta. Nakon šest brojeva časopis je prestao izlaziti zbog slabog odaziva čitatelja. U Zagrebu je istu namjenu imao časopis "Dom i škola", koji je počeo izlaziti 1912., a uređivao ga je I. Johler. (Franković, 1958)

Važniji naslovi koje možemo uzeti kao priloge povijesti obiteljskog odgoja u nacionalnoj pedagogiji iza Drugog svjetskog rata bili su: Pataki, S. (1953) Opća pedagogija; Šilih, G. (1953) Odgoj djece u našoj porodici; Pregrad, Z. (1977) Porodični odgoj; Šimleša, P. (1978) Pedagogija; Malić, J. i Mužić, V. (1981) Pedagogija; Potočnjak, B. (1986) Uloga roditelja u odgoju djece; Maleš, D. (1988) Obitelj i uloga spolova; itd.

Postojale su i određene inicijative da se razvije teorija obiteljskog odgoja. To se nastojalo putem posebnih časopisa i manje specijaliziranih biblioteka namijenjenih roditeljima. Sustavni stručni i znanstveni doprinos razvoju pedagoških ideja pa i obiteljske pedagogije dao je časopis "Napredak" u izdanju HPKZ koji izlazi u Zagrebu od 1859. godine, u Ljubljani je 1951. godine pokrenut časopis "Otrok in družina", a u Sarajevu 1953. godine "Porodica i dijete".

Leon Žlebnik 1960. g. u članku "Naloge družinske pedagogike" upozorio je na kompliciranost i važnost obiteljske odgojne problematike, te upozorava da ona zahtijeva što veće osamostaljivanje u sustavu pedagoške znanosti. Predmet tog područja bili bi odnosi obitelji s užim i širim okruženjem, odnosi među roditeljima, odnosi između roditelja i djece, rasprave o demokratskim i aktivnim odgojnim metodama. Osamostaljivanjem ovog područja

postalo bi jasnije da je odgoj u obitelji u pravilu učinkovito usmjeravanje dječjeg vlastitog djelovanja, da odgoj nije samo intervencija odraslih, njihovo nadziranje, prigovaranje, ukazivanje i sankcioniranje. (Žerovnik, 1996)

U redakciji **Stjepana Patakija**, 1953. godine Pedagoško-književni zbor objavljuje četvrto izdanje **Opće pedagogije**. U XI. poglavlju Klonimir Škalko pod naslovom Porodica i škola od 363. do 378. stranice iznosi svoje mišljenje o važnosti i zadacima porodice u odgoju djece, mogućnostima odgoja u našoj porodici, kao i osnovama odgoja koji pruža porodica te o smislu i oblicima suradnje porodice i škole.

Autor ističe važnost porodice u svim fazama razvitka društva, jer u roditeljskom domu dijete dobiva prve, osnovne pojmove o vanjskom svijetu, o vladanju i radu, o odnosu prema svojim vršnjacima, starijima i društvu, o svemu što je istinito, moralno i dobro. Autor ističe kako izgradnja novog društva daje veliku važnost porodici i porodičnom životu, štiteći je i kroz zakone. "Određeno i jasno ide se za tim da se stvori jaka porodica, da se u porodičnom životu postavi iskren, istinit odnos, da se lijepa vanjska forma koja je ponekad bila jedina oznaka porodice, dopuni stvarnim sadržajem ljubavi, razumijevanja, poštovanja i uzajamnog rada za dobro zajednice... U socijalističkom društvu roditelji nemaju potpunu i neograničenu vlast nad svojom djecom, oni ne odgajaju djecu samo za sebe i za svoje vlastite ciljeve, nego za društvo, za zajednicu. Njihova će djeca biti budući radnici, graditelji, borci, a kakvi će oni biti u svom poslu, nije samo stvar pojedinca ili porodične zajednice. Ta činjenica ima opće narodni i opće društveni karakter." (Pataki, 1953, 363)

Odgojni cilj porodice i škole toga vremena posve je identičan. Osnovni zadatak je odgojiti čovjeka, koji će biti svestrano sposoban za život i rad u socijalističkom društvu. Stoga se porodica i škola moraju međusobno potpomagati i djelovati u jedinstvenom pravcu.

Autor iznosi tvrdnju kako na našim prostorima ne možemo govoriti o jedinstvenom tipu porodice, jer se prilike u raznim krajevima mnogo razlikuju. Svaki kraj ima svoje specifičnosti pa se one manifestiraju na život i rad porodice. Najizrazitije razlike uočavaju se u odgoju seoske djece unutar seljačkih radnih zadruga, dok se u gradovima i industrijskim centrima prepoznaju radničke porodice, a u boljim i sigurnijim uvjetima grada – građanske porodice. Pojavljuju se i prepreke za valjane mogućnosti odgoja u porodici, a kao najčešće se navode slučajevi gdje roditelji ne shvaćaju svoj zadatak zbog teških životnih situacija i ne posvećuju dovoljno brige odgoju djece. Prisutna su još uvijek mišljenja u nekim roditeljskim domovima da se porodica oslobađa svake odgovornosti čim je dijete pošlo u školu. Tamo gdje i postoji prilika za odgoj u porodici autor tvrdi da on baš i nije na nekoj visini, često je

pun primitivnih shvaćanja i nedostatka znanja o pravilnom postupanju s djecom. Najčešće se to manifestira u nedosljednosti i nekoordiniranosti odgojnih postupaka između oca i majke.

Osnovna područja djelovanja porodice jesu fizički, intelektualni, estetski i moralni odgoj. Roditelji ne shvaćaju vrijednost fizičkog razvitka djeteta, pa često ostaju kod samih želja da im dijete bude zdravo, jako i otporno, ali ništa ne poduzimaju u tom smjeru. S druge strane, neki roditelji pretjeruju u brizi za svoje dijete.

Sa stajališta moralnog odgoja dijete treba u praktičnom porodičnom djelovanju osjetiti da se u kući uvijek govori istina, a mrzi laž i neiskrenost, da se uvijek postupa pravedno, da vlada međusobna snošljivost i kolektivni duh među članovima porodice, obilježen prirodnim, ozbiljnim i ljubaznim odnosom. Čim je to moguće dijete se mora uklopiti u kućne aktivnosti i dobivati manje zadatke. Kontrola tih radnih zadataka od neobične je važnosti za moralni odgoj djeteta, on se privikava na urednost, točnost, odgovornost i poštovanje rada.

Za razvitak intelektualnih sposobnosti djeteta potrebni su raznovrsni interesi koji se u porodici moraju poticati, a uz njih se razvija moć opažanja, mišljenja, shvaćanja, rasuđivanja, pamćenja i mašte.

Dijete od ranog djetinjstva pokazuje interes za žive boje, za svijetle i lijepe predmete, za skladne zvukove i melodiju. Sve ga to veseli. Tu sklonost djece treba već u porodici iskoristiti i upućivati na pravi put, razvijajući ukus i smisao za lijepo. Osim navedenih područja, porodica mora imati uvid i u život djeteta izvan roditeljskog doma, mora taj život kontrolirati, organizirati i usmjeravati da bude u skladu s moralnim principima i odgojnim radom porodice i škole.

O suradnji porodice i škole autor upućuje na već prokušane oblike: osobni kontakt s roditeljima, roditeljske sastanke i zajednicu doma i škole.

U udžbeniku **Gustava Šiliha: Odgoj djece u našoj porodici** iz 1953. godine, u izdanju PKZ Zagreb, obrazlaže se zašto je naša porodica (tada opće prihvaćeni pojam za fenomen obitelji, napomena autora) jedan od najvažnijih čimbenika u odgoju naše mladeži. "Čak i u skromnim porodičnim okolnostima razvija se dijete tog doba mnogo povoljnije negoli u najboljem zavodu, gdje ima neusporedivo bolje životne uvjete u pogledu čistoće, brige, reda, prehrane, zraka itd.." (Šilih, 1953, 19)

Porodica je najmanji i najprirodniji kolektiv (zajednica, skupina) čije članove ne povezuje samo krv, već još mnogo više, zajednički život i zajedničko gospodarstvo, međusobna ljubav, poštovanje i povjerenje. Osim toga, članove porodice povezuju i zajednički interesi: dobrobit porodice je dobrobit svakoga njenog člana, čast ili sramota pojedinca je čast i sramota čitave porodice. Konačno možemo govoriti i o porodičnom duhu

koji se očituje na taj način, što članovi neke porodice pokazuju iste načine govora, ponašanja i vrednovanja pa čak i mišljenja, čuvstvovanja i htjenja. Zato nije neobično, ako rado govorimo o poštenim, naprednim, nazadnim, marljivim, nevaljalim, lakomislenim porodicama. (Šilih, 1953, 19)

"Iz naših viđenja izlazi spoznaja da je porodica za odgoj mladeži nenadomjestiva. U dobroj porodici se nauči da je često potrebno odricati se svojih vlastitih želja u korist zajednice, da ne možemo sve imati, da je potrebno misliti na druge. Ni u najboljoj porodici ne ide bez trvenja. To nije ništa zlo, pače je potrebno, gotovo nužno. Najpoznatije trvenje je trvenje pokoljenja ili generacija, sukob staroga i novog. Razna trvenja nužna su za pozitivan razvitak posebno u doba spolnog sazrijevanja kada se dijete započinje odvajati od svojih roditelja. Najteža su trvenja koja su posljedica nesklada između oca i majke te između porodice i njezinog okruženja." (Šilih, 1953)

Nadalje autor nastavlja analizirati odnos porodice i društvene sredine, te daje neke prijedloge za poboljšanje našeg porodičnog odgoja putem tiska, tečajeva, škola za roditelje, obaveznog uvođenja dječje psihologije i porodičnog odgoja u srednje škole za svu mladež iznad šesnaeste godine te otvaranje odgojnih savjetovališta.

U hrvatskoj pedagogiji korišteni su i udžbenici tiskani u drugim gradovima i regijama tadašnje države, pa se za potrebe nastave koristio udžbenik **Zlatka Pregrada: Porodični odgoj**, tiskan 1977. godine u izdanju Svjetlosti iz Sarajeva. U ovoj knjizi je autor na 122 stranice iznio stavove i svoje poglede na znanje i moć odgoja, roditelje u odgoju djece, utjecajima sredine na dijete, igru, dječje oponašanje, govor kao čimbenik djetetova razvitka, svojeglavosti i laži kod djece, te o problemu ljevorukosti, crtežu u estetskom odgoju u porodici, kao i zrelosti djeteta za polazak u školu, o dječjim vrtićima i korištenju slobodnog vremena mladih.

To su pogledi u suglasju s vremenom i prostorom u kojem su nastajali i koji favoriziraju snažnu ulogu društvene sredine u odgoju, gdje se društvu pripisuje presudna uloga (str. 13). Iako si svako uzima od toga okruženja koliko želi – tj. svatko je krojač svoje sreće, okruženje ima skoro neograničene moći (str. 15). Na stranici 20. možemo pročitati tvrdnju kako cjelovita djela o porodičnom odgoju jedva da i postoje.

Opasnosti, naime od pogrešnog odgoja ne smiju se podcjenjivati jer su brojna zapažanja pokazala da je mnogi promašeni i pogrešni životni put imao svoje uzroke u rđavom ili pogrešnom porodičnom odgoju, ili u nedovoljnim znanjima o odgajanju. Od pedagogije se ne mogu tražiti gotovi recepti u obiteljskom odgoju, ona daje stanovite

općenitije ili detaljnije upute putem kojih nastoje objasniti odgojna pitanja i ponuditi njihovo praktično rješavanje.

Pomoć za odgojno djelovanje u obitelji mogu se naći u pedagoškoj literaturi pisanoj za roditelje na prikladan način, putem beletrističke pedagogije i pedagoške beletristike, usmenom riječju u obliku kolokvija, predavanja, tečajeva, seminara, putem škola za roditelje, savjetovališta, putem suvremenih medija masovnog informiranja: tiska, radija i TV-a. (str. 24.) Društvo je nastojalo brigu roditelja potpomoći davanjem raznih oblika materijalnih pomoći za održavanje zdravstvenih, socijalnih i pedagoških službi i ustanova za brigu i pomoć roditeljima.

Uviđajući vrijednosti obiteljskog ili u tadašnjoj terminologiji porodičnog odgoja urednici sljedećih udžbenika "Pedagogije" nisu više preskakali odjeljke koji su nosili naslove Porodični ili obiteljski odgoj. Ovdje će biti prikazane kraće retrospektive samo dostupnih udžbenika i priloga obiteljskoj pedagogiji u Hrvatskoj, ali uz naputak da se svi oni bave suvremenim problemima i definiranjima odgojih pojmova unutar pedagojskog područja koji za svoj interes ima život u obitelji, a niti jedan ne ulazi u retrospektivu ili povijesne prikaze obiteljskog odgoja u Hrvata.

Udžbenik u redakciji **Pere Šimleše: Pedagogija** iz 1978. godine, u izdanju PKZ-a Zagreb uz definiranje temeljnih pedagojskih pojmova na stranicama od 161. do 172. donosi autorski rad **Vlaste Poldrugač : Odgoj u porodici**. U njemu se definira odgojna funkcija porodice, uz tvrdnju kako je porodični odgoj specifičan i nezamjenjiv u izgradnji moralnog razvitka djeteta. Porodica se, prema autorici, mijenjala s povijesno–ekonomskim razvitkom društva, a te promjene su imale utjecaj na međusobne odnose i funkcije članova unutar porodice, a posebno se snažno mijenjao položaj djeteta.

Odgojna funkcija porodice najbolje se oslikava u nekoliko sljedećih konstatacija autorice: "Odgoj u porodici prvi je odgoj koji društvo pruža djetetu... Edukativna funkcija porodice jedna je od najstarijih i najznačajnijih njezinih funkcija... Porodica je oduvijek bila značajan prenosilac tradicije i iskustva, izvor znanja, kulture i odgoja... Bez obzira na kvalitetu odgojnih rezultata, društvena praksa potvrđuje snažno djelovanje porodičnog odgoja."

Promatrajući povijest porodice zaključuje se da se zakonitosti razvitka porodice vežu uz složene oblike društvenih odnosa, prije svega proizvodnih snaga, pa su pojedinim velikim povijesnim razdobljima odgovarali pojedini tipovi porodice koji su obilježavali ekonomske, pravne, etičke i druge bračne porodične odnose, te odnose između roditelja i djece.

Uloga porodičnog odgoja u socijalizmu temelji se na idealu socijalističke porodice koji kao izgrađeni tip porodice ne postoji. Bitna joj ekonomska karakteristika sve više prestaje biti proizvođačka i pretvara se u potrošačku, te sve više počiva na društvenim sredstvima za proizvodnju umjesto na privatnim. U ovo vrijeme sve više raste i briga društva za djecu jer se prava i dužnosti roditelja prema djeci ne tretiraju samo kao roditeljska, nego i kao društvena odgovornost. Porodični odgoj u socijalizmu kretao se između dva oprečna stava, kao i izgradnja socijalističkog društva. Prvi oblik je bio etatistički, gdje je odgoj apsolutiziran, pa društvo postaje odgajatelj i uzima na sebe svu brigu za sudbinu djece, dok se porodici prepuštaju samo funkcije koje nisu štetne. Odgoj se ovdje definira kao "sistem odgojnih utjecaja države na djecu." (Šimleša, 1978, 165) Zastupa se stav da iskusni pedagozi mogu dati djetetu mnogo više nego i najosjetljivija i najnježnija majka. Porodica je u odgoju smatrana kao provoditelj neposrednih državnih interesa. Etatistička je pedagogija gubila iz vida činjenicu da se puni psihički i socijalni razvoj pojedinca može postići samo u toploj porodičnoj atmosferi.

Deetatizacija, tj. drugi oblik je zastupao samoupravnu socijalističku pedagogiju koja je isticala stav da treba poticati specifičnosti priloga odgoja u porodici općem društvenom odgoju. Porodični odgoj koji krasi humanizam može biti osnova za osposobljavanje mladih ljudi za neposrednu demokraciju i samoupravno društvo. Taj zadatak porodica će uspješno izvršiti zbog svoje emotivne i moralne funkcije. Specifične odgojne mogućnosti porodice i porodičnog odgoja prepoznate su u prirodnoj, intimnoj, krvnim srodstvom povezanoj, socijalnoj jedinici koju ujedinjuje zajednički život, interesi, radost i teškoće te snaga utjecaja. Roditeljska ljubav prema djeci, kao i međusobna ljubav roditelja i djece sadrži u sebi snagu odgojnog djelovanja.

Djetinjstvo je postalo duže, a djeca su pod utjecajem roditelja upravo u tim mladim godinama kada su najpodložnija odgojnim utjecajima. Ona tada stječu iskustva i prva znanja te se udaraju temelji najvažnijim osobinama ličnosti. Osnovni uvjet porodičnog odgoja u ovom vremenu temelje se na: pravilnoj strukturi porodice, potpunog i skladnog porodičnog sredenih prilika, zdravih socijalnih odnosa među članovima, osjećaju sigurnosti kao osnovu za formiranje najvažnijih crta ličnosti. Mnoge odgojne teškoće i poremećaj u razvoju djeteta izazvani su nedostacima u ličnosti samih roditelja: nezrelost, nizak kulturni nivo, psihička i emocionalna neuravnoteženost, pedagoška neprosvjećenost. Pedagoška nesposobnost roditelja obično se ogleda u ove dvije greške: slijepoj ljubavi iz koje se rađa razmaženost, nesamostalnost djeteta i umišljenost, dok je druga pogreška pretjerana strogoća i grubost roditelja koja rađa strašljivost, lažljivost, zatvorenost i govorne mane. (Šimleša, 1978, 168)

Kao zadaće porodice navodi se socijalizacijska uloga porodice kao posrednika između šire društvene zajednice, kulturne sredine i djeteta, tj. prenošenje osnovnih iskustava kulture društva, kao i njegovih pravila i navika. Sadržaji porodičnog odgoja vezani su uz fizički, intelektualni, društveni, moralni, estetski i radni odgoj. Čitav niz odgojnih metoda i sredstava susrećemo i u porodičnom odgoju, bez obzira primjenjuju li se ona svjesno ili spontano. U ta sredstva ubrajaju se: primjer, razgovor, navikavanje, autoritet, poticanje, pohvale, nagrade, opomene, kazne, igra i rad.

Članovi porodice svoju pedagošku funkciju mogu usavršavati u kontaktu s drugim odgojnim faktorima kao što su vrtići, škole, seminari, tečajevi, predavanja, ustanove za odgoj u slobodnom vremenu, kulturne i javne ustanove itd.

U udžbeniku **Pedagogija** autora **J. Malića i V. Mužića** iz 1981. godine u izdanju Školske knjige Zagreb, na 23. stranici u trećem poglavlju Dimenzije odgojnog rada, pod naslovom Odgojno djelovanje u odnosu prema sredini, nalazi se Obitelj kao prvi podnaslov koju autori prikazuju sve do 239. stranice.

Obitelj je prikazana kao prostor početka socijalnog naukovanja uz citat E. Key: "Najjači konstruktivni moment u odgoju čovjeka jest odlučan, miran poredak u domu, njegov mir i ljepota. Srdačnost, rad, prirodnost u domu razvijaju dobrotu, volju za radom i jednostavnost kod djeteta." Autor prikazuje brojna pedagoška i psihološka istraživanja koja za rezultat imaju tvrdnje: da su na formiranje brojnih poznatih ličnosti najviše utjecali roditelji, da svoj uspjeh, sreću i zadovoljstvo duguju obiteljskoj atmosferi, da su ukupna obiteljska klima i obiteljski odgoj najviše pridonijeli onome što su u životu postigli. (str. 230)

Autori naglašavaju posebnosti obiteljske sredine ono što druge sredine nemaju, kao snažan čimbenik djetetova razvitka. U te specifičnosti ulaze moć socijalnog komuniciranja u obitelji, vrijeme življenja u obitelji kada je dijete najpodložnije utjecajima, početak socijalnog naukovanja djeteta u obitelji te moć obitelji kao čuvara tradicije. Autor iznosi i probleme dinamičnih promjena obiteljske sredine pa time i same obitelji gdje ova dinamičnost uzrokuje brojne poteškoće. Primjećuje se smanjenje granice i moć obiteljskog utjecaja na mlade osobe, ali se zato zahtijeva veći angažman i utjecaj obitelji na uspjeh djeteta u školi i izbor njegove profesionalne djelatnosti.

Kao i ostali udžbenici pedagogije, i ovdje se navode mogući odgojni sadržaji unutar obiteljskog okruženja koji su identični s općim područjima odgoja: tjelesni, intelektualni, etički, estetski i radno-tehnički. Na kraju ovoga podnaslova navode se i odgojne metode i postupci rada u obitelji.

U istraživačkom radu **ULOGA RODITELJA U ODGOJU DJECE** **Bogoslav Potočnjak** daje osvrt na odgojnu funkciju porodice, pedagošku klimu i potrebu skladnog odgojnog djelovanja. U drugom poglavlju definira pedagoško osposobljavanje roditelja te iznosi ciljeve, zadatke i sadržaje rada s roditeljima. U trećem poglavlju iznosi se prikaz osposobljavanja roditelja u nekim europskim i drugim zemljama, da bi na koncu autor ponudio rezultate empirijskog istraživanja usmjerene na potrebu pružanja pomoći, tj. osposobljavanje roditelja, kao i ponudio različite oblike kojima se može realizirati ta pomoć.

"Neobično je važno znati kako će se roditelji uputiti u najvažnije zadatke odgoja djece i kako im se može pomoći u tom vrlo odgovornom poslu. Zbog toga ne smijemo zanemariti pitanje porodičnog odgoja i osposobljavanje roditelja. Do sada nismo u pedagoškoj teoriji posvećivali dovoljno pažnje ovom području premda se sve više osjeća velika potreba za priložima te vrste." (Mandić, 1980, u Potočnjak, 1983)

"Roditeljski poziv je vrlo složen i odgovoran a obavlja se bez ikakve pripreme za njega. U društvu nema ni jednog poziva koji je tako važan a tako mu se malo poklanja pažnje. Roditelji odgajaju djecu uglavnom tako što se prepuštaju prirodnom instinktu kojemu vrijednost ne možemo osporiti, ali koji nije dostatan za realizaciju složenih odgojnih zadataka suvremenog društva." (Vukelić-Bratanić, 1976, u Potočnjak, 1983)

U empirijskom dijelu ovog rada autor iznosi zaključke svoga istraživanja u kojima elaborira kako u suvremenoj porodici brigu za odgoj djece podjednako preuzimaju i otac i majka. Sami roditelji uviđaju da je za zdrav psihički i fizički razvoj djeteta važno da su djeca s njima u neposrednom kontaktu. Taj kontakt ne može zamijeniti niti jedna druga institucija. Kako je istraživanje potvrdilo da je velik broj djece prepušteno samo sebi, postavlja se pitanje kada roditelji razgovaraju sa svojom djecom, kada rješavaju njihove probleme, koliko ulaze u njihov složeni život te koliko ta djeca osjete toplinu i prisnost svojih roditelja.

Ovaj rad je pokazao da s pedagoškim osposobljavanjem roditelja treba započeti što ranije, kao i da je ono potrebno svim roditeljima, a ne samo nekima. Iz dobivenih rezultat proizlaze zahtjevi u kojima se pred društvo postavlja zadaća koje oblike rada primijeniti u radu s roditeljima te koji od njih imaju veće vrijednosti. Roditelji obuhvaćeni istraživanjem potvrdili su svoju spremnost da prihvate svaki organizirani oblik rada koji bi im pomogao u njihovoj zadaći. Izražena su mišljenja kako ti oblici ne moraju biti institucionalni već individualni, samostalni rad svakog roditelja, ali svakako sustavno organizirani koji bi roditeljima biti dostupni i raspoloživi.

Osposobljavanje roditelja moguće je provoditi kroz sljedeće oblike (Potočnjak, 1983): individualni rad s roditeljima kroz suradnju roditelja i škole i to razgovorom i dopisivanjem,

te predavanjima na roditeljskim sastancima. Moguće je organizirati i školu za roditelje s općim ili specijaliziranim programom rada. Ponuđen je i oblik savjetovališta za roditelje, ali i drugi oblici rada poput: rad s grupom roditelja, dani otvorenih vrata škole, ciklusi predavanja sa savjetima budućim roditeljima, radio i TV emisije, tisak namijenjen roditeljima, knjižnice za roditelje i informacije putem telefona. Kao novi i suvremeni oblik pedagoškog osposobljavanja roditelja ponuđena je škola za život namijenjena mladima kao priprema za život i brak u porodici.

6.2. PRIKAZ RELEVANTNIH RADOVA U PRILOG OBITELJSKOM ODGOJU U SUVREMENOJ HRVATSKOJ

Poseban doprinos u razvoju obiteljske pedagogije u suvremenoj Hrvatskoj događa se tijekom 1994. godine, povodom proglašenja Međunarodne godine obitelji, u kojoj je održano niz stručnih i znanstvenih skupova kao što su: Stubičke Toplice: Obitelj – škola – društvo; Rijeka: Pedagoško obrazovanje roditelja; Opatija: Naša obitelj danas.

U Programu rada Vlade Republike Hrvatske u razdoblju od 2000-2004. godine, kao prioritet u 2002. godini, donijeta je odluka da se uz pomoć Državnog zavoda za zaštitu obitelji, materinjstva i mladeži formira Radna skupina eminentnih stručnjaka koji će izraditi dokument pod nazivom Nacionalna obiteljska politika. Odgojnu komponentu u ovom dokumentu zastupali su Dubravka Maleš i Vlatko Previšić. Ovim dokumentom posebna pozornost željela se posvetiti skrbi za mlade i obitelj. Istaknuta je potreba unutarne i vanjske pomoći obitelji u olakšavanju teške i odgovorne zadaće odgajanja. Od prethodne pripremljenosti za brak, obitelj i odgovorno roditeljstvo mladih ovisit će im bračno zadovoljstvo, ali i uspjeh u odgoju djece. "Jer, današnji odgoj nije tek neka spontana i usputna djelatnost, nešto što se samo po sebi može događati. Složen život i svijet pun velikih izazova traži da se mlade pripremi za 'nj i to ne samo profesionalno, nego i moralno, i duhovno, i socijalno i, uopće, kvalitetno življenje u budućnosti. Pedagoška istraživanja su jasno pokazala da osjećaj sigurnosti u obitelji, povjerenja među članovima, razumjevanja među generacijama, ohrabrenja u teškoćama i opća prirodna interakcija utječu ne samo na dobro odgojno i socijalno formiranje osobnosti djece, nego i na njihovo bolje obrazovno postignuće u školi." (Previšić, 2003)

"Zato obiteljska politika, obiteljsko zakonodavstvo i obiteljska pedagogija trebaju utjecati da mladi na vrijeme saznaju i usvoje ponašanje koje će svoje predbračne i bračne

odnose shvaćati socijalno odgovorno, a ne samo hedonistički te koji svoje roditeljske obveze neće prepuštati samo drugima." (Previšić, 2003)

Radovi iz razdoblja nastali nakon osamostaljenja Hrvatske države, a koje možemo nazvati relevantnima na ovom odgojnom području jer pridonose obogaćivanju spoznaja unutar obiteljske pedagogije su sljedeći: Vukasović, A. (1994.) *Obitelj – vrelo i nositeljica života*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor MI; Vukasović, A. (1998) *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor MI; Rosić, V. (1998.) *Obiteljska pedagogija*. Rijeka: Grafrade; Stevanović, M. (2000.) *Obiteljska pedagogija*. Varaždinske Toplice: Tonimir; Rosić, V. i Zloković, J. (2002.) *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Grafrade. V. Rosić (2005) *Obitelj – odgoj – škola*. Rijeka: Žagar; Ljubetić, M. (2007) *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.

U knjizi **Ante Vukasovića OBITELJ – VRELO I NOSITELJICA ŽIVOTA** definiraju se pojmovi obitelji te pokušavaju objediniti negativni čimbenici koji djeluju na tkivo obitelji, zatim se definiraju glavna obilježja i zadaće obitelji u kojima prepoznaje biološko-reproduktivna zadaća, odgojna, društveno-kulturna, gospodarska, moralna, religijska i domoljubna zadaća te ih se na početku knjige i pobliže obrazlaže.

U nastavku se autor posvećuje raspravi o elementima na kojima počiva obitelj, bez kojih ona ne bi bila to što je i ne bi mogla obnašati svoje temeljne zadaće. "Dugotrajno postojanje ljudske obitelji, njezina vremenska ili povijesna otpornost i određena stabilnost upućuju na čvrste temelje, temelje koji su vezani uz egzistenciju ljudske zajednice, egzistenciju čovjeka i čovječanstva... Može se reći da zgrada ljudske obitelji ima svoja četiri temeljna kamena, to su ljubav, brak, potomstvo i odgovorno roditeljstvo." (Vukasović, 1994, 44)

U udžbeniku **PEDAGOGIJA Ante Vukasovića** u trećem dijelu pod nazivom Područja realizacije, u drugom poglavlju na stranicama od 199. do 220. obrazlaže se Obiteljski odgoj. Naslovi kroz koje autor promatra obitelj jesu sljedeći: odgojna funkcija obitelji; svrha, zadaci i sadržaji obiteljskog odgoja; roditelji kao odgojitelji; pedagoška kultura roditelja i obiteljska pedagogija.

"U obitelji dijete čini prve korake u život. Mladom ljudskom biću potrebna je podrška i pomoć u razvitku. Taj razvitak je dugotrajan i suptilan. Samo roditelji i intimni obiteljski odnosi mogu imati toliko razumijevanja i strpljenja, upornosti i suosjećanja, odricanja i nesebične pomoći mladima u procesu njihova razvitka. Stoga odgojna funkcija obitelji spada među najstarije i najvažnije njene funkcije. Težište je na specifičnom odgojnom djelovanju. Na obrazovnom području odgojne bi ustanove mogle zamijeniti obitelj, ali je nitko ne može

zamijeniti na onom suptilnom odgojnom području. Društvene odgojne ustanove ne mogu stvoriti onu blisku, neposrednu, intimnu, emocionalnu, ljubavljvu protkanu atmosferu." (Vukasović, 1998, 200)

Prikazujući obiteljsku pedagogiju autor navodi njezin predmet, svrhu i konkretizira zadaće. Iako konstatira da kao znanstveno-pedagogijska disciplina obiteljska pedagogija ima svoju relativno dugu povijest, on ju prikazuje s početkom i pojavom pedagoških klasika, tj. od pojave J. A. Komenskog do J. H. Pestalozzija, a unutar inicijativa i nastojanja da se razvije teorija obiteljskog odgoja na hrvatskim prostorima, on navodi kao početke izlaske časopisa u Zagrebu, Sarajevu i Ljubljani oko 1950. godine. Zaključujući kako se danas još ne iskazuje potreba za kadrom koji bi predavao u školama za roditelje, pa je i područje obiteljske pedagogije još nedovoljno istraženo te je njeno razvijanje, sustavno proučavanje i unapređivanje vrlo aktualan pedagoški i društveni zadatak. (Vukasović, 1998, 217)

U udžbeniku **OBITELJSKA PEDAGOGIJA Vladimira Rosića** definira se fenomen odgoja i obitelji, obrazlaže predmet obiteljske pedagogije te njezini ciljevi, zadaće i sadržaji. U drugom poglavlju autor se osvrnuo i na povijest obiteljske pedagogije, koju također započinje kao i (Vukasović, 1998) s pedagoškim klasicima, iako napominje da se misli o odgoju djece mogu naći već u antičkoj Grčkoj u djelima Platona i Aristotela.

Hrvatsku povijest obiteljske pedagogije i odgoja autor prati od sedamdesetih godina prošloga stoljeća kada u Zagrebu započinje izlaziti časopis "Roditelji i škola", kao i organiziranju biblioteka iz područja obiteljskog odgoja, tzv. "Knjižnica za roditelje". Mnoga izdanja časopisa "Napredak" i "Zrno", te izdanja publicirana u nakladama Educa, Alinea i Medicinska naklada, kao i razni stručni i znanstveni skupovi populariziraju obiteljsku problematiku.

Nadalje se u ovom radu autor bazira na oblicima rada u obiteljima, metodama odgojnog rada u obitelji te sredstvima obiteljskog odgoja. Raniji povijesni prikazi radova i priloga iz obiteljskog odgoja na hrvatskim prostorima nisu obuhvaćeni niti ih autor kao i ni prethodni ne spominje.

Udžbenik **OBITELJSKA PEDAGOGIJA Marka Stevanovića** definira predmet obiteljske pedagogije kao znanstvene discipline iz pedagoške prakse. Obiteljski odgoj se promatra kao područje u kojem se primjenjuju i druga znanstvena istraživanja (povijesna, sociologijska, psihologijska, antropologijska, religijska itd.).

Obiteljski život je prikazan kroz razvitak obitelji, sve do njezine suvremenosti. Autor se osvrće na odgojnu ulogu i funkciju obitelji. Prikazujući suvremenu obitelj autor pod naslovom Tipologija obitelji govori o potpunoj i nepotpunoj, razvedenoj, adaptiranoj i ostalim

tipovima obitelji. Treći dio ovoga udžbenika posvećen je roditeljstvu, tj. definiranju pojmova braka, roditelja, roditeljstva i rodbine. U četvrtom dijelu pod naslovom Obiteljski odgoj autor obrazlaže odnose odgoja i roditeljstva, značenje ranog iskustva u razvoju ličnosti, te prikazuje odnos obitelji i drugih odgojitelja (susjeda, vršnjaka, vrtića, škola, kulturno prosvjetnih ustanova te sredstava masovnog komuniciranja).

Obrazlažući odgoj kao temeljnu funkciju obitelji prikazuju se strategije odgojnog djelovanja: načela, sadržaji, oblici, sredstva i metode. Zatim se obrazlaže uloga majke, oca, braće i sestara u odgoju unutar obitelji. I na kraju autor prikazuje obiteljsku klimu kao čimbenik odgoja te njezinu sociopatologiju i psihopatologiju.

Ni u ovom djelu nema retrospektive niti prikaza radova iz nacionalne povijesti obiteljskog odgoja. Pod naslovom Retrospektiva i aktualni problemi istraživanja obiteljskog odgoja u nas i u svijetu autor je ukratko prikazao povijesni razvitak obitelji i obiteljskog odgoja u svijetu. "Obiteljski odgoj je star koliko i ljudska zajednica. Obitelj i odgoj bili su predmetom proučavanja još kod starih grčkih i rimskih filozofa, ali daleko prije njih i mislilaca istočnih kultura... Pojava teorije o odgoju nastaje daleko iza onoga što danas označavamo pojmom odgoj. Javlja se u izlaganju antičkih filozofa tako da nije samostalna. Sastavni je dio cjelokupne antičke filozofije. Tek će se s Herbartom u 19. stoljeću u Europi pedagogija izdvojiti kao zasebna znanost." (Stevanović, 2000, 34)

Autor je nadalje pristupio povijesnoj retrospektivi od Pitagore (oko 580. g. p.n.e.) do Herbarta i herbartovaca, nakon kojih nastupa razdoblje reformne pedagogije s mnoštvom pravaca i pokreta. U toj retrospektivi prikazane su odgojne ideje mnogih svjetskih autora, ali ni jedan autor iz nacionalne povijesti ili čak i suvremenosti obiteljske pedagogije i odgoja u Hrvata.

"Obiteljski odgoj još nije u dovoljnoj mjeri istražen. Praktično se na obitelj stavlja cjelokupni teret odgajanja mlade ličnosti u moralnom, radnom, intelektualnom i stvaralačkom pogledu, iako obitelj za ovakve zahtjeve nije dovoljno educirana, nego svoju odgojnu ulogu izvršava na osnovi tradicija i generacijskih iskustava. Zato će obiteljska pedagogija u svom daljnjem razvoju pružiti obitelji sadržaje, oblike, metode i sredstva kako bi mogla odgovoriti suvremenim potrebama mlade ličnosti." (Stevanović, 2000, 41)

Autori **Rosić, V. i Zloković, J.** u knjizi **PRILOZI OBITELJSKOJ PEDAGOGIJI** daju pregled evolucije obitelji te njezine transformacije kroz povijest govoreći o karakteristikama te ulogama žene i oca u braku. Zatim govore o strukturi i promjenama u obitelji uspoređujući tradicionalnu i modernu obitelj. U drugom poglavlju ove knjige autori daju različite teorijske koncepcije i poglede na obitelj te na ulogu oca i majke u životu i

odgoju djeteta. Veći dio rada posvećen je obiteljima i djeci u riziku i njihovim problemima od onih za koje se samo retorički izjašnjavamo do stvarnih, realnih obiteljskih problema kao što su nasilno ponašanje spram odraslih i djece u obitelji, porast konzumiranja alkohola i droga, izražavanja različitih oblika agresivnog i destruktivnog ponašanja, zapuštanja djece te seksualne zloporabe maloljetnika. U poglavlju o obitelji i njezinom okruženju željela se istaknuti briga društva o njegovim članovima i to zdravstvena, obrazovna, materijalna, socijalna te briga za slobodno vrijeme, zabavu i rekreaciju. U ovom dijelu autori ističu važnost emocionalne potpore za pojedinca, kao i informativne potpore uključujući u nju razne društvene institucije i aktivnosti koje imaju zadaću voditi brigu o djeci i njihovim obiteljima.

Djelo daje značajan doprinos osvjetljavanju suvremene problematike djece i mladih ljudi danas te ukazuje na potrebu kvalitetnije brige te odgovornost i ulogu društva o njoj. "Holistički pristup promjenama i razvoju odgojno-obrazovne uloge škole jedan je od najprimjerenijih pristupa, koji smatra kako političke smjernice, metode i programi u školama moraju poručivati djeci da su sposobni, odgovorni i vrijedni našega truda... Pitanja koja su autori pokrenuli i otvorili za daljnja polemiziranja su mogućnost razvijanja mreže zaštite djece kao osnovne pretpostavke prevencije različitih teških pojava u odnosu i ponašanju nekih odraslih prema djeci; jasnije određivanje odgovornosti roditelja, škole i općenito društva prema djeci; ne toleriranje i sankcioniranje nasilja u obiteljima i društvu općenito; razmatranje potrebe i mogućnosti udomljavanja i usvajanja napuštene djece te zakonska i etička regulativa ovog problema; problemi prebacivanja odgojne funkcije obitelji na druge institucije; nebriga odrasle djece prema svojim onemoćalim i ostarjelim roditeljima; suvremeni problem kompenziranja roditeljske ljubavi materijalnim, skupim igračkama, odjećom, darovima; etiketiranje i stigmatiziranje neke djece u obiteljima i izvan nje (djeca razvedenih roditelja, izvanbračna djeca, hendikepirana, neuspješna...)" (Rosić i Zloković, 2002, 143-163)

Zadnje poglavlje pokušava odgovoriti na odnose roditelja i škole, osposobljenost obitelji za odgoj te pružanje raznih mogućnosti i oblika povezivanja roditelja i škole te motivaciju za njihovu zajedničku komunikaciju. Autori u ovoj knjizi navode i popis niza domaćih i stranih autora i literature koja piše o problemima kojima je knjiga posvećena, što je veliki doprinos za sve one koji žele obogatiti svoje spoznaje i steći nova znanja na području obiteljskog odgoja.

U razdoblju novije Hrvatske pojavljuju se i dva suvremena rada koja, svaki na svoj specifičan način, osvjetljavaju problematiku obiteljskog odgoja, promatrajući život i

ponašanje njihovih članova. To su radovi: "Dnevnik Mladena Lokara" autorice Jasminke Ledić, objavljen na Filozofskom fakultetu u Rijeci, 2000. godine koji obiteljskom ozračju prilazi povijesno prikazujući povijest djetinjstva i mladosti, i rad autorice Maje Ljubetić: "Biti kompetentan roditelj", objavljen 2007. g. u izdanju Malog profesora u Zagrebu, koji aktualizira suvremenu problematiku unutar današnjih obitelji.

Jasminka Ledić u **DNEVNIKU MLADENA LOKARA** znanstveno pristupa povijesti djetinjstva i mladosti. Dnevnik u prvom redu služi pokušaju afirmacije povijesti odgoja i obrazovanja, točnije, uvođenju povijesti djetinjstva i mladih u našu literaturu. O povijesti djetinjstva u nas se, nažalost, vrlo malo zna, a samo iznimno piše (Ledić, 1995), "kao i inače o povijesti odgoja na našim prostorima, pa otud ta tvrdnja vrijedi i za povijest odgojnog područja kojim se ovaj doktorski rad bavi" (napomena autora).

U uvodu rada autorica predstavlja različite poglede pojedinih stranih istraživača na povijest djetinjstva i mladosti koji se kreću od tvrdnji kako je povijest djetinjstva društveni kontekst i stoga mu treba ozbiljno pristupati, do tvrdnji kako je odnos između roditelja i djeteta važnija pokretačka snaga povijesti od ekonomskog ili tehničkog razvoja ili pak da je majčinstvo izum modernizacije novog doba. Autorica prihvaća naglašenu potrebu istraživanja povijesti djetinjstva putem neposrednih izvora, poput dnevnika i autobiografija, kao i tvrdnju u kojoj se odnos roditelja i djece promatra i prihvaća kao kontinuitet, a ne promjena.

Ističu se i doprinosi proučavanju odgoja djece i životu u nas daju i neka antropološka i etnološka istraživanja V. S. Erlich, 1964; V. Spajić-Vrkaš, 1996; S. Leček, 1997; i njihovi rezultati.

"Dnevnik Mladena Lokara" unosi tračak svjetlosti u spoznaje o povijesti djetinjstva na području Hrvatske, iz koje proizlaze zaključci kako svaki areal na našim prostorima ima svoje specifičnosti (primorski - kontinentalni, seoski – gradski itd.). Ovo je povezano s nizom raznolikih utjecaja i okolnosti prisutnih u različitim dijelovima Hrvatske, a koji upućuju na raznolikost kultura.

Autorica donosi novu hipotezu prema kojoj je emocionalan život – zaljubljenost bio važan faktor u životu mladih ljudi u svakom povijesnom razdoblju pa i onda kad se na djecu i mlade gledalo prvenstveno s gospodarskog aspekta. (Ledić, 2000)

Ova je studija bogati zdenac u kojem bi velik broj istraživača mogao pronaći za sebe poticajno pitanje na koje još treba u budućnosti odgovoriti kako bismo suvremenima mogli dati smjernice u odgoju djece i mladih generacija, a na koje nas potiču problemi unutar današnjih obitelji i za koje znanost traži pomoć i odgovore u različitim društvenim i humanističkim područjima.

U knjizi **BITI KOMPETENTAN RODITELJ Ljubetić, M.** definiraju se pojmovi obitelji, od moderne do vitalne te daje neka obilježja suvremene obitelji kao zajednice i kao sustava, prikazujući funkcionalne i disfunkcionalne obitelji. U podnaslovu Suvremena obitelj u Republici Hrvatskoj kvantitativno su prikazani pokazatelji posljedica mnogobrojnih problema s kojima je suočena suvremena hrvatska obitelj kao što su: nezaposlenost, migracije, smanjenje broja sklopljenih brakova, porast broja razvoda i rođenja izvanbračne djece.

Autorica tvrdi kako roditelji nedovoljno pripremljeni ulaze u avanturu roditeljstva te se mnogi ne mogu povremeno ili trajno nositi sa zahtjevima roditeljskih zadaća. Utvrđujući kritične točke u percepciji pedagoške kompetentnosti roditelja autorica želi ponuditi primjereni program njihova obrazovanja.

U ovom poglavlju nismo imali pretenziju prikazati sve dostupne radove iz područja obiteljske pedagogije i odgoja, iako vjerujemo da smo uspjeli prikazati veći i značajniji dio tiskanih radova i recentne literature koja problematizira ovo područje, vjerujući da smo izabrali reprezentativne primjere radova koji prezentiraju današnje interese autora na tom području.

II. METODOLOGIJA

1. UVOD

Znanstveni pogledi na predmet obiteljske pedagogije međusobno se razlikuju na temelju različitih postavki znanstvenika, ali je svima zajedničko istraživanje odgoja djeteta i učinkovitost obiteljskog odgoja. Učinkovitost odgoja ovisi o roditeljskom znanju, iskustvu, interesu, volji, partnerskim odnosima, obrazovanju, strpljivosti, komunikaciji, kao i primjeni odgovarajućih metoda i načela rada, korištenju postignuća znanosti i suprotstavljanju tradiciji, nepedagoškim postupcima i neznanju.

Naslov teme "Analiza ideja obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. godine" vremenski obuhvaća povijesno razdoblje koje započinje s 1850. godinom i vezuje se uz objavljivanje prvog udžbenika pedagogije "Obuka malenih ili Katechetika" koji je za porabu svećenika, učitelja, roditelja i svih prijatelja mladog naraštaja sastavio Stjepan Ilijašević 1849. godine, kao i uz vrijeme pojavljivanja "Napretka" 1859/60. g., prvog pedagoškog časopisa u nas, a završava s 1918. godinom i vremenom kada Hrvatska ulazi u novi politički savez Kraljevinu SHS.

U tom razdoblju teorijski se analiziraju ideje – (ideja je misao, opći pojam o nekom predmetu ili pojavi, tj. misaono oblikovanje nečega, nadahnuće, poticaj, zamisao umjetničkog, znanstvenog ili političkog djela) obiteljskog odgoja u pedagoškoj literaturi i dokumentaciji s područja Hrvatske i pisane hrvatskim jezikom.

Povijesnom analizom sadržaja (Halmi, 2003) izvorne pedagoške dokumentacije - tj. godišnjih izvješća pučkih škola i literature: monografija, periodike i udžbenika, istražile su se i utvrdile karakteristike – osobitosti pedagoških ideja obiteljskog odgoja na našim prostorima u predviđenom vremenskom razdoblju.

Iskustveno je poznato da je neformalno osposobljavanje roditelja u obliku poticanja i savjeta za kućni i obiteljski odgoj postojalo oduvijek. Vrijednosti obiteljskog odgoja ranijih pokoljenja roditelja izražavala su se u praktičnim pravilima i uputama za novu generaciju, tj. usmenom predajom prenosila se iskustvena odgojna praksa.

Zato smatramo važnim u promatranju i analizi prenošenja iskustava sa starijih na mlađe istražiti, analizirati i prikazati pedagoške ideje i odgojna djelovanja unutar obitelji na hrvatskim prostorima kao doprinos razvitku i nastajanju ove znanstvene discipline u nas, a koje su iznesene i zabilježene u pedagoškoj dokumentaciji i literaturi.

Osim uvida u ono što drugi čine, i naši vlastiti pokušaji moraju biti važan element i polazna osnova u izgradnji naše suvremene obitelji i obiteljskog odgoja u njoj.

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Ovim radom uz pomoć prikupljene pedagoške literature i dokumentacije pokušat će se sintetički prikazati karakteristike - osobitosti pedagoških ideja obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. godine. Očekuje se da će se ovim istraživanjem doći do spoznaja imena autora koji su se u Hrvatskoj najčešće bavili pitanjima obiteljskog odgoja s pedagoškog stajališta kao i kojim su sadržajima posvećivali veću pozornost u svojim stručno-pedagoškim radovima.

Zajednička obilježja pedagoških ideja za praktično i teorijsko osmišljavanje obiteljskog odgoja stavit će se u kontekst s političko-gospodarskom situacijom toga vremena te općom pedagoškom situacijom u Hrvatskoj i njezinim refleksijama na obitelj i njezino odgojno djelovanje.

3. CILJEVI I ZADAĆE ISTRAŽIVANJA

3.1. GLAVNI CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga istraživanja jest utvrditi karakteristike - osobitosti pedagoških ideja obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine u pedagoškoj literaturi i dokumentaciji.

3.2. ZADAĆE ISTRAŽIVANJA

Zadaće ovoga istraživanja jesu sljedeće:

1. utvrditi nositelje pedagoških ideja obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. godine
2. utvrditi ciljeve obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine do kojih se došlo analizom pedagoške literature i dokumentacije
3. analizirati sadržaje obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. koji su bili u funkciji ostvarivanja ciljeva obiteljskog odgoja
4. putem dostupne pedagoške literature i dokumentacije prepoznati odgojne strategije (metode i postupke) korištene u obiteljskom odgoju u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine
5. analizom pedagoške literature i dokumentacije o obiteljskom odgoju u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine dobiti uvid u ishode obiteljskog odgoja s obzirom na proklamiranu i prakticiranu pedagošku kulturu roditelja i načela obiteljskog odgoja.

4. SPECIFIČNA ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Specifična istraživačka pitanja će utvrditi:

1. Tko su nositelji pedagoških ideja obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine:

- Prepoznati nositelje pedagoških ideja obiteljskog odgoja u pedagoškoj literaturi i dokumentaciji
- Analizirati njihove radove prema obliku (literarni ili znanstveni)
- Utvrditi bave li se nositelji pedagoških ideja problematikom obiteljskog odgoja u kontekstu opće pedagogije ili kao specifičnim područjem
- Analizirati nude li autori u svojim tekstovima praktična rješenja za obiteljsko djelovanje
- Pronaći poveznicu njihovih ideja s prevladavajućom pedagoškom teorijom u promatranom razdoblju
- Na temelju provedene analize sadržaja, zaključiti jesu li njihove ideje originalne ili su to prijevodi ili pozivi na stranu literaturu
- Evaluirati postoje li autori koje možemo smatrati začetnicima ili čak utemeljiteljima obiteljske pedagogije u Hrvatskoj u istraživanom razdoblju

2. Zastupljeni ciljevi obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine do kojih se došlo analizom pedagoške literature i dokumentacije:

- Utvrditi u dostupnoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji postojanje ciljeva obiteljskog odgoja i interpretirati ih
- Analizirati prepoznaje li se u njima opći i pedagoški kontekst toga vremena ili specifičnost ovoga područja, tj. uvidjeti postoji li teorijska utemeljenost ciljeva obiteljskog odgoja
- Odrediti iskazuju li ciljevi brigu za zdravlje i razvoj djeteta
- Definiraju li ciljevi izgrađivanje moralnih kvaliteta osoba i kojih
- Utvrditi obilježja ciljeva obiteljskog odgoja s obzirom na elemente tjelesnog, intelektualnog, estetskog i radnog odgoja
- Izdvojiti ciljeve obiteljskog odgoja utemeljene na vjerskoj osnovi

3. Sadržaji u funkciji ostvarivanja ciljeva obiteljskog odgoja opisanih u dostupnoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji Hrvatske od 1850. do 1918. godine:

- Koji sadržaji obiteljskog odgoja zaokupljaju autore unutar analiziranih tekstova
- Utvrditi povezanost sadržaja obiteljskog odgoja s onovremenim pedagojskim teorijskim okvirima u Hrvatskoj
- Utvrditi osobitosti sadržaja i razvrstati ih prema suvremenim odgojnim područjima: tjelesni, intelektualni, moralni, estetski i radni odgoj
- Utvrđi li se postojanje nekih drugih odgojnih područja povezanih sa sadržajima obiteljskog odgoja: vjerski, zdravstveni, ekološki, građanski odgoj, izvršiti njihovu analizu i interpretaciju te utvrditi njihova obilježja
- Pronaći i izdvojiti iz analiziranih sadržaja obrazovna dobra i odgojne vrednote

4. Odgojne strategije obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine prezentirane u dostupnoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji:

- Analizirati strategije (metode i sredstva) i interpretirati ih prema učestalosti korištenja
- Utvrditi karakteristike korištenja primjera u međusobnim odnosima članova obitelji
- Izdvojiti strategije koje autori tekstova preporučuju kao pozitivne primjere dobre pedagoške prakse ili se pozivaju na njihovu teorijsku utemeljenost
- Razvrstati metode i ilustrirati ih citatima prema najčešće korištenim oblicima: navikavanje na red, rad, istinu, kulturno ophođenje, odgovornost, poštovanje dužnosti
- Razvrstati sredstva i opisati njihove karakteristike i upotrebu prenesenih iz dostupne literature: razgovor, savjeti, priznanje, pohvale, nagrade, zabrane, prijetnje, kazna

5. Ishodi obiteljskog odgoja dobiveni uvidom u pedagošku literaturu i dokumentaciju u promatranom razdoblju:

- Analizirati ishode obiteljskog odgoja
- Izdvojiti načela obiteljskog odgoja kao poželjne oblike djelovanja u obitelji
- Uočiti i staviti u pedagoški kontekst pedagošku kulturu roditelja i njezinu prisutnost u odgojnom djelovanju

5. HIPOTEZA

5.1. GLAVNA HIPOTEZA

Analiza pedagoških ideja obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine rekonstruiranih iz dostupne pedagoške literature i dokumentacije potvrdit će da obiteljski odgoj u Hrvatskoj u tom razdoblju ima svoje predstavnike, ciljeve, sadržaje, strategije i načela na kojima su bili zasnovani ishodi obiteljskog odgoja.

5.2. KOLATERALNE HIPOTEZE

- a) Unutar izvedenih pedagoških ideja o obiteljskom odgoju u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine moguće je identificirati bitne karakteristike obiteljskog odgoja s obzirom na definirano područje, predmet i ciljeve obiteljskog odgoja koji se nalaze opisani u pedagoškoj literaturi i dokumentaciji.
- b) Unutar izvedenih pedagoških ideja obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine moguće je identificirati bitne karakteristike obiteljskog odgoja s obzirom na deskripciju teorijskih spoznaja unutar obiteljskog odgoja i deskripciju praktičnog djelovanja roditelja.

6. METODOLOŠKI PRISTUPI

Ovo kvalitativno istraživanje prihvaća postmodernističku paradigmu (Halmi, 2003) u analizi ideja obiteljskog odgoja rekonstruiranih iz pedagoške literature i dokumentacije na prostoru Hrvatske od 1850. do 1918. godine unutar povijesnog, socijalnog i kulturnog konteksta. Ono se izdvaja po istraživanju svakodnevnog života članova obitelji uz bogatu deskripciju. Interpretativna paradigma kreće su u okviru postmodernističke filozofije koja odbacuje teze da postoji jedna jedinstvena apsolutna istina. Postmodernizam odbacuje ideju da se zbilja može razumjeti pomoću makrosocioloških teorija i umjesto njih naglašava postojanje mnogobrojnih i raznovrsnih načina života uvjetovanih danom situacijom (teorijski pluralizam).

Postmodernistička filozofija tvrdi da ljudi današnjice žive u tzv. postmodernom stanju ili svijetu koji se više ne može objasniti s aspekta postojanja jednog općeg sustava znanja. Razvoj tehnologije, medija i masovnih komunikacija pokazuje da ljudi današnjice žive u uvjetima u kojima su dostupne razne vrste znanja pri čemu sve vrste spoznaja funkcioniraju kao jedan samodovoljan sustav u koji možemo, po volji, uroniti i iz njega izroniti. Vodeći se tim shvaćanjem u društveno-humanističkim znanostima dolazi do tzv. dekonstrukcije makroteorijskih sustava, odbačen je epistemološki monizam i prihvaćen pluralistički pristup. (Denzin i Lincoln, 2000)

Prevladavajuća strategija istraživanja koju nudi kvalitativni pristup bit će povijesna istraživanja. Ona su zaokupljena prirodnim ponašanjima ljudi u realnim situacijama, a njihova je pažnja usmjerena na interpretaciju značenja određenih situacija. Ova istraživanja ne generiraju podatke, nego pokušavaju otkriti značenja i određene obrasce ponašanja u postojećim podacima. Povijest nam omogućava shvaćanje odnosa prošlosti i budućnosti te svijest o kontinuitetu svih nastojanja.

Vrijednosti povijesnih istraživanja ogledaju se i u tome što nam omogućuju da riješimo suvremene probleme pronalazeći njihovo podrijetlo u prošlosti, ona nam dopuštaju reformulaciju teorije, hipoteza i generalizacije, osvjetljavaju sadašnje i buduće trendove osobito razvoj progresivnih ideja.

Osnovno epistemološko načelo u povijesnim istraživanjima je načelo objektivnosti. Sama riječ povijest upućuje nas na traženje znanja i istine. Ona ne prati samo događaje već je integralna cjelina odnosa između ljudi, događaja, vremena i mjesta zbivanja, tj. ona nam omogućuje da shvatimo sadašnjost u svijetu prošlosti.

Metodologijski pristupano, radom dominira teorijska orijentacija temeljena na analizi sadržaja. Predviđa se da će ovo kvalitativno istraživanje imati razvojna obilježja zasnovana na analizi sadržaja, arhivske građe i primarnih izvora pedagoške literature i dokumentacije uz primjenu kategoriziranja, kolektiranja i deskripcije spoznaja.

7. ISTRAŽIVAČKE METODE

Metode u postmodernističkom pristupu upućuju na upotrebu mnogih kvalitativnih analiza, zbog potrebe pretvaranja opaženih pojava u znanstvenu činjenicu ili podatak. Prikupljene kvalitativne podatke, odnosno opažene fenomene koji su se zbivali u prirodnim uvjetima kvalitativna analiza nastoji svojim metodama klasificirati u odgovarajuće kategorije kako bi se mogli što bolje metodički opisati. Ovaj postupak klasifikacije po kategorijama poznat je pod nazivom analiza sadržaja ili kodiranje.

Kvalitativna analiza transformira podatke u nalaze koji imaju interpretabilnu moć, a sve ovisi o umijeću kreativne interpretacije samog istraživača. Ovaj proces obuhvaća redukciju nebitnih i selekciju relevantnih uzoraka podataka na temelju kojih se može razviti referentan teorijski okvir studije. Nema jasnog pravila za određivanje puta koji će istraživača voditi kroz analitički proces, jer ono ovisi od znanja, umijeća i praktičnog iskustva istraživača. (Halmi, 2003)

Važno je započeti s procesom analize koji obuhvaća deskripciju i dekontekstualizaciju sirovih podataka i njihovo rekonstruiranje. Drugi proces je interpretacija, tj. umijeće tumačenja i razumijevanja smisla određene ljudske akcije, ponašanja, događaja ili definicija od strane aktera koji su uključeni u proces ili interakciju.

Prva faza kvalitativne analize je opisivanje fenomena, zatim redukcija nebitnih jedinica iz klase podataka, zatim grupiranje podataka u slične homogene skupine i klase, tj. kategorizacija. Pronađenim kategorijama potrebno je opisati svojstva kako bi se odredile relacije među kategorijama. Na koncu se iz novih relacija stvaraju novi paradigmatički modeli, tj. dolazi do utemeljenja teorije na temelju naracije putem induktivne metode, ali i deduktivne logike. (Glaser i Strauss, 1967)

Sistematizacija prikupljenog materijala odnosno pretvaranje pronađenih činjenica ili pojava u znanstvenu činjenicu jest cilj svake kvalitativne analize.

Tijekom ovog spoznajnog procesa otkrivamo i utvrđujemo postojanje određenih kvalitativnih svojstava predmeta i pojava po kojima se oni razlikuju od drugih. Glavni postupci u njihovoj analizi mogu biti komparacija i diferencijacija različitih svojstava istih predmeta. Glavni proizvodi tih analiza jesu deskripcija, klasifikacija i definicija. U ovom radu najčešće će se koristiti deskripcija i klasifikacija. Diferencijacijom se utvrđivala razlika pojava koje smo uspoređivali po svojoj kvaliteti, koristeći analizu, sintezu, apstrakciju i generalizaciju. Zatim su se deskripcijom ili opisom analiziranih događaja ili pojava smisleno

objedinila sva utvrđena obilježja u jednu cjelinu. Deskripciju prema prihvaćenoj metodologiji najbolje možemo izraziti pomoću takozvanih protokola istraživanja.

Analiza kvalitativnog materijala pomogla nam je da utvrdimo njezine karakteristike sadržaja kao što su standardi, osobine tvoraca poruke ili izvora sadržaja i mogućnost zaključivanja o karakteristikama javnosti - čimbenicima obiteljskog odgoja kojoj je sadržaj namijenjen.

U ovom istraživanju se neempirijskom metodom rada na literaturi i dokumentaciji s postupkom kvalitativne analize sadržaja odgovara na postavljen istraživački problem.

Postupak analize sadržaja izvorne pedagoške literature i dokumentacije obuhvaća:

- nesistematizirane podatke (izvješća pučkih škola)
- monografska djela,
- studije drugih autora (članci stručno-pedagoških časopisa)
- udžbenike pedagogije.

8. PODACI ZA KOLEKTIRANJE I IDENTIFIKACIJU

Podaci koji će se kolektirati za proučavanje pedagoške literature i dokumentacije su:

- izvješća pučkih škola koja u svom uvodnom dijelu sadrže članke uglednih učitelja svoga vremena iz obiteljskog odgoja i rada u obiteljskom okruženju
- monografije M. Stojanovića, V. Košćevića i D. Trstenjaka s tematikom obiteljskog odgoja
- pedagoška periodika (izabrani članci s tematikom obiteljskog odgoja iz četiri pedagoška časopisa) objavljena na hrvatskom jeziku od 1850. do 1918.
- udžbenici pedagogije korišteni na području Hrvatske od 1850. do 1918. godine i pisani hrvatskim jezikom.

Za postupak - analize sadržaja identificirali smo sljedeće nositelje podataka:

- pojedinačna poglavlja iz obiteljske pedagogije u objavljenim udžbenicima
- za časopise su nam poslužili cjeloviti članci s tematikom istraživanja
- za analizu izvješća su nam također poslužili cjeloviti uvodni članci unutar godišnjih izvješća
- kao i cjelovita monografska djela s tematikom obiteljskog odgoja

9. UZORAK

Početak ovog istraživanja veže se uz godinu 1850., tj. razdoblje pojavljivanja prvog udžbenika pedagogije "Obuka malenih ili katechetika" 1850. godine, kao i prvog pedagoškog časopisa "Napretka" 1859/60. godine.

Ukratko je potrebno odrediti pojam Hrvatske u istraživanom razdoblju jer će se analizirati radovi izašli na tom području i pisani hrvatskim jezikom. Pojam Hrvatska u istraživanju obuhvaća prostor pod jurisdikcijom hrvatskog Sabora i bana, koji je nakon 1881. godine u svoj savez uz civilnu Hrvatsku pripojio i Vojnu Krajinu. Ovaj prostor je 1886. godine uređen po županijskom sustavu, sve do 1918. godine kada zadobiva novo državno i političko ustrojstvo.

Radovi o obiteljskom odgoju podrazumijevaju teorijske napise autora o sudjelovanju roditelja u odgoju djece, kao i onih autora koji obiteljski odgoj podrazumijevaju kao temeljni čimbenik odgojnog djelovanja. U istraživanju su korišteni oni radovi koji problematiku obiteljskog odgoja tretiraju s pedagoškog stajališta.

Za potrebe ovoga istraživanja kao uzorci pedagoške literature i dokumentacije korišteni su:

a) pedagoška dokumentacija koja u smislu ovog istraživanja podrazumijeva **GODIŠNJA IZVJEŠĆA PUČKIH ŠKOLA**. Izvješća su izvorna dokumentacija koja se nalazi u posjedu Školskog muzeja Zagreb. Uzorak godišnjih izvješća pučkih škola je hotimičan iako obuhvaća svu dostupnu izvornu dokumentaciju, ali je za vjerovati da postoje još neka izvješća u posjedu škola koje su ih imale obvezu dostavljati, ali se iz nekih razloga ne nalaze u Muzeju.

b) pod pojmom **pedagoške literature** u smislu ovoga rada podrazumijevaju se:

- dostupne **MONOGRAFIJE** iz vremenskog razdoblja koje obuhvaća istraživanje, a koja svojim sadržajima obuhvaćaju tematiku obiteljskog života i odgoja. Izabrana su djela autora: M. Stojanovića, V. Košćevića i D. Trstenjaka s tematikom obiteljskog odgoja, dostupna u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu
- članci s tematikom obiteljskog odgoja u istraživanom razdoblju objavljeni u **PERIODICI**: časopisi Napredak, Domaće ognjište, Školski prijatelj i Hrvatski učitelj,
- **UDŽBENICI** pedagogije tiskani od 1850. do 1918. godine. Za potrebe ove analize su uzeti svi postojeći hrvatski udžbenici od 1850. do 1918. godine, uzorak je stratificiran 100%.

9.1. GODIŠNJA IZVJEŠĆA PUČKIH ŠKOLA

Koristeći se uslugama Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, osnovanog 1901. godine, kao i njegovom pedagoškom knjižnicom osnovanom 1877. godine, omogućen je uvid u Zbirku školskih izvješća. Zbirka sadrži 2935 bibliografskih jedinica poslanih iz 73 grada s područja današnjih granica Republike Hrvatske. Za potrebe ovoga rada analizirana su samo godišnja izvješća pučkih škola koja su poslana u razdoblju od 1850. do 1918. godine, a u ukupnom fundusu obuhvaćaju svega 365 izvješća. Od tog broja iskorišteno je njih samo 40 ili 11,25% iz 23 grada Hrvatske jer su njihove uvodne rasprave imale prepoznatljiv sadržaj koji se odnosio na obiteljski odgoj.

Razlozi zašto se kao uzorak pojavljuje broj od 40 poslanih izvješća su ti što se rad ograničio samo na dokumentaciju pučkih škola jer se autori uvodnih rasprava u svojim izvješćima još imaju potrebu osvrutati i baviti životom obitelji i problemima obiteljskog odgoja, zbog uzrasta djece kojima se obraćaju, dok to gimnazijskim učiteljima više nije bilo interesantno, pa se u njihovim izvješćima ne pronalaze članci s tematikom iz obiteljskog odgojnog područja. Drugi razlog je taj što su izvješća u svojim uvodnim raspravama mogla sadržavati bilo koji odgojni problem, pa se nakon čitanja i analize u svega 40 radova pronalaze za nas adekvatni sadržaji.

Izvješća pučkih škola zvala su se razredjenje ili klasifikacija. Sadržajno bogatija izvješća izlaze od sredine 19. stoljeća zahvaljujući prije svega 116. članku Organizacijske osnove koja je 1850. godine propisana i u Hrvatskoj, kojim je škola trebala na kraju školske godine izdati program ako je potrebno u obliku poziva na javni ispit kako bi javnosti predstavila stanje i rad škole u protekloj godini. U tu bi svrhu program trebao sadržavati:

1. Jednu znanstvenu ili pedagošku raspravu nekog od učitelja;
2. Nastavni plan protekle godine;
3. Statističke podatke o školi;
4. Važnije službene naredbe upućene školi;
5. Značajnije promjene u školi;
6. Prirast nastavnih sredstava s podacima odakle su došla. (Batinić, 2007)

Godine 1875. austrijsko je Ministarstvo za kulturu i nastavu donijelo dodatne odredbe vezane uz izdavanje školskih izvješća, tj. ona su postala obvezna za svaku državnu školu, a sastojala su se od dva dijela: znanstvene ili pedagoške rasprave i školskih vijesti. Kada je riječ o raspravama, ističe se da one moraju biti u svrhu unapređenja znanstvene djelatnosti

profesora, a tematski mogu biti vezane uz najšira područja znanosti ili uz neke lokalne specifičnosti (topografija, povijest, jezik, etnografija, klimatske i druge prirodne pojave).

Tko će pisati raspravu, stvar je dogovora, a u prijepornim slučajevima konačnu odluku donosi ravnatelj. Školske vijesti trebaju obuhvatiti sve što je važno za jasnu sliku stanja i rada škole (11 kategorija) te ako je moguće, to prikazati u tablicama. Ministarstvo se obvezalo izdati svake godine, kao prilog svom službenom listu, popis objavljenih izvješća s naslovima rasprava. (1911.)

Gimnazije na području tadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije ozbiljno su shvatile svoj zadatak glede školskih izvješća i uglavnom su ih redovito objavljivale. Znanstvene rasprave gimnazijskih profesora izlazile su u sklopu izvješća sve do 1892. godine, kada je ukinuta takva praksa, jer se planiralo izdavati časopis za srednja učilišta u kojima bi se takve rasprave objavljivale. Zahtjevi koji su se postavljali pred rasprave unutar izvješća bili su: da je to tekstovima prvo objavljivanje i da znanstveni pristup bude vidljiv po namjeri autora, tj. da uz već poznate stvari kaže i "koju svoju". (Btinić, 2007)

O kvaliteti rasprava objavljenih u školskim izvješćima kritički je 1866. godine u Književniku pisao Vatroslav Jagić i sam profesor na zagrebačkoj gimnaziji. Analizirajući izvješća gimnazija, Jagić autorima predbacuje manjak rodoljublja ponajprije zbog izbora tema i literature na temelju koje ju obrađuju, te daje neke opće zaključke u nadi da će oni u buduće biti uvaženi.

Ovi javni dokumenti o radu škola osim za službene potrebe bili su namijenjeni i učenicima i njihovim roditeljima. Oni nam danas pružaju mogućnost usporedbe rada škola, za pravljenje rekonstrukcije slike hrvatskog školstva određenog vremena i prosvjetnih prilika jednog doba, kao i dopune biografija znanstvenika i umjetnika, itd..

Po uzoru na gimnazije, godišnja izvješća su izdavale i druge škole – učiteljske, pučke, šegrtske i razne strukovne. Zanimljivo je da se i u tim izvješćima objavljuju rasprave, iako su učitelji pučkih škola već imali na raspolaganju pedagoške časopise poput: Napretka, Školskog prijatelja i Hrvatskog učitelja u kojima su mogli objavljivati svoje radove. Izvješća pučkih škola obično su izlazila pisana kao skupno izvješće za sve pučke škole nekog grada. Tek od 1930. godine, Zakonom o srednjim školama u godišnjim školskim izvješćima nije više bilo potrebno pisati rasprave i stručne članke. (Batinić, 2007)

Tablica 1. Godišnja izvješća pučkih škola - gradovi i godine izlaženja							
Red. br.	Grad	1860/1870.	1871/1880.	1881/1890.	1891/1900.	1901/1910.	1911/1918.
1.	Đakovo	1863, 1864.	1874, 1880.	1889.			
2.	Osijek	1866, 1869, 1870.	1872.	1882.			
3.	Križevci	1867, 1869.	1872.				
4.	Samobor	1869.					
5.	Virovitica	1869.					
6.	Krapina		1871, 1872.			1906.	
7.	Karlovac		1871, 1880.				
8.	Požega		1871.				
9.	Sisak		1871.				
10.	Bjelovar		1877, 1878.	1882, 1882.			
11.	Bakar		1879, 1880.	1881, 1882, 1883.		1907.	
12.	Zagreb			1883, 1887, 1890.	1894, 1895.		
13.	Varaždin		1877.				
14.	Koprivnica				1897.		
15.	Brod na Savi				1899.		

U Tablici 1. uočavaju se pokazatelji koji nam govore da su tekstovi sa sadržajima obiteljskog odgoja koji su se odnosili na podizanje pedagoške kulture roditelja smješteni u početno razdoblje kojim se bavi ovo istraživanje, tj. datirani su od godine 1860. do 1890. u mnogo većoj gustoći nego što slijede tekstovi u idućim godinama. Zaključujemo da su autori - učitelji, u tom vremenu veću pozornost posvećivali podizanju pedagoške kulture roditelja i obiteljskom odgoju te su u svojim radovima tražili pomoć za sebe i svoje djelovanje od samih roditelja.

Promatrajući godine koje su bliže kraju 19. stoljeća, sve je manje radova s ovom tematikom. Za pretpostaviti je da se u vremenu nakon uvođenja obaveznog pohađanja

pučke škole, za oba spola, pozornost autora prenosi s tematike obiteljskog područja u Izvješćima na aktualna pitanja institucionalnog odgajanja, tj. na školsku tematiku.

KA 1. Broj obuhvaćenih – poslanih i analiziranih godišnjih izvješća pučkih škola				
Redni broj	Grad	Obuhvaćena izvješća	Analizirana izvješća	%
1.	Bakar	20	6	30
2.	Bjelovar	17	4	23
3.	Brod na Savi	5	1	20
4.	Dubrovnik	2	0	0
5.	Đakovo	39	5	12,8
6.	Fužine	2	0	0
7.	Ilok	2	0	0
8.	Karlovac	41	2	4,9
9.	Kastav	1	0	0
10.	Koprivnica	14	1	7
11.	Krapina	24	3	12,5
12.	Križevci	38	3	8
13.	Lipik	1	0	0
14.	Našice	1	0	0
15.	Osijek	12	5	41,6
16.	Pakrac	1	0	0
17.	Požega	33	1	3
18.	Samobor	17	1	6
19.	Sisak	31	1	3,2
20.	Varaždin	41	1	2,4
21.	Vinkovci	2	0	0
22.	Virovitica	3	1	33
23.	Zagreb	9	5	56
	Ukupno	356	40	11,25

Od ukupno 356 poslanih godišnjih izvješća pučkih škola iz 23 grada Hrvatske, njih 40 ili 11,25% od ukupnog broja analiziranih su rasprave koje se odnose na sadržaje s područja obiteljskog odgoja. Najveći broj njih, 6 poslano je iz grada Bakra, zatim po 5 izvješća iz gradova Đakova, Osijeka i Zagreba, i tako redom.

Uzorci analiziranih izvješća obuhvaćaju sljedeće autore i njihove članke koji se odnose na tematiku obiteljskog odgoja.

Tablica 2. Izvješća pučkih škola prema odabranim autorima i naslovima rasprava

Red. br.	Godina	Grad	Autor	Naslov članka
1.	1862/3.	Đakovo Str. 3-14	Antun Šunić	Pozdrav roditeljem školske mladeži
2.	1864.	Đakovo Str. 3-14	Antun Šunić	Pozdrav roditeljem školske mladeži
3.	1866.	Osijek Str. 3-9	Antun Truhelka	Koji su uzroci, da neki učenici pučkih učionah u napretku zaostaje. (Iskrena beseda roditeljem na uvažanje.)
4.	1867.	Križevci Str. 3-7	nepoznat	Roditelji
5.	1869.	Virovitica Str. 3-8	Stjepan Basariček	Dom i škola
6.	1869.	Križevci Str. 3-7	Kvirin Vidačić	Crtice o uzgoju ženske omladine
7.	1869.	Osijek Str. 3-11	Antun Streitenberger	Odnosaj medju školom i kućom
8.	1869.	Samobor Str. 3-15	Ivan Sušnik	Važnost materinskoga upliva u pogledu domaće gojitbe
9.	1870.	Osijek Str. 3-9	nepoznat	Několiko rěčih poštovanim roditeljem školske mladeži u Dolnjem Osěku
10.	1870/1.	Požega Str. 3-5	Ferdo Poljak	Roditeljem!
11.	1870/1.	Karlovac Str. 3-18	Andrija Hajdinjak	O manah modernog uzgoja
12.	1871.	Sisak Str. 3-8	Ivan N. Petrač	I opet p.n. gospodi roditeljem!
13.	1871.	Krapina Str. 3-9	Marija Jambrišak	Nekoliko riečij majkam ob uzgoju ženske omladine.
14.	1872.	Osijek Str. 3-11	Skender Dončević	Kršćanski roditelji kao odgojitelji svoje dēce
15.	1872.	Krapina Str. 3-7	Nikola Kopsa	Roditelji navratite se kad kad u školu.
16.	1872.	Križevci Str. 3-15	nepoznat	Roditelji! Kako vam valja djecu uzgajati da uzmognu postići vremenito i vječno opredjeljenje svoje?

17.	1873/4.	Đakovo Str. 3-7	Matija (Mato) Ašperger	Bez roditeljske pripomoći ne može uspjevati školski odgoj.
18.	1876/7.	Varaždin Str. 3-13	Josip Plantić	Na što imadu roditelji kao prvi odgojitelji u pogledu tjelesnoga i ćudorednoga uzgoja svoje djece obzir uzeti
19.	1876/7.	Bjelovar Str. 3-5	Josip Marković	Roditelji prema školi
20.	1878.	Bjelovar Str. 3-7	Zdravko Radočaj	O domaćem uzgoju djece. (Onim, kojih se tiće.)
21.	1878/9.	Bakar Str. 3-9	Anka Tkalčević	Biljka k suncu, diete k majci.
22.	1880.	Karlovac Str. 3-13	Davorin Trstenjak	Ob uzgoju djetce.
23.	1880.	Đakovo Str. 3-13	Ivan Kocić	Važnije krieposti, koje dom i škola u mladeži gojiti ima.
24.	1880.	Bakar Str. 3-4	Franjo Kolić	Nekoliko iskrenih rieči roditeljem.
25.	1881.	Bakar Str. 3-7	Fran Rimanić	Štedljivost – luxus – moda – razsipnost. (ova je razpravica namijenjena ženskom spolu)
26.	1882.	Bjelovar Str. 3-16	Vjekoslav Miljan	Roditelji, odgajajte svoju djecu u dobroj nauci i u strahu gospodnjem!
27.	1882.	Bjelovar Str. 18-21	Julka Mišulin	Sloga.
28.	1882.	Osijek Str. 3-14	Josip Blagojević	Ob uzgoju školske mladeži obzirom na domaći uzgoj.
29.	1882.	Bakar Str. 3-6	Fran Rimanić	Danguba – poslenost.
30.	1882/3.	Zagreb Str. 3-22	Franjo Bartuš	Dom i učiona.
31.	1883.	Bakar Str. 3-5	Franjo Kolić	Roditeljem.
32.	1887.	Zagreb Str. 3-8	Josip Gall	Rieč roditeljem. Čitanjem naobrazuješ um i oplemenjuješ srdce, ali te često može zaludjeti i izopačiti.
33.	1889.	Đakovo Str. 3-11	nepoznat	Predsude i praznovjerja našega naroda.
34.	1890.	Zagreb Str. 3-13	Josip Ciganović	Nešto o domaćem uzgoju.

35.	1894.	Zagreb Str. 3-23	Franjo Bartuš	Obiteljska sreća
36.	1895.	Zagreb Str. 3-13	Dragutin Jovan	Majčina ljubav.
37.	1897.	Koprivnica Str. 3-7	Mijo Židovec	Dužnosti roditelja napram vlastitoj djeci i napram školi.
38.	1899.	Brod na Savi Str. 3-11	Matija Kolak	Nješto o uzgoju u opće, a domaćem napose.
39.	1906.	Krapina Str. 3-6	Pajo Wöflf	Sastanci roditelja s učiteljima.
40.	1907.	Bakar Str. 3-10	Josip Čukli	Kad ćemo dijete uškolať?

9.2. IZBOR MONOGRAFSKIH DJELA

Od dostupnih monografskih djela odlučili smo se za potrebe ovoga rada analizirati i interpretirati šest samostalnih autorskih radova: "Zablude uzgoja" – prema narodnom domaćem uzgoju M. Stojanovića; "Dobra kućanica" i "Dobar kućanik" D. Trstenjaka; "Nekoliko opazaka o uzgoju" V. Košćevića; te "Prirodni uzgajatelji", "Uzgajanje djece" i "Uzgoj čovjeka" D. Trstenjaka.

Monografska djela M. Stojanovića, V. Košćević i D. Trstenjaka obuhvaćaju tematiku obiteljskog odgoja i u njima autori na specifičan način pišu u tzv. narodnu pedagogiju, kojoj je za cilj moralni i duhovni odgoj djece, a zatim i da čovjek postane čovjekom. Autori pišu ova djela vrlo jednostavnim i prihvatljivim rječnikom jer žele postići da knjige budu raširene u narodu, da ih narod prigrli i rado čita. Autori se ravnaju po čitateljima i njima se prilagođavaju, jer kako (Trstenjak, 1917, 6) kaže: "Pišem radi naroda, a ne da iznosim na vidik svoju sustavnu mudrost. Radim da mi poglavlja budu kratka i zaokružena, jasna i živa, da čitatelja osvoje."

Tablica 3. Izbor iz monografskih djela s autorima i temama o obiteljskom odgoju			
Redni broj	Godina	Autor	Naslov djela
1.	1873.	Mijat Stojanović	Zablude uzgoja – prema narodnom domaćem uzgoju
2.	1880.	Davorin Trstenjak	Dobra kućanica
3.	1881.	Davorin Trstenjak	Dobar kućanik
4.	1899.	Vjekoslav Košćević	Nekoliko opazka o uzgoju
5.	1910.	Davorin Trstenjak	Uzgajanje djece
6.	1917.	Davorin Trstenjak	Uzgoj čovjeka

9.3. PEDAGOŠKA PERIODIKA

U definiranju pojma pedagoška periodika može se naći niz određenih tehničkih problema, jer se isti časopisi jedno vrijeme tiskaju kao godište u tijeku kalendarske godine, a jedno vrijeme kao godište u tijeku školske godine. Naš najstariji časopis "Napredak" najprije je izlazio od 1859/60. do 1962/63. u godištima na temelju školske godine, a nakon toga u kalendarskim godinama. Istu koncepciju imao je i "Školski prijatelj" ali obrnuto od "Napretka". Počeo je izlaziti kao kalendarsko godište od 1868. do 1873. a od 1873/74. izlazi kao školsko godište, da bi 1875. ponovno izlazio kao kalendarsko. "Domaće ognjište" izlazi od 1901. do 1906. u kalendarskim godištima I. - VI. a 1907/08. izlazi VIII. godište. Pojmovi kalendarska i školska godina ovdje su uzeti uvjetno, ako časopis izlazi u dvije godine radi se po nama o školskoj godini. I pored nekih tehničkih poteškoća uspijevaju se pronaći dovoljno dobri izvori na temelju kojih se može s potrebnom vjerojatnošću rekonstruirati stanje pedagoških ideja o obiteljskom odgoju na području Hrvatske između 1850. i 1918. godine.

KA 2. Pedagoška periodika - članci							
Red. br.	Časopis	Godište	Broj analiziranih godišta	Broj stranica	Članci s tematikom obiteljskog odgoja		
					Broj članaka	Broj stranica	%
1.	Napredak	1859-1918.	59	33192	27	141	0,42
2.	Školski prijatelj	1868-1876.	9	3478	11	63	1,8
3.	Hrvatski učitelj	1877-1895.	19	7152	3	17	0,24
4.	Domaće ognjište	1901-1914.	14	3376	2	12	0,36
	Ukupno		101	47198	43	233	0,5

U razdoblju od 1850. do 1918. godine pedagoški časopis Napredak izlazi u 59 godišta na 33.192 stranice. Za potrebe ovoga rada pronađeno je 27 članaka s tematikom obiteljskog odgoja koji se nalaze na 141 stranici. Navedeni sadržaji zastupljeni su na 0,42% stranica od ukupnog broja objavljenih stranica sadržaja.

Časopis Školski prijatelj izlazi u 9 godišta na 3.478 stranica. Od ukupnog broja analizirano je 11 članaka s tematikom obiteljskog odgoja, što čini 1,8% stranica od ukupnog broja.

Časopis Hrvatski učitelj izlazi kroz 19 godišta na 7.152 stranice, a u analizi smo za potrebe ovoga rada odabrali 3 članka na 17 stranica ili 0,24%.

Kao što je već istaknuto, početak 20. st. ne posvećuje dovoljno pozornosti sadržajima obiteljskog odgoja, tako i časopis Domaće ognjište izlazi u 14 godišta na 3.376 stranica, a za potrebe ovoga rada analizirana su samo 2 članka na 12 stranica, što iznosi 0,36%.

Od ukupnog broja tiskanih stranica navedene pedagoške periodike (47.198), analizirane su 233 stranice s tematikom obiteljskog odgoja ili ukupno 0,50% cjelokupno objavljenih materijala putem pedagoških časopisa, u kojima su autori i naslovi njihovih članaka obuhvaćali sadržaje obiteljskog odgoja.

Tablica 4. Analizirani autori u časopisu "Napredak" i naslovi njihovih radova

Red. br.	Godina	Broj časopisa	Autor	Naslov članka
1.	1859. I.	str. 86 - 87 str. 183 - 185	nepoznat	Stranputice u odgajivanju: Roditelji! želite se omraziti djeci? Način, kojim čovjek može izgubiti poštenje pred svojom djecom!
2.	1860. I.	8 str. 113-117	Đorđe Rajković	Članci za mladež i narod.
3.	1860. I.	str. 120-123	Boleslav Šah	Majci odgojiteljici.
4.	1860. I.	str. 163 - 166 182 - 183 316-317	Mijat Stojanović	Pedagoški odlomci
5.	1861. II.	str. 120-124	Antun Šunić	Tvrdoglavo diete.
6.	1862. III.	8 str. 113-116 131-135	nepoznat	Domaće odgojivanje djece u prvih pet godinah.
7.	1863. IV.	str. 308-311	Milan Kobali	Roditelji i narodni jezik.
8.	1865. VI.	9 str. 129-133	Franjo Valpotić	Možemo li bez pomoći roditeljske valjano napred stupati u obučavanju?
9.	1865. VI.	str. 173-174	Jure Turić	Njekoje najobičnije pogreške u domaćem odgojivanju.
10.	1865. VI.	12 str. 177-183	Petar Solerti	Koji su faktori odgojenja djece?
11.	1865. VI.	6 str. 81-85	Gj. E.	Koji je uzrok, da su djeca po gradovih u čudorednom i bogoštovnom smislu u novije vrijeme popustila?
12.	1869. X.	3 str. 33-37	Josip Klobučar	Roditelji, vi kvarite svoj porod.
13.	1875. VI.	str. 2 - 5	Stjepan Basariček	Najglavniji uzgojni faktori i njihove dužnosti
14.	1875. VI.	str. 106-108	F. p. B. K.	Pogled u obitelj
15.	1875. VI.	25 str. 385-387	Andrija Ćurčić	Kako da se unaprijedi domaći uzgoj.

16.	1878. IX.	19 str. 297-301	Josip Kirin	Nešto o kućnom uzgoju.
17.	1879. XX.	2.ožu str. 17-20	Pajo Wolf	Kako da djeluje škola na dom u pogledu uzgojnom
18.	1880. XXI.	str. 457-459	Antun Pechan	Školska obuka s obzirom na domaću marljivost učenika
19.	1882. XXIII.	str. 335-339	Ljudevit Dvorniković	Nešto ob odnošaju naših škola na selu prema domu.
20.	1886. XXVII.	9.lis str. 133-138 149-152	Milan Kobali	Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da riješe svoju uzgojnu zadaću?
21.	1887. XXVIII.	str. 245-260	nepoznat	Izvjješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884.-5.
22.	1887. XXVIII.	16 str. 241-245 258-261	Robert Prestini	Majka uzgojiteljica.
23.	1889. XXX.	8.ruj str. 113-116 129-132	Antun Varga	Domaći uzgoj mladeži naše.
24.	1891. XXXII.	4.svi str. 49-51 65-71	Marija Jambrišak	Majke, domovina na vas gleda.
25.	1906. XLVII.	39 str. 609-610	Davorin Trstenjak	Etičko značenje obitelji.
26.	1911. LII.	str. 223-225	Stjepan Blažeković	Utjecaj rodnog mjesta, porodice i društva na učenike
27.	1912. LIII.	str. 65-69	Davorin Trstenjak	Budite djetetu najprije gospodar, onda savjetnik, napokon prijatelj.

Tablica 5. Analizirani autori u časopisu "Školski prijatelj" i naslovi njihovih radova

Red. br.	Godina	Broj časopisa	Autor	Naslov članka
1.	1874.	12 str. 177 - 179	Andrija Hajdenak	Škola i dom
2.	1874.	20 - 21 str. 305 – 307 321 – 323	Stjepan Grotić	O nedostatnoj pučkoj obrazovanosti i njezinih posljedicah
3.	1875.	2 str. 17-20	Andrija Hajdenak	O disciplini kod kuće i u školi
4.	1875.	3–4 str. 33-38 49 –52	Andrija Hajdenak	Kako upliva odgojivanje na zdravlje naroda
5.	1875.	3 str. 38-40	Grotić	Uzgoj s očeve i majčine strane
6.	1875.	str. 186-188	Ivan Tunić	Prvotni odgoj naše duše
7.	1875.	14 str. 209-210 236-239 261-264 282-284 374-377	Ivan Tunić	Nabožno čudoredni uzgoj mladeži
8.	1875.	19-20 str. 289-292 305-307	Jerko K.	Koji je pravi uzgoj?
9.	1875.	str. 294-298	Veronika Kuhar	Majke ljubite svoj jezik, pak će se za vami povesti i vaša djeca
10.	1875.	23 str. 353-356	Ivan Tunić	Kako možemo snažne i zdrave ljude odgojiti
11.	1876.	18 str. 273-274	Ivan Topolčić	Kako ćemo na temelju 4. zapovjedi božje probuditi u djeci štovanje i ljubav napram roditeljem odnosno napram poglavarstvu?

Tablica 6. Analizirani autori u časopisu "Hrvatski učitelj" i naslovi njihovih radova				
Red. br.	Godina	Broj časopisa	Autor	Naslov članka
1.	1879.	2	Josip Gall	Važnost kućnoga odgoja
		str. 161-163		
2.	1879.	str. 84-86	Biskup Dobrila	Rieči biskupa Dobrile roditeljem ob uzgoju djece
3.	1879.	str. 172-175	Martin Štiglic	Dom i škola
		188-190		
		204-207		

U časopisu Hrvatski učitelj izdvajaju se samo tri članka koja problematiziraju sadržaje obiteljskog odgoja i to s religijskog stajališta.

Tablica 7. Analizirani autori u časopisu "Domaće ognjište" i naslovi njihovih radova				
Red. br.	Godina	Broj časopisa	Autor	Naslov članka
1.	1901.	1	Davorin Trstenjak	Obitelj
		str. 157-159		
		str. 189-191		
2.	1901.	1	Davorin Trstenjak	Majka
		str. 14-19		

Početak 20. stoljeća započinje izlaziti iz tiska časopis Domaće ognjište iz kojeg smo za potrebe ovoga rada izdvojili dva narativno pisana članka Davorina Trstenjaka. Oba članka usmjerena su na podizanje narodne svijesti i patriotskog duha u Hrvata kroz odgoj u obitelji posredovan majkom i ocem. Autor se pobrinuo da narodu približi svoje ideje na način da je podigao razinu tekstova služeći se domoljubnim stihovima pjesama hrvatskih književnika.

9.4. UDŽBENICI PEDAGOGIJE

Tablica 8. Autori udžbenika pedagogije tiskanih od 1850. do 1918. godine				
Red. br.	Godina	Grad	Autor	Naslov udžbenika
1.	1850.	Zagreb	Stjepan Ilijašević	Obuka malenih ili katechetika
2.	1867.	Beč	Stjepan Novotny	Gojitba i obća učba
3.	1878.	Zagreb	Stjepan Basariček	Pedagogija – Uzgojoslovje I. knjiga
4.	1889.	Zagreb	Martin Štiglic	Pedagogika ili uzgojoslovje
5.	1906.	Petrinja	Jure Turić	Nauka o gojencu i o odgoju
6.	1916.	Zagreb	Stjepan Basariček	Pedagogija – nauka o uzgajanju I. knjiga

U Zagrebu, 1850. godine izlazi "Obuka malenih ili katechetika za porabu svetjenikah, učiteljah, roditeljah i svih prijateljah mladoga naraštaja" autora dr. Stjepana Ilijaševića, profesora teologije. On se na 249 stranica ovoga udžbenika ne ograničava samo na obuku iz nauka vjere, nego se bavi i pitanjima odgoja i obrazovanja općenito. Ovo djelo smatramo našim prvim originalnim pedagoškim udžbenikom. (Zec, 1951) Iako je pisano u kršćanskom duhu, autor se ističe osebujnim stilom pisanja i preglednim i interesantnim izlaganjem građe. Nakon uvoda autor govori općenito o obuci, o učitelju, o gradivu, njegovu rasporedu i izboru a onda u tri velika poglavlja oslanjajući se na trodiobu psihičkih funkcija, od kojih svaka u odgoju ima svoju zadaću, govori o umu koji je zadužen za pronalaženje istine, srcu koje pronalazi ljubav i volji da pronađenu istinu zagrlji u ljubavi. U strukturi odgoja razlikuje se odgoj uma, srca i volje, što je prepoznatljivi utjecaj Pestalozzia. U djelu su jasno definirani pojmovi znanja kao didaktičkog pitanja i odgoja kao pedagoškog pitanja. Da se radi o teorijsko–znanstvenom djelu upućuje nas prvi dio udžbenika u kojem se raspravlja o odgojnom aktu, cilju, načelima i sredstvima odgoja. Znanstvenost ovoga udžbenika potvrđuje se korištenjem kritičkog aparata, što je za analizirano razdoblje bila rijetkost, da se autori u svojim bilješkama pozivaju na druge autore te daje poseban popis korištene literature.

Bečko izdanje djela "Gojitba i obća učba", autora Stjepana Novotnya, tiskano je 1867. godine na 292 stranice. Kao katolički svećenik, cilj i zadatak odgoja i obuke autor temelji na kršćanskoj filozofiji. Iza opširnog uvoda obrađuje pojmove o odgoju uopće, zatim o antropologiji, somatologiji, psihologiji, specijalnom odgoju te o ćudorednom odgoju. U drugom dijelu obrađena su poglavlja iz didaktike, a na posljednjih trideset stranica prikazana je kraća povijest pedagogije.

Godine 1878. u izdanju PKZ u Zagrebu su tiskane knjige Stjepana Basarićeka: "Pedagogija I. dio: Uzgojoslovje"; 1881. "Pedagogija IV dio: Povijest pedagogije"; 1882. "Pedagogija II dio: Opća nauka o obuci"; i 1884. godine "Pedagogija III dio: Posebna nauka o obuci". Od tada se u izdanju PKZ-a skoro svake godine objavljuje po koje od ovih Basarićekovih djela u novom prerađenom i dopunjenom izdanju. Crkvenim krugovima Basarićek tada nije bio osobito po volji, iako nikada nije vodio borbu protiv njih, naprotiv izbjegavao je krajnosti i s lijeve i s desne strane.

Pedagogija Stjepana Basarićeka i njegova dominacija u pedagogiji i oblikovanje učiteljskog naraštaja željela se oslabjeti. Stoga je 1889. godine dr. Martin Štiglić, redoviti sveučilišni profesor teologije, pedagogije i katehetike, uz potporu vlade napisao djelo "Pedagogika ili uzgojoslovje". Na 234 stranice autor se bavi problemima opće pedagogije i psihologije u duhu katoličkih pedagoga, a četiri godine kasnije 1893. izlazi i Štiglićev udžbenik "Povijest pedagogije". U tom djelu autor na 277 stranica prikazuje razvoj odgojnih ideja od najstarijih vremena do njegovog razdoblja. Prikazujući pojedine pedagoge autor iznosi njihovu biografiju, daje prikaz njihovih djela i načela koja zastupaju.

Početak 20. stoljeća iz Jene na naše prostore dolazi Jure Turić kako bi reformirao školstvo i pedagogiju. Između 1902. i 1906. godine on izdaje tri djela namijenjena učiteljskim školama kao udžbenici: "Nauka o gojencu i odgoji" (231 stranica); "Metodika obrazovne obuke" (319 stranica); i "Povijest uzgoja i nauke o uzgoju" (110 stranica).

U svom udžbeniku "Nauka o gojencu i o odgoji" iz 1906. godine J. Turić nema niti jedan zabilježeni naslov niti podnaslov o obiteljskom odgoju svoga vremena. Ovaj udžbenik pisan je veoma stručno i bazira se na psihološkim pojmovima u obrazovanju, te je namijenjen isključivo osobama koje posjeduju prethodna znanja potrebna za razumijevanje njegova sadržaja.

Godine 1916. objavljena je ponovno I. knjiga "Pedagogija – Nauka o uzgajanju" Stjepana Basarićeka u kojoj nema niti jednog odlomka posvećenog obiteljskoj pedagogiji i obiteljskom odgoju. Samo pod naslovom činioci uzgajanja na strani 6. stoji rečenica "Osobe

koje se bave jedino ili poglavito uzgajanjem djece u domu ili u školi, zovu se uzgajatelji po zvanju. Oni taj posao vrše zamjenjujući roditelje koji su prvi i prirodni uzgajatelji djece."

10. PRIKUPLJANJE PODATAKA

Za ovo istraživanje cjelokupna navedena dostupna pedagoška literatura u poglavlju 7. Uzorak preslikana je iz fonda Hrvatsko školskog muzeja i Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu i sada se nalazi u vlasništvu autora ovog projekta.

Postupci za prikupljanje podataka iz prikupljene literature i dokumentacije bit će:

- analiza sadržaja poslužit će nam kao tehnika za klasificiranje raznih kategorija putem poruka koje su nam tekstovi upućivali
- analizirat ćemo karakteristike sadržaja kojima ćemo utvrditi postoje li trendovi u proučavanim tekstovima koji će nam u procesu zaključivanja pomoći da možemo lakše zaključivati o karakteristikama pedagoških ideja o obiteljskom odgoju u proučavanom razdoblju

Za analizu sadržaja potrebno je prikupiti kvalitetne materijale (dokumentaciju i literaturu) iz kojih će se prikupljati podaci. Da bi metodologija znanstvenog rada bila što uspješniji izvori iz kojih se donose zaključci na temelju analize moraju biti vjerodostojni.

Značajnost izvora pedagoške dokumentacije odredila se putem eksterne analize: autora, mjesta izdavanja, vremena i svrhe pisanja teksta dok se interna odredila putem procjene istinitosti sadržaja. Značajnost autorstva odredila se uz korištenje literature u kojoj su pronađeni životopisi nositelja ideja u Cuvaj, 1910.-1913., Franković, 1958., Munjiza 2008.

Vjerodostojnost i značajnost udžbenika pedagogije određena je putem značajnosti autora, njihovog akademskog i stručno znanstvenog obrazovanja, te korištenja kritičkog aparata u radovima.

Značajnost časopisa određena je definiranjem pedagoške periodike nazivima i podnaslovima časopisa, korištenjem kritičkih aparata, recenzijom i strukturom radova.

Monografskim djelima značajnost je određena koliko su oni teorijski ili iskustveno potpomagali odgojnu djelatnost te tko je autor monografija.

11. INSTRUMENTARIJ

Nakon detaljnog čitanja literature i dokumentacije konstruirani su različiti protokoli za analizu ideja i karakteristika - osobitosti obiteljskog odgoja u odnosu prema postavljenim problemskim ciljevima i zadacima istraživanja:

PNI – protokoli za analizu nositelja ideja obiteljskog odgoja;

OBOC – protokoli za analizu ciljeva obiteljskog odgoja;

OBOS – protokoli za analizu sadržaja obiteljskog odgoja;

OBOST – protokoli za analizu strategija obiteljskog odgoja;

OBOL – protokoli za analizu ishoda obiteljskog odgoja, tj. odgojnog djelovanja roditelja opisanih u literaturi, opisi praktičnog ponašanja roditelja u odgojnom djelovanju, kao i proklamiranih načela za djelovanje s navedenim početnim kategorijama.

PNI 1. – Nositelji pedagoških ideja u godišnjim izvješćima				
R.B.	GODINA IZDANJA	GRAD - MJESTO	AUTOR	NASLOV ČLANKA

Analogijom se načinila analiza PNI 2. monografija i periodike: PNI 3.- Napredak, PNI 4.- Hrvatski učitelj, PNI 5. - Školski prijatelj i PNI 6. - Domaće ognjište u kojima se nalazi svega nekoliko članaka s obilježjima obiteljskog odgoja u promatranom razdoblju, te PNI 7. - udžbenika.

PNI 1.1 – Životopisi nositelja ideja obiteljskog odgoja su protokoli kojima se analizira životopis i djelovanje te područje interesa nositelja pedagoških ideja obiteljskog odgoja.

PNI 1.1. – Životopisi nositelja ideja obiteljskog odgoja		
AUTOR	PODRUČJA DJELOVANJA I INTERESA	RADOVI

Konstruirani su protokoli za analizu CILJEVA obiteljskog odgoja u navedenoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji.

Protokol: OBOC za analizu ciljeva obiteljskog odgoja	
KATEGORIJE	ANALIZA CILJEVA OBITELJSKOG ODGOJA
BRIGA ZA ZDRAVLJE	
TJELESNI RAZVITAK	
MORALNO DJELOVANJE	
RADNI ODGOJ	
INTELEKTUALNI NAPREDAK	
ESTETSKE VRIJEDNOSTI	

Zatim su se razvili protokoli OBOC 1. za analizu CILJEVA obiteljskog odgoja u godišnjim izvješćima pučkih škola, zatim OBOC 2. u monografijama, OBOC 3. u člancima pedagoške periodike, OBOC 4. u udžbenicima.

Konstruirani su i protokoli OBOS – za analizu SADRŽAJA obiteljskog odgoja.

Protokol: OBOS sadržaji obiteljskog odgoja	
PROMATRANE KATEGORIJE	ANALIZA SADRŽAJA OBITELJSKOG ODGOJA
ZDRAVSTVENO – HIGIJENSKI	
VJERSKI SADRŽAJI	
MORALNI SADRŽAJI	
INTELEKTUALNI SADRŽAJI	
RADNI SADRŽAJI ODGOJA	
ESTETSKI SADRŽAJI	

Konstruirani su protokoli OBOS 1. za analizu sadržaja obiteljskog odgoja u godišnjim izvješćima pučkih škola, zatim OBOS 2. u monografijama, OBOS 3. u člancima pedagoške periodike, OBOS 4. u udžbenicima pedagogije.

Konstruirani su i protokoli OBOST za analizu STRATEGIJA obiteljskog odgoja.

Protokol: OBOST strategije obiteljskog odgoja		
KATEGORIJE		ANALIZA STRATEGIJA OBITELJSKOG ODGOJA
METODE	RAZGOVOR I SAVJET	
	RAD I IGRA	
	NAGRADE I KAZNE	
SREDSTVA	PRIMJER	
	NAVIKAVANJE	
	DNEVNI RED	
	POŠTOVANJE ODGOVORNOSTI	
	DUŽNOSTI I OBVEZE DJETETA	

Zatim se razvijaju protokoli OBOST 1. za analizu strategija obiteljskog odgoja u godišnjim izvješćima pučkih škola, zatim OBOST 2. u monografijama, OBOST 3. u člancima pedagoške periodike, OBOST 4. u udžbenicima.

Konstruirani su i protokoli OBOL za analizu opisanih prakticiranih ISHODA obiteljskog odgoja, kao i proklamiranih, tj. preporučenih načela za rad u obiteljskom odgoju.

Protokol: OBOL ishodi obiteljskog odgoja	
KATEGORIJE ZA ANALIZU	ANALIZA ISHODA
KATEGORIJE ZA ANALIZU OBITELJSKOG DJELOVANJA	
ISHODI PRAKTICIRANIH ODGOJNIH POSTUPAKA OBITELJI	
PROKLAMIRANI POSTUPCI I PREPORUČENA NAČELA RADA	

Ishodi obiteljskog odgoja praćeni su putem protokola OBOL 1. u godišnjim izvješćima pućkih škola, zatim OBOL 2. u monografijama, OBOL 3. u člancima pedagoške periodike i OBOL 4. u udžbenicima.

Nakon svakog pojedinaćnog protokola daje se sumirani - zajednićki protokol za svaku analiziranu kategoriju.

Iako su istraživanja u povijesti pedagogije specifićna jer se zaključci i rekonstrukcije donose na temelju kvantitativne i kvalitativne analize pedagoške literature i dokumentacije prevladava deskriptivna metoda i njom je moguće opisane činjenice dovesti u odrećenu vezu što je zadaća kauzalnog pristupa.

Za kvantitativnu analizu konstruirane su tablice za analizu ćlanaka i izvješća. Obrazac za grupu pedagoških ćlanaka i izvješća ima podatke o broju i godišćtima analizirane pedagoške periodike iz podrućja obiteljskog odgoja, broju analiziranih godišća, broju stranica analiziranih godišća, broju stranica ćlanaka o obiteljskom odgoju. Osnovni pokazatelji su broj objavljenih ćlanaka i mećusobni postotni odnosi, po istoj analogiji odrećeni su za izvješća i za ćlanke. Karakter istraživanja ne traži neke sloćzene statistićeke postupke, nego su to samo suma rezultata i postoci. Dobivene vrijednosti grupirane su u tablice.

12. NAČINI ANALIZE I OBRADJE REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Analiza sadržaja usmjerena je na nositelje, ciljeve, sadržaje i strategije, kao i vrednovanja ishoda obiteljskog odgoja u Hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji od 1850. do 1918. godine.

Kako bi se postigla što temeljitija provedba ovog istraživanja primjenom historijske metode, utvrđeno je vrijeme nastanka svake konkretne pojave o kojoj je riječ u ovom istraživanju, nije izostala analiza i sinteza te komparacija kao i na samom kraju deskripcija.

Diferencijacija za rezultat imala deskripciju, klasifikaciju i definiranje promatranih pedagoških ideja za koje se uz procese apstrakcije i generalizacije utvrđivalo koliko se proučavani sadržaji razlikuju po svojoj kvaliteti ili imaju zajednička obilježja ponavljanja.

Klasifikacijom su se objedinili pojmovi prema bitnim crtama njihova obilježja: ciljevi odgoja, strategije i sadržaji odgoja (radni, intelektualni, moralni, estetski, zdravstveno – higijenski, vjerski).

Sintetičkom konstrukcijom su povezane povijesne činjenice u splet njihovih odnosa i odgovoreno je na glavnu i kolateralne hipoteze.

Na koncu se generaliziraju iskazi i uopćavaju spoznajne činjenice u kojima se daje evaluacija i utjecaji pedagoških ideja promatranog razdoblja te njihova refleksija na suvremenu zbilju.

III. REZULTATI I RASPRAVA

1. ANALIZA NOSITELJA PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

1.1. NOSITELJI PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI

U pedagoškoj dokumentaciji, točnije u školskim izvješćima, u razdoblju od 1850. do 1918. godine ugledalo je svjetlo dana velik broj rasprava i tekstova koji se nalaze kao uvodni prilozi ovim izvješćima. Ističemo da analizirani reprezentativni uzorak pedagoške dokumentacije još do sada nije bio javno interpretiran niti su njegovi sadržaji bili izloženi znanstvenoj analizi. Ovo je njihova prva javna stručno-znanstvena valorizacija koja se odnosi na iznesene ideje obiteljskog odgoja unutar njih.

Za potrebe ovoga rada odabrano je samo četrdeset rasprava i to godišnjih izvješća pučkih škola u kojima su se autori bavili problematikom obiteljskog odgoja. Odabir navedenih izvješća izvršen je putem naslova njihovih uvodnih članaka, kao i preglednim čitanjem sadržaja pojedinih rasprava za koje se predviđalo da su polazišta imala u idejama podizanja pedagoške kulture obitelji.

Nositelji pedagoških ideja obiteljskog odgoja u analiziranim raspravama unutar pedagoške dokumentacije najčešće su bili mjesni učitelji ili katehete zaposlenici pučkih škola. Njihove rasprave namijenjene su učenicima i njihovim roditeljima, stoga su ovi radovi pisani jednostavnim i razumljivim jezikom - "narodnim" kako bi to neki od autora isticali. Tematika koja je zaokupljala autore vezana je uz svakodnevna praktična ponašanja i odnose te životna iskustva unutar dostupnih im obitelji.

Nakon provedene analize tekstova zaključujemo da su značajni autori koje možemo podrazumijevati nositeljima ideja obiteljskog odgoja (praktičnog i u manjoj mjeri teorijskog karaktera) sljedeće osobe:

- četiri puta se pojavljuju rasprave koje nemaju poznatog autora teksta, u popratnim stranicama izvješća, iz čega se zaključuje da su ti radovi nastali kao zajednički rad više autora – učitelja
- po dva puta se kao autori rasprava pojavljuju Antun Šunić, Franjo Kolić, Franjo Bartuš i Fran Rimanić. Životopis ovih učitelja više ne pronalazimo u pedagoškoj literaturi osim kao naznaku da su bili pučki učitelji

- autori koji su svoje zasluženno mjesto pronašli u pedagoškoj dokumentaciji, ali su svojim životnim radom i zalaganjem ostavili veliki trag i na ostalim pedagoškim područjima i u pedagoškoj literaturi pa su njihovi životopisi našli u kratkoj verziji mjesto i u ovom radu su: A. Šunić (objavljivao i u Napretku), Stjepan Basariček (autor udžbeničke literature, objavljivao u Napretku), Marija Jambrišak (objavljivala i u Napretku), Davorin Trstenjak (pisao monografska djela, objavljivao u Napretku i Domaćem ognjištu) Pajo Wolfl (objavljivao i u Napretku), Andrija Hajdinjak (objavljivao i u Školskom prijatelju), Josip Gall (objavljivao i u Hrvatskom učitelju).
- ostali autori, njih 19, se više ne spominju nigdje u pedagoškoj literaturi kao autori koji su objavljivali rasprave ili pedagoške radove

Za četiri autora koja se svojim raspravama pojavljuju u pedagoškoj dokumentaciji i imaju značajnu pedagošku vrijednost i kasnije se snažnije pojavljuju u pedagoškom životu Hrvatske ovdje iznosimo kraći opis njihova djelovanja:

ANTUN TRUHELKA (1832.-1877.) učitelj i književnik koji je službovao u Virovitici, Valpovu i Osijeku. Djelovao je dosta na književnom polju i objavljivao u "Napretku" još iz svoje domovine Češke, gdje je u Pragu 1850. g. napisao "Pjesme za porabu školsku, crkvenu i domaću". U Osijeku je 1863. g. pokrenuo učiteljski almanah "Zora".

KVIRIN VIDAČIĆ (1839.-1906.) ravnajući učitelj u Križevcima.

MARIJA JAMBRIŠAK (1847.-1937.) u početku je služila kao učiteljica u samostanu. Napušta samostan i odlazi u Beč na studij pedagogije kao prva žena u Austriji na tim studijima. Po povratku u domovinu radi kao učiteljica Više djevojačke škole, nosila je epitet najbolje ženske nastavnice. Predavala je pedagogiju i isticala se kao dobra odgojiteljica djevojaka. Napisala je mnoge članke i radove o pravima žena i ženskom uzgoju. Sa svojim radovima javlja se u Napretku i Domaćem ognjištu. Njezine dvije nagrađivane knjige su: O pristojnom vladanju i Znamenite žene.

JOSIP CIGANOVIĆ (1864.-1904.) bio je učiteljem i ravnateljem pučke škole te županijski školski nadzornik. Sposoban i revan čovjek valjanim raspravama i člancima pridonosio je pedagoškoj literaturi. Surađivao je u časopisu "Školski vrt", bio je tajnikom Hrvatskih učiteljskih društava u kojima je težio i zalagao se za napredovanje stručnih interesa.

Sadržaji njihovih rasprava i interesi autora su se najčešće odnosili na specifično praktično obiteljsko odgojno područje i ponudu konkretnih odgojnih rješenja unutar prepoznatih problema. Uvodni dijelovi rasprava pozivali su se i na opći pedagoški kontekst koji je određivao okvire za kretanje u odgoju (ciljeve, načela, sadržaje, metode

i sredstva rada). Autori koji su se samo jednom pojavili u pedagoškom javnom životu pišući o jednom praktičnom problemu mogu se definirati kao autori početnici koji su osvjetljavajući praktično djelovanje obitelji i njihove probleme i propuste u svom odgojnom radu, stručno potpomogli da ideje obiteljskog odgoja budu u nekom kasnijem razdoblju prepoznate kao samostalno odgojno područje sa svojom bogato opisanom praksom. Sadržaji kojima su obilovali tekstovi školskih izvješća bili su prožeti sljedećim specifičnim tematskim interesima:

- evaluacija međusobnog ponašanja članova unutar obitelji, njihov položaj i uloga u obiteljskom odgoju, refleksije ishoda njihovog odgojnog djelovanja na društveno okruženje
- naročito se ističu stavovi unutar sadržaja obiteljskog odgoja koji opisuju ishode dotadašnjeg obiteljskog odgoja, njegovih dosega, uspjeha i neuspjeha, zabluda i promašaja, znanja i nepoznavanja, ali i ignoriranja osnovnih i temeljnih znanstvenih spoznaja o životu i odgoju ljudi unutar obitelji
- nositelji ideja obiteljskog odgoja unutar pedagoške dokumentacije svoje interese su iskazivali u proklamiranju i promicanju moralnih, religioznih, tjelesno-zdravstvenih odgojnih vrednota kojima su se željeli udariti temelji i istaći važnost ovih odgojnih kvaliteta osoba koje se stječu samo u obitelji i njezinom kvalitetnom radu i nigdje drugdje se ne mogu tako dobro i trajno usaditi u mladu osobu
- odnos doma prema crkvi i školi s naglaskom na potrebu podupiranja obiteljskog odgojnog nastojanja i prihvaćanje unutar obitelji proklamiranih javnih društvenih nastojanja kako putem svog angažmana tako i putem djelovanja škole, što bi se moralo manifestirati prihvaćanjem načela jedinstvenog odgojnog djelovanja ovog odgojnog trokuta
- popularizacija odgoja ženske mladeži i izmjena trenutno vladajućeg društvenog stava o uključivanju žena u javni i društveni život.

U svojim tekstovima učitelji pišući rasprave ističu primjer roditelja i iskustvo djeteta kao temeljna sredstva za provođenje obiteljskog odgoja. Temeljne odgojne vrijednosti bez kojih se nije mogao zamisliti život u društvu, pa onda ni u obitelji bile su dobrota, pravda, istina i ljepota. Svojim tekstovima autori, koji su najčešće bili učitelji, djece i naroda, željeli su iz obiteljskog odgoja eliminirati sve što bi mu bilo štetno. Oni su prikazivali situacije opisujući svakodnevno obiteljsko iskustvo da bi putem tih deskripcija proklamirali, poticali i

željeli narod upoznati s poželjnim normama obiteljskog života i odgoja, vjeru u Boga, sklad između čimbenika obiteljskog života kao i između obitelji i svog šireg okruženja.

U svojim tekstovima autori koji pišu o svakodnevnim obiteljskim odgojnim problemima više pišu s narativnih stajališta. Dok se može primijetiti da autori koji su češće pisali i objavljuju svoje radove i u drugoj pedagoškoj literaturi koriste u velikoj mjeri znanstveni aparat u pisanju svojih stručnih ili znanstvenih rasprava. Prepoznatljivost korištenja ovoga aparata očitovala se i pedagoškoj dokumentaciji u sljedećim kvalitativnim primjerima:

Tekstovi koji su poslužili ovim raspravama vrlo su često obilovali narodnim poslovicama: *"Tko neće čuti, mora ćutiti"* (autor nepoznat, 1867,6) *"Kakav otac takav sin..., Plod ne pada daleko od stabla, itd"* (Vidačić, 1869,4) i mnogim drugim. Može se reći da nema tekste u kojem se jedna od ove dvije poslovice ne nalazi. Stavljanjem narodnih mudrosti u svoj rad autori su željeli tekstove približiti jezikom i razmišljanjima, onima za koje su pisani - narodu.

Kako bi se pojačali dojmovi i motivi djelovanja te opravdale odgojne namjere u analiziranim tekstovima pedagoške dokumentacije koja nudi praktična rješenja česta je upotreba citata i navoda iz Biblije, kojima se želi poznatim sadržajima iz vjerskog života potaći obitelji na moralno i ćudoredno odgojno djelovanje u praksi: *"...jer znajte što govori Isukrst po sv. Mateju 18,6,7 – Tko smuti jednoga od ovih malenih koji vjeruju u mene, bolje bi mu bilo, da se objesi mlinski kamen o vratu njegovu, i da potone u dubinu morsku."* (autor nepoznat, 1867,5); *Mudri Salamon reče: "Svom pomnjom čuvaj srce svoje, jer iz njega izvire život."* (Jambrišak, 1871,4).

Nudeći sredstva za praktično odgojno djelovanje u obitelji i poboljšanje ponašanja mladih ljudi da bi opravdali svoje stavove, autori posežu biblijskim citatima: *"Tko štedi šibu, mrzi dijete svoje" Posl., 23,13 Dijete prepušteno volji svojoj pravi sramotu roditeljima svojim."* *Posl. 29,15* (autor nepoznat, 1872,13) *Sv. Kasijan: "Poslena čovjeka napastuje samo jedan vrag, a besposlicu mnogi."* (Vidačić,1869,6).

Upotreba poziva na druge izvore i korištenje tuđih misli i iskustava pojačava djelovanje njihovih tekstova i autori u analiziranim tekstovi često se pozivaju na primjere iz života starog Rima i Grčke te citatima starih mislilaca: *"Isti Ciceron nije poznao veće zasluge za domovinu no obučavanje mladeži"* (Vidačić, 1869) ili *"Ta već je Seneka mudro rekao: da se bolje pamte i da jače djeluju zakoni koji se nauče za mlada."*; *Horacije: "Da čestita nauka i umijeća blaži i kroti ćud."* (Miljan, 1882,3).

U svojim tekstovima kao ilustracije često autori koriste inozemna iskustva pa za primjer uzimamo sljedeće navode: "U samoj Češkoj neima valjda niti jednog tolikog mjesta, koliko je naše Đakovo, Požega, Vinkovci, Vukovar, itd. koje ne bi svoju realnu školu imalo, dočim mi i cjeloj Slavoniji niti jedne jedine ne imamo." (Šunić, 1866,2; "U Eulenburgovoj statistici čitamo, da je od 1883.-1900. godine, dakle tijekom 17 godina, 950-tero djece u Njemačkoj počinilo samoubojstvo" (Čukli, 1907).

Podupirući svoju ideju o potrebi odgoja i obrazovanja ženskog spola, te njihova izjednačavanja u odgojnoj praksi s muškom populacijom autori se koriste iskustvima i navodima inozemnih autora: Švarc: "Ako želimo temeljno poboljšanje gojitbe i potom bolji naraštaj: to moramo započeti od ženskog spola"; Fenelon: "Zar ne imaju žene dužnosti, koje su temelj cijelog života"; Napoleonova izreka: "Budućnost muža djelo je matere"; Shakespeare: "Ženo, budi što si, ..." (Vidačić, 1869,3-5).

Primjetan je i poziv na stranu literaturu i citiranje misli stranih znanstvenika, stoga potvrđujemo da su rasprave unutar pedagoške dokumentacije bile pisane stručno i težile ka znanstvenosti u pristupanju proučavanja i bavljenja problematikom obiteljskog odgoja. Smiles: "Kuća je prava i glavna učiona gdje čovjek čovjekom postaje."; Lindner: "Kad dijete u školu stupi, uzgajaju ga dva uzgojitelja, škola i dom." (Bartuš, 1882); Thiersch: "Da je odgojivanje djece njihove samo njima a nikom drugom Bogom naloženo" (Radočaj, 1878,3).

Vrlo često se autori koriste kao znanstvenim aparatom i bilješkama ispod teksta, kao oblikom dopune tekstu i navođenje izvora na koje se pozivaju: Učenoga Ohlera, njemačkog pedagoga (Ašperger, 1874); Komensky - "Didaktika" str. 161, 164 (Ašperger, 1874,5); Citat Janka Jurkovića, književnika "na mladih svijet ostaje" (Marković, 1877,3).

Početak 20. stoljeća u izvješćima se dade zamijetiti i interdisciplinarni pristup pitanjima obiteljskog odgoja pa tako u tekstu J. Čuklia iz 1907. godine susrećemo izjave liječnika koji potvrđuju njegovu teoriju o čimbenicima zrelosti djeteta za školu: Prof. dr. Bock: "Kod djece ispod sedam godina su moždani ipak tako meki i vodenasti..."; Dr. H. Klenck: "Moždani se dječji ipak ne razvijaju, a duh otupljuje..."; Dr. R. pl. Marković: "Još su nerazumniji oni roditelji koji već za rana dijete svoje muče učenjem naizust..."; Dr. V. Đurkovečki: "Da ne valja djecu prerano siliti na učenje..." (Čukli, 1907).

Na samom početku smo spomenuli materijalnu vrijednost Godišnjih izvješća pučkih škola kao pedagoške dokumentacije koja je pohranjena u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu a kojom smo se poslužili u ovom radu kako bi interpretirali stanje obiteljskog odgoja u povijesnom razdoblju od 1850. do 1918. godine. Ističemo da ovaj reprezentativan uzorak

pedagoške dokumentacije tijekom povijesti još do sada nije bio znanstveno obrađivan, stoga ostala odgojna područja i dalje ostaju naraštajima na daljnja proučavanja i druženje s prošlošću.

1.2. NOSITELJI PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERATURI

1.2.1. Monografije

U monografskim djelima zastupljena su samo tri autora koja u svojim djelima obrađuju problematiku obiteljskog odgoja kako sa znanstvenog tako i s praktičnog stajališta. Ova tri autora imaju istaknuto mjesto u hrvatskoj povijesti pedagogije i svakom se od njih pripisuje značajni doprinos kako praktičaru tako i teoretičaru odgojne znanosti. Njihovi životopisi mogu nas uputiti koji su bili njihovi interesi i područja djelovanja u odgoju osim u obrazovanju i podizanju narodne svijesti.

MIJAT STOJANOVIĆ (1818.-1881.) završio je krajiške škole po njemačkom sustavu. U početku je djelovao kao učiteljski pomoćnik, a zatim i kao učitelj po slavonskim gradovima Krajine, da bi karijeru završio kao okružni školski nadzornik. Jedan od najstarijih pučkih učitelja među prvacima HPKZ-a, zadojen idejama ilirskog pokreta. Učitelje svoga vremena naziva "narodnim mučenicima". Borac je za čistoću narodnog jezika, života i običaja. Iako je bio religiozan, smatrao je da prosvjeta i škola moraju biti slobodni od tutorstva klera, tvrdio je da učitelji svećenici nemaju za svoju zadaću potrebnu kvalifikaciju. Odgojni cilj vidi u čovječnosti, što je rezultat snažnog utjecaja građanske humanističke pedagogije (Montaignea, Rousseaua, Pestalozzia i drugih), te kao primaran zadatak ističe odgajanje čovjeka, a tek onda građanina i stručnjaka.

Njegov interes u odgoju je raznolik od borbe za uvođenje ženskih škola na selo, brige za uvođenje tjelesnog odgoja u škole, organizacije i sudjelovanja na značajnim stručnim skupovima, pitanja zornosti i postupnosti u nastavi, te moralnim pitanjima odgoja djece i mladih. Naročitu pozornost posvećivao je u svojim radovima učitelju i osvrtao se na njegov teški materijalni položaj.

Smatrao je da roditelji moraju svojim dobrim primjerom odgajati djecu i nastojati ukloniti svaki nedostatak u njegovu razvoju. Osuđivao je pretjeranu strogoću

roditelja u odgoju djece. U odnosima roditelja i djece zastupao je iskrenost i ljubav, jer se ljubav samo ljubavlju zadobiva. Ubraja se među prve naše pisce radova iz područja povijesti pedagogije "Crtice iz povijesnice pedagogike" 1865. godine; objavljivao je Napretku i bavio se teorijskim pedagoškim radom, tj. pisanjem udžbenika. Govorio je njemački, čitao na češkom, tečno govorio slovenski i pisao na njemačkom jeziku. Stoga je bio neobično plodan prevodilac pedagoških djela "Zablude uzgoja" 1873. g. i "Milan Dragojević" 1882. g. koji su doživjeli nekoliko izdanja. (Ogrizović, 1980)

DAVORIN TRSTENJAK (1848.-1921.) učitelj je pučke, a zatim i Više djevojačke škole u više gradova Hrvatske. Najplodniji je pedagoški pisac u Hrvatskoj. Suradivao je u Napretku, Hrvatskom učiteljskom domu, Slobodnoj misli i mnogim drugim časopisima. Napisao je oko četrdeset knjiga i brošura za učitelje, narod i omladinu. Glavna su mu djela: Dobar kućanik, 1891; Dobra kućanica, 1880.-1906. objavljivana pet puta i prevedena na strane jezike, te su proglašeni pomoćnim udžbenicima za kućanstvo; Zreo učitelj, 1907; Prirodni uzgajatelji, 1907; Slobodna škola, 1908; Uzgoj čovjeka borca, 1909; Kulturni uzgajatelji, 1917; Uzgoj čovjeka, 1917. Cijeni moralni i estetski odgoj a nastavu prirodnih znanosti stavlja u središte cjelokupne nastave. Bio je veoma aktivan u učiteljskom Zboru i u učiteljskim organizacijama i na skupštinama.

VJEKOSLAV KOŠČEVIĆ (1861.-1920.) kao praktičar i teoretičar na pozicijama je pokreta nove škole i reformirane pedagogije. Jedan od predstavnika pedocentrizma, škole rada i pokreta umjetničkog odgoja. Pokrenuo je izdavanje časopisa "Preporod", čiji je bio glavni urednik. Značajni pedagoški prilozi su mu "Škola bez šibe", "Nekoliko opaski o uzgoju", "Slobodno risanje". Pokretač Hrvatskog društva za unapređivanje uzgoja.

U monografskim djelima autori najčešće pozornost posvećuju elaboriranju jednog problema unutar promatranog odgojnog područja. U svom djelu "Zablude uzgoja" Mijat Stojanović prikazuje mane i negativnosti djelovanja roditelja u obiteljskom odgoju djece:

"Idi me se prođi s takovimi ludorijami! Razjaren reče otac namrgođenim licem" ili "...hajd samo odlazi, inače ću ti šibom pokazati u koliko imaš pravo i nepravo. " "Ne dosađuj mi toliko, zar misliš, imam kada baviti se takovimi dječarijama. – Ti znaš da te ja volim, jerbo ti nabavljam liepe haljine i dopušćam ti šetati se svaki dan sa mnom, ali cjelivati i umiljavati se zato nisam raspoložen. – Idi mi s tim, pusti me na miru".

Ili *"Vidiš majko, jecaše dijete, otac me je svega izmlatio i isprebijao do mrtve postelje poradi toga što sam malko psovao i kleo, a on sam psuje i kune po cijeli dan, da bi čovjek mogao pomisliti, sad će mu se krov kućni nad glavom srušiti". (Stojanović, 1873)*

Monografija "Zablude uzgoja" temelji se na opisivanju svega što roditelji prakticiraju u obiteljskom odgoju, a ne bi smjeli prakticirati. Ovdje se autor odlučio za narativnu tehniku u kojoj vrlo slikovito koristeći snažne podnaslove ilustrira tekst poznatim primjerima iz svakodnevnog života kako bi interpretirao promašaje roditelja i upućivao ih na pravi put u njihovom odgojnom djelovanju. Znakoviti naslovi i cjelina su poput: *Kako se mogu roditelji omraziti svojoj djeci? ...* ili *Što ti je činiti da te djeca ne štiju;*, *Kako se postupa, sijuć mržnju i zavist među svojom djecom...* (Stojanović, 1873)

Knjiga "Nekoliko opazka o uzgoju" Vjekoslava Košćevića izlazi 1899. g. u Belovaru. U njezinom Uvodu autor kaže: *"Srce je čovječje u svom plemenitom raspoloženju spremno uvijek pomoći slabim i sitnim stvorovima, pa kako da ne pomaže stvoru koji ako je još i malen a i nijem, ipak će biti jednom, ako Bog dade, čovjek, to jest kralj prirode, kruna stvorenja. Ova ljubav prema djetetu, rodila je pedagogiju, nauku o uzgoju.*

Probuditi interes za uzgojna pisanja i u krugovima, koji nisu isključivo učiteljski – to je bila želja pisaca monografija jer su vjerovali da nije uzgoj pravo samo onih koji su se u školama posvetili pedagogiji, nego na to djelovanje ima pravo svaki pošten i razuman čovjek.

U Trstenjakovu djelu "Prirodni uzgajatelji" središnja pozornost daje se čimbenicima koji posredno ili neposredno imaju utjecaj na odgoj djeteta. Između 45 prepoznatih čimbenika tj. prirodnih uzgajatelja izdvajamo: prirodu, sunce, glad, ljubav, borbu, bol, rad, rat, cvijeće, vino, strah, šumu, more, ljepotu, vatru, zimu i noć. Ali najveća pozornost ipak se posvećuje čimbenicima pod naslovima: Majka, Obitelj, Društvo, Škola, heroji, mržnja, osveta, itd.

Dok se u djelu "Uzgajanje djece" autor na vrlo jednostavan i pristupačan način želi približiti roditeljima i pomoći im u njihovoj zadaći: *"Što rade djeca? Što vide od oca!"* (Trstenjak, 1910, 4) Središnja pozornost ovoga rada također je određena podnaslovima koji problematiziraju sadržaje i strategije obiteljskog odgoja: Mati i otac - *"Otac treba da sa ženom složno uzgaja djecu. ...Još je gore, gdje mati djecu brani, kad ih otac kazni i obratno, no ne valja ni to, kad se dijete nemilice lupa, da je strahota, a poslije se miluje, žali i mazi".* (Trstenjak, 1910)

Autor u ovom radu, nadalje u središte pozornosti stavlja sljedeće podnaslove: Navika, Dobar primjer, Oponašanje, Radoznalost, Natjecanje, Igraj se s djecom, Ne mazi djecu, Ne tepaj djeci, Ne plaši djecu, Ne rugaj se djeci, Neka su ti sva djeca jednaka, Dosljednost, Pazi što govoriš, Dječje druženje, Igračke i rad.

Monografska djela su poučno štivo, namijenjeno prvenstveno narodu, kako to i sam Trstenjak kazuje u Predgovoru svoje knjige "Uzgoj čovjeka", tiskane u Zagrebu, 1917. godine.

"I ova knjiga nastoji u tom, da postanemo narod svjestan, narod kremenjaka i poštenjaka, koji žive i donose žrtve, a svoju najveću sreću nalaze u sreći svoje zajednice... Najviše raspravljam o moralnom i duhovnom uzgoju, jer je on najpotrebniji, da čovjek postane čovjekom. Bez vedre glave i dobre ćudi i srca nema pravoga čovjeka, nema borca, što valja da je naš svaki čovjek...."

Nastojah, da ova knjiga bude u neku ruku narodna pedagogija. Narodna je knjiga, koju narod prigrlji i rado čita, a što voli čitati, to se ga i hvata.

Nastojim ne samo da čitatelja lijepo poučim svojim starim iskustvom iz škole i života, već da ga i uvjerim svojim uvjerenjem da je nužno i najljepše, da svaki čini sve što može, da postanemo ljudi kojima nije moć i vlast nada sve, a sila preča od pravde, već čovječstvo, moral i pravda.»

Ovaj rad detaljno, sa stajališta suvremenosti promatrano, obrađuje znanstveno četiri područja obiteljskog odgoja: 1. Tjelesni uzgoj – u kojem su obrađeni pojmovi čovječjeg tijela kao organizma, izbor hrane, kretanje te vrijednost vida i sluha. U 2. Duhovnom uzgoju – obrazlaže se uzgojna teorija i praksa, iskustvo, nauka i vježbanje, učenje, te obrazlažu ideje o obiteljskom odgoju: Komenskog, Pestalozzia, Rousseaua kao i intelektualna strana i vrijednost učenja. 3. Moralni uzgoj – obuhvaća principe moralnog razvitka, volju, čuvstvo, slobodu, poslušnost, ljubav, primjer, slogu roditelja u uzgoju, itd. U 4. Estetičkom uzgoju – autor približava čitatelju pojmove poput vrijednosti ljepote, estetičkog užitka, njegovanja ukusa, smisla za boje, maštu, lijep govor, itd..

Stoga zaključujemo kako su monografska djela pisana i literarno i znanstveno, a u svakom od analiziranih radova prepoznaje se specifično obiteljsko odgojno područje. Dok se u narativnim radovima prepoznaje praktično odgojno djelovanje i nude se praktična rješenja za život i rad, dotle se samo u jednoj knjizi i to djelu D. Trstenjaka "Uzgoj čovjeka" prepoznaje potpuno znanstveni pristup namijenjen obrazovanim i pedagoški osposobljenim osobama. I to do te mjere kako bi se ovaj rad mogao nazvati prvim udžbenikom ili barem ozbiljnim znanstvenim radom na području hrvatskog obiteljskog odgoja.

Sva tri autora mogu se svrstati u utemeljitelje ovog odgojnog područja, što dokazuju svojim radovima: M. Stojanović prijevodima strane pedagoške literature, V. Košević svojim praktičnim uputama za konkretan odgojni rad u obiteljima dok bi se

D. Trstenjaku kao plodonosnom pedagoški pisac mogli pripisati prvi pokušaji teorijskog utemeljenja ove znanstvene discipline u nas.

1.2.2. Periodika

Nositelji ideja obiteljskog odgoja unutar pedagoške periodike su odgojni djelatnici na raznolikim stupnjevima školovanja ili obnašaju funkcije unutar mnogih odgojnih ustanova i udruženja. U četiri različita pedagoška časopisa pojavljuje se velik broj autora i pisaca radova. Za potrebe ovoga rada odabrana su četrdeset i tri članka s tematikom obiteljskog odgoja.

Unutar časopisa "Napredak" pojavljuju se tri rada nepoznatih autora, zatim slijede autorizirani radovi i to po dva teksta Milana Kobalia i Davorina Trstenjaka, dok se ostali autori pojavljuju sa po jednim radom. Za većinu autora koji pišu u ovoj periodici pronalaze se životopisi ili napuci s opisima njihovog bogatog angažiranja na različitim odgojnim područjima. Ovdje ćemo spomenuti samo neka imena i njihovu angažiranost, dok će drugi biti spomenuti ili uz imena drugih časopisa ili ostale literature.

ĐORĐE RAJKOVIĆ (1822.-1886.) srpski književnik i školski pisac, odlikovan za svoj rad od Matice srpske u kojoj je bio urednik desetaka časopisa i izdanja. Nagrađen je za pedagoško djelo "Škola i život" – zbirku narodnih pjesama iz Slavonije.

MILAN KOBALI (1840.-1897) cijeli svoj radni vijek djelovao je u Zagrebu kao građansko dijete, učitelj i učitelj vježbaonice muške učiteljske škole. Osvajao je srca djece i građana pa je djelovao kao privatni učitelj. Sudjelovao je u osnutku Učiteljske zadruge, bio tajnik HPKZ-a, mnogo objavljivao u "Smilju" i "Napretku" i zalagao se za estetično etička štiva.

ANTUN PECHAN - učitelj na Petrinjskom učilištu.

ROMANO PRESTINI pojavio se u literaturi pišući o razlozima potrebe pohađanja pučke škole i o ručnom radu u njoj. Protivi se njegovu uvođenju u pučko školstvo.

JOSIP KIRIN (1855.-19401.) učitelj i županijski školski nadzornik. Učiteljevao je u vježbaonici zagrebačke učiteljske škole. Suradivao je u Pedagoškoj enciklopediji, Napretku, Hrvatskom učitelju i Smilju. Kao učitelj se osobito isticao praktičnim radom u zavičajnoj obuci. Napisao je prvi pregled povijesti školstva u Hrvatskoj i Slavoniji.

Sastavio je prvu školsku pjesmaricu i vrlo je aktivan sudionik učiteljskog pokreta kao dugogodišnji tajnik HPKZ-a.

LJUDEVIT DVORNIKOVIĆ (1861.-1933.) učitelj, a zatim profesor Učiteljske škole u Sarajevu. U filozofiji je pozitivist i tretirao je odgojna pitanja teorijski sa psihološko-kulturološko-povijesnog stajališta. Suradivao je u Pedagogijskoj enciklopediji, Napretku itd.

Radovi su im pisani pretežito znanstvenim karakterom i namijenjeni su stručnim osobama koje se bave odgojnim radom. Mnogo puta se nailazi na zabilješke kako bi svaki od ovih časopisa trebao postati obvezna obiteljska literatura i služiti kao priručnik ili udžbenik obiteljima u odgoju djece. Uz sva pisanja i popularizaciju svojih izdanja to se nije događalo i dalje je periodika ostala konzumirana samo unutar odgojne struke. Od velikog broja objavljenih tekstova u "Napretku" samo smo dvadeset i sedam naslova pronašli u kojima se nalaze ideje za popunjavanje praznina unutar obiteljskog odgojnog djelovanja (Šunić, Stojanović, Basariček, Turić, Jambrišak, Trstenjak).

U časopisu Školski prijatelj tri članka potpisuje Andrija Hajdinjak i Ivan Tunić, dva Stjepan Grotić i tri autora za koja u literaturi ne pronalazimo bilješke o njihovom radu.

Školski prijatelj izlazi pod uredništvom FRANJE KLAIĆA (1819.-1887.) koji je od četrnaeste godine života uključen u odgojno-obrazovni život i rad u početku kao učiteljski pomoćnik, sve do kraljevskog zemaljskog školskog nadzornika. Školovan na specijalističkim studijima u Beču za rad s gluho-nijemom i slijepom djecom. Pisao je djela pod utjecajem njemačkih autora kao pomoć učiteljima praktičarima.

Radovi autora u ovom časopisu imaju kršćansku orijentaciju i pisani su pretežito znanstvenim karakterom. U njima se koriste spoznaje drugih znanstvenih disciplina poput filozofije, teologije, psihologije, medicine. Za dva značajna predstavnika donosimo kraći životopis.

ANDRIJA HAJDINJAK (1847.-1885.) učitelj koji potječe iz seljačke obitelji u struci napreduje do učitelja u kraljevskoj vježbaonici. Bavio se književnim radom, suradnik je "Napretka" te je u svom učiteljskom radu promovirao gimnastiku, koja je kod nas bila slabo zastupljena. Bavio se i dječjom igrom pa je 1878. g. izdao knjigu "Djetinje sigre za mladež obojega spola" Suradnik je "Napretka" i osnivač humanitarnog društva "Dobrotvor", čiji je tajnik do smrti.

STJEPAN GROTIĆ (1843.-1909.) djelovao je kao županijski školski nadzornik u Osijeku. Često je pisao i objavljivao u raznim školskim časopisima.

U časopisu Hrvatski učitelj su analizirane samo tri rasprave s tematikom iz područja obiteljskog odgoja. Sva tri autora zauzimaju značajno mjesto u pedagogiji promatranog razdoblja, vrlo su angažirana na odgojnom polju i objavljuju radove u pedagoškoj literaturi. Ovdje prikazujemo dva autora jer se Štiglic prezentira u udžbeničkoj literaturi.

JOSIP GALL (1841.-1905.) djelovao je kao učitelj u više seoskih mjesta, zatim kao ravnatelj Više djevojačke škole, a iza toga ravnatelj Djevojačkog zavoda.

DOBRILA JURAJ (1812.-1882.) niz godina bio je biskup u Trstu. U istarskom pokrajinskom saboru snažno je branio interese hrvatskog naroda u Istri i tražio uvođenje narodnog jezika u urede i škole kao službenog. Osnovao je i materijalno pomagao list Naša sloga, koji je postao središte preporodnih nastojanja istarskih Hrvata.

U časopisu "Domaće ognjište" ili negdje možemo pronaći i naziv "Na domaćem ognjištu" smo analizirali samo dva rada istog autora i Davorina Trstenjaka, oba pisana literarnim načinom nabijena patriotskim i domoljubnim idejama, kao što je i predstavljeno u podnaslovu Uzorak istraživanja.

Određujući znanstvenost karaktera tekstova vodilo se kategorijom korištenja znanstvenog aparata u određivanju kvalitete članaka. U analiziranoj pedagoškoj literaturi uočavamo veći broj nositelja pedagoških ideja obiteljskog odgoja. U njihovim radovima zamjetno je korištenje znanstvenog aparata u oblikovanju njihovih članaka. Kao primjer korištenja navedenih karakteristika navode se citati koji to potkrepljuju.

Upotrebljava se u raspravi i koristi strana literatura, njihovi prijevodi i poziva na povijesna iskustva starih naroda.

- Primjeri prijevoda strane literature:

Izašla je ljetos u Beču malena knjižica pod naslovom "Stranputice u odgojivanju", koja u primjerah sadržava puno toga kako se danas djeca krivo odgojavaju. (Prevodilac, 1859);

Niemeyer – njemački autor koji je citiran i preveden kako bi se poduprlo mišljenje o potrebi spolnog odgoja hrvatske mladeži. (Rajković, 1860, 116)

Kao uvod u svoj tekst citira se Pestalozzi i njegov Abendstunden eines Einsiedlers. (Kirin, 1878).

Goethe: "Već bi se djeca odgojena rađala kad bi roditelji odgojeni bili." (Jambrišak, 1891)

J. Locke: "Velika strogost u uzgojivanju prouzročuje malo dobra a mnogo zla..." (Ćudoredni uzgoj, 282)

Jean Paul: "Često zapovijedanje smiera više na probitak roditeljima nego li djeci" (Ćudoredni uzgoj, 374)

Zatim prijevod misli Herbarta Spenzera iz djela Erziehungslehre. (Ćudoredni uzgoj)

Biskup Kettelera, Mainz, 1874, Češki pedagog Gustav Wenzig, 1859, Adolf Elissen, Leipzig, 1848, Emil Rousseaua, Fichte, M. Pavlinović; (Svi skupa citirani su u članku Jerko K-y., 1875)

Platon: Čovjek postaje ono, što iz njega učini gojitba. (1879);

"Čovječje društvo sa raznim staleži nalik je muzikalnoj produkciji, kako pravo veli Mittenzwey u svojoj knjizi Die Zukunft unserer Kinder". (Kobali, 1886)

- Česta je upotreba književnih ulomaka, a najčešća citata pjesme ili stiha Ivana Despota *"Majke domovina na vas gleda"* (Prestini, 1887; Jambrišak, 1891...)

- U pet članaka imamo i citirane domoljubne stihove Petra Preradovića.

- Poziv na filozofe i kršćanske autore:

Horacije: "Jer brže nauči i radije zapamti ono što tko ruglu iznosi nego li što tvrdi i počiva." (Gj. E., 1865, 82)

Sv. Bernard: "Nemogu toliko hasniti rieči, koliko naškoditi zli primjeri." (Solerti, 1865, 179)

"Glasnik đakovačke biskupije" broj 21, str. 169, tekst: Crkva i uzgoj mladeži u pučkoj učioni. (Basariček, 1875)

Potpomognutim ovakvim znanstvenim pristupom ove rasprave i članci postaju vrijedna djela pedagoške literature. Autori tako uobličuju svoje misli i potkrepljuju ih stranim izvorima. Ovakav način odaje snažni dojam ozbiljnog pristupa ovoj problematici kako na svoje suradnike tako i na rijetke čitatelje iz puka.

1.2.3. Udžbenici

Od šest analiziranih udžbenika pedagogije koji ulaze u promatrano povijesno razdoblje, samo smo kod prva tri autora pronašli sadržaje koji su povezani s područjem obiteljskog odgoja, i to u samo nekoliko rečenica i bez naslova ili poglavlja. Udžbenici J. Turića i S. Basaričeka, koji su iz tiska izišli početkom 20. st., u svojim tekstovima ne osvrću se na obitelj kao čimbenik odgoja.

STJEPAN ILIJAŠEVIĆ (1814.-1903.) završio je filozofiju u Zagrebu, a doktorat u Beču. Profesor je bogoslovnog fakulteta pa je za potrebe studenata i profesora tog fakulteta, ali i svih svećenika i ostalih koji se bave odgojem 1850. g. napisao svoje najpoznatije pedagojsko djelo "Obuka malenih ili katehetika". U znanstvenim pedagojskim krugovima ovo se djelo podrazumijeva kao prvi domaći udžbenik. Napisao je više metodičkih djela i članaka.

STJEPAN NOVOTNY (1833.-1867.) svećenik po obrazovanju i predavač vjeronauka i pedagogije. Godine 1867. piše udžbenik pedagogije "Gojitba i opća učba", koji je u istoj godini doživio dva izdanja. Ovo je prvi izvorni udžbenik pedagogije pisan za svjetovnu učiteljsku školu. Novotny je bio i prvi urednik najstarijeg pedagoškog časopisa "Napredak"

MARTIN ŠTIGLIĆ (1837.-1914.) redoviti profesor pastoralne teologije, pedagogike i katehetike na Kr. Sveučilištu u Zagrebu. Svoj svećenički put započeo je u Senju. Premda su ga službe odvele daleko od Praputnjaka, on je cijeli svoj život pomagao sumještane, vodio je zakladu za pomoć siromašnima, te pokrenuo osnivanje samostana sestara milosrdnica.

STJEPAN BASARIČEK (1848.-1918.) službovao je na više mjesta kao učitelj, a istaknuo se svojim praktičnim i teorijskim radom kao profesor na Učiteljskoj školi u Zagrebu. Izdao je više pedagojskih djela pa se smatra utemeljiteljem znanstvene pedagogije u Hrvatskoj. Bio je glavni urednik "Pedagojske enciklopedije" i "Napretka". Aktivno je sudjelovao u osnivanju Učiteljske zadruge, Hrvatskog pedagoško–književnog zbora, Saveza hrvatskih učiteljskih društava.

JURE TURIĆ (1861.-1944.) profesor na Učiteljskoj i Višoj pedagoškoj školi. Pedagoški pisac i književnik, doktorat je stekao u Jeni. Bavio se školskom reformom i zastupao radnu školu. Napisao je više pedagoških djela i članaka. Poznata pedagoška djela su mu "Povijest uzgoja i nauke o uzgoju", "Nauka o gojencu i o odgoji", "Metodika škole rada".

Navedeni autori udžbenika pedagogije čiji su radovi analizirani za potrebe ovoga istraživanja imaju svoja značajna mjesta u povijesti hrvatske pedagogije kako praktične tako i teorijske. Njihovi interesi bazirani su na utemeljenje opće pedagogije kao znanstvene discipline u čemu oni u potpunosti i uspijevaju i svojim radovima smatraju se utemeljiteljima pedagoške teorije u Hrvata. Njihov interes nije se bazirao na specifična odgojna područja nego se odnosio na znanstveno utemeljenje odgojnih ciljeva, načela, metoda i sredstva rada u općoj pedagogiji, a koji su mnogim njihovim suvremenicima poslužila kao okosnica za preuzimanje ovih ideja i prenošenje u njihovo interesno područje.

Dva autora su svoj interes pokazala i za probleme obiteljskog odgoja, i to Stjepan Basariček pojavljuje se i kao autor izvješća pučke škole u Virovitici s tematikom obiteljskog odgoja, a Jure Turić kao pisac članka u Napretku.

Uz stručnost koju su iskazali na pedagoškom polju, možemo ih smatrati nositeljima i ideja obiteljskog odgoja jer su prepoznali i cijenili vrijednost i tog odgojnog područja.

1.3. ZAKLJUČAK: NOSITELJI PEDAGOŠKIH IDEJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERATURI I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Odgovarajući na 1. postavljeno istraživačko pitanje: **Tko su nositelji pedagoških ideja obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine, sažeto donosimo odgovore.**

U spomenutim analizama pedagoške dokumentacije i literature prepoznati su autori koji tematiku obiteljskog odgoja populariziraju kroz sve dostupne tiskane medije – izvješća, udžbenike, pedagošku periodiku i monografska djela. Posvećujući značajnu pozornost pedagoškoj kulturi roditelja i njihovom odgojnom djelovanju, autori svoj doprinos obiteljskoj pedagogiji i odgoju daju i kroz objavljivanje samostalnih radova posvećenih ovoj tematici.

Kao najznačajnije nositelje ideja obiteljskog odgoja u razdoblju između 1850. i 1918. godine na hrvatskim prostorima ističemo radove dvojice autora - Davorina Trstenjaka koji se pojavljuje u sva tri analizirana oblika tiskanih radova. On je pisac rasprava, autor tekstova i članaka u pedagoškoj periodici, pisac monografskih djela, a pripisujemo mu i autorstvo prvog neslužbenog udžbenika ili se može sa sigurnošću tvrditi, barem, udžbeničkog priloga "Uzgoj čovjeka" u obiteljskoj pedagogiji i odgoju.

Drugi autor je Mijat Stojanović i njegov prijevod njemačkog rada o zabludama unutar odgoja u obitelji, te mnogih drugih rasprava unutar periodike.

Ukratko zaključujemo:

- U promatranom razdoblju postoje nositelji pedagoških ideja obiteljskog odgoja,
- Postoje autori koji se ovim područjem bave kao svojim specifičnim pedagoškim interesom pa su tijekom svoga djelovanja objavili više radova vezanih uz problematiku obiteljskog odgoja: Antun Tunić, Antun Šunić, Milan Kobali, Antun Truhelka, Marija Jambrišak, Josip Ciganović, Andrija Hajdenak, Stjepan Grotić, Mijat Stojanović, Vjekoslav Košćević, Davorin Trstenjak.
- Radovi navedenih autora, ali i onih koji se povremeno pojavljuju ili prema prilikama koje pred njih postave situacije (npr. pisanje izvješća) samo s jednim radom u povijesti hrvatskog školstva zaslužni su za deskripciju onovremenog stvarnog stanja u hrvatskim obiteljima. Opisujući praksu i djelovanje obitelji u odgoju svoje djece pridonosili su nastanku bogatog znanja stečenog na praktičnim iskustvima na temelju kojih se kasnije

uopćavaju, sintetiziraju i izdvajaju teorijske zakonitosti unutar obiteljskog odgoja

- Mnogi autori koje nazivamo praktičarima zaslužni su za obogaćivanje ideja obiteljskog odgoja i prepoznavanje potreba sustavnog rada na ovoj problematici te izdvajanje ovog područja kao samostalnog
- Unutar pedagoške dokumentacije radove možemo kategorizirati kao u najvećem broju pisane stručnim karakterom i oni obiluju praktičnim uputama za uspješan život i rad u obiteljima, dok su radovi pisani u pedagoškoj periodici prevladavajuće pisani znanstvenim oblikom uz upotrebu znanstvenog aparata pisanja (citata, poziva na izvore), iako postoje i među njima narativno pisani radovi,
- Radovi unutar udžbenika pedagogije najčešće su pisani u kontekstu povezanosti opće pedagogije i obiteljskog odgoja
- U monografskim djelima radovi su gotovo u potpunosti posvećeni narodnoj – obiteljskoj pedagogiji kao specifičnom području odgojnog djelovanja, pretežito stručno pedagoškog karaktera, dok se tek za jedan rad može sa sigurnošću tvrditi da je znanstvenog oblika.
- Mnogi analizirani tekstovi evaluiraju zatečeno stanje u obiteljskom odgoju, ali i predlažu poduzimanje konkretnih mjera i postupaka za poboljšanje ili temeljite promjene unutar obiteljskog odgoja pozivajući se na pedagoge klasike Komenskog, Rousseaua, Pestalozzia, ali i na tada dostupnu njemačku literaturu.

2. ANALIZA CILJEVA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERATURI I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Drugi zadatak ovoga istraživanja odnosio se na utvrđivanje karakteristika – obilježja ciljeva obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine do kojih se došlo analizom pedagoške literature i dokumentacije.

Ciljeve obiteljskog odgoja potrebno je smjestiti u društveno–politički kontekst tadašnjeg vremena, čime se omogućava njihovo lakše razumijevanje. Stanje društva s obzirom na političku, gospodarsku i ekonomsku situaciju je obilježeno gospodarskim i moralnim propadanjem društva i države. Gospodarstvo je pod utjecajem agrarnih kriza i pokušaja uvođenja industrijske tehnologije dovedeno do ruba egzistencije građana koji su osuđeni na velike seobe u plodnije krajeve i emigraciju. Cjelokupna situacija borbe za opstanak i materijalna dobra obilježena je propadanjem moralnih vrijednosti, što dovodi do kriza i unutar obitelji.

Mnogi praktičari i teoretičari tog vremena opisuju ovu situaciju kao pogubnom za odgoj i traže povratak na tradicionalne - kršćanske vrijednosti. Oni naglašavaju da su svjesni situacija u kojima se obitelji nalaze kao i toga da se često ne biraju sredstva za opstanak, ali da društvo ne može opstati njegujući nemoralne vrijednosti koje isplivavaju na površinu. U društveni život je potrebno vratiti povjerenje i dostojanstvo čovjeka pa se pri kraju promatranog razdoblja pojavljuje cilj odgoja kao: stvaranja čovjeka čovjekom.

Kriza i neimaština reflektiraju se i na područje odgoja. Pojedinaac se socijalizira za život u društvu putem vrijednosti, a same vrednote se spoznaju iskustvom, doživljajima i vrednovanjem, propadanje morala započelo je nametati neke nove vrednote. Osiromašeno ruralno stanovništvo pomoć traži u gradovima jer narod na selu zaostaje u tehničkom i tehnološkom smislu, ne poznaje ni povijest niti geografiju, a jedini izvor kulture je molitvenik i pokoja narodna pjesma.

Napuštanje dotadašnjih tradicija i kulturnih vrijednosti, a pridavanje važnosti samo materijalnim situacijama i kao rezultat imaju zapostavljanje obitelji.

U takvim društvenim prilikama nastaju i proklamiraju se ciljevi koje autori nude u svojim raspravama.

Uspoređujemo li područje obiteljskog odgoja s općim pedagoškim kontekstom toga vremena, iz analiziranih se radova može zaključiti kako se opći pedagoški kontekst u ovom razdoblju prepoznaje u tvrdnji: *"...duh vremena, kojega je najglavnije obilježje: odvažno promicanje pučke prosvjete, moralnog i materijalnog pučkog napretka sredstvom valjanih pučkih učionah."* (Šunić, 1862, 6. Opći pedagoški koncept se prenosio i na aktivnosti koje su se manifestirale i na područje odgoja u obitelji.

2.1. CILJEVI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI

Ciljevi obiteljskog odgoja unutar pedagoške dokumentacije često se definiraju na temelju praktičnog i iskustvenog promatranja života unutar obitelji ili su u njima prisutni prenošenjem narodne tradicije.

Ovo pedagoško razdoblje pod snažnim je utjecajem i nadzorom crkvenih vlasti, naročito nad institucionalnim odgojem i obrazovanjem, pa su i službeni opći pedagoški ciljevi u ovom vremenu utemeljeni na kršćanskoj etici. Temeljne odgojne vrijednosti bile su dobrota, pravda i vrednota. Navedeni službeni ciljevi trebali su zaživjeti u cjelokupnom društvu pa je zadaća svih čimbenika društva bila, pa i obitelji, prenošenje i provođenje službenih odgojnih ciljeva. Crkva se uzdala u obitelj jer je u njoj prepoznala snažnu socijalizacijsku uloga u društvu, a naročito u početnom razdoblju čovjekova života.

Od 40 pronađenih i analiziranih godišnjih izvješća pučkih škola, kod 18 autora eksplicitno se u uvodnim raspravama pretežito stručnog karaktera pronalaze jasno oblikovani ciljevi obiteljskog odgoja, kao i zadaće obitelji na ovom odgojnom području.

"Pa da i nema u tom pogledu nikakvih državnih zakona i ustanova, to bi vi i bez ovih u svijesti obvezni bili, za svako duševno i tjelesno dobro i za napredak primljenog djeteta očinski se brinuti." (Šunić, 1862, 11)

Ciljevi obiteljskog odgoja pronađeni kod autora unutar pedagoške dokumentacije mogu se interpretirati kao:

- Briga za svako duševno i tjelesno dobro i napredovanje djeteta.

"Dužnost svoju ne bi shvatili oni roditelji, koji bi svoje čedo samo hranili i odijevali. Zadaća njihova jeste mnogo veća. Oni imadu prvi duševni razvitak djeteta uzbuditi, prvi ga odgajati, jer su prve godine djetinjstva od velike važnosti. U prvoj se dobi djetinjoj ne razvijaju samo tjelesne sile, već se bude i duševne moći, ogrijevaju čuvstva, rukovodi volja;

da, polaže se temelj pokornosti ili nepokornosti, krotkoći ili srdžbi, umjerenosti ili ne umjerenosti; jednom riječju za sretna ili nesretna čovjeka." (Nepoznat autor, 1867)

- Cilj je obitelji, kao i zadaća, valjano odgojiti dijete u roditeljskoj kući.

"Stoga moraju se roditelji brinuti, da im nekoć dijete bude u pravom smislu korisnim članom čovječanskoga pokoljenja. Roditelji dakle neka se ne brinu samo za puko odhranjivanje nego i za odgojivanje djece svoje. ...imade stvari, kao ponašanje u društvu, na sokaku itd., koje se u školi praktično učiti ne dadu. Iz toga slijedi, da moraju roditelji školu u odgojivanju podupirati." (Streitenberger, 1869)

- Dijete u obiteljskom okruženju mora steći navike koje mu pomažu da postane korisnim članom ljudske zajednice
- ne brinuti se samo za puko othranjivanje nego i za odgoj svoje djece.

"...Ljudsko dijete dolazi bez odijela, izvrženo mnogim neprilikama, potrebno prsiju materinih bez ikakva oruđa za obranu. Stoga mu treba uzgojitelja a to su sami roditelji. Dužnost je njihova skrbiti se ne samo za tjelesnu hranu i njegovanje, već i za duševne potrebe svoga djeteta. U obiteljskom svetištu počivaju temeljni stupovi ljudske sreće..." (Miljan, 1882)

- Dužnosti roditelja nisu samo skrbiti se za tjelesnu hranu i njegovanje već i za duševne potrebe djece koje im roditelji svojim primjerom najbolje mogu prenijeti.

"Nuz osobitu brigu oko tijela djetinjeg kao i oko njegove snage, te krepkog, naravnog razvoja imadu roditelji još i tu svetu dužnost, kao što to već napomenusmo, djelovati na plemenitost ćudi i srdca djetinjeg, te svojim vlastitim dobrim primjerom u svemu što je krasno i dobro prednjačiti." (Hajdinjak, 1870, 11)

Vjersko odgojno područje koje (Stevanović, 2000) izdvaja kao samostalno i izvan moralnog područja) ima svoje najkonkretnije izražene ciljevi u ovom razdoblju:

- odgajati djecu u obitelji kako bi bila dobri kršćani po duhu sv. evanđelja, zdravi, krepki i raspoloženi ljudi te vrijedni i miroljubivi građani i domoljubi
- odgojiti dijete po nauku svetog evanđelja kako se to pristoji za dijete Božje
- najveći i najviši cilj i svrha odgojivanja je Isus Krist (Radočaj, 1878)
- da odgojem čovjeka u sklad s Bogom dovedu.

"Djelovanje doma ima se sastojati u oplemenjivanju srca, koje je vrelo svijju čuvstava u buđenju i njegovanju ćudoredno nabožne ćuti, koja je pravi temelj kršćanske gojitbe." (Jambrišak, 1871)

"Prva je dakle dužnost roditelja, da svoju djecu vjerozakonu i inih korisnih stvari – u koliko ih djeca shvatiti mogu – poučavaju.

Vodite svoju djecu nježnom i sigurnom rukom stazom krijeposti i pravednosti, i upravljajte ih brižljivo na istoj put nebesah, da u šarenom metežu ovoga svijeta ne zablude, ništa nije laglje nego bezazlenom čovječanskom sercu u labirint grijeha i opačina pasti." (Dončević, 1872)

Moralni ciljevi odgoja ne postavljaju se samo pred djecu, nego i pred obitelji, kojima je zadaća da:

- nauče dijete da svoju volju mora podložiti onomu tko je od njega stariji, pametniji i iskusniji
- uz tjelesne sile i duševne moći potrebno je ogrijati čuvstva, rukovoditi volju, položiti temelje pokornosti, krotkoći, umjerenosti i sreći čovjeka
- odgajati naraštaj odan Bogu, vjeri i domovini te se zauzeti za sve što je uzvišeno, sveto i čestito
- mora biti temeljni stup ljudske sreće.

Materam dakle nadleži uzgajati značajan naraštaj, odan Bogu, vjeri, domovini; zauzet za sve ono što je uzvišeno, sveto i čestito." (Vidačić, 1869, 3)

- Dom mora buditi i njegovati čudoredno nabožne osjećaje koja je temelj valjane kršćanske gojitbe.

"Djelovanje doma ima stojati poglavito u buđenju i njegovanju čudoredno-nabožne čuti, koja je pravi temelj valjane kršćanske gojitbe." (Basariček, 1869)

"Nastojanje roditelja, da si djecu dobro othrane, da ju na zdrave i krepke noge postave, da ju na nabožnost, čednost, pristojnost, poslušnost, marljivost i točnost priviknu, da joj tjelesne i duševne sile uznijete, pokrenu i za školu priprave, nakon toga da ju u samu školu navršenom sedmom godinom dragovoljno šalju." (Židovec, 1897)

U ovom razdoblju u pedagoškoj dokumentaciji možemo govoriti o izraženim i formuliranim ciljevima obiteljskog odgoja koja oslikavaju vjersku notu razdoblja u kojem nastaju. Pred kraj 19. st., a pod utjecajem reakcionarnih snaga koje se suprotstavljaju kleru i njihovom utjecaju na odgoj i obrazovanje, započinju i u odgoj prodirati svjetovni ciljevi obiteljskog odgoja koje iznosi Kolak.

"Odgoj je hotimice i naravni upliv na razvitak i naobrazbu mlada, još ne razvijena čovjeka, odnosno njegovih prirodnih darova i moći tako i dotle dok on ne bude u stanju biti sebi vodičem na putu svog opredjeljenja ili ukratko podići ga do onog stupnja da bude kadar samostalno vršiti zadaće svog života. To jest odgoj nije ništa drugo nego prenošenje tvornih djelatnosti od jedne duše čovječje na drugu.

Stoga je sveta dužnost roditelja, brinuti se, uz valjan uzgoj tijela, također i za prvu duševnu i ćudorednu naobrazbu svoje djece. Ovu će pak postići uz valjanu njegu i uzgoj, a osobito još i uzornim svojim primjerom, u čemu treba da se međusobno skladaju i podupiru."
(Kolpak, 1899)

Pronađeni i interpretirani pokazatelji povijesne analize ciljeva obiteljskog odgoja upozoravaju nas na to da se već u promatranom razdoblju od 1850. do 1918. godine u hrvatskoj pedagoškoj praksi i teoriji može govoriti o eksplicitno i jasno izraženim i formuliranim te oblikovanim ciljevima obiteljskog odgoja. Iako se u velikom broju analiziranih sadržaja koji će biti prikazani u sljedećem poglavlju, a kojima su se roditelji služili kako bi potpomogli razvitak svoga djeteta, mogu prepoznati i elementi intelektualnog, radnog, estetskog, ekološkog i drugih odgojnih područja, ti ciljevi unutar analizirane dostupne pedagoške dokumentacije obiteljskog odgoja se jasno ne iznose i ne ističu niti u jednom radu nego su sadržani u pojmovima – brige za razvitak ili brige za kvalitetnijim ljudskim osobinama.

Ciljevi obiteljskog odgoja u pedagoškoj dokumentaciji mogu se sistematizirati kao briga za tjelesni razvitak, njegu i zdravlje, ciljevi koji se odnose na brigu za duševni - moralni život i moralne vrijednosti, te kao u suvremenoj pedagogiji izdvojeni odgojni ciljevi usmjereni na razvitak vjerskih navika i usvajanje kršćanskih vrijednosti.

2.2. CILJEVI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERATURI

2.2.1. Monografije

U monografskim djelima snažno se reflektiraju i izraženi su praktično iskustveni ciljevi obiteljskog odgoja kojima se želi podići svijest naroda. Autori poput Mijata Stojanovića i Davorina Trstenjaka postavili su pred sebe životnu misiju odgojitelja naroda u kojoj oni žele putem "narodne pedagogije" podići razinu narodne svijesti, pedagošku i inu kulturu naročito prevladavajućeg ruralnog stanovništva na prostorima tadašnje Hrvatske. U ovim radovima možemo govoriti o vrlo prizemnim, konkretnim i praktičnim ciljevima obiteljskog odgoja.

Ciljevi obiteljskog odgoja u monografskim djelima mogu se sistematizirati u sljedeće izjave:

- treba znati svaki posao u kući i oko nje, osposobiti dijete za muške i ženske poslove, treba odgajati tako djecu da znaju zgotoviti jelo i platno, gojiti perad, obrađivati zemlju...
- od djeteta treba stvoriti čovjeka da bude dičan i čestit čovjek
- da se prvo roditelji razviju kao kompletne ličnosti (što se u tom razdoblju realizira putem tjelesnih, moralnih, duhovnih i estetičkih kvaliteta), kako bi tako zdravi i za život sposobni, rađali zdravu djecu, tj. svoje kvalitete prenosili na svoje potomstvo.

U monografijama ne nailazimo na znanstveno-teorijsku utemeljenost i precizno definiranje ciljeva obiteljskog odgoja, ali pronalazimo velik broj konkretnih naputaka kako živjeti i raditi u obitelji i kako se pripremati i osposobiti za poslove koje pred dijete, a kasnije budućeg čovjeka postavlja njegov spol. Na posljetku, a ništa manje važni tu su i napuci bez kojih čovjek ne može živjeti u zajednici s drugim ljudima, te napuci za poboljšanje statusa obitelji i statusa njezinih članova.

Kao iznimku unutar analiziranih monografija navodimo Trstenjakovu monografiju ili danas, bolje rečeno, udžbenik "Uzgoj čovjeka" u kojem on ne govori o ciljevima obiteljskog odgoja, ali temeljito iznosi sadržaje odgojnih područja unutar kojih moraju obitelji djelovati pa se sustavnije gledano ta područja: tjelesno, duhovno, moralno i estetičko mogu tumačiti i kao ciljevi koje obitelji moraju pred sebe postaviti u ostvarivanju svojih zadaća.

"Vi biste rado, da vam dijete bude dobro, da bude uljudno, fino, uslužno, da ne bude osvetljivo, da ne psuje i ne tuče druge, da se ne ruga sirotinji, da ljubi knjigu, glazbu, umjetnost, da bude radno, da ne krade, da ne muči ikoga, da bude anđeo! Ili – budimo iskreni – mi bi, kako veli grof Leo Tolstoj – svi radi, da nam djeca budu bolja od nas, ne bi li bila i manje nesretna od nas, kojima su vlastiti nedostaci pribavili mnoge nepravilike. Doista to mi svi želimo, pa tako je i pravo. No da to bude, da budu djeca dobra – valja da im mi prednjačimo." (Koščević, 1899,8)

"Zadaća je naša svestran i skladan razvitak – savršenstvo. Da budemo ljudi i da radamo zdravu i za život sposobnu djecu, valja da se ponajprije tjelesno razvijamo, a uz to duhovno, moralno i estetički, pa da sve te vrline kao najveću baštinu prenosimo na svoje potomstvo." (Trstenjak, 1917, 7)

2.2.2. Periodika

Ciljevi obiteljskog odgoja u interpretiranim člancima mogu se promatrati sa teorijskog i znanstvenog stajališta i tako se interpretirati. Na samom početku donosimo misao koja je prijevod njemačkog autora, i koja ukazuje na teorijske pristupe i preuzimanje stranih pedagoških iskustava i na našem području i u našoj pedagogiji kao poželjno djelovanje.

"Pravi uzgoj je nešto drugo, nego li mnogi o njemu misle. Nije pravi uzgoj samo priprava za budući stališ ili zvanje, niti je pusta uputa, kako valja misliti i čutiti, da čovjek bude članom kojega naroda. Nije pravi uzgoj priučanje vještini kojom se teče dobit i čast. Pravi uzgoj obzire se istina na sve to više ili manje, ali mu ne stoji u tom sućstvo, niti se da u te granice stisnuti..."

- Svrha je uzgoju, da dijete postane čovjekom. Dijete će postat čovjekom ako mu se uzgojem razvijaju, ojačaju i oplemene sve sile, koje čine narav i čovječansku čast djeteta. Pravi je dakle uzgoj razvijanje, jačanje i oplemenjivanje svih fizičkih, umnih, moralnih i religioznih vrstnoća djeteta, da tiem dijete postane čovjekom. (Dupanloup: Erziehung I.) Pravi uzgoj po tom uzgaja djetetu tijelo, priuča ga misliti, oplemenjuje mu srce i volju puti dobru, uzgaja u djetetu čovještvo i napokon probuđuje, usvešćuje i do djelatnosti dovada religioznu čut djeteta." (Jerko K-y, 1875)

Već u ovako jasno izraženoj u početku negaciji a zatim i poželjnoj definiciji cilja odgoja nameće se zaključak da prepoznati ciljevi u promatranom razdoblju

uvelike koreliraju sa suvremenim ciljevima i predstavljaju dobar temelj na kojem su utemeljene kasnije i teorijske vrijednosti mnogih pedagoških grana. Ovako formulirane definicije općih ciljeva pa i obiteljskog odgoja pronalazimo u većini analiziranih radova.

- Svrha je odgoja da dijete postane čovjekom.

"Roditelji koji samo svoju djecu hrane i odijevaju, ispunjavaju istom jednu trećinu svojih dužnosti. ...Roditelji su dužni od svoga djeteta društvu druga, državi državljanina, crkvi kršćanina, jednom riječju u potpunom smislu čovjeka uzgojiti." (Čurčić, 1875)

Vrlo često se u analiziranim raspravama i stručnim ili znanstvenim člancima nailazi na konkretne zahtjeve kojima imaju udovoljiti ili koje imaju ostvarivati majke.

- Majka se ima brinuti za duševni razvitak i uzbuditi ga kod svog djeteta.

"Samo se po sebi razumijeva da bi mu majka prva uzgojiteljica imala biti, prva načela odgojivanja točno i temeljito poznavati i velevažnom tomu poslu dušom i tijelom se posvetiti; jerbo su prve godine djetinje od velike važnosti, buduć velik upliv imaju na sav budući život čovječanski." (Autor nepoznat, 1862)

"Po majčinoj i obiteljskoj ljubavi dižu se djeca na noge, čuvaju se od propasti tjelesne i moralne, pa se vode u sretan i častan život. Prijateljska je ljubav lijepa, velika i jaka, ali je majčina ljubav starija, veća i svjetlija... Tko nije nikad ljubio majke, djece svoje i obitelji, svojih rođaka, ne može biti valjan čovjekoljub ni domoljub. ...Nigdje toliko intimnosti, toliko iskrenosti i toliko tihe sreće koliko u čestitoj obitelji. Djeca i roditelji imaju svoj raj na domaćem ognjištu.

Najmoralniji je onaj monogamni brak, gdje se muž i žena uzimlju s čiste ljubavi, gdje su oboje plemeniti, moralni, patriotski, i puni ideala pa rade i žrtvuju se za svoju djecu, za bližnjeg svoga i za domovinu svoju." (Trstenjak, 1901)

- Mora se učvrstiti pravi temelj buduće sreće pametnim razvijanjem i oplemenjivanjem tjelesnih i duševnih sposobnosti djeteta.
- Čudorednost se mora temeljiti na vjeri, koju je potrebno prigrliti i priljubiti za cijeli svoj život.

"Nitko ne sumnja da su roditelji dužni skrbiti za život i zdravlje svoje djece, za hranu, odjeću i stan i za ono čim bi u napredak mogli pošteno preživiti. Ali neumrla duša djetinja pretežnija je i plemenitija nego umrlo tijelo djetinje... Koliko je neumrla duša uzvišenija nad umrlim tijelom toliko je potrebitije skrbiti više za dobar uzgoj duše nego li tijela." (biskup Dobrila, 1879)

"Pošto je dragi Bog obdario roditelje nevinom dječicom, to im je dosljedno i naložio, da o dobru tjelesnom i duševnom svoga djeteta nastoje – jednom riječi da ga valjano, krijeposno uzgoje, da time udovolji određenju svomu te postane slikom slike, na koju je i stvoreno." (Wölfl, 1879)

- Razviti, ojačati i oplemeniti sile koje čine narav i čast čovjeka
- Prvi je odgoj jačanje i oplemenjivanje svih fizičkih, umnih, moralnih i religijskih vrsnoća djeteta kako bi time postao čovjekom.

"U školi se um razvija,

A u domu srce njivi:

Sjemenik je znanja škola,

Dom vrlina izvor živi;

U školi se nauk stiče,

Al u domu čovjek niče.» (Trstenjak, 1901, 157)

- U roditeljskoj se kući bolje nego igdje drugdje srce razvija, razum produbljuje i značaj okreće, budi na dobro, budi na zlo.

"...Što valja da se donese iz obitelji, iz te prve škole moralnog i religioznog čuvstva. Bez moralnoga temelja što ga postavlja mati i obitelj, ne može uspjeti ni škola ni crkva. Gdje propada moral kriva je obitelj i prilike što pogubno utječu na obitelj. A gdje pak sve to lijepo cvijeta i napreduje, najveća je zasluga obitelji, poglavito matere i svih vanjskih prilika." (Trstenjak, 1901)

- Cilj odgoja mora biti da se dijete može toliko razviti da upravlja samim sobom i da napokon kao čovjek bude slobodan
- da dovede nagone u sklad s moralnim zakonima i da mu to prijede u naviku.

"Dijete neka se vježba da svoje prirodene zle nagone samo ukroćava i nakreće ih na pravi put. Uzgajanju, i roditeljskom i školskom jest zadatak da dijete pripravi i toliko razvije da može upravljati samo sobom a napokon kao čovjek biti svoj i slobodan, te hodati bez štula na svojim nogama.

Zadatak je uzgajanju, da u sklad dovede nagone s moralnim zakonom, pa da onda to djetetu pređe u naviku. Treba navikavanja i vježbanja." (Trstenjak, 1912)

2.2.3. Udžbenici

Od šest analiziranih udžbenika pedagogije samo u tri udžbenika pronalaze se eksplicitni sadržaji kojima se autor obraća roditeljima, pa u njima možemo pronaći i uobličene ciljeve obiteljskog odgoja. Iz interpretiranih definicija ciljeva je vidljiva briga za izgrađivanje sposobnog, čestitog, marljivog i uljuđenog čovjeka. Sva tri interpretirana cilja se temelje na kršćanskoj tradiciji hrvatskog naroda. Ovako definirane ciljeve smatramo teorijskim kontekstom u kojima pronalazimo usko povezane opće ciljeve pedagogije s ciljevima obiteljskog odgoja.

Cilj odgoja – *"u primjeru pokazati, na koji način početnike u nebeskim istinama izobrazavati valja, da oni svoje vrhovno određenje – naime osnovanu na temeljima kršćanske vjere čudorednost, lako, brzo i sigurno postignu."* (Ilijašević, 1850, 23)

"Glavna je zadaća roditelja uzgojiti tijelo djece svoje po pravili zdrave kršćanske gojitbe imajuć dakako pred očima i obrazovanje moći duševnih." (Novotny, 1867)

"Stoga roditelji imadu prvi u srce svoje djece sjeme kršćanstva usaditi, buditi i njegovati." (Štiglić, 1889)

2.3. ZAKLJUČAK: CILJEVI OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Odgovarajući na 2. istraživačko pitanje: **Zastupljeni ciljevi obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine do kojih se došlo analizom pedagoške literature i dokumentacije**, iz interpretiranih ciljeva obiteljskog odgoja izvodimo zaključke:

- Postoji značajna razlika između ciljeva obiteljskog odgoja analiziranih u pedagoškoj dokumentaciji i ciljeva obiteljskog odgoja pronađenih u pedagoškoj periodici. Razlika se sastoji u temeljnim polazištima, pristupima i pogledima autora. Autori koji svoje ideje obiteljskog odgoja prikazuju u raspravama izvješća pučkih škola svoje spoznaje temelje na stvarnom životu i svakodnevnim obiteljskim problemima i životnim situacijama, tj. pedagoškoj i odgojnoj praksi. Stoga su i njihovi ciljevi odgoja formulirani kao upute kako poboljšati život i rad s djecom na konkretnom području, tj. kao napuci što je pravilno a što krivo ili što se smije a što ne smije raditi kako bi rezultati odgojnog djelovanja bili bolji. Autori koji svoje ideje obiteljskog odgoja izlažu u člancima i objavljuju ih u pedagoškoj periodici povezuju opći pedagoški kontekst i temelje odgoj na teorijskim spoznajama prevodeći ili crpeći znanja iz strane literature.
- Zaključujemo da se pedagoška dokumentacija i literatura pisana hrvatskim jezikom u vremenu od 1850. do 1918. godine započela sustavno baviti idejama obiteljskog odgoja, proučavajući praktično i teorijski ciljeve tog odgojnog područja.
- Opći pedagoški kontekst tog vremenskog razdoblja se temelji na kršćanskim vrijednostima, odgojnim vrlinama i moralnim vrednotama, pa se njegov utjecaj osjeti i prenosi u potpunosti na obiteljsko odgojno područje.
- Analizirani radovi pokazali su pokušaje odvajanja obiteljskog odgojnog područja od općeg konteksta u smislu specifičnog bavljenja autora idejama i problematikom specifično povezanom za obiteljski odgoj.
- Interpretirani ciljevi obiteljskog odgoja prepoznati su kao specifičnost obiteljske pedagogije i mogu se sistematizirati u: brigu za tjelesno zdravlje i razvitak djeteta od rođenja do polaska u školu, moralni razvoj djeteta i članova obitelji, prakticiranje i usvajanje vjerskih sadržaja, te njegovanje i razvijanje

građanskih tekovina, i nezaobilazno načelo jedinstvenog djelovanja i podupiranje rada škole.

- Ono što je dominantno u ovom razdoblju, vrlo je mali utjecaj roditelja na intelektualni odgoj njihove djece, stoga mu ni autori analiziranih tekstova ne posvećuju znatniju pozornost. Tjelesni, moralni, vjerski i radni odgoj imaju dominantnu funkciju u svim tekstovima koji interpretiraju ciljeve obiteljskog odgoja. Ne izdvajajući članke na dokumente ili literaturu u svim interpretiranim ciljevima pa kasnije i sadržajima obiteljskog odgoja dominira vjerska–kršćanska nota, moralnih–ćudorednih vrlina koje su roditelji dužni svojim primjerom prenijeti od Boga im povjerenom djetetu.

3. ANALIZA SADRŽAJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

3.1. SADRŽAJI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI

Unutar promatrane i analizirane pedagoške dokumentacije utvrdili smo da se interesi autora baziraju na sljedećim sadržajima obiteljskog odgoja.

Sadržaji tjelesnog odgoja i briga za higijenu, zdravlje i tjelesni razvitak u kojem se pozornost posvećuje čistoći tijela, ali i duše (*zdrav biti makar u siromaštvu...*). Parnost unutar ovog odgojnog područja posebno se posvećuje brizi za tijelo, odjeću, hranu te okruženje u kojem se djeca i obitelj kreću i žive.

Sistematizirajući sadržaje koji su proistekli iz analize uvodnih rasprava autora u godišnjim izvješćima pučkih škola dolazimo do sljedećih izdvojenih kategorija sadržaja tjelesnog odgoja:

- roditelje se savjetuje i upozorava na obvezu da djecu moraju u školu slati čistu, uredno i pristojno obučenu i počešljanu, jer je čistoća tijela preduvjet za mogućnost usvajanja i obavljanja zadaća iz ostalih odgojnih područja.

"...čistoća je na svakomu, osobito pako na nevinoj mladeži vrlo bitna stvar i od velikog odgojitelnog dosega, osobito onda ako se djeca za rana priviknu, da svoju opravu i svoje tijelo sama snaže i čisto derže." (Šunić, 1864, 13)

- Obitelj nema opravdanja da dijete ne može slati uredno u školu, jer se od nje ne očekuje skupocjena odjeća na djetetu, nego samo da udovolje prvom zahtjevu u skladu sa svojim mogućnostima i sukladno godišnjem dobu, kao i prikladno uzrastu u kojem se dijete nalazi.
- Obitelji se obvezuje da skrbi za zdravlje djeteta jer bez zdravlja nema sreće u životu, kaže narodna mudrost, sadržaji namijenjeni radu odraslih s djecom posvećeni su očuvanju njihova zdravlja i zaštiti od bolesti, ali i savjetima ako se razbole, obveza im je potražiti medicinski savjet, a ne koristiti savjete raznih narodnih, nestručnih osoba.

"Da pako valjanost njege tijela zavisi ne samo bistroća uma nego i duljina čovjekova života, iskustvom je nedvojbeno dokazana istina; zato imate roditelji kod tjelesnoga odgojivanja vrlo obzirni biti i nastojati ukloniti sve što bi moglo tjelesnoj snazi a po tom zdravlju djeteta na štetu biti." (Plantić, 1876)

- U analiziranim raspravama pronađeni su i sadržaji namijenjeni brizi za zdravlje odraslih članova obitelji, prvenstveno su tu savjeti za zdravu i pravilnu prehranu trudnica i budućih majki, u čemu prednjače i poruke o majčinom mlijeku kao najvrjednijoj, prirodnoj i zdravoj dječjoj hrani.

"Prva, najnaravnija i najbolja hrana za dijete u prvoj dobi... jest majčino mlijeko. Dijete se smije hraniti tvrdim jelima kada ih može samo sažvakati tj. kad dobije zube. Treba mu u početku davati meka i posve lako probavljiva jela. Djeca iza druge godine neka jedu pet puta na dan. Najzdravije piće za djecu je čista i svježa voda. Djeca ne smiju piti vino, pivo a rakija je za njih pravi otrov." (Trstenjak, 1880)

- Kupanje novorođenčeta je svakodnevna obveza roditelja jer čistoća potpomaže zdravlje i rast djeteta. Potrebno je posvećivati veliku pozornost čistoći zraka i prostora u kojima dijete boravi. Prostor je potrebno provjetravati te čuvati od prašine i dima, pod čistoćom prostora često su obuhvaćeni prostori za boravak, igru i odmor. Obitelj mora skrbiti i o tome da dijete na svježem zraku mora provoditi minimalno po dva sata na dan, bez razlike na vremenske prilike i godišnje doba.

"Čistoća u velike utječe na povoljan i zdrav razvitak tijela, a u zdravo se tijelo opet rado ukonačuje svjež i bistar duh. Stoga valja nastojati, da se djeca drže u trajnoj čistoći, da se svakim danom okupaju u čistoj vodi, da se često prenose i kreću u vanjskom zraku, da obitavaju u čistim, zračnim i suhim stanovima, da leže i počivaju vazda na čistoj posteljini..." (Židovec, 1897)

- Igra se prepoznaje kao osnovna djetetova aktivnost koja u njemu pobuđuje radoznalost, kreativnost, ozbiljnost i emocije. Igra mora poslužiti i za odstranjivanje prevelikih strahova, naročito onih kojima su djeca toga uzrasta bila izložena pripovijedanjem ružnih priča i strašenjem neprirodnim pojavama od strane odraslih kako bi ih držali u pokornosti. Raznovrsnim igrama dijete razvija mišljenje, poboljšava moć opažanja, bogati interes, maštu i raznolike sposobnosti, ali i uobličuje karakter,

"Mnogovrsnim igrama i raznolikošću... čine one tako dobrotvoran utisak na moć mišljenja u djeteta te poboljšavaju opažanje, značaj, sposobnosti, nagnuća i običaje." (Hajdinjak, 1870)

Sadržaji moralnog odgoja su briga za moralnu čistoću, moralne vrijednosti i sadržaje koji se pobuđuju unutar obitelji. U analiziranim raspravama najčešće se pronalaze tekstovi kojima se obitelj potiče na kvalitetniji rad i odnose s djecom, nabrajaju se pozitivne ljudske osobine koje je potrebno njegovati kako u obitelji tako i u društvu. Slijedi interpretacija dijelova tekstova koji donose bogate deskripcije moralnih vrlina i vrednota na kojima treba počivati obiteljski odgoj analiziranog vremena.

Jedno od temeljnih načela unutar kojih se kreću sadržaji moralnog odgoja jesu skromnost, tj. potreba navikavanja djece da budu i s malim zadovoljna. Često isticana zla koja narušavaju ljudsku kvalitetu i osobnost, a proizlaze iz neadekvatnog obiteljskog odgoja prepoznata su u: lakomosti, nemaru, nepažnji, stalnoj potrebi za promjenama. Lakomost potiču roditelji stalnim nutkanjem novih igračaka ili novih sadržaja za igru, a odgovor djece na te situacije je nezainteresiranost, kidanje i lomljenje stvari i besciljnost.

U opisima odgojnih situacija autori kreću od negativnih ponašanja obitelji kako bi se u njima prepoznali članovi obitelji i započeli mijenjati svoje ponašanje u svakodnevnoj praksi. Na moralni odgoj djece utječu i sadržaji i kvaliteta obiteljskog života. Stalne obiteljske svađe, namrgođena i nevesela lica rađaju povučenošću ili neraspoloženjem kod djece, dok s druge strane prevelika i nerazumna pažnja poklonjena dječjim prohtjevima rezultira služenjem lukavošću, varkama, lažima i krađom.

"Tko nauči dijete već tako rano ružnu laž Bogu mrske kletve i druge nepristojne riječi? U mnogim slučajevima sami roditelji. Koliko puta krađu djeca već u najnježnijoj dobi? Koliko puta donese dijete kakovu stvar kući bez da ga roditelji i samo pitaju, od kuda mu ista. Kamo stupimo, čujemo često tužbe, da su djeca danas neposlušna, tvrdokorna, nestrpljiva, prkosna, itd. ...moramo iskreno reći da sve ove opačine proizlaze iz neodgovornog roditeljskog postupanja... dijete, prvo nego se opameti govori vam mama, tata. A zašto? Zato, jer i vas čuje tako govoriti. Tako i svi zli postupci prelaze od vas na dijete." (Nepoznati autor, 1867)

Pozitivni stavovi koje je potrebno njegovati u obiteljima jesu oni koji potiču ljubav prema istini i lijepoj komunikaciji s drugim osobama. Djeca nemaju sposobnost prepoznavati laž pa čak i kad je ona izgovorena u šali. Rastom djeteta raste i moć spoznaje pa istina i otvorenost moraju biti njihov temelj za odnose s drugim osobama, a takvi odnosi za rezultat uvijek imaju poštenje.

Nepovoljna pedagoška situacija unutar obiteljskog odgoja rađa i nepovoljne rezultate pa se autori trude upozoriti roditelje da brane djeci rujanje i psovanje, ismijavanje ili prezir siromašnih. Nedopustivo je da dijete koje se može lijepo obući

ili posjeduje određene materijalne vrijednosti u svojoj oholosti to ističe i izruguje neimaštinu drugih.

"Ne dajte roditelji da se vaša djeca sprdaju, rugaju ili preziru djecu siromašnih roditelja. Ne dozvolite da vam se dijete oholi što je lijepo obučeno, te se diže nad siromašnim... a osobito pazite da tu oholost i riječima ne izražavaju." (Poljak, 1870)

Ističe se zabrinutost za one obitelji u kojima će djeca izrasti u nemoralne i neuljudne osobe koje se surovo vladaju, koje ne žele razgovarati, pozdraviti, zamoliti, zahvaliti, te se riječju i djelima pristojno ponašati.

"Zadaća ćudoredne gojitbe je ta da uredi ljudsku ćud po svojih zakonih po kojih čovjek poznaje istinu i znade cijeniti sve što je lijepo i dobro." (Plantić, 1876)

"Ima žali Bože i tako bezumnih ljudi koji misle i govore da su im takva djeca pametna, te se čude njihovoj tobožnjoj mudrosti. Isto tako ne pametno rade i kvare si djecu koji ih upućuju da psuju svoju mater ili oca." (Trstenjak, 1880)

Dječja psovka u početku izaziva smijeh i radost roditelja, ali to kasnije nije moguće tako lako popraviti. Stoga se treba odreći ovih reakcija dok je dijete još malo i tome ne pridavati nikakvu pozornost jer će ovo ponašanje sama po sebi vrlo brzo nestati.

Unutar pedagoške dokumentacije najpreciznije se o moralnom odgoju izjašnjavao Kocić, 1880. On je navodio i opisao mnoštvo sadržaja kojima se moraju podupirati krijeposti i vrednote obiteljskog odgoja, unutar moralnog odgojnog područja. Započeo je s poslušnošću i ćudorednošću koje se temelje na vjeri kao dodatku savjesti, dok poslušnost smatra jedinim mogućim načinom za usvajanje ostalih moralnih vrednota. *"ona je veoma nužna u društvenom životu jer se bez nje ne bi mogao uzdržati mirni poredak među ljudmi, te je tako najveće pomoćno sredstvo kod uzgoja mladeži. "*

Zatim u moralne vrednote obiteljskog odgoja ulaze marljivost i umjerenost, jer se oko njih vrti cijelo blagostanje naroda i čovječanstva. Vrednota - iskrenosti vodi k ljubavi i sreći prema bližnjemu. Pravednost raspršuje neprijateljstva, a budi ljubav prema rodu i domu, širi napredak i blagostanje porodice i društva. Narod se u širenju ove vrednote najčešće koristi sadržajima u pripovijetkama, pričama i basnama, ali i narodnim pjesmama.

Uljudnost podrazumijeva pristojnost, kojom dijete pokazuje svoju zahvalu za primljeno, kao i poštovanje starijih u međusobnim odnosima. Čednost i uljudnost kod djece treba potaknuti razmišljanje kako su još mladi i da mnogo toga ne znaju, ali da i ono što znaju može biti nesigurno i nepotpuno jer im manjka životnog iskustva.

Uslužnost se među djecom ostvaruje tako što ona upoznaju sebe kroz odraze u ophođenju s drugim osobama prema njima samima. Snošljivost i miroljubivost traže od svih toleranciju bez grubosti, te duh mira i sloge.

Religijski odgoj kao sastavnica moralnog područja, a danas samostalno odgojno područje, isticao se snažnim apelima i upozorenjima želeći nametnuti svoje vrednote u istraživanom razdoblju kao vrhunske, bez kojih nije moguće živjeti u obitelji a još manje u društvu odgajati budući naraštaj.

"Ne odgojivaš li dijete na kršćansku još u kolijevci kad ga spavat polažeš, jer ga bilježiš znakom svetog križa? Jest doista, to ti je prvi početak odgojivanja, ili bi makar imao biti. A kad dijete progovori valjani roditelji neće propustiti s djetetom svagdanje kratke molitvice obavljati te produbljivati u njem ljubav prema Bogu i vjeri." (Petrač, 1871)

Unutar vjerskog odgoja potiču se ljudske kvalitete: istina, poštenje, miroljubivost, život bez krađe, svađanja i svega što dugom priječi miran i siguran opstanak na zemlji.

"Nije dosta naučiti djecu njeke istine vjerske i nauke čudoredne, nego ih treba obučiti, kako će si prema tomu život urediti, kako će naime krijeposno i bogoljubno živjeti i kako se u raznih prilikah ponašati, te ju u istih krijeposti što više vježbati." (Miljan, 1882)

"Čovjek će postići ove blagodati bude li vazda u životu dionikom milosti Božje, bude li točno obdržavao zapovjedi Božje, bude li prema njima udešavao svoj život, bude li pristajao uz vjerske istine i vršio svoje vjerske dužnosti, bude li tvorio milosrdna i dobra djela, bude li podržavao pravu nabožnost i uzbuđivao je kod svojih milih i bližnjih." (Židovec, 1897)

Nije dovoljno samo poznavati sadržaje vjere nego je potrebno prema njima i živjeti, tj. svakodnevno ih provoditi u djelo. Ove vrhonaravne vrednote su najviše i njihovo pridržavanje i svakodnevni život upravljen prema njima čine čovjeka čovjekom, što je u ovom razdoblju opće pedagoški kao i cilj obiteljskog odgoja.

"Zato imaju kršćanski roditelji svojoj još nježnoj dječici poput mladoga drveća koje je za pravni i krivi uzrast jednako sposobno, kao brižni vrtlari put nebesah pokazati, te im plemenite grančice ucijepiti koje će sladosnim plodom za vječnost roditi. U djetinjsko serdašce koje je kao vosak mekano, te isto tako lako sliku Božju kao i onu vražju prima, mora se već za rana plod Gospodnji, poslušnost prema Božjim i crkvenim zapovijedima, kao također osobita mržnja na gnjev, ucijepiti." (Dončević, 1872)

Narativni tekstovi šalju jasno poruku ruralnom narodu, prostom i neobrazovanom, kojem su i upućeni slike njemu bliskih događaja radova u vrtlarskom poslu, prenoseći ih na odgojno polje. U ovom razdoblju narativne tekstove smatramo snažnijima i

razumljivijima za auditorij kojem su upućeni nego tekstove koji obiluju znanstvenom deskripcijom jer su bili nerazumljivi čitateljima.

Sadržaji radnog odgoja vrlo slabo su temeljeni na životu ljudi s početka industrijskog razdoblja, jer je industrijska proizvodnja na hrvatskim prostorima bila zastupljena na vrlo malom prostoru. Oni obiluju primjerima seoskog života i opisima za narod koji je svoj život provodio obrađujući zemlju. Teret života odraslih osoba bio je vrlo nepopularan za prenošenje, kao postojeći životni obrazac i primjer za mlađe naraštaje. Zato autori ustaju u obranu rada kao nečega što obogaćuje moralni život više negoli materijalni.

Rad se smatra izvorom ljepote, radosti, dobrote i korisnosti, zato s radnim odgojem treba započeti vrlo rano i poticati ga već kod male djece, jer bez rada nema opstanka. Rad i radinost se među ljudima promatraju kao vrednota koja kvalificira ljude i razvrstava ih u poželjne i nepoželjne. Rad je neprijatelj besposličarenju, rasipnosti i taštini, on donosi ugodan život, sreću i zadovoljstvo u obitelji. Lijenost se, bez obzira na stalež, smatrala uzrokom mnogih zala, napasti i smrtnih grijeha.

"Danguba je mati opočina, glavni je vrutak siromaštva i bijede, a velika zapreka ćudoređu i svakoj duševnoj plemenitosti, otrov je duši i tijelu, izvor dosade i zločina. Poslenost je prava blagodat koju nijedna druga blagodat nadmašiti ne može, bez poslenosti nema ćudorednosti, nema radinosti, nema zdravlja, nema blagostanja ni bogatstva...."

Ljubimo rad i poslenost samo pazimo da ne pretjerujemo jer bi smo s tim poremetili tjelesni organizam i zdravlje narušili" (Rimanić, 1882)

Obitelj se mora zauzeti da svaki njezin član postane vrijednim članom zajednice da pridonoseći obitelji pridonese i cjelokupnom društvu i njegovom napretku. Najbolje se odnos prema radu ilustrira riječima samih autora koji često pišu o radu i njegovim blagodatima, vjerujemo da je veliki uzrok tome i nastala gospodarska situacija i kriza u tadašnjim krajevima Hrvatske.

"Marljivost je također od znamenite vrijednosti. Njom se unaprijeđuju sve grane gospodarstvene, razna poduzeća i pothvati, razni zvanični poslovi, dakle i sama nauka u školi. Marljiva školska djeca dolaze i kraj slabijih duševnih darova do povoljnog uspjeha u napretku." (Židovec, 1897)

"Djeca treba da su stalno zaposlena i to sad na jedan sad na drugi način, jer ona vole promjenu, a igračke koje im se pritom pružaju ne smiju biti škodljive po njihovo zdravlje. Ona neka su sved vesele ćudi te neka se već za rana priviknu na zadovoljstvo, a neka i tjelesno otvrdnu...."

Njih valja priviknuti i na samorad jer se tim nauče cijeniti i štovati ne samo svoj nego i tuđi posao...." (Kolak, 1899)

Sadržaji intelektualnog odgoja najčešće se povezuju s praktičnim i iskustvenim radnjama učenja govora i bogaćenja rječnika, upoznavanja ljudi i događaja iz svog svakodnevnog okruženja. Ovim se sadržajima dodaju i njegovanje povijesti i kulture hrvatskog naroda. Društvene vrijednosti i ljubav prema domovini koju treba prepoznati kao svoju i u kojoj se mora raditi na dobrobit i napredak svih njezinih građana bila je ideja koja se nije ukorijenila u narodu i zaživjela svom svojom puninom. Hrvatskim prostorima vladali su u promatranom razdoblju kraljevi, carevi i banovi i to tuđih susjednih država, a najmanje narodni, hrvatski. Narod se teško mogao identificirati sa svojim jezikom jer je svaka promjena vlasti mijenjala i nametala službeni jezik svoje države, kao i kulturu. Hrvatsku povijest i kulturu nije se imalo prilike učiti. Vrijednost narodnog – hrvatskog jezika ističe se u ovom razdoblju zbog česte dominacije i nametanja drugih jezika čije je korištenje mnogo puta otežavalo i onako slabo usvajanje pravila svog hrvatskog jezika koji je dobivao vrlo čudne oblike. Intelektualni odgoj stoga je baziran na poticanju naroda da svojim iskustvom i prenošenjem tradicionalnih narodnih priča i pjesama potiče narodnu kulturu i njeguje hrvatsku baštinu.

"Već u kolijevci u kojoj majka svoje čedo pjesmicom ili inim kojim nagovorom uspavljuje, treba na čist izraz i valjan govor paziti. Do roditelja je da ovdje priteku djetetu u pomoć da ga u govoru isprave, da pred njim iste i druge riječi čisto i jasno opetuju, da mu izraz glade, govor upotpunjuju i usavršuju." (Židovec, 1897)

Svi sadržaji koje obitelj može prenijeti u intelektualnom smislu na dijete moraju biti prilagođeni dobi i starosti djeteta, njegovim mogućnostima i sposobnostima, kako se njihovim iznošenjem ne bi nanijelo djeci više štete nego koristi.

"Kad dijete pak počne govoriti i pamtiti ne valja mu pripovijedati koje kakve nezgrapne pripovijesti koje se protive naravi i zdravom moralu te su kadre istu zavarati ili ih uplašiti." (Kolak, 1899)

Odgoj ženske mladeži nametao se kao pedagoška obveza toga vremena i pridavala mu se zaslužena pozornost u literaturi, ali i u praktičnom djelovanju. Ciljevi odgoja sada postaju i ciljevi koje je potrebno uvažavati u odgoju oba spola, pa se ponaosob ističe da u odgoju ženske djece koja su krhke duše i tijela treba mudrim odgojem usađivati moralne vrednote, zatim poticati domoljubni odgoj kao sastavnicu

građanske pedagogije i načina života. *"Od vas mile majke zahtijeva se također, da odgajate valjane građanke, najuzvišenija pak građanska krijepost jest domoljublje."* (Jambrišak, 1871)

Njegovanje nacionalne pripadnosti i podizanje nacionalne svijesti kod žena i majki vrlo je odgovorna zadaća jer iz njihovog krila izlaze nove generacije. Vladajuće vrijednosne orijentacije u ženskom odgoju u kojima se osoba cijenila zbog svoje vanjštine trebalo je iz korijena mijenjati u vrednovanje moralnih osobnosti svakog čovjeka, tj. vrednovanje nutrine osobe i njezinih karakternih osobina.

"Ovako se pak štjujuć neće težiti svakomu i svačim se dopadati, nego samo krijepošću i dobrotom srca i to samo onim koji osjećaj za to imadu. Čudoredno čuvstvo neka podupire prava pobožnost koja ženskom spolu toliko dolikuje, da ju i takozvani slobodnjaci štjuju. Ali i ova neka bude u srcu i osjećajima, ne samo u vanjštini. Gdje pobožnosti nestane među ženama, tamo se i od gojitbe budućega naraštaja ničemu dobru nije nadati moći." (Vidačić, 1869)

"da ne valja čovjeka po njegovu imutku i staležu ocjenjivati nego po srdačnih svojstvih i vrlinah." (Jambrišak, 1871)

Neobrazovanost djevojaka je svoje negativnosti ispoljavalo u nekontroliranom trošenju kojim se željela što bolje i skuplje "prodati" vanjština kako bi djevojka svojom udajom stekla sigurnost za život jer sama nije bila sposobna privređivati. Mnoge su obitelji upravo zbog nerealnog i prekomjernog trošenja žena otišle na prosjački štap. Autori stoga obiteljski odgoj nadopunjuju sadržajima u kojima se daju napuci o njegovanju moralnih vrijednosti kod žena već od malih nogu u kojima se potiskuje nemoralno ponašanje i okreće pravilnom smjeru odgoj u kojem se ne precjenjuje materijalna dobit i imetak nego čovječnost.

"Preskupi nakit umanjuje tjelesnu ljepotu djevojke, dočim joj plemenita i graciozna jednostavnost naravnu ljepotu najviše ističe i umnaža. Djevojke i žene imale bi paziti da ih struja božice mode ne odnese preko granice koju im je odmjerio društveni položaj, dob i materijalna sredstva."

"Škrtost je zlo koju svatko mrzi no rasipnost je kud i kamo veće i strašnije zlo." (Rimanić, 1881)

Sadržaji u kojima se daju naputci kako obitelj treba pripremiti svoje dijete za školu važni su u svakom razdoblju. Njihova vrijednost dolazila je snažno do izražaja u vremenu zakonske regulative obveznosti četverogodišnje pučke škole. Obitelj koja njeguje moralne sadržaje u svakodnevnom životu i radu svojih potomaka nema problema niti onda kada oni izlaze iz obiteljskog okruženja. Veliki problemi nastaju u

onim obiteljima gdje se dijete od malih nogu nepravilno socijalizira za život u društvu pa svi odnosi izvan obitelji postaju problematični i neuspješni. U obitelji gdje je dijete naviknuto na točnost i poslušnost, tamo ni odlazak u školu nije problem kao ni ponašanje na ulici. Procjenjujući djelovanje obitelji u odgojnom smislu nepravilnim, nedostatnim i često zanemarenim autori se odlučuju u svojim raspravama dati naputke kojim sadržajima i na koji način obitelj treba pripremati svog školskog obveznika na tu zadaću.

"Pošto ste pako svoje dijete jedanput u školu predali, neka vam je tada velika briga, da ono školu vazda marljivo i točno polazi, pa ako nije bolesno i ako se kakvi nepredvidivi slučaj ne dogodi, neka niti jedan jedini dan, dapače niti jedan sat bez učiteljeva znanja i dopuštenja iz škole izostane." (Šunić, 1864, 12)

Sadržaji kojima se pridaje pozornost pravilnom ophođenju obitelji toga vremena prema školskim obvezama vrlo se slikovito ogledaju u sljedećem citatu:

"Svakako bi roditelji morali i na to pripaziti što im djeca putem i kod kuće knjigama rade, kakvo im je odijelo, dolaze li im djeca točno i redovito u crkvu i školu, idu li putem mirno i čedno; ne udaljuju li se bez znanja roditelja od kuće, uče li kod kuće svoje lekcije, pišu li svoje zadaće, ... Maran roditelj će svaki dan pitati si dijete: Jesi li bio pitan u školi? Kako si odgovarao? Je li bio gospodin učitelj s tobom zadovoljan? Što je nova predavao? Imaš li što nova za naučiti?" (Kolić, 1880)

3.2. SADRŽAJI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERATURI

3.2.1. Monografije

U dostupnim monografskim djelima i njihovim analiziranim sadržajima autori izražavaju brigu za hrvatski narod, pišući o potrebi veće angažiranosti društva u podizanju njegove osobne kultura i obrazovne razine. Komparirajući opće društveno stanje u kojem je najveći postotak (90%) naroda seljačkog porijekla i živi od zemlje, autori se zalažu za podizanje kvalitete njihova duhovnog života. U svojim evaluacijama, najveća zabrinutost trenutnog stanja iskazuju se za nehigijenske uvjete života, neadekvatnu liječničku skrb, koja za posljedice ima veliku smrtnost djece. Stoga se sadržaji **tjelesno–zdravstvenog odgoja** pojavljuju u uvodnim dijelovima svih rasprava i članaka tvrdeći, gdje nema tjelesnoga zdravlja, ni duh ne može napredovati.

"Ako dijete ima sve, što po prirodi treba za snažan život onda se i dobro razvija, a to je zdrav i čist zrak, dobra hrana, slobodno kretanje i dovoljan odmor. ...Čistoća je pol zdravlja, pa se treba marljivo prati i kupati, te kožu njegovati i rublje mijenjati. Sobe u kojima djeca žive i spavaju treba da su prostrane, zračne, svijetle i suhe, pa ih valja često zračiti. ... što je čovjek pa i dijete više na čistu zraku i suncu to je zdravije. Sunce je izvor svemu životu." (Trstenjak, 1917)

Briga za zdravlje traži pozitivnu orijentaciju, iako možda trenutna situacija to ne obećava jer je sveprisutno siromaštvo i neznanje, ipak je potrebno širiti optimizam i vedar duh, sreću i zadovoljstvo sa zdravljem. Naglašava se da je potrebno pozitivno gledanje na život, jer ako je čovjek tjelesno zdrav, moći će sebi priskrbiti i materijalna dobra, hranu i odjeću. Najvažnija kvaliteta života promatra se kroz:

"Jedemo da živimo i da radimo, a ne da jedemo i tovimo se. Zdrava i krepka hrana podaje snage tijelu, duhu i volji." (Trstenjak, 1917)

Pozitivno prenatalno razdoblje i život majke u tom vremenu uočen je kao pozitivan temelj daljnjeg djetetova razvitka. Često autori pozivaju na odgovornost članove obitelji upozoravajući ih da njihov život, ponašanje i stavovi koje oni njeguju uvelike određuje način života njihova djeteta. Naravno da je majka nezamjenjivi čimbenik i djetetova prva i najznačajnija odgojiteljica kako tjelesna tako i duhovna.

"Kakvo je materino zdravlje, život i hrana, tako joj i mlijeko, pa i dijete. Mati valja da čuva svoje zdravlje, da se dobro hrani, hranjivom i lako probavljivom hranom ... da ne radi preteško i da se ničim ne uznemiruje." (Trstenjak, 1917)

Sadržaji **moralnog odgoja** uz tjelesno područje nezaobilazna su tema mnogih autora članaka pa se nastojanje za poboljšanjem zdravlja duha promovira u čestom pisanju i obraćanju narodu. Osim podizanja nacionalne svijesti i pozivanja na poštovanje svih vjerskih zapovijedi u mnogim raspravama primjećuje se vrlo niska razina moralnog stanja naroda. Stoga autori ne propuštaju upozoriti u prvom redu roditelje koje su to njihove dužnosti kojima će od djece moći načiniti ono što od njih traži i društvo i Crkva, čovjekom.

Moralne vrednote izdvajaju se prema spolu i one najčešće u literaturi žele izazvati pozitivne emocije kod ženske populacije, pa su sadržaji tekstova uglavnom okrenuti prema napucima što je potrebno ženama da rade i kako da se ponašaju da bi bile dobre majke, supruge i članovi društva. Takav pristup autora proizlazi iz razloga što žene još uvijek nisu obvezne pohađati školu i nemaju priliku učiti sadržaje koji bi pomagali u podizanju njihove svijesti, a s druge strane prirodno im je predodređena najzahtjevnija zadaća - odgoj budućeg čovjeka. Kako tu zadaću kvalitetno izvršavati ako nema pomoći nigdje? Pisci izabranih monografija prihvatili su se obveze da svojim radovima pomognu narodu pišući narodnu pedagogiju, tako što su opisivali konkretne poslove žene, majke i domaćice približavajući im na popularan način njihove obveze.

"Najglavnija svojstva dobre i valjane gospodarice jesu: radinost, štedljivost, čistoća, urednost, nabožnost i blagost. Njoj je dužnost riječmi i činom što više nastojati da si ova lijepa svojstva pribave i njezine kćeri. ...Radina gospodarica dobro zna da je u svakom poštenom radu pravo zadovoljstvo, zdravlje, napredak i sreća ako ga rukovodi vedar duh i plemenito srce.... Štedljiva je ona gospodarica koja sav imetak revno čuva, te nikad bez potrebe ne troši, koja se uvijek trsi da svaku najmanju stvar čim korisnije upotrijebi. Tko nije s malim zadovoljan, nije većega vrijedan, vele mudri ljudi.... ." (Trstenjak, 1880)

Žena nije samo skrbila za stanje i imetak gospodarstva nego je imala i obvezu brinuti se za stanje duhovnog života članova njezine obitelji, naročito djece i mladih.

"Prava i nabožna gospodarica šalje svoju djecu i družinu redovito u crkvu... U kuće čestite gospodarice sve se s Bogom počme i dočme." (Trstenjak, 1880)

U monografijama autori ističu i vrijednosti i kvalitete pravoga gospodara i oca obitelji. Ponovno se ističu moralne kvalitete i osobine čovjeka koje nikada neće izgubiti svoju vrijednost.

"Nije sreća ni u novcu ni u časti, nego u čestitu i vrijednu čovjeku. Svojstva dobra kućanika su: poštenje, radinost, štedljivost, strpljenje, trijeznost, ekonomičnost, nabožnost, naprednost i urednost." (Trstenjak, 1881)

Duh pozitivne orijentacije očituje se i u želji autora da prikažu nove vrijednosti u društvu koje ne smiju biti mjerene u količini i kvadraturi imanja i zemlje, ili skupoj odjeći ili staležu u društvu, nego je najveću sreću potrebno pronaći unutar svoga doma među svojom obitelji. Najveća sreća i zadovoljstvo roditelja trebaju im biti njihova djeca, ona su neprocjenjivo blago bez kojeg nema ni napretka obitelji ni nastavka razloga njihova ljudskog postojanja.

"Djeca su mi dobra i valjana, a to me više veseli nego bi me veselilo gospodstvo i bogatstvo... Uzgoj moje djece stoji malo novca, a taj neznatni trošak može smoći i najsiromašniji seljak... neka ljudi vide, da dobar uzgoj nije nipošto u novcu nego u nečemu drugom, čega nema mnogi bogataš a što može imati i najveći siromak... Moji su roditelji bili zdravi, razumni, pobožni i veoma radini. Oni su me od srca ljubili a ja sam ih štovao i u svemu slušao." (Stojanović, 1882)

Kao zaključne misli o sadržajima unutar obiteljskog odgoja koji su najčešće čiste praktične naravi, ne mogu se zaobići misli kojima autori gledaju na instituciju obitelji i kojom uzvišenom ljepotom prikazuju prostor u kojem nastaje, rađa se i odgaja novi život – čovjek.

"Obitelj je dakle prvo i baš za to najznamenitije ljudsko gojilište kao što je temelj ljudskom društvu, državi i svijetu. Zato je prva potreba, da svaki, koji kani sebi osnovati obitelj, nastoji na sve moguće načine da se tjelesno, umno i moralno što više usavršuje. Tko je voljan da uživa obiteljsku sreću, valja da je ponajprije sam uzoran čovjek, jer sreća nije ništa drugo nego moralno zdravlje. Isto takva mora da bude i žena. Osim toga treba da brak kako je spomenuto posvećuje najčišća ljubav. ...U obiteljskom se životu razvijaju najljepše socijalne krijeposti: ljubav, poslušnost, zahvalnost, strpljivost, obzirnost, samozataja i umjerenost. Pa zato je odgovornost obitelji i pred Bogom i pred narodom velika." (Trstenjak, 1901)

"Obitelj je svetište čovječjega roda, kolijevka čudorednosti i svih ljudskih krijeposti. Svi etički faktori pokazuju se u obitelji. Tu im se vide tragovi i počeci: čuvstvo dužnosti, dobrotivosti, svjesna požrtvovnost i brižan rad za druge od ljubavi." (Trstenjak, 1907)

"U najznamenitije doba kad se čuvstvo najljepše razvija, naime do sedme dječje godine, uzgaja dijete obitelj, a i za vrijeme školovanja ostaje dijete najviše u obitelji."

Mozak se razvije najviše prve godine života, a tako i tijelo raste najviše prve godine. Tako je i s čovječjim duhom. U prvo doba svoga života čovjek dobiva temelje svega daljnjeg razvitka duševnog. Do sedme godine nauči dijete više o svijetu i sebi nego u ma kojoj drugoj tolikoj periodu svoga potonjeg života. Utisci u obitelji određuju način i pravac potonjih duševnih raspoloženja. Prvi utisci krče put svemu daljemu duševnomu razvoju. Zato uzgoj za prvo doba života ima najviše vrijednosti i značaja za čovjeka. (Trstenjak, 1907, 151)

Koristeći se različitim sadržajima unutar obiteljskog ozračja koje treba pružiti poticajnu klimu za razvoj i njegovanje dječje duše i tijela, suvremeni autori dodaju ovim prepoznatljivim područjima i potrebu za razvitkom nekih novih odgojnih vrijednosti pa nastoje proklamirati sadržaje poput ekologijskog, religijskog, građanskog itd. Ove sadržaje nismo pronalazili kao izdvojene, nego su bili ukomponirani u dijelove drugih odgojnih područja toga razdoblja.

3.2.2. Periodika

Značajna pozornost unutar pedagoških časopisa posvećuje se sadržajima **tjelesno-zdravstvenog odgoju** unutar obitelji. Autori ovim sadržajima daju posebnu pozornost jer, kako kažu, o njima ovisi život ili smrt osobe.

"Koliko je potrebno, da i liječnici a i učitelji što revnije paze na zdravstveno odgojivanje moći će posvjedočiti svi oni koje su kronične bolesti sadanje generacije teško zabrinule. Čim više se upoznavamo s raznim kroničnim bolestima, tim jasnije nam se predočuje korijen istih u raznovrsno prepletenim uplivima, koji djelomice u najraniju dobu sežu, te kojim je većinom uzrokom tjelesno i duševno odgojivanje. ..."(Autor nepoznat, 1862)

Stoga ne začuđuje kako se već u ovom razdoblju posebna pozornost pridaje njezi i brizi za život majke trudnice, kao i djetetu već od samoga začeca.

"Čuvanje matere, dok je trudna, glavi je uvjet zdravlju i snazi djeteta; nečuvanje zakržljavi i osakati ga već u začetku." (Tunić, 1875)

Tek rođeno dijete zahtijeva brigu odrasle osobe i to od hranjenja, kupanja do boravka na svježem i čistom zraku. Sve su to pretpostavke pravilnog tjelesnog i zdravstvenog odgoja kojima autori posvećuju posebnu pozornost od obiteljskog doma pa tijekom cijelog čovjekovog života.

"Djetešcu se uskratuje ono što je za krijepak životni razvoj neophodno potrebno, te što se neuskraćuje ni jednoj živini, a to je svjež uzduh i slobodno gibanje uda.... Kod djece osobito valja paziti na potpunu čistoću tijela što se postizava pranjem ili uopće kupkama, a tako će također otvrdnuti te postati otporni prema uplivu oštrog uzduha." (Hajdinjak, 1875)

"Pravi uzgoj uzgaja djetetu tijelo. Čovjeku je dužnost, da se brine za svoj bitak. Ta se dužnost rodila sa čovjekom za to mu se je brinuti za zdravlje tijela i da iscijeli narušeno zdravlje. Toj će dužnosti udovoljiti uzgojitelji hraneći dijete primjerenom hranom, redovito ga kupajući, jačajući ga tjelovježbom i upoznavajući ga sa zakonima zdravlja (hygiene). Pošto se dijete urazumilo, mora spoznati da mu se tjelovježbom jačaju i učvršćuju mišice." (Jerko K-y, 1875)

Tjelesno-zdravstvena prevencija i odgojni sadržaji u ovom području mogu se u pedagoškoj periodici sistematizirati kao:

- briga za jačanje tjelesne snage od najmladih dana, bez potrebe da se dijete razmazi jer na taj način postaje manje otporno na bolesti,
- potrebna je česta izmjena djetetovih aktivnosti, stjecanje otpornosti na manju bol, sloboda kretanja, zdrava prehrana i boravak na svježem zraku,
- ne smiju se koristiti ucjene, ali ni podmićivanja djece slatkišima ili drugim povlasticama kako bi ona obavljala svoje svakodnevne obveze,
- briga za zdravlje u tom razdoblju obuhvaća osim pravilne skrbi i prevencije i obvezu liječenja, ali pod stručnim nadzorom liječnika, što nije bila redovita obiteljska navika,
- ovo je razdoblje u kojem medicinska struka jača i šalje upozorenja u kojima otkriva koji su uzroci čestih kroničnih oboljenja kod djece, te se najčešće apelira na obitelji da primjenjuju higijenske navike, zdrav načina življenja bez prekomjernih konzumacija jela i pića, uz pravilnu izmjenu rada i odmora te češća kretanja, boravak na svježem zraku i jačanja tjelesne snage i izdržljivosti.

Sadržaji **moralnog odgoja** u potpunosti preslikavaju sredinu u kojoj dijete živi i raste. Obitelj je prostor stjecanja moralnih uvjerenja, navika ponašanja i prostor za uspješnu primjenu sredstava moralnog odgoja. Sadržaj ovog odgojnog područja povezani su s pravilnom organizacijom cjelokupnog života i rada u obitelji te međusobnim uvažavanjem njenih članova. Snažno djelovanje na djetetov razvitak ima njegovo emocionalno stanje koje je nezaobilazno u ovom odgojnom području. Naglašava se kako poznavanje i interpretacija

moralnih sadržaja obiteljskog odgoja ne podrazumijeva moralnost djeteta. Zadaća je obitelji da se dijete aktivno uključi kad god se pruža prilika moralno djelovati i prokušavati osobno iskustvo, spoznajući što je to dobro, a što zlo, što je pravedno, a što nepravedno, što je pošteno, a što nepošteno. Snažnijim narativnim djelovanjem na osjećaje majke, autori djeluju u pobuđivanju njezinih majčinskih emocija kako bi pravilno odgovorila na zadaće podizanja budućeg poštenog člana društvene zajednice.

"Istina, teško ti je izbjeći i nevolji ljutoj, ali oboružaj se, pripravi se na žestoku borbu, pomisli da si ti prva koja mu čašu podaješ, da ga napojiš, ti sama u svojim rukama držiš kalež njegove slasti i jada, njegova života i smrti! Zabaci odvažnom rukom otrovan napitak te si malome sačuvaj napitak kršćanske ljubavi, neuvele nedužnosti. Ne ubijaj si, za Boga, lakoumno jedinca nemarnošću svojom!" (Šah, 1860)

"Prva plemenita ćut, koja se u čovjeku već u djetinjstvu buditi ima, te koja k svemu dobru naginje, jest krijepost i ćut ljubavi." (Tunić, 1875)

Kada su u pitanju sadržaji moralnog odgoja, tada se autori odlučuju za konkretne naputke o tome, kako odrasli trebaju živjeti i raditi da bi svojim načinom života i svojim ponašanjem djeci svjedočili o putevima kojima je potrebno ići u životu. Nisu dovoljne samo isprazne priče nego je u moralnom odgoju potrebno djelovanje, što jedino donosi uspjeh. U svakodnevnim situacijama potrebno je primjenjivati ista životna načela i postupke. Važno je pravilno rasporediti vrijeme za rad i igru, izmjenjivati odmor i zabavu, uvijek i bez isprika primjenjivati sve zdravstveno–higijenske postupke, pravilno se odnositi prema konzumaciji hrane i pića, jer te navike potpomažu da ne bi preumorno i izmoreno tijelo upadalo u moralne zablude i nemoralno ponašanje.

"Već u dojenčetu se udara uzgajanjem temelj budućemu moralu. Dijete treba da se uči na red. Spavanje, pranje, jelo, pilo i druge tjelesne potrebe neka se vrše u stalno vrijeme. Majčina riječ prvi je zakon djetetu, a treba da mu je sveta. Nijedan zakon nema snage ako iza njega ne stoji sila, pa tako i majčin zakon. Majka, ako i ljubi najviše svoje dijete, mora da je jaka, dosljedna i pravedna a to je tim lakše ako shvaća svoju uzgojnu zadaću i veliku odgovornost." (Trstenjak, 1912)

Moralna načela dosljednosti, odgovornosti, pravednosti i pozitivne orijentacije snažno pridonose i podupiru odgojna nastojanja obitelji, kao i sadržaji koji im stoje na raspolaganju.

Ovo je razdoblje prožeto kršćanskim duhom u našem narodu, stoga su **sadržaji vjerskog odgoja** prisutni u svakom pa i najmanjem odgojnom djelovanju. Vjera čovjeka prati od rođenja do smrti kroz cjelokupan čovjekov život. Vjerski se odgoj može

promatrati unutar moralnog područja, ali ga danas (Stevanović, 2000) izdvaja kao samostalno odgojno područje koje ima snažno djelovanje na razvoj dječje osobnosti.

"Nauči se blagoslivat Gospoda u svako vrijeme i moli ga da sve tvoje djelovanje i tvoje nakane složi sa pravilom svoje svete volje... Kad bi se one često čule u obitelji, zamalo bi se na bolje promijenilo njihovo lice. Kuće bi bile stan mira a ne nesloge; crkve bi bile mjesto molitve a ne praznovjerja, riječju ljudi bi bili puni međusobne ljubavi i poštovanja." (Gall, 1879)

Različiti vjerski obredi i rituali te crkvena slavlja podupirala su tijekom godine u obiteljima određena moralna djelovanja kako prema hrani i piću (post i nemrs), tako i prema odmoru i radu (neradna nedjelja i blagdani). Ovim se željelo podići etičku kvaliteta unutar čovjekova života prema sebi, ali i prema drugima, bez razlike na životnu dob i obveze u zajednici. Briga roditelja za vjerski život svojih ukućana bila je temeljna zadaća svih članova obitelji, iz čijih spoznaja su kasnije trebale proizaći mnogobrojne ljudske kvalitete.

"Govorite mu o njegovoj svrsi razumljivim i blagim slovom, razložite mu svetu volju Boga, upoznajte ga sa svetim životom Spasiteljevim, on mu neka bude pred očima kao uzor svagdanje radnje, neka se temeljito i opširno nauči kako je živio, radio i trpio, s kakvom spremnošću je ispunjavao volju nebeskog oca svoga, s kakvom nedostižnom ljubavlju postupao je sa svojim najgorimi neprijatelji, neka ne prestane promišljati njegov sveti život, njegove nevolje i muke!" (Šah, 1860)

Upozoravajući da je u narodu moralna kriza, ali kriza obiteljskih odnosa, ljubavi, poštovanja i emocionalne povezanosti, stoga se u pristupu obiteljima autori često vraćaju starim prokušanim vrijednostima kršćanskog odgoja. Ovi im sadržaji služe da se narodu obrate na jeziku koji im je bliži, tj. putem evanđelja, za koje se zna da pronosi radosnu vijest, načela mira, ljubavi, sloge i poštovanja pa čak i svoga neprijatelja. Bilo je za očekivati da u vjernički orijentiranoj državi u kojoj su i službeni ciljevi odgoja konfesionalni da se ovo područje iskoristi u djelovanju na narodne mase.

"Obitelj je najznamenitiji vjerski uzgajatelj dječiji, jer je prvi najtrajniji i najprirodniji. Vjersko čuvstvo razvija se najbolje u prvom djetinjstvu kad srce još ne uznemiruju predrasude, sumnje, mudrovanja, kada dijete vjeruje sve i kad su mu roditelji najveći uglednici.

Najraniji utjecaj na čovječju ćud jesu najtrajniji i najvjerniji. Sila plemenitih dojmova iz djetinjstva ostaje za sav život i savlada mnogo zla u poznijim godinama.

Dijete vidi, kolikom se brigom i ljubavi stara otac za svoju obitelj, kako ima na nebesima jedan nebeski otac, koji se skrbi za sve nas, te upravlja nebom i zemljom. Tako dijete sa svoga dragoga i uglednoga oca širi i prenosi ljubav na oca nebeskoga. ...Kako se ljudi imaju vladati u društvu tako se članovi obitelji vladaju u kući.... Obitelj je malen ali prvi svijet dječji. Ali najviše utječe na religiozni uzgoj dječji roditeljski primjer, topli savjeti i lijepi nauci. " (Trstenjak, 1901)

Sadržaji intelektualnog odgoja proklamirani su u pedagoškoj periodici kao zastupanje dječjeg interesa u pobuđivanju opažanja, pamćenja, mišljenja i mašte. Oni se kod djece moraju poticati promatranjem i razgovorom u kojem je potrebno odgovarati na sva dječja pitanja, pričanjem priča i bajki, njegovanjem i pjevanjem prigodnih pjesmica.

"Pametna će mati svojem djetetu kada voće jede, spomenuti da dobro razmotri prije jabuku ili krušku nego ju uzme jesti, probudit će djetinju pozornost na boju, oblik, veličinu; ona će mu svakako cvijeće, lišće, stablo, ptice i leptire pokazati, ali će i svaku pojedinu stvar dobro razmotriti, da ih dijete bude moglo poznati i razlučiti jedno od drugoga. Ona će, kada sa svojim djetetom izađe na vrt, polje ili livadu vazda nastojati da nađe što god, našto bi pozornost mu obratila.

Na razvitak sluha malo se je do sada pazilo, pa i sada uopće drži se do toga jako malo... neka majka djetetu svomu češće štogod zapjeva, ono će ju pozorno i mirno slušati i na skoro pokušati da za njom glasove pogađa." (Autor nepoznat, 1862)

Princip zornosti i primjer kao temeljno načelo obiteljskog odgoja vrlo se uspješno mogu primijeniti na sadržaje za poticanje intelektualnog napretka djeteta u obitelji. I ovdje je izražena pojačana briga za narodni jezik i narodnu kulturu.

"Dokazujmo da nije samo onaj naobražen koji drugi jezik govori, nego da možemo i u svom narodnom jeziku odgojeni, naobraženi postati. Kažimo im tko svoj materinjski jezik temeljito ne zna, neće ni drugoga jezika nikada temeljito naučiti." (Kobali, 1863)

Svakodnevni razgovor s djetetom mora biti u duhu pravilnog izgovaranja riječi, što je važno za dijete koje govor usvaja imitacijom svojih najbližih. Intelekt se mora razviti u međusobnoj komunikaciji s članovima svoje obitelji u kojoj oni dnevno moraju odgovarati na mnoga dječja pitanja, i to strpljivo i pravilno bez ignoriranja njihovih mnogobrojnih znatiželja. Djeca prvo upoznaju svoje okruženje i te sadržaje treba maksimalno iskorištavati u intelektualnom radu s njima.

"Da je rodno mjesto sa svojom okolicom, rijekama, livadama, šumama, starinskim spomenicima, prometom, trgovinom jedan od najjačih činilaca u uzgajanju čovjeka i odlučan momenat za cio život njegov o tome nema sumnje. Povijest kulturna i književna potvrđuje to u

biografijama znamenitih ljudi. Prvi utisci iz mladosti ostaju čovjeku neizbrisivi do smrti tako da se rodnoga mjesta i kraja, pa mada je i najzabitije ili najzapuštenije selo, uvijek ugodno sjeća, jer ga svako drvo, izvor, rijeka, šuma podsjećaju na zlatne dane djetinjstva. Roditeljska kuća bila makar i nakrivljena kolibica, pokrivena šašom i trstikom, mila je te izmamљуje suzu radosnicu." (Blažeković, 1911)

Rastući dijete mora upoznavati i količinske odnose pa s njime treba započeti učiti brojati do deset. Mnogo puta i obične dječje črčkarije po papiru mogu biti izvor za intelektualni rad s djetetom, razgovarajući o nacrtanome, o bojama koje je koristio, oblicima, veličinama, odnosima. Važnost crtanja i upotreba bojica ogleda se i u uvježbavanju ruke i preciziranju njezinih pokreta za kasniju radnju pisanja. U sadržaje obiteljskog odgoja ulaze i vježbe i navike određenih radnji, kao najčešće se spominju naučiti dijete prekrížiti, moliti nekoliko manjih molitvica, kao i obavljati i pridržavati se vjerskih principa života. Intelektualni odgoj podrazumijeva usvajanje i određenih moralnih znanja, kao i to da dijete razumije zašto je potrebno biti pristojan i uljudan, kao i koji su razlozi za kažnjavanje ako se čini zlo.

Znanstvenost unutar pedagoške literature zamijećena je izdvajanjem estetskog odgoja kao samostalnog odgojnog područja. Autori su njegovu važnost isticali znanstvenim opisima i ukazivali na potrebu pravilnog pridavanja pozornosti ovim sadržajima bez kojih nema harmonije u životu. Znanstveno su se obrazlagali estetski zakoni doživljavanja koji se temelje na emocijama i percepcijama. **Sadržaji estetskog odgoja unutar obitelji** po prvi put se eksplicite izražavaju u djelima Davorina Trstenjaka kao samostalno odgojno područja. Prije njegovih tekstova estetski sadržaji nisu bili jasno izražavani nago kao potka ostalim odgojnim područjima. Ove sadržaje možemo prepoznati u izrazima i opisima ljepote tijela i duše. "*...jer smo u njemu ljubav za krasotom, moralno čuvstvo, svijest i čuvstvo neizmjernosti probudili.... Ovomu bi imala položiti temelj ponajprije roditeljska kuća a napose majka,*" (Tunić, 1875)

Sadržaji i djelovanje na estetskom polju u potpunosti su ovisili o estetskom ukusu i razini estetske kulture obitelji. Članovi obitelji koji su bili sposobni uočiti, doživjeti, ali i stvarati lijepo ugođaje, okruženje i osjećaje te će sadržaje vrlo rano prenositi i na dijete.

"Estetski je uzgoj kruna svega uzgoja. On teži za najvišom ljudskom obrazovanosti s pomoću što potpunijega osjećaja mišljenja i volje u harmonijskom savezu, a to biva u istini, dobroti i ljepoti... Kolikom milinom, kolikim tankim osjećajem donosi majka pred dijete i tura mu u ruku lijepo cvijeće, leptira, koju lijepu mladu životinju i koje kakve krasne

stvari...Kolikom se opet milinom u obitelji djetetu pjeva, priča i lijepo govori? " (Trstenjak, 1901)

Sadržaji radnog odgoja prakticiraju se u obiteljima obavljanjem konkretnih radnih zadataka djece. Djeca u početku ne uočavaju svrhu rada već ga podrazumijevaju kao igru u kojoj oponašaju odrasle. Oponašanje roditelja na taj način postaje izvorom motivacije.

Znanstvenost se u pristupanju sadržajima radnog odgoja unutar obiteljskog odgoja u promatranom razdoblju ogleda i u tome što se prvi put u analiziranoj literaturi pronalaze sadržaji profesionalnog usmjeravanja djece i mladih, tj. sadržaj radnog odgoja i izbora njihovog budućega zanimanja. Vrlo je indikativno kako se već u ovom razdoblju opisuje situacija pozitivnog načina izbora zanimanja na način da se tolerira mišljenje i roditelja i djeteta koje bira zanimanje. Roditelji su iznosi autor dozvoljavali djeci da se izjasne o onome čime se u budućnosti žele baviti. Zaključujemo kako ove vrlo demokratske i liberalne pedagoške ideje u tom razdoblju vrijede i danas, ali se nisu u potpunosti implementirale u svakodnevni obiteljski život. Mnoga istraživanja pokazuju da je i u današnje vrijeme nezamjenjiva uloga obitelji u profesionalnom usmjeravanju njihove djece, a naročito otaca. Njegove odluke kako u analiziranom razdoblju tako i danas najčešće se poštuju kao konačne pri izboru zanimanja.

"Izbor je zvanja znamenit, ali i vrlo težak jer se obično mladićima opisuju ugodne i svijetle strane budućeg zvanja, dočim se tamne i ne spominju. A znade li mladić u 14. godini pravu zadaću zvanja? Kod njega prečesto odlučuje vanjština, vanjski sjaj, stoga se ne smije izbor budućega zvanja prepuštati jedino mladiću, već tu neka reknu svoju i roditelji. Smiju li pak roditelji o tom odlučiti a da nisu o tom promislili? ...Tu je najbolje poći srednjim putem. I dijete i roditelji imadu reći što i kako misle... Žalosno je kad se mora sin posvetiti za volju roditeljima za ovaj ili onaj stalež samo za pokus. Ako je otac učenjak neka bude i sin, pak treba pokušati. Ali takove pokuse žale često i roditelji i djeca. Obično si žele roditelji da im dijete bude više nego su oni.

Kod izbora treba da se pazi na dar. Roditelji moraju stoga već od prvih godina paziti na dar i sposobnosti. Dakako da se mogu i roditelji prevariti, zato im se i ne valja osloniti samo na svoj sud ka valja omjeriti sposobnosti njihove djece. Otac, a osobito majka znadu vrlo vješto sakrivati slaboću svoje djece." (Kobali, 1886)

Promatrano razdoblje u općem društvenom kontekstu promovira odgoj ženske mladeži, tako se i autori u svojim tekstovima bore za pedagošku i humanističku ideju Komenskog, odgajati svakoga za sve. Vrijeme u kojem je ženama bilo vrlo teško pohađati pučku školu promovira u to vrijeme napredne ideje odgoja ženske populacije. Pod motom –

kako će odgajati onaj tko nije odgojen, majkama se nalaže podizanje pedagoške kulture, a roditeljima brigu za izjednačavanje obaju spolova u pohađanju škola.

"Odhranjenjem domaćim i školskim treba da učinimo iz ženske djece pametne, razumne i vješte žene, pak će nas ogrijati sunce boljega napretka i bolje sreće. Othranimo matere pametne, vješte i poslene, pak će sve i u svemu poći na bolje. Samo neka roditelji nastoje osigurati kćerima svojim budućnost, kao što to čine glede sinova, pa će se naći sredstva i putovi, kako se to može učiniti, te neće kukavne djevojke zavisiti od slučaja i puste sreće." (Stojanović, 1860)

Analizirani sadržaji tekstova pokazuju raznoliki pristup ovoj problematici. Značajno je da se ovom problemu pristupa kroz dualno promatranje na jedan način odgoja ženske djece na selu, a na drugi u gradu. Polazišne osnove s kojih autori kreću daju im povode da sadržaje odgoja ženske populacije u obiteljskom odgoju treba promatrati kroz finalnu svrhu tih aktivnosti.

"Tako bi valjalo, da i gospodične – kćeri činovnika, časnika i zanatlija nauče ne samo plesti čarape, vesti iglicom, malo šivati, malo svirati, francuski i njemački šaputati, kititi se po žurnalu i čitati romane, nego valjalo bi da u djetinjstvu svome i u mladosti svrgnu na koji koristan posao kojim bi si osigurale budućnost." (Stojanović, 1860)

Djevojke na selu moraju se osposobiti za budući težak život i rad na gospodarstvu i imanju, dok se gradske djevojke upozorava na potrebu osposobljavanja za samostalan život i bez obitelji. Žene u gradovima žive u ovom razdoblju izvan razina svojih mogućnosti, kao i obrazovnog statusa. Sadržaji za njihovo obrazovanje kreću se od čitanja i učenja napamet cijelih odlomaka knjiga do praktičnog glazbenog obrazovanja. U ovom razdoblju gradske djevojke vrlo su slabo pripremane za život u obiteljima, za zadaću majke, supruge ili domaćice, dok se djevojke na selu pripremaju s prakseološkog stajališta za konkretne poslove i zadaće od malih nogu.

"Dapače one znadu inače dobro gospodarstvo svojim neradom i pohlepom za nakit razoriti. A još će manje takve djevojke biti u stanju kao buduće majke od svoje djece uzgojiti valjane ljude." (Grotić, 1874)

"Dužnost je hrvatske majke da učini od svoje djece ljude kojima će ljubav i požrtvornost za domovinom biti potrebom. Čovjeku ne može poslije Boga biti ništa svetijega, ništa milijega od domovine. Komu je majka umjela uliti ljubav prema domovini tomu će biti njezino ime uvijek slatko i mило.... Tebi majko budi prvom zadaćom, da položiš osnovu djeci, hrvatskomu jeziku, da im duši rastvoriš izvor narodnih misli i čuvstava. Ta jezik je duša svakoga naroda, dok je jezika u narodu dotle i on živi...." (Jambrišak, 1891)

3.2.3. Udžbenici

Istražujući sadržaje obiteljskog odgoja koje promovira udžbenička literatura pedagogije u promatranom razdoblju, zaključujemo da se od svih analiziranih udžbenika samo jedan autor Stjepan Novotny, 1867. godine, posvetio istraživanjima i proklamiranju sadržaja tjelesnog odgoja unutar obitelji, zatim odgoju ženske mladeži te spolnom i moralnom odgoju za koji su zaduženi članovi obitelji.

Ideje o sadržajima unutar obiteljskog odgoja u udžbeničkoj literaturi nemaju svoju posebnu teorijsku utemeljenost, tj. samo se navedeni autor odlučio unutar svog udžbenika dati smjernice obiteljima za njihovo uspješno odgojno djelovanje i to ne na svim odgojnim područjima. Na području odgoja Novotny govori o tri odgojna područja: tjelesnom (fizičkom), intelektualnom (umnom) i moralnom (ćudorenom).

Unutar tjelesnog odgoja posebna se pozornost mora posvetiti zdravlju, snazi, okretnosti i izgledu dječjeg tijela. Sredstva kojima se provode ciljevi i sadržaji ovog odgoja i koji svojim djelovanjem pomažu tjelesni razvitak djeteta su: svjež i zdrav zrak, primjerena hrana, pristojno odijelo, gibanje, odmor i zaštita od štetnih nepovoljnih utjecaja na čovjeka.

Sadržaji za odgoj ženske mladeži provode se u obiteljima pa je stoga najviše potrebno pozornosti posvetiti na izgrađivanje moralnih kvaliteta osobnosti ženske djece. Najčešće isticane vrijednosti koje obitelji moraju njegovati kod djevojaka jesu: poslušnost, mirnoća, blagost, nježnost, strpljivost, radinost, štedljivost, bez pretjerane taštine i maštarija, sramežljivost, te duševna i tjelesna čistoća.

Autor procjenjuje stvarnu trenutnu situaciju unutar obiteljskog odgoja i života djevojaka u obiteljima u kojima ističe same negativnosti koje prevladavaju, a na koje se mora djelovati, što izražava riječima:

"U ženskom spolu vrlo rano se pojavi nagon taštine, koji lude matere cifrašice, ne prosudiv žalosnih posljedica, prije reda same pobude, kada neprestano govore o lijepoj opravi i krasnom nakitu pred kćerkom, te nesmotreno njezino odijelo i tjelesnu ljepotu hvale.

Druga je pogreška u žene klevetanje, sumnjičenje, ljubomora te strasti koje niti zna niti hoće da obuzda... I ovdje su matere ponajviše krive." (Novotny, 1867)

Sadržaji koji posebno okupiraju autorovo zanimanje jesu sadržaji spolnog odgoja. Obitelj se upozorava da uopće ne posvećuje pozornost dječjem spolnom sazrijevanju, koje je u potpunosti zanemarivano i bez ikakvog nadzora i kontrole

odraslih. Uz obaveznog narušavanja duševnog zdravlja djece koje se često provodi strašenjima, srdžbom i žalošćenjem djece, djeci se ostavlja na volju prevelika maštarija, koja u odrasloj dobi može potpuno zastraniti dijete. Predlaže se da se djeca zapošljavaju sitnim poslovima unutar obitelji, potrebno je djeci dopustiti zabavu koja ih neće opterećivati, ako već postoje, potrebno je djelovati na ispravljanju krivo stečenih predstava, a djecu udaljavati od štetnih izvora i predmeta.

Bez razlike na izvore bolesti duševne ili tjelesne, potrebno je da obitelj potraži stručnu pomoć i pružiti djetetu pravodobno lijek. Naročito je to potrebno u spolnom odgoju, kada se mora dijete upoznati s mnogobrojnim štetnih uzrocima i bolestima te njihovim posljedicama. Pozivajući roditelje na veći interes za spolni odgoj svoje djece, autor kaže:

"Ima nesmotrenih materah, koje djecu svoju jedno pred drugim do gola svlače, a tim izumre u njih stid i sramežljivost; često se djeca dotiču spolnoga uda, igraju se s njim i draže ga; što još više i laglje biva ako više djece zajedno spava, ako se gola kupaju, na štapu jaši, životinju motri kada se pari..." (Novotny, 1867)

I u moralnom odgoju autor pribjegava istoj metodi obraćanja roditeljima govoreći im što je u njihovom dosadašnjem radu nepravilno i što treba mijenjati.

"Potrebno je dakle da roditelji želeći duševno djecu svoju dobro uzgojiti, nju od svega i svačega čuvaju što bi moglo priječiti pravilno razvijanje duševnih moći. Najpače neka nastoje da se ne uvriježi u djeci lakoumnost. Roditelji su krivi, što mnogo dijete lakoumnim postane, ako mu naime svaki čas druge igračke davaju, ako dopuštaju da njima okolo baca, kvvari je i polupa..."

Često vidimo dijete da je sebično, odakle potiče zavist, lukavost, zloradost, varanje i krađa... sjeme tih duševnih mana siju roditelji. –To biva ako roditelji vole jedno dijete više nego li drugo.

Ima roditelja koji upravo čine što djetetu nije po volji; npr. dijete šta zaište a roditelj mu ne da mudrujući: neka se uči dijete pregorjeti i odreći se da bude strpljivo i poslušno. ...No to je baš naopako ...Neće li se odavde potaknuti tvrdokornost, neposluh, prkos ili još gore licemjerstvo i pretvaranje?" (Novotny, 1867, 85-87)

3.3. ZAKLJUČAK: SADRŽAJI OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Odgovarajući na 3. istraživačko pitanje **Sadržaji u funkciji ostvarivanja ciljeva obiteljskog odgoja opisanih u dostupnoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji Hrvatske od 1850. do 1918. godine**, s velikom sigurnošću zaključujemo:

- autori koji problematiziraju obiteljski odgoj unutar analiziranih tekstova najviše zaokupljeni sadržajima tjelesno–zdravstvenog i moralnog odgoja, a u manjoj mjeri radnim, intelektualnim i estetskim odgojem
- sadržaji obiteljskog odgoja u potpunoj su korelaciji s onovremenim pedagoškim teorijskim okvirima što se opravdava sadržajima u kojima se izražava briga za život, zdravlje i moralno–duhovne kvalitete osobnosti
- odnosi prema školi te njezinoj obveznosti i funkciji u društvu česti su sadržaji analiziranih članaka (česta strašenja školom, prijetnje, ranije slanje djece u školu) autori žele umanjiti ove negativnosti i djelovati na promjenu stavova prema učitelju i školskim obvezama

Prema odgojnim područjima sadržaji se mogu promatrati kao:

Sadržaji tjelesnog odgoja i briga za higijenu, zdravlje i tjelesni razvitak iznose konkretne napatke koji obuhvaćaju:

- čistoću i urednost tijela i odjeće sukladno uzrastu i godišnjem dobu, čistoću zraka i prostora za život,
- zaštitu od bolesti i liječenje oboljelih stručnim i znanstvenim metodama, a ne narodnom medicinom
- briga za zdravlje i pravilnu prehranu dojenčeta – majčinim mlijekom, ostale djece kvalitetnom i zdravom hranom, a isto se odnosilo i na trudnice
- pravilna izmjena odmora, rada i igre na svježem zraku uvjeti su zdravog života
- uz sve tjelesno–zdravstvene uvjete tražilo se da obitelj njeguje i optimističan i vedar duh te sreću i zadovoljstvo s tjelesnim zdravljem.

Moralni odgoj se manifestirao kroz sadržaje čistoće duše i obuhvaća mnoge vrednote isticane kao zadaća za ostvarivanje u obiteljskom odgoju, to su:

- bogobožnost, brižljivost, čednost, čestitost, čistoća, ćudorednost, dobrota, domoljubnost, dosljednost, hrabrost, iskrenost, jednostavnost, krjepost, kulturno ophođenje, ljepota, marljivost, mudrost, odgovornost, optimizam, pažljivost, plemenitost, pobožnost, pokornost, poslušnost, postojanost, poštenje, pouzdanost, prijaznost, radinost, savjesnost, skromnost, snošljivost, srdačnost, sramežljivost, strpljivost, štedljivost, štovanje starijih, točnost, uljudnost, umjerenost, urednost, vedar duh, velikodušnost, vjernost, zahvalnost

Rečeno rječnikom tadašnjeg naroda ističu se ljudske kvalitete istina, poštenje i život bez krađe i svađe. Preveliki broj rasprava i tekstova koji pozivaju na poštovanje vjerskih zapovijedi dade naslutiti da je u društvu vladala niska razina i nedostatak moralnosti.

Sadržaji vjerskog odgoja u obitelji imaju zadaću podupiranja moralnog djelovanja osobe, podizanje etičke kvalitete čovjekova života, pravedan odnos prema sebi i drugima, bez razlike na dob i starost. Materijalno propadanje naroda i društvena kriza imaju svoj danak i u propadanju morala, kršćanskim se učenjem željelo upozoriti na tradicionalne vrijednosti - slogu, poštenje, mir i ljubav.

Sadržaji radnog odgoja potiču na marljivost i rano uključivanje djece u radne aktivnosti, jer je rad izvor ljepote, radosti i sreće, a rezultati su mu korisnost za cjelokupnu obitelj pa i narod.

Intelektualni odgoj podrazumijeva praktično učenje govora i bogaćenje rječnika, njegovanje povijesti i narodne kulture. U ovom području naročita se pozornost pridaje odgoju ženske djece, koja kao majke imaju neograničen utjecaj na razvoj mladih naraštaja, a da sama nisu adekvatno odgojena. Materijalizam je u potpunosti ukorijenjen u ženskoj populaciji kao središnja odrednica njihova života, što je osuđivano i traži se težnja k duhovnim osobinama čovjeka. Sadržaji navode obitelj da u odgojnom djelovanju ne precjenjuje i ne naglašava materijalno blago nego da se ono nalazi u svakom domu među članovima obitelji, a neprocjenjivo blago svakog doma su njegova djeca.

U ovom vremenu pojavljuju se i spoznaje koje upozoravaju da su prve godine djetetova života od presudne važnosti za njegov kasniji razvitak i ponašanje te da se način i pravac rada u tom razdoblju manifestira tek u kasnijim godinama djetetova života. Intelektualni odgoj koristio se sadržajima priča, bajki, basnama, prigodnim pjesmama, ali i odgovaranjima na mnogobrojna dječja pitanja kao poticajnim sredstvima za razvitak dječjeg pamćenja, mišljenja i djelovanja.

Sadržaji estetskog odgoja ovisili su o ukusima i estetskoj kulturi obitelji, tj. onih koji su imali sposobnosti uočavati ljepote iz svog okruženja i prenositi ih na svoju djecu.

Posebnost udžbeničke literature jest izdvajanje spolnog odgoja, kao i praćenja spolnog sazrijevanja djeteta. Uočavajući pojave spolnih bolesti i ostalih štetnih uzročnika zaraznih bolesti, uočava se potreba djelovanja i na ovom području unutar obiteljskog odgoja.

4. ANALIZA STRATEGIJA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERATURI I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Pod pojmom strategija obiteljskog odgoja podrazumijevaju se odgojna načela na kojima se temelji ovo odgojno područje, metode koje se provode u cilju realizacije sadržaja te konkretna sredstva i postupci koje roditelji primjenjuju u svom radu kako bi postigli postavljene ciljeve.

4.1. STRATEGIJE OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI

a) Načela obiteljskog odgoja

Načela u odgoju postavljena su kako bi svi čimbenici pronašli okvire za svoje djelovanje. Oni su pravila ponašanja u međusobnim odnosima, organizaciji i djelovanju svih sudionika odgoja. Postavljene ciljeve obiteljskog odgoja roditelji mogu realizirati uspješno samo onda ako poznaju putove kojima valja ići i kako se na tim putovima kretati. Načela obiteljskog odgoja koriste se kao smjernice i pomoć roditeljima u njihovoj zadaći. *"Da se dobrom voljom, vještinom, strpljenjem i ustrajnošću mnogo toga ispraviti i nadopuniti dade, što je ista narav jednom ili drugom uskratila."* (Šunić, 1864, 5)

Iako će ovdje biti prezentirana načela pojedinačnim principom, njihova je primjena u odgojno-obrazovnom radu uvijek u međusobnoj interakciji.

"Sva ova sredstva moraju da harmonički zahvaćaju jedno u drugo, kao dijelovi kakove ure, ako se hoće da blagotvorno djeluju. A znade li ih uzgojitelj kako je istaknuto valjano prosuditi, shodno upotrijebiti i svladati, te svesti u pravi odnošaj prema uzgojnoj svrsi te naravi gojenca, to tek onda može uzgoj potpuno uspjeti.

Novija pedagogija pak zahtijeva s punim pravom naravno i skladnu naobrazbu čovjeka, pa prema tomu i takova načela koja su udešena prema sposobnostima i zakonima o razvitku čovječje naravi, te koja uzgojna sredstva svestrano unapređuju.

Bez točnih pedagoških načela ne ima valjane metode, ne ima stalnog i uređenog postupka kod uzgoja. Stoga mora uzgojitelj zauzeti uzvišeno no slobodno stanovište te imati pred očima sve zadaće uzgoja, a i čitavog čovjeka, te ne prelaziti s jedne skrajnosti na drugu."(Kolak, 1899)

Stara tradicija i njezine vrijednosti gube svoj utjecaj. Slabi i uloga Crkve, koja je izmijenila svoj status u društvu pa je bilo potrebno pronaći nove odgojne vrijednosti koje se više ne bi isticale samo praktičnim sudjelovanjem u životu nego i racionalnim usvajanjem i teorijskim spoznajama. Proklamirani i prakticirani odgoj su u svojoj potpunoj proturječnosti, institucionalni odgoj propisuje odgojne norme i vrijednosti, a u praksi ih se rijetko tko pridržava. U ovom razdoblju načela i odgojna sredstva se isprepleću. Načela odgoja u obiteljima se prepoznaju i preporučuju u sljedećim oblicima:

- Očuvati dijete od loših odgojnih utjecaja – potpuno angažiranje svih članova obitelji, kako bi u međusobnoj suradnji djelovali motivirajuće i korigirajuće
- U odgoju postupati ozbiljno i ljubazno – odgajati toplinom obiteljskog doma
- Primjer i kao načelo ima posebno mjesto i značaj
- Ne vrijeđati odgajnika, ali ga nije potrebno ni pretjerano hvaliti, a kažnjavati je dozvoljeno kad god je to potrebno
- Stega – disciplina je sinonim za odgoj u ovom razdoblju, njom se traži trenutna poslušnost bez pogovora
- Cjelokupno odgojno djelovanje potrebno je usmjeriti prema moralnosti, u odgoju jer je za život u društvu potrebna (ljubav i uvažavanje),
- U svakom citatu jasno se vidi i načelo koje se povezuje uz sva ostala načela, a to je jedinstveno odgojno postupanje, kojim se želi olakšati državi lakša organiziranost života, ali i dosljednost u postupanju kako odgojnom, tako i svakom drugom.

Načelom kojim se nalaže potreba očuvanja djeteta od loših utjecaja naglašava u odgoju nezamjenjivu ulogu doma i obitelji, i to od rođenja, tj. već od samog othranjivanja novorođenčeta. Od druge do pete godine djetetova života ono postaje "pohlepno" (Hajdinjak, 1870) za znanjima, koje mu se prima brzo i točno, iz vanjskog svijeta i u kojima dijete bogati svoja iskustva u potpunosti oponašajući način života odraslih. Stoga se obitelj upozorava da je potrebno strogo voditi brigu kome prepuštamo u tom razdoblju svoje dijete na odgajanje ili druženje. *"Uz roditelje dužni su i ostali ukućani blagolasje i čistoću govora kod djece njegovati i uzbuđivati."* (Židovec, 1897)

U puku je vladalo neutemeljeno mišljenje, potpuno suprotno znanstvenim dokazima da su prve dječje godine i njegova prva iskustva ne zamjetna, prolazna i bez tragova, ali su znanstvene spoznaje već u ovom razdoblju govorile suprotno, one su potvrđivale da iskustvo i znanje djeteta prikupljeno u ovom razvojnom stupnju ostaje duboko utisnuto u

njegovo pamćenje, samo se njegove reakcije ne prepoznaju i ne iskazuju odmah, nego se one manifestiraju mnogo kasnije.

"Tako dugo uopće bolje biti neće dok se ne bude gojitba djeteta od prve dobe njegove samoradnje oslanjala na dom i porodicu – a ovdje je u prvom stepenu mati kano najsposobnija pozvana da na čud i maštu a otac na mišljenje i volju djeteta upliva i djeluje." (Hajdinjak, 1870)

"Žele li napokon roditelji na svojoj djeci sretan uspjeh odhranjivanja vidjeti to moraju mnogo, veoma mnogo podnašati, oni moraju njihove pogreške i slabosti s ljubavlju i u strpljivošću primati i veoma često im kroz prste progledati... Tim pako ne budi nipošto rečeno, kao da bi roditelji sve pogreške svojoj djeci praštati imali, tim bi ljuto pogriješili! Vazda imamo razlikovati nehotice učinjene pogreške koje su iz djetinjske slabosti i neznanja počinjene od takovih koje su već iz jednoga manje ili više izvjesnoga čina slobodne volje proistekle..." (Dončević, 1872)

"Čovjek kao dijete mora se početi odgojivati, ako se želi pripraviti na kasnije postupno razvijanje tjelesne snage i duševne vrline. Dijete kao nemoćni stvor, koji si pomoći ne umije mora se podizati i voditi u takvo stanje, kako – će moći budućem svom znanju zadovoljiti; tj. voditi razvitak djeteta tako da postaje čovjekom.

Nastoj zato vrijedni roditelju narav njezinim pravcem voditi, nerazvito jošte postupno neka se razvija, nesamostalno shodnim uticanjem privesti k samostalnosti.

U odgoju ne silite nikada... Prilagodite sve naravskom razvoju djetinjih sila... Ludo bi bilo dijete naganjati na koji posao za koji niti najmanje želje ne pokazuje a niti mu je za to narav posebnih sposobnosti pružila." (Plantić, 1876)

Načelo ozbiljnosti i ljubaznosti davalo je smjernice roditeljima za odgoj djeteta u obitelji uz stalnu brigu za sadržaje kojima se upućuje dijete u život. Isto tako se ne smije nikako zanemariti briga za ozračje u kojem se odgoj provodi. Odgojna situacija u obitelji mora biti prožeta toplinom obiteljskog doma, koja rađa u djeci osjećaj sigurnosti i privrženosti. Dijete koje je osjetilo da u svojoj obitelji može potražiti pomoć i utjehu, ono postaje odano svojoj obitelji i njezinim članovima, ali i prepoznaje u njoj tko je tko u odnosu na ostale članove, tako uči poštovati autoritet i pravilno pronalazi svoje mjesto unutar društvene zajednice.

"Teško si ga svakomu djetetu koje roditelji budi s nemarnosti, budi s pretjerane djetinje ljubavi u mladosti zapuste; jer će ga cijeloga života goniti zle posljedice krive domaće gojitbe." (Jambrišak, 1871)

"Temelj je odgoju prava i razborna ljubav, velim prava i razborna, zato što se obaviti može lijepim i ljubeznim načinom, neka se uvijek tako čini; dođe li nužda da se dijete oštrijim načinom svomu cilju privede, lati se oštrijih načina; napokon u skrajnjoj nuždi ne protivi se pravoj i razbornoj ljubavi da se dijete i kaštiguje (kazni).

Prava i razborna ljubav prema djeci traži od roditelja da budu pobožni, krotki, pravedni, istiniti, uopće krijeposni, te da sprovode u miru i slogi domaći život; tim je načinom već suglasje među domaćim i školskim uzgojem stvoreno, jer sve te krijeposti slušaju djeca i u učioni....Isto tako nisu djeca od naravi neposlušna i oporna; nego krivi uzgoj dovede ju do toga." (Ašperger, 1873)

Narativnim tekstom obraća se autor roditeljima i želi im reći da kao pravi kršćani koji vjeruju u neograničenu moć ljubavi mogu i u odgoju svoje djece postići ono što je nemoguće bilo kojim znanstveno utemeljenim ili iskustveno stečenim znanjima. Prava i iskrena ljubav ima moć koja dovodi dijete do stupnja odraslosti u kojem se čovječnost mora reflektirati na temelju iskustava i emocija ponesenih iz obiteljskog doma.

"Ljubav dakle i briga roditeljska za svoju djecu najveći su potresaj ljudskoga srca, te bezdvojbeno vrhunci plamenoga žala na kojem se otapaju grudi ljudskog roda i koji drže svijet u toj uzajamnoj svezi i ljubavi... Roditeljska i djetinja ljubav uzajamno pravi je temelj svim ostalim čuvstvima, te je jedina snaga koja omogućuje opstanak čovjeka na svijetu... Kada bi pak roditeljska i uzvratno djetinja ljubav uvijek bila onako žarka kao prvih godina djetinjega života, vezala bi odviše njihova srca, te se jedno od drugoga ne bi moglo odijeliti bez znatnih posljedica." (Ciganović, 1890)

Načelo koje potiče trajnu vezu djeteta i njegove sredine iskazano je u primjeru kao putu kojim svako može ići, ali je pitanje kako će daleko doći. Dijete se rađa u obitelji i kroz cjelokupan život nosi pečat svoje obitelji u emocijama, karakteru i iskustvu koje je u njoj steklo.

Odgajati može samo onaj tko je i sam odgojen, više puta je naglašeno u analiziranoj literaturi. Odgoj je proglašen umjetnošću, a svaka umjetnost ima svoja pravila po kojima unaprjeđujemo svoj rad.

"Uzgajti može samo onaj koji je i sam dovoljno uzgojen.

Kod uzgoja valja uopće razlikovati dva bitna počela: jedno prirodno što niče poput sjemenke razvijajući se pomoću potrebnih vanjskih sila al ipak snagom života svoga; a drugo je skup vanjskih utisaka, dakle dolazećih u duh izvana, te podavajući gojencu osobit izražaj..." (Kolak, 1899)

Ponekad se čini da sva znanja nisu dovoljna odgojiteljima ako oni sami nemaju zdrav razum i pravu ljubav. Oni svojom ljubavlju i primjerom mogu odraditi mnogo više nego što to može netko tko je usvojio sva znanja, ali ih ne primjenjuje u svom životu. Znanju se ne osporava uloga u ovom razdoblju, ali ga je toliko malo u narodu da za njega treba pronaći adekvatnu zamjenu, a da isto tako poluči dobre rezultate.

Primjer može imati pozitivan odgojni učinak, ali se tvrdi kako on u to vrijeme najčešće ima negativno djelovanje, jer prevelika ljubav i revnost mogu zastraniti i nisu održivi. Zato se u odgoju osim znanja iz "uzgojnih znanosti" treba mnogo više koristiti savjete kako djelovati i pružati dobar primjer u praksi.

"Primjer osobito roditeljski jest kao moralna atmosfera ako je zdrava i čista, usisa djetetu svaku dobrotu, poštenje i uljudnost. Uljudnost koje se nikada sasvim otarasiti neće. Griješe li pak roditelji sami, gube pravo djecu svoju radi pogrešaka njihovih kazniti, te zadaju velike neprilike da ih djeca pokude i potajno im se narugaju. Dobar primjer osobito roditeljski, djetetu je najveći moral." (Radočaj, 1878)

"...već i po samom naravnom zakonu ostaje dom uvijek pretežniji pravom, uplivom i moćju nad svojom djecom negoli škola; -ta sama riječ roditelja više nego sva odgojna sredstva i sva muka učiteljeva." (Basariček, 1869, 5)

Stega i disciplina su u ovom razdoblju trenutni odgojni cilj, a načelo kojim se ostvaruju jest trenutna poslušnost. Stoga o njima najbolje govore citati kojima autori prenose svoje stavove o ovom načelu u odgojnom radu kako škole tako i obitelji.

"U opće moralo bi i u kažnjavanju djece u školi i kod kuće sukladnije vladati. Nije od male štete, ako bude dijete odma za manji prekršaj najstrožom kaznom kažnjeno, kao što ni to da se djeci odviše kroz prste gleda. ...i svakako strogo na to paziti, da se tjelesnu kaznu samo u krajnjoj nuždi upotrijebi.

Nasuprot je od velike koristi, da i roditelji poznadu nazore učiteljeve koje imadu u disciplini i odhranjivanju, ...ne mogu propustiti da ne preporučim roditeljima polaženje ispita, jedno da vide kod te prilike, koliko im se je djeca naučila a drugo da upoznaju način kojim valja djecu podučavati. Ali i to bi od velike nužde bilo da roditelji kod općih zabavah ukupne mladeži školske udioničtvuju, da se može prepričati kako blago, kako ljubazno i prijateljski učitelj sa svojom djecom postupa." (Streitenberger, 1869)

"Zapta nemate dragi roditelji! Jedanput ste gojencu odviše mekani, drugi put prestrogi. Nastoj zato roditelju dijete znati u prazno vrijeme dobrim stvarima zabaviti.

Kod mnogih roditelja velika je mana što su pristrani, tj. da jedno dijete više vole nego li drugo. Pristranošću ćeš probuditi mržnju među braćom, o čem inače ne bi slutili; jer dijete niti ne sluteć da zlo misli počinut će prije ili kasnije kakvu neugodu. " (Plantić, 1876)

"Lijepo o tom veli stari mudrac Platon: sva snaga odgoja leži u dobro shvaćenoj stegi – disciplini. Stega drži red i točnost u domu, školi i izvan ovih: stega predusreći budnom paskom svaki prekršaj i kazni ga primjereno; stega je makina oko koje se cijeli uzgoj gibati ima.... Ta se pak prava stega osniva na krijeposti, ...krijepost je ono što je u prirodnom razumu čovjeka kao neizbrisivo opredjeljenje zabilježeno, ... što je plemenito..." (Kocić, 1880)

Jedinstveno djelovanje svih čimbenika koji imaju odgojni utjecaj na dijete primijećeno je vrlo rano kao potreba. Obitelj mora potražiti savjet ili pomoć od škole, koja je isto tako u kontaktu s njihovim djetetom. Odnos obitelji i škole često je narušavan u ovom vremenu zakonskim odredbama, prijetnjama i kaznama roditelja za neredovito slanje djece u školu. Ipak, onom kome obitelj povjerava svoje dijete mora pristupati otvorena srca, pružati mu neograničenu povjerenje i poštovati njegovu volju u svakom dobronamjernom postupanju. Obitelj se treba prikloniti svakom pravednom zahtjevu škole posebice ako je to povezano s obukom ili odgojnim djelovanjem prema njihovoj djeci.

"Roditelji! i od vas se traži, da i vi vaše serdce isto tako učitelju otvorite, da u učitelja neograničeno povjerenje stavite, da se volji i svakom pravednom zahtijevanju učiteljevom u poslu obučavanja i odgojivanja djece ne samo ne protivite, nego ga svom snagom i svakom prigodom možno potpomažete." (Šunić, 1862)

"...roditelji potpomažite učitelja u školskom odgojivanju i obučavanju... nauke i vježbanja djeteta pozornim okom motrite i pratite... slušajte svoju djecu... pa može li se onda i pomisliti, da će djeca takvih roditelja, koji na njihovu nauku tako toplo učestvuju, ma ona bila od naravi i slabije nadarena, u naucih i dobrom vladanju nazadovati." (Šunić, 1864)

"Vi dakle koji ste od Boga djecom nadareni, uvažite ovo što je rečeno; budite pravi, ljubazni roditelji i odgojitelji svoje djece; pružajte svakom prigodom vašu pomoćnicu ruku školi; dođite češće u nju, pa se uvjerite, da li vaša djeca pruženu priliku doista na svoju korist upotrebljavaju." (Nepoznat autor, 1867, 7)

"...odgojivanje u školi i kod kuće zahtijeva, da roditelji zle ćudi i navade učitelju iskreno priopće, ...Takvu pogrešku čine i oni roditelji koji mane djece svoje iz ne prave ljubavi prema njoj skrivaju, jer tim opačinu podupiru i sve nastojanje učitelja uništavaju. ... da se roditelji češće o ponašanju djece upitaju, jer bi učitelj više puta kazni za nekoje prekršaje mogao roditeljima prepustiti, koji posjeduju više sredstava kojima djecu kazniti mogu. Oni bi

im mogli zabraniti izlaz iz kuće i zabave, mogu ih kod jela k drugom stolu posaditi itd. Osobito pak mislim da bi se tjelesne kazne roditeljima prepustiti morale, jer rado bi znati, kojeg oca ili mater ne vređa ako tko drugi njegovu djecu udari, kamoli ako ju bije." (Streitenberger, 1869)

"Kako bi uspjeh i zajednički rad doma i škole bio što bolji potreban je dogovor, savjetovanje i zajedničko sporazumijevanje." (Kops, 1872)

"...Dodeš li ti vrijedni roditelju barem svaki mjesec jedanput u školu, pa tu da se s učiteljem djeteta si porazgovoriš, tu da se na oči sve djece o svojemu propitaš. ...Tuj da ga opišeš s gledišta tjelesnih i duševnih svojstva. Tu jednom riječju da na svijetlo izneseš sve što o njemu znadeš i dobro i zlo." (Kops, 1872)

b) Metode rada u obiteljskom odgoju

Metode odgojnog rada označavaju određenu proceduru u odgoju, tj. redosljed kojim valja ići. Pomoću njih roditelji osmišljavaju pravce svoga djelovanja. Slijedi interpretacija metoda pronađenih u raspravama unutar izvješća pučkih škola. Među pronađenim metodama bit će prikazane one koje roditelji koriste, ali i one koje bi trebali koristiti kako bi uspješnije ostvarivali zadaće u obiteljskom odgoju.

Metode su u dokumentaciji toga vremena bile razvrstane prema učestalosti korištenja i teorijskog utemeljenja kao: metoda razgovora, savjeta, rad, igru, nagrada i kazne.

Najrasprostranjenija, najčešće primjenjivana, ali i najpoželjnija metoda u odgojnom radu s djecom je razgovor.

"Da se probudi sposobnost za nauk u njih, treba ih već za mlada u svačemu vježbati, treba roditeljem, da se s djecom razgovaraju o različitim stvari, da im na njihova pitanja odgovaraju i da njihovu znatiželju utiše.

Roditelji, dakle ako žele da si othrane za školu sposobnu djecu, neka za mlada razgovorom i korisnom zabavom priučuju dijete, da misli, govori, da posluje i da radi.

S pažljivošću treba da je združena volja za naukom; a volju tu mogu roditelji u svoje dijete već prije polaska škole buditi, dok im pokazuju korist i hasnu različitih naukah, dok im pripovijedaju o školi kao o izvoru svake sreće i napretka, dok ih ne plaše sa školom, kao da ih tamo čeka samo strah, kazna i trepet." (Truhelka, 1866, 6-8)

Razgovor se koristi vrlo rano od rođenja djeteta, a može se voditi o obvezama, o onome što je potrebno učiniti ili o onome što se nije učinilo. Često se pronalaze u

tekstovima naputci da se s djetetom razgovara o njegovim školskim obvezama, kao i da ga se opominje na izvršavanje školskih, ali i obiteljskih zadaća. Razgovor u obitelji služi kao motivacija i poticaj u kojem članovi obitelji pokazuju interes za djetetove obveze, za njegove probleme i za sve što ga opterećuje. Tijekom razgovora često je puta potrebno isticati pozitivne strane dječjih obveza, ali i upoznavati mlade s njihovim budućim obvezama. Razgovor može biti poticajan i pobuđivati interes, volju i znatiželju za određene aktivnosti unutar obitelji, na gospodarstvu, u slobodnom vremenu, crkvi i školi.

"Druga vam briga budi, da svoju djecu još prije, nego ju u školu dovedete sa učiteljem i školom oprijateljite, a to ćete postići ako joj o školi i učitelju uvijek samo dobro govorite, ako u njoj svakom prigodom probuđujete želju i čežnju za školom i ako joj polazak u školu kao kakvo odlikovanje, kao kakvu nagradu za njihovu poslušnost i dobro vladanje predstavljate." (Šunić, 1864, 9)

"Vi ćete nadalje kod kuće imati s vašom djecom češće o školi razgovarati se i zapitati ju, što se u njoj uče, kakve zadaće za izradak dobivaju i kako se one izrađuju. Među ostalim, bit će vam napokon poštovani roditelji sveta dužnost vaša, primjerom i na marljivost djecu vašu poticati i kroz to, vjerujte mi, pojavit će se u djetinjoj duši još za rana škola kao ognjište najrevnijega ustrajnog rada." (Autor nepoznat, 1870, 7)

Pouka kao metoda rada u obitelji u ovom razdoblju odnosi se najčešće na vjerski odgoj u kojem je potrebno djecu poučiti o Božjim zakonima, istinama vjere. S njom se započinje od malih nogu i neprestance nastavlja. Pouka se mora provoditi primjereno dječjoj dobi i shvaćanju. U tom poslu svakako je potrebno prihvatiti pomoć koju obitelji pruža škola i crkva.

"Uzgajajte djecu ćudoredno. Učite ju ljubiti i činiti dobro, jer je dobro; govoriti istinu, jer je istina; ljubiti svakoga čovjeka jer je čovjek a Boga jer je Bog." (Poljak, 1870)

Istu funkciju ima i razgovor sa ženskom djecom od koje se očekuje bogobožnost, moralnost i ćudorednost. Ovo je razdoblje koje mnogo polaže u ženu - majku i odgojiteljicu.

"Priučuj si stoga majčice mila kćerku na bogoljubnost; uči ju za rana moliti, jer što u mlađahno doba nauči, to i nehotice k Bogu šapće kad odraste, -postane ženom i majkom a molitva od majke naučena najsladji je duši odisaj, govori joj često o Bogu i istini kršćanske vjere, dakako prema njezinom razumu, pa mi vjeruj da ćeš uspjeti jer je duh djeteta kao zemlja suha, koji željno posrkuje svaku kap nebeske istine. Uzbudi u kćerci ljubav za onim što je dobro, uči ju priviknuti uz sve ono što je pravo i pošteno, što ćudoredni zakon odobrava, a mrziti što mu je protivno." (Jambrišak, 1871)

Rad započinje u obitelji od ustajanja, jutarnje molitve, umivanja i oblačenja. Nakon obavljanja redovitih higijenskih aktivnosti dijete je potrebno privikavati pravilima i ponašanjima za stolom.

"Ako smo žrtvovali i nekoliko trenutaka djeci svojoj glede škole, učinismo već mnogo, da ih držimo budne za nauk i školski rad.

Uz to se sjedne k objedu.... Valja ih podučiti, kako se drži žlica, nož i vilica, kako se jede i pije, kako se vlada kod objeda... Kada su se djeca malko otpočinila pošaljite ih opet ka knjizi...." (Bartuš, 1882)

Rad nije opisan ni u jednoj raspravi kao metoda kojom će dijete radeći odmah steći bogatstvo nego je povezan s obvezama djeteta u školi. Odraslom djetetu koje je spremno za školu treba davati upute i podsjećati ga na izvršavanje njegovih obveza i u obitelji i u školi.

Savjet je rijetko korištena metoda i ne zauzima mnogo mjesta u literaturi, jer se djeci preporuča pristupati u duhu besprijekornog zapt. Njima se nije ostavljala mogućnost da se odluče između dva ponuđena savjeta ili pružila mogućnost da problem rješavaju i na drugačiji način. Oni su naredbe roditelja morali izvršavati kao naloge na isti način kako su im i dodjeljivane. Savjet se koristio kao metoda kojom su se željele prikazati moralne vrline poput pristojnog i uljudnog vladanja prema starijima, prosjaku, strancu itd. Odnos prema materijalnim dobrima bio je također sadržaj čestih savjeta kojima se mlade upozoravalo na potrebe štednje, marljivost i pravilno gospodarenje imetkom.

Igra kao osnovna dječja aktivnost ima značajno mjesto u obiteljskom odgoju i potrebno ju je pravilno koristiti kao metodu odgoja. *"Najvažniji, najdjelotvorniji i najpotrebniji trenutak po dijete jest igra." (Hajdinjak, 1870)* Putem igre i igračaka djeca se mogu privikavati na red i čistoću pazeći na sebe i odgovorno se ponašajući prema svojim igračkama i stvarima. Pospremanje igračaka iz mladih dana se kasnije prenosi na ostala životna područja u kojima odrasla osoba planira, vrednuje i pristupa ozbiljnom radu. Kakva igračka, takav igrač, često se čulo u narodu.

"Jedan od najvažnijih momenata kućnog uzgoja jest igra, sredstvo kojim se dijete odmara i zabavlja, a tijelo si jača. Dijete se rado igra, no roditelji trebaju nastojati da se igrom vježba snaga djeteta, zato moraju igračke biti takove da ih dijete može prerađivati i prekrajati jer se djetetu ne da samo gledati i motriti, nego raditi, stvarati, gibati se. Kad se djeca igraju ne valja se pačati u djetinje igre... ." (Kolić, 1883)

Suvremene igračke ne nailaze kod autora na odobravanje jer one kod djece pobuđuju samo trenutnu radost, ali i česta razočaranja. Djeci je potrebno omogućiti igru s nesavršenim igračkama koje u njima pobuđuju stvaralaštvo koje potiču dječju maštu i razvijaju kreativnost.

"Moderne igračke ne djeluju sada više tako na ćud, srce i duh djeteta, kao što je to nekoć sa najjeftinijom i najprostijom igračkom slučaj bio, ili s onim, što je dijete samo izmislilo. Na takovih lijepih stvarih imade dijete doduše svoju radost, al takovu koje brzo nestaje.

Igračke sadašnjeg doba nisu za to priređene...Mašta u djece ili se premalo ili preodviše podraživa modernimi igračkami, a u posljednjem slučaju prezasićuje dijete.... Stoga neka se davaju djeci što jednostavnije igračke u ruke da se tim pruže što veći djelokrug njegovoj mašti i samotvornosti. Igra sama po sebi već je znamenito sredstvo odgojivanja i nije svejedno čim i kako se dijete igra, kao što to mnoge majke misle, a osobiti obzir pri odgojivanju imamo na to svratiti, u društvu kakove djece igra se dijete." (Hajdinjak, 1870)

Od djece se očekuje bezuvjetno pokoravanje svim zahtjevima koji se pred njih postavljaju. Najčešći motiv za pokornost djeteta i izvršavanje njegovih obveza navodi se ljubav kao temelj poslušnosti. Uzajamna ljubav stvara čvrstu i snažnu povezanost unutar obitelji i na njoj treba temeljiti disciplinu i odgovornost.

"priviknite na točan posluš i pokornost prema vama i svim starijim ukućanima, onda neće učitelji u školi dragocjeno vrijeme gubiti morati..." (Šunić, 1864, 7)

"Kada i kako treba kazniti djecu?"

Čim je dijete k pameti došlo te počima razlikovati zlo od dobra, treba ga opominjati i karati. ...Ali kod toga treba vazda u obzir uzeti nakanu s koje je dijete počinilo nevaljalo djelo. Ako je imalo volje raditi pravo ali nije znalo te je s neznanja učinilo naopako, nevalja ga karati nego podučiti i na bolje uputiti. Ali ako mu se dva, tri puta kaže, pa ne čini nego možda još osorno odgovara, te time pokazuje nevaljalo srce, treba oštro s njim postupati. U takovoj je zgodi šiba na svom mjestu.

Drugačije treba kazniti malenu djecu, drugačije opet odrasle. Pri malenoj je šiba skoro svagda uspješna, pri odraslijih pak popraviti će više ozbiljna i razborita riječ...Ako se dijete ne boji šibe, treba ga kazniti drugim načinom, uskratiti mu po okolnostima što mu je drago i ugodno. Ne kazni u srditosti, jer ćeš uzgojiti djecu zlovoljnu...Ne kaznite naglo i peveć. ...No nemojte kazniti ni premalo, jer se tako na kaznu lako priuči te onda ne mari ni za veću. Ne kaznite po krivici, ne proganjajte jedno dijete milujuć drugo i sve mu prepuštajuć. Karajte i kaznite ovdje naznačenim načinom, pa će vam opomene i kazne biti na dobro i korist djece." (Autor nepoznat, 1872)

c) Sredstva obiteljskog odgoja

Sredstva i postupci u obiteljskom odgoju temelje se na emocionalnoj komponenti sa željom da se kod djeteta pobude osjećaji dužnosti i odgovornosti, tj. moralna ispravnost. Sredstva se koriste u konkretnim situacijama i konkretnim zadaćama kako bi djeca shvatila potrebu da moraju promijeniti svoje ponašanje i djelovanje. Roditelji su u promatranom razdoblju koristili sljedeća sredstva koja navodi pedagoška dokumentacija: primjer, dnevni red i navikavanje na čistoću, red, i rad te izvršavanje svakodnevnih obveza u obitelji, školi i crkvi, zatim zabrane, nadzor i kaznu.

"...otac i mati moraju ono što uče sami činiti, moraju djeci dobrim izgledom prednjačiti i to djeluje više puta više nego sve opomene i pouke. Djeca obično ono nasljeđuju što vide da odrasli čine, primjeri dobri i zli čine na nju veliki utisak. ...Dijete govori jezik onih koji su ga rodili i odgojili. Isto tako dijete govori o bogobojažljivosti i pobožnosti, pokazuje radost u vjerozakonu, molitvi i krijeposti ako od roditelja drugo ne čuje..."
(Dončević, 1872)

Primjer kao načelo i sredstvo cjelokupnog života, najčešće je spominjana potreba i ističe se njegova velika i neograničena moć, kako u moralnom, vjerskom, radno i estetskom odgoju. Uzor je ono što treba slijediti u poplavi svih ponuda, najbolji uzor treba prvo vidjeti u svojim roditeljima u njihovom ponašanju i njihovim karakternim osobinama.

"Riječ doista poučava, ali živi primjer neodoljivom silom privlači, pa stoga budeš li majko zamazana i neuredna, to će sigurno tvoj ugled biti otrovom mlađahnom srcu.

Djeca rado slušaju pripovijetke zato im živahnimi bojami slikaj takove ljude koji su si svojim domoljubljem neumrlo ime stekli." (Jambrišak, 1871)

O primjeru se govori kao o sredstvu koje djeluje bez trenutnih vidljivih i mjerljivih znakova, bez riječi i dijela, on samo privlači i pripisuju mu se neograničeni uspjesi veći od bilo kojih znanstvenih dostignuća i pronalazaka. Djeca čine ono što vide i to mnogo milije negoli ono što čuju. Tu spoznaju nikada ne smijemo smetnuti s pameti u obiteljskom svakodnevnom životu, a kamoli u odgoju. Konkretno i slikovite primjere posljedica pozitivnog djelovanja primjera daje sljedeći odlomak.

"Ponajprije treba da su roditelji Bogu odani, da žive među sobom u miru, u slozi i ljubavi, da u kući ljube red i čistoću, da su u svemu umjereni, radini i s onim zadovoljni što imaju. Djeca su u neposrednom doticaju s roditeljima, u njih se ugledaju, njihov primjer slijede... Primjer je roditelja nevidljiva moć, koja više na dobro svraća negoli svi nauci, sve

opomene, kazne i pohvale ili opet protivno više na zlo zavađa... Primjerom stavljaju se roditelji svojoj djeci za ogledalo, u koje se djeca naravnim nagonom tjerana ugledaju, te onu dobru ili zlu sliku u njih postići žele. Nikad neće dijete bogobojeće i pobožno postat, ako roditelji sami nisu bogobojni i pobožni i ako nikad u crkvu ne idu. Ne može dijete biti nježno ni umiljato ako si roditelje – oca i mater u vječnoj srdžbi i svađi vidi, te svakim danom samo psovke čuje. ...

Roditelji, koji tuđe dobro ne štiju već prevarom živu mogu li od svoje djece očekivati protivno? ...Neće li dijete koje svoje roditelje u vječnoj dangubi i besposlici vidi, postati također dangubom i besposlicom. ...ima pak roditelja, koji bi rado da im djeca budu bolja od njih, te ih zato uče, nagovaraju, kazne i Bog zna što s njima ne čine, pa im je ipak sva njihova pedagoška djelatnost jalova; jer sami ono ne čine što njima nalažu." (Petrač, 1871)

Primjer je sredstvo kojim roditelji manifestiraju svoje poglede na život i svijet, svoje moralne ili neetičke vrednote koje posjeduju, on djeluje snažnije od bilo kojeg od oblika kazni, ucjena, opomena, prijetnji ili zabrana.

"...ponajprije valja da ga na bogoljubnost priučavaju, čemu moćno doprinosi sav način življenja u kući, vladanje i govor ne samo roditelja nego i braće pa i cijele družine. Nuz to neka ga priučavaju na red i čistoću, poslenost, umjerenost, štovanje pram starijemu, prostodušnost, iskrenost, sramežljivost, prijaznost i čednost. Ujedno treba da ga priučuju Bogu se moliti i upoznati ga s glasom savjesti. Jer što roditelji u tom obziru činili budu, to će im dijete veselo nasljedovati, te na što se u roditeljskoj kući od mladosti priviknu, to će činiti i u buduće za cijeloga svoga života." (Basariček, 1869)

"Stoga neće brižni roditelji rasipavati imetak, nego će ga nastojati razboritom štednjom, neprekinutom marljivošću i umnim gospodarenjem povećati. Ali uz takvo nastojanje čuvati će se sticati imetak krivičnim načinom i djeci ga ostavljati, znajući da takav imetak nema Božjeg blagoslova." (Autor nepoznat, 1872)

Navikavanje je prihvaćeno sredstvo u praksi obiteljskog odgoja promatranog razdoblja. U procesu navikavanja važnu ulogu ima motivacija koja potiče dijete na česta ponavljanja istih radnji kako bi ih što bolje svladao. Ovo sredstvo provodi se kroz vježbanje postupaka u svim odgojnim područjima, što od roditelja zahtijeva dosljednost i točno smjerenje k određenom cilju te vježbanje rada.

Navika se odnosi na točan posluš i pokornost roditeljima, ali i ostalim ukućanima. Navikom dijete stječe živjeti u skladu s Bogom, sa svojim bližnjima pa i s učiteljem u školi. Ona u nama usavršava naš odnos prema poštovanju čistoće, reda,

poštovanja starijih, držanja i poštovanja zakona, odnosa prema poslu. Vježbanjem, pravilnim kućnim redom i režimom života podupiru se odgojna nastojanja obitelji.

"Prva je zato dužnost majke i uzgojitelja paziti na to što neiskusne djevojke čitaju, jer čitanjem nevaljalih knjiga može se i najbolji uzgoj izjaloviti.

...Dobrih knjiga imade uopće malo, zato neće bit z gorega ono što je izvrnuto i poviše puta čitati. U duhovitih spisih nalazimo uvijek nešto nova: novih pouka, novih ljepota, novih poticaja i oživljaja naših čuvstava. Samo ako smo se naučili razumom čitati." (Gall, 1887)

Uvježbavanje i ponavljanje dobrih djela služi za prihvaćanje i naturalizaciju znanja koje djeca prikupljaju od odraslih, neće djeca sama svojom voljom postati dobra i moralna. S druge strane ne može se samo riječju i primjerom učiti nego je potrebno i praktičnom primjenom ponavljati usvojeno i prezentirati drugima koliku imamo volja za vršenjem naučenih radnji.

"Želite li dijete priviknuti na sve što je plemenito držite se zapta, jer bojazni u djeci mora biti, ako je treba ka krijeposti navađati. Poslovica veli: gdje nema kazni, nema ni bojazni. – Zaptom možeš u djeteta opornu ćud skućiti, posluha ga naviknuti, značaj mu učvrstiti, njim ćeš ga na sve dobro prikloniti. Djetetu ne valja popustiti ni za dlaku dok se ne popravi.

Znanje si morate pribavljati, i crpiti iz pedagoških knjiga i časopisa; ove marljivo čitajte, pak dobra načela praktično upotrebljavajte....Čitajući pedagoška djela crpiti možeš vrlo mnogo za svoje naobraženje,... polazite javna predavanja..." (Plantić, 1876)

Iako je u odgoju potrebno veliko strpljenje i ljubav koja nam pomaže nositi se s brojnim dječjim pogreškama, djecu treba podupirati, ali, ako ne ide, i kažnjavati. Kazna je sredstvo kojim se osoba odvraća od loših navika.

"...kako postupiti s dječakom, koji od zlobe drugoga udari da mu krv poteče; koji polupa tuđe prozore kamenjem iz pakosti; kad ne sluša u ničemu učitelja iz tvrdokornosti; kad govori sramotne riječi i kune; kad vara roditelje, da marljivo polazi školu a on skiće koje kuda? Tada se dakako rabi postupna kazna: najprije opomena blaža, zatim strožija i zatvor; ne pomogne li to, a tad je prinuđen učitelj i neugodno sredstvo, šibu upotrijebiti." (Nepoznat autor, 1867)

"...nego pače treba ga u stegi zadržati i ako drukčije ne ide, kaznom od zla odvrćati a k dobru pritjerivati te tako zlu sklonost gušiti....Zato mili roditelji, ne činite pravo i po dužnosti ako propustate pokarati i kazniti djecu, kad su skrivila." (Autor nepoznat, 1872)

Kaznu je potrebno koristiti samo u krajnjoj nuždi, tj. prije nego što se ozbiljno prihvatimo kažnjavanja, obitelji stoje na raspolaganju i druga sredstva kojima mogu

urediti život u svom okruženju a da ne izgube svoj obraz. Preporuča se u odgoju čvrsta stega uz savjete, opomene i nadzor, a tek na koncu kazna kao najoštrije sredstvo i najneprihvatljivije sredstvo odgoja.

"Dijete treba da vas sluša i to bezuvjetno, stoga kaznite svaki hotimičan neposluh. ... Djeca će vas slušati ako vas budu ljubila. Nemojte nikada misliti da se posluh postiže strogošću, ... Ljubav je temelj posluha i glava uzgoja. ... Ljubite si djecu pa će i ona vas ljubiti, te iz ljubavi prema vama bezuvjetno vas slušati. No posve je naravno, da i roditeljska ljubav ima svoje granice, ako ove prekoračite, nećete imati poslušnu djecu, nego svojeglave razmazance, koji neće nikoga slušati." (Poljak, 1870)

U sprječavanju nepoželjnog ponašanja, tj. kada obitelj želi preventivno djelovati u odgoju mnogi roditelji primjenjuju savjete i opomene jer su im oni i prema kršćanskom učenju obveza da svakog čovjeka koji se nađe u nedoumici posavjetuju i pomognu mu naći ili pokazati pravi put ili izlazak iz poteškoća.

"Tko na dobro drugog vazda opominje, plemenito djelo čini, a tko takvu opomenu rado izvršuje, sreća mu se izdaleka smije." (Autor nepoznat, 1870)

"Istine je da su djeca slaba, stoga se mora s njima nježno, štedno i ljubazno postupati, ali odatle još ne slijedi da im se može sve dopustiti i svaka nepristojnost od njih trpjeti, dapače svakom zgodom treba o tom nastojati da ih od svake mane sačuvamo i njihovu duhu svrsishodan pravac dademo." (Dončević, 1872)

"O da su blagoslovljeni oni roditelji koji sad pohvalom, opomenom i kaznom trgaju iz srca svoje djece prvu klicu zla." (Blagojević, 1882)

Roditelji opominjući djeluju na dječju savjest prisjećajući ih da su već sigurno od njih čuli koliko je zlo činiti neke stvari i da je potrebno pridržavati se toga, isto tako kako je lijepo i dobro kada bi se roditeljima za ljubav popravili i pokazali svojim roditeljima koliko im je stalo do njih i njihovog dobrog mišljenja.

"... roditelji vi rano, i to čim ranije priučujte djecu na bezuvjetan posluh i točnu pokornost. Prva vaša riječ, jedan pogled, dapače jedan samo mig neka joj bude izvjestna zapovjed, koju ona u tren ispuniti mora, od koje ni za dlaku odstupiti ne smije." (Šunić, 1864, 9)

"Jedna očeva opomena, jedan majčin savjet pa će samo jedan njihov pogled dublje prodire u djetinju dušu nego li sva mudrost najvršnjih učitelja i najuglednijih ljudi.

Ponajprije treba dijete kad u čemu pogriješi ljubazno očinski opomenuti ali ozbiljno da se popravi; zatim zagroziti mu se oštro da će biti kažnjeno ako se ne popravi. Kad kada će, a osobito ako su djeca prvi puta pogriješila više koristiti ozbiljan pogled i oštra riječ nego li

šiba. Pošto se iscrpe sva blaga sredstva istom onda treba umjereno iz ljubavi kazniti... Napokon kazniti valja svako dijete jednako pravedno i nepristrano." (Miljan, 1882)

Nadziremo djecu koja su dobila konkretni zadatak i trebaju ga ostvariti. Taj posao se ne može obaviti bilo kako samo da bi se ispunila forma, nego tako da roditelji u njemu vide doprinos djeteta i da budu s njime zadovoljni.

"Sveta je dužnost roditeljah i odgojitelja na djecom vazda bditi pa će i onda kada se ona zabavljaju i igraju... da svoje zabave i igre u njihovoj nazočnosti provode, a kad im to nije moguće, onda nastoje saznati gdje i s kim njihova djeca prazne časove provedu i nikad joj ne dopuštaju da se zabavljaju na onih mjestah gdje bi komu smetali i gdje bi kakovi kvar učiniti mogli, osobito pako bdiju nad tim da se djeca ne druže sa raspuštenom, neposlušnom i pokvarenom djecom, jer će ju ova zacijelo na zlo navesti. Brižni roditelji brinu nadalje i zatim da im se djeca ne smute niti s odraslim ljudima koji su u zlom glasu, nedopuste nikad djeci da večerom od kuće izostaju, niti ju šalju u gostione i na druga mjesta gdje borave osobe sumnjiva govora i sumnjiva vladanja." (Šunić, 1864, 13)

"Shodan način, kojim da roditelji svoju djecu rukovode, mislimo da bi bio ovaj: neka ju prema okolnostima svoga zvaničnog zanimanja vazda pod sigurnom pažnjom ili pred vlastitim očima drže; dapače po mogućnosti svugdje uza sebe imaju, bili u crkvi, na šetnji ili u prijateljskim krugovima itd....neka gledaju da su čista, prikladno obučena, knjige i ostalo da su im u redu i sve potrebno za nauku da imaju; zatim neka se lijepo savjetuju da u školi marljiva i poslušna budu, svoga učitelja ili učiteljku štiju i ljube. ...neka ju priučavaju, dapače i sile da uče i opetuju kod kuće... a više puta neka se upuste s njom u razgovor o školi....o školi neka nikad nepovoljno govore pred djecom." (Marković, 1876)

U analiziranim raspravama godišnjih izvješća učitelji i ravnatelji škola kao autori su vrlo usmjereni na praktičan život i rad njihovim suradnika u odgoju, tj. obitelji i njihove djece. Oni znaju za koga pišu i kome su namijenjene njihove rasprave. Stoga pišu jednostavnim, narodnim i razumljivim jezikom, upotrebljavajući jasne slike iz života i prirode koja im se nalazi u okuženju. Mogli bismo reći da se služe istim slikama kojima se služe pisci svetih knjiga, evanđelja pa i sam Isus Krist. Oni govore u prisposobama, uzimajući kao uzor mladu biljku koju vrtlar ili voćar mora njegovati da daje plod, tako i obitelji moraju uzgajati i odgajati plod svoje ljubavi - svoju djecu. U analiziranim raspravama ipak pronalazimo na jednom mjestu tekst koji možemo nazvati znanstvenim, a to je rasprava Kolaka iz 1899. godine. On u svom tekstu daje definiran osobni znanstveni doprinos i poglede na opća pedagoška

odgojna sredstva koja se s uspjehom mogu primjenjivati iako nisu specifična za područje obiteljskog odgoja.

"Sredstvom uopće nazivlje se sve što čovjeku služi da postigne i promiče žuđenu svrhu. Sredstva treba da su za uzgoj prikladna, te da se biraju prema naravi i svrsi gojenca. A jer je narav istoga tjelesna i duševna, a svrha vremenita i vječna to moraju sredstva upotrebljavana za uzgoj tijela blagotvorno djelovati i na dušu i obrnuto. Samo su onda sredstva uistinu pedagoška i uzgojna, ako se obaziru na sve strane i na sve zadaće.

No premda su ona u pogledu na uzgojnu svrhu jedinstvena, mogu se ipak dijeliti po njihovom vanjskom obliku i po njihovoj nutarnjoj naravi, te rabiti što posredno što neposredno. Uzgojna sredstva pak jesu:

a. predmeti vanjskog svijeta, kao: hrana, svjetlost, zrak, voda, toplina, odjeća, igračke, predmeti zorne obuke, itd.

b. stečevine ljudske kulture: znanost, umjetnost, umotvorine, čudoredno, estetsno i religiozno osvjedochenje, itd.

c. nagnuća, moći i svojstva gojenca: tjelesne i duševne sposobnosti, vještine, navade, ćucenja, itd.

d. napokon uviđavnost, svojstva i radinost uzgojitelja, kao: njegova naobrazba, iskustvo, znanje, uzgojne zadaće, tjelesna snaga i vještina, obzirnost, dosljednost, značaj, itd. uz neposredno uplivanje na gojenca u obliku: njege, poduke, navade, hvale, kudnje, kazne, primjera, itd." (Kolak, 1899)

Potvrđujući problemsko pitanje u kojem želimo dokazati postojanje ideja obiteljskog odgoja, a napose njegovih sadržaja i strategija, navodi se sljedeći odlomak kao ilustracija u kojoj se autor obraća obiteljima s vrlo konkretnim uputama kako u obitelji odgajati novorođenče ili odraslo dijete.

"Najglavnija pravila uzgoja djece:

Dijete se ne smije zibati, jer mu se tim mozak ljulja i trese što mu vrlo škodi. ...Isto tako ne valja dijete na rukama ili na koljenu tresti i ljuljati, jer mu i to škodi. ...Dijete zaspi bez svega toga kad mu je do spavanja. San je pored hrane, zraka i njege, jedan od najvažnijih uvjeta za napredak djeteta, ali ni u tom ne treba pretjerivati.

Dijete se može poslije četvrtog mjeseca nositi tako da se poleane na jastuk... Dijete se ne smije nikada nutkati ili siliti da čim prije sjedi, stoji ili hoda jer mu to škodi...

Dijete treba polagano priučavati većoj svjetlosti, a ne valja ga niti naglo prenašati iz tmine na svjetlo ili obrnuto. Djeca si rado utiču u uho koje kakve šiljaste stvari a tim si mogu sluh pokvariti, stoga ih treba od toga brižno odvrćati.

Čim se s djecom više bavimo i s njom ljepše i pravilnije govorimo i pripovijedamo im, te se trsimo da i ona što vrijedna pripovijedaju, tim će ona ljepše i bolje govoriti. S djecom treba već u prvom početku onako pravilno i jasno govoriti kako odrasli govore a ne tepati i koje kako bezumno i smiješno govoriti. Što god se uči, to treba da se odmah onako uči kako valja a ne naopako, ne pametno i smiješno.

Da djeca ne postanu sebična treba ih pustiti među drugu dobru djecu pa bila siromašna ili ne. Dijete koje ne odraste među drugom djecom a poslije i među ljudima postaje sebično te neće da pozna i ne štuje nikoga a često niti svojih roditelja.

Djecu treba čim ranije priučavati poslu, jer tko marljivo radi ne dospijeva da zlo misli ili radi, dočim je lijenost izvor mnogomu zlu. Radina djeca postanu radini i valjani ljudi.

Djecu treba čim prije priučavati poslušnosti jer bez poslušnosti nema ništa. Dopustite li djeci već u prvom početku da rade što i kako im je volja te postanu svojevolja i neposlušna pa ih je više teško priučiti poslušnosti. Djeci se ne smije nikako dopustiti da lažu. Malo dijete ne zna lagati to ga tek roditelji nauče. Prestrogi roditelji odhrane obično lažljivu djecu a isto tako i lažljivi... Djeci se ne smije dopustiti da uzimaju tuđe, da psuju ili da nepristojno i ružno govore. ...Od takve djece nikada pošteni i čestiti ljudi." (Trstenjak, 1880)

Sredstvo kojim se roditelji moraju koristiti na području intelektualnog odgoja u obitelji poznato još od davnina, kojem je Komensky dao dostojno mjesto, naročito u obiteljskom praktičnom djelovanju jest - zornost. Korištenjem konkretnih sredstava i pomagala koji se nalaze u neposrednoj blizini, kao i iz svakodnevnih životnih situacija, djeca mogu stjecati bogato iskustvo i mnogobrojna znanja.

"Moć zrijenja i pamćenja promiče se najshodnije pomoću zorova, pomoću zornih pomagala. Ova pomagala služe za zornu obuku koja se može u počecima i u roditeljskom domu poduzimati. Za zornu domaću obuku mogu se rabiti svi predmeti što ih djeca kod kuće vide. U sobi razno pokućstvo, u kuhinji razno posuđe, u gospodarskoj zgradi različito oruđe, u staju, dvorištu i svinjcu razne domaće životinje... Isto tako može dijete izvan kuće u vrtu, voćnjaku, polju i na livadi pod vodstvom roditelja vrlo priprave za školu i svoju izobrazbu naći. Prigodom šetnje upoznaje dijete svoje obitavalište najprije po nazivu ulica, po redovima kuća i materijalu od kojeg su kuće, crkve i ine zgrade izgrađene, po cestama i nogostupima uz kuće, po dućanima, radionicama i tvornicama, po trgovima i šetalištu gdje se to zorno predočiti može." (Židovec, 1897)

4.2. STRATEGIJE OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERATURI

U drugom dijelu ovog poglavlja primijenit će se ista metodološka shema analize načela, metoda i sredstava koja je primjenjivana u prvom dijelu u interpretaciji pedagoške dokumentacije.

4.2.1. Monografije

a) Načela unutar monografskih djela

Narativnim primjerima unutar stručnih monografskih tekstova autori pobuđuju emocije u obiteljima prema svakom svom članu, pa i onom najmanjem, tj. djetetu.

"Upravo kad mi se je rodio sin bijaše kod mene u pohodu moj brat liječnik. Prije nego što ode, umolih ga da mi kaže, što mi valja činiti da valjano uzgojim svog sina. On mi na to ukratko odgovori: ponajprije drži se zdrava razuma, on će ti kazati što imaš činiti a čega se kloniti. Zatim gledaj što rade drugi ljudi, i čini u svem protivno, pak ćeš skoro uvijek dobro proći." (Stojanović, 1882)

Načelima koja se proklamiraju unutar tekstova želi se istaći potreba za odgojem čovječnosti kao odgojnim idealom, kao i brigom za dušu i tijelo kao ciljem odgoja. Ovi se postavljeni standardi ne mogu ostvariti ako se odgoju ne pristupa pravilno kao djelatnosti i pri tome ako se ne poštuju zakonitosti unutar struke.

"Ali čovjek mora biti cijelom svojom dušom kod djeteta, i mora ga tako srdačno ljubiti kao ovca janje ili stari vrabac svoje mlade. Ali ako uzmemo u naručaj dijete, a mislimo na što drugo, mislimo može bit na pokošenu djetelinu koja bi se imala prevrnuti ili na kamate koje bi se morale platiti, onda naravno ne možemo takim glasom govoriti." (Stojanović, 1882)

Obitelj treba djetetu pristupiti zaštitnički, štiteći ga od svih negativnih i nepoželjnih utjecaja. Odgoju djece potrebno je prilaziti uz ozbiljnost, ali isto tako i ljubazno s velikim žarom i pozitivnom energijom. *"Nema jače sile u uzgoju od ljubavi."* (Trstenjak, 1917)

Unutar obitelji potrebno je raditi na prepoznavanju problema djece, kao i njihovih svakodnevnih potreba. Djeca imaju određeno iskustvo koje treba respektirati, svako dijete ima svoj stil i pristupe učenju i rješavanju postavljenih mu problema, na

obiteljima je da ih prepoznaju i pravilno usmjeravaju i potiču. Načela koja su prepoznata unutar monografskih djela su najčešće: primjer kao odgojno načelo, usmjeravanje prema moralnosti osobe, korištenje stega u odgojne svrhe, te ljubav i pravilan odnos spram djece i njihovo uvažavanje.

Primjer kao načelo odgoja najbolje se oslikava u sljedećim formulacijama, jasno i sažeto, ali snažno izrečenim:

"To je prvo i najznamenitije uzgojno pravilo. Kakva hoćeš da ti budu djeca, takav budi ponajprije ti, pa onda sva obitelj, pa služinčad." (Trstenjak, 1910)

"Dobri i razumni ljudi imadu obično dobru djecu. Ođanost ima prirodni i instinktivni izvor u roditeljskoj ljubavi." (Trstenjak, 1917)

Moralnost kojoj se treba težiti u odgoju mora biti načelo kojim se obitelj služi u svakodnevnom životu i radu.

"Tko nije nikad ljubio majke, djece svoje i obitelji, svojih rođaka i svojih najbližih, ne može ljubiti ni domovine ni naroda... Svi zakoni, i Božji i ljudski, zapovijedaju, da imaju djeca ljubiti roditelje, ali nikad nije bilo potrebno, da se napiše: Majka treba da ljubi svoje dijete." (Trstenjak, 1907)

Stegom i strogoćom, ali i autoritetom moguće je postići mnogo u obiteljskom odgoju. Samo je isto tako potrebno voditi pozornost kako se ne bi u prevelikim odgojnim zahtjevima pretjerivalo i dovodilo djecu pred izbor biti moralan i poslušan ili nemoralan i poslušan. Djeca često znaju pod pritiskom stega pokleknuti i pred roditeljima biti poslušni, ali pred drugima ne pokazuju istu sliku kao u obitelji jer traže mogućnosti da se oslobode snažnog obiteljskog pritiska.

"Moja su djeca bila zdrava, vješta, poštena i pobožna, slušala su me na riječ, kud ja okom ona skokom. Pitali su me ljudi često: gazda kažite nam, gdje ste naučili djecu tako dobro uzgajati? Uvijek bih na to odgovorio: Naučila su me djeca. I to je prava živa istina." (Stojanović, 1882)

"Kazne mogu umanjiti a možda i iskorijeniti zlo, ali one nigda ne moguda stvore ili i malo povećaju krijepost. A poslušnost je krijepost!" (Koščević, 1899,39)

b) Metode odgojnog rada u monografijama

Razgovor se preporuča kao vrlo vrijedna metoda i to ne bilo kakav razgovor nego onaj koji obiluje lijepim i dobrim primjerima iz života. Istina je najveća moralna vrijednost i nju se mora njegovati u razgovoru i to naročito s djecom, jer ona ne

razumiju što je šala ili zbilja i što je istina ili laž. Djeca od odrasle osobe prihvaćaju sve u potpunosti kao najveću istinu, stoga je potrebno voditi pozornost da se djeca ne dovedu u zabludu.

"Govori samo lijepo pred djecom. U tvom govoru neka je što više lijepih primjera za život. Istina neka ti je sveta, a to neka ti djeca znadu i vide, pa će i njima biti sveta.

Priča je poslastica dječjoj duši. Pričaj djeci da čuju i znadu što su krasni, znameniti i veliki ljudi i žene, što su kremenjaci i poštenjaci, kojima se narod diči i ponosi.

Najprije dobar primjer, a onda, kad bude dijete razumnije lijepa nauka ali opet uz primjer dovijeka. Lijepa nauka mnogo vrijedi, ali sama nikad toliko, koliko primjer, vježbanje u dobru i dobra djela." (Trstenjak, 1910)

Navikavanje i vježbanje moralnih odgojnih postupaka zadaća je svakog čovjeka. Ono što se nauči to treba i primjenjivati u radu i od toga se ne treba olako odstupati niti odustajati.

"Bez mnogo vježbanja nema ni moralnog uzgoja ni čovjeka. Dijete se mora vježbati u lijepom i dobrom vladanju, poslije mora da uči što je moralno dobro, a valja da i čini dobro." (Trstenjak, 1917)

O tjelesnim kaznama pisao je Košćević u svom monografskom radu u kojem on opravdava kazne jer ako se na drugačiji način ne može pripćiti nekom određena obveza koju treba ispuniti, tada to ne mora biti nježnim načinom, nego može i zapovjednim. Autor se zaleže za poslušnost koju treba njegovati kod djece jer se analizom tekstova utvrdilo da je ona u formulaciji stege i cilj i sredstvo odgoja toga vremena. Poslušno dijete neće žalostiti svoje roditelje pa roditelji neće uopće morati koristiti ni jedan oblik kažnjavanja, a najmanje tjelesnu kaznu.

"Tjelesna kazna u uzgoju nije nužno zlo, nego samo način, kojim saopćujemo zapovijedi onomu koji nije vrstan da ih čuje, osjeti nježnijim načinom saopćavanja.

...Uzgajaj u djetetu poslušnost i bit ćeš sretan. Trudi se i muči i nastoj tako s njim upravljati da ga ne budeš nikada tukao, tad ga neće tući ni drugi. Zapovijedaj toliko puta dok se na zapovijed sluša. Ne sluša li se na opomenu, ukor, pravedni i ozbiljni poziv na uskratu užitka – tad šibaj bez odgode.

...Šiba, to ti je samo tvoj komoditet, a to je sramotno. Komoditet, da lijenost, tebi se neće truditi oko upućivanja djeteta, neće ti se vršiti tešku i mučnu kontrolu nad tim da li se

tvoje zapovijedi izvršavaju, pa misliš da ćeš na jednom obaviti sve šibom. O mucu grozdovi vise." (Košćević, 1899)

c) Sredstva odgoja

Primjer kao odgojno sredstvo nezaobilazan je, a autori naglašavaju i najsnažniji odgojni utjecaj. Odgoj vlastitim životom moguć je bez šibe i bez oštrih riječi, kako je naveo i podcrtao autor. U kući u kojoj postoji red i rad nema potrebe za prekomjernom disciplinom i pokoravanjima. Ljubav koja je načelo u odgojnom djelovanju obitelji spašava od izricanja kazni, prepirki, svađa i negativnih kritičkih procjena društva.

"Ustajati i lijevati valja u određeno vrijeme, a tamo i jesti. Nitko ne smije da zakasni k objedu, osim s valjana razloga...igračke, knjige, odjeća, ručni rad, sve mora da bude na svom mjestu. Označeno je vrijeme za naučnu vježbu, za odmor, i otac i mati treba da pri nauci i odmoru u stanovite časove sudjeluju." (Košćević, 1899,37)

Djecu možemo poticati na dobra djela uz spomenuti primjer i slušanjem raznih priča i bajki. Ovakav pristup odgoju u obitelji je novina i znanstveno prokušano sredstvo odgoja. Monografija Trstenjak, 1917. g. vremenski je prešla u 20. stoljeće i ukazuje na nove suvremene dosege u primjenama odgojnih strategija.

"Pričamo li djeci polaganije, živo, plastično i lijepo kavu basnu, ona pažljivo slušaju i upamte ju, a hoće da im pričamo istu basnu i po više puta, pa i sama hoće da ju pričaju. To je zato jer je basna iz njihova duhovnog obzorja, jer svaka riječ ima u njihovu duhu svoj pojam jer basna ne prelazi granice njihove obrazovanosti." (Trstenjak, 1917)

Igra kao sredstvo tjelesnog, duhovnog, moralnog i estetskog područja ima mnogobrojne prednosti u odgoju, naročito u obitelji. Dijete u njoj može susretati i igrati se s odraslima, s djecom, sa svojim prijateljima, poznatim i nepoznatim osobama, ono trči, smije se, skače, pjeva i mašta. Osobito se preporučuju igre na svježem zraku, igre u prirodi, u vodi, na snijegu, igre u kojima se tijelo pokreće i osnažuje.

"Najljepše i najugodnije razvija se dijete tjelesno, duhovno i moralno u igri s drugom djecom, gdje se kreće, hoda, skače, trči, klikti, pjeva i smije se. Osobito se preporučuju junačke igre, putovanje u brda, vesla, plivanje i klizanje." (Trstenjak, 1917)

Estetski odgoj kao samostalno područje još je novina u odgojnom djelovanju, iako se njegov konkretni utjecaj oduvijek osjetio u prožimanju čistoće tijela, moralnoj čistoći, radu koji ima svrhu da usreći čovjeka, uljepša i oplemeni mu život.

Strategija estetskog odgoja - "Tko hoće sretno živjeti, mora polovicu svoga života proboraviti među ljudima koji se rado smiju. Optimizam, vedar duh, veselost i dobrostivost jesu glavni uzroci svih uspjeha. (Trstenjak, 1917)

4.2.2. Periodika

a) Načela obiteljskog odgoja

Načela očuvanja djece i mladih od loših navika prisutno je i u periodici. Tim načelom podupiru se vjerska nastojanja kojima su etika i moral čovjeka najviše kvalitete koje on mora posjedovati.

"Nitko toliko ne želi koliko majka da joj dijete bude čestit i slavan čovjek. Ničiji ponos nije viši, plemenitiji i veći, nego li je majčin. A kad se mora stidjeti radi djeteta svoga, nitko ne trpi više od nje, nitko toliko koliko ona. U svom nesretniku ne vidi ona obiteljske sramote, nego nesretnika koji trpi. Materinska ljubav ne može se utrnuti ili pretvoriti u prezir ili mržnju. Radost i ponos materinski pretvara se u bol, sućut i suze." (Trstenjak, 1901,14-19)

"Razborit pak roditelj neće svoje djece niti prestrogim zaptom mučiti, niti će joj opet sve na volju puštati i bez zapta ju uzgajati; nego će se takove staze držati, kojom mogu djecu na poslušnost, ljubav i iskrenost priučiti. Sve ovo imade se temeljiti na vjerozakonu, koji je pri odgojivanju čudi i značaja djece najglavnije sredstvo i ravnalo." (Solerti, 1865)

Najfunkcionalnije načelo u ovom razdoblju je primjer. On upućuje obitelj na poštovanje moralnih normi, uzdržavanje od negativnih navika u ponašanju, korekciji osobnog načina života, kao i pružanje socijalizacijskog ozračja. Primjer potiče i uključuje odrasle u aktivniji život i odnose s mladim osobama. Njihovi uzajamni kontakti ogledaju se u prepoznavanju i prenošenju kvalitetne poduke, navika i primjera jednih prema drugima.

"Nabožna ćudoredba ne da se nikakvim nasiljem, nikakvom zapovijedi, a najmanje kaznama utuviti i usaditi u dušu i sredce djetinje, već se to mora u nutarnjosti čovjeka pomalo razvijati, dokle se i svrsi ne približi..."

Ne govori odviše, nego više primjerom prednjači, pa ćeš brže k cilju doći. Imajmo sažaljenja s djecom te dijelimo s njim tugu, ako mu se što nepovoljna dogodi, a veselimo se s njim, kad se ono veseli." (Tunić, 1875)

"Roditelji u odgojenju i rukovođenju djece svoje treba da učitelja živo potpomažu, od sve nevolje bar da mu kojim zlim primjerom ne smetaju, da se ne ruši ono što je on teškom mukom sagradio." (Valpotić, 1865)

Načelo ozbiljnog i uljudnog pristupanja djetetu podupire poštovanje njegove individualnosti, kao i međusobno povjerenje. Dobar emocionalan odnos djeteta i odraslih omogućuje mu sigurnost i zdrave osjećaje pripadnosti. Ovo načelo temelji se na psihološkim znanstvenim spoznajama.

"Od voska je lakše načiniti sliku nego od mramora. Tko hoće odgojiti djecu valja mu početi za dobe, u početku, dok su još gipka. Imaš li djece naučaj ih i ravnaj od djetinjstva. Tijekom vremena uviđa se žalobno a i sa štetom, kako je bio poguban nemar za prvih godina.

Mudri Salamon 22.6. veli: kojim putem prolazi mladić onim će prolaziti i starac.

Pogreške koje su s nama rasle od kolijevke, teško prije umiru od nas a najobičnije uvlače se u našu nutrinu, u mozak naših otvrdnutih kostiju, te se svršuju u našem grobnom prahu." (Gall, 1879)

"Dijete u kolijevci još ne misli ali urođenim osjećajem živi i osjeća svoje biće. Osjećaj je dakle glavni izvor svega duševnoga djelovanja.

Priroda nam dakle pokazuje da se čovjek razvija na temelju osjećaja i čuvstva. Na tom temelju uzgaja mati i sva obitelj dijete svoje....Naše je čuvstvo bez sumnje starije od našega razuma. Mi ponajprije osjećamo a istom zatim spoznajemo. Funkcije mišljenja jesu samo vrste osjećaja. Čovjek misli kako osjeća, i on hoće kako osjeća i misli. Najprije dolazi čuvstvo, onda pojam... " (Trstenjak, 1901)

Kvaliteta i obilježje vremena u kojem se analiza provodi ogleda se i u napucima o tome kako je dobro koristiti prirodne posljedice u odgoju, tj. što uspješnije djelovati usmjereno prema moralnosti.

"Ne nadaj se kod djeteta velikom stupnju čudoredne vrline. Za prvih godina proživi svaki naobraženi čovjek one faze čudorednoga života koje su i barbarskim plemenima obična...

Zadovoljavaj se po tom s umjerenim zahtjevima i umjerenim uspjesima. Pomisli, da se u čudoređu isto tako kao i u umjetnosti polagano, malo po malo napreduje, a ti ćeš imati strpljivosti...

Pazi samo na to da ti dijete svaki put naravne posljedice svoga ponašanja oćuti, a ti ćeš se lako bludnji prećerana nadzorstva u koju mnogi roditelji padaju, oteti." (Tunić, 1875)

Naćelo jedinstvenog odgojnog djelovanja oćituje se u periodici, a usmjereno je na jedinstveno postupanje u odgoju oćeva i majki, tj. svih ćlanova u istoj obitelji, dok je njegovo usmjerenje na druge odgojne ćinitelje manje zastupljeno. Osim razilaženja u primjeni propisanih institucionalnih sredstava, osjećala se i razjedinjenost odgojnog djelovanja oća i majke.

"...Ćesto kvvari majka svoje dijete u još gorim slućajevima. Pretpostavimo na primjer oća nezadovoljna sa svojim uzgojnim uspjehom koji kani i mora oćtrije postupati, a to se ćesto porodi stoga jer majka dijete zakriljuje. Slaba li je majka tad ni tim ne prestaje nego dopušta ili dapaće sama tako priredi da se pred oćem zataji kakva djetinja pogreška, da se izbjegne neugodan sukob i da od miloga djeteta odstrani strogu ali zaslućenu kaznu ili ukor." (Grotić, 1875)

"Kuća i škola neka rukovode dijete tako, kako će se ono i samo u odgojenju svom razvijati i snaćiti, dakle najviše je nastojati oko toga da se kućevno odgojenje poboljša jer ovo se je u novije vrijeme sasvim izopaćilo." (Valpotić, 1865)

"Bog je dao djetetu oća i mater i time jasno pokazao tko ga ima uzgajati. Gdje ili manjka jedan od ova dva faktora ili previše ili premalo djeluje, tuj malo kad uzgoj za rukom polazi, buduć da ljudski rod, kao što veli Jean Paul: samo oća spola usavršuju, muć doćim sile pobućuje, žena doćim meću njimi mjeru i suglasje uzdrćuje. Samo tada ako se mućeva snaga, strogost i ozbiljnost sjedini sa ženinom blagošću, miruje i brodi dijete kao na sticaju dvaju rijeka." (Grotić, 1875)

b) Metode odgojnog rada u obitelji

Odgojne metode kojima autori preporućuju unutar pedagoške periodike djelovanje u obitelji odnose se na: razgovor, rad, red, opomenu i kaznu.

Razgovor se moće temeljiti na zornosti u izvornom okruženju. Svaki zajednićki izlazak roditelja i djeteta moće se iskoristiti za pobućivanje novih spoznaja kod djeteta te motivaciju na radoznalost.

Ovo su ćlanci potpomognuti znanstvenim pogledima pa se u metodi razgovora upozorava i na vaćnost ukljućivanja što većeg broja osjetila kako bi spoznaja predmeta bila što uspješnija.

"Nađe se više kućah po gradovih a i na selu, gdje otac svoju djecu naveče oko stola sakupi, pa ju poučne poslovice uči, ili joj što god poučnoga pripovijeda i tako po svom načinu za učionu pripravlja... Ako hoćemo da si dijete koju stvar zapamti treba tu stanovitim obučavanjem započeti baš ako i ne zna još govoriti, stvar se mora s djetetom dulje motriti i pritom ona svojstva pobliže pregledavati kojimi se od drugih stvari razlučuje.... Dijete će nastojati i mučiti se da po mogućnosti stvar imenuje, ogledat će ju sa svih strana i opisat će riječima po mogućnosti. S početka dakako sasvim jednostavno, kasnije pak upotrijebit će svestranije svoja osjetila. Ne smije se pak ni jedno od pet osjetila zapustiti, iako su oči i sluh najpoglavitiji." (Autor nepoznat, 1862)

"Djeca kao članovi obitelji ljube i štiju svoga oca i znadu da im on dobro želi te zabranjuje ono što im je štetno, zato ga i rado slušaju.... Ljubav i povjerenje je tu osnov poslušnosti." (Kobali, 1886)

Rad kao izvor spoznaje u mladoj dječjoj dobi često je izvorom sreće i radosti. Djeca oponašajući svoje roditelje u radu i zajedno s njima radeći osjećaju zadovoljstvo što pomažu svojim, što se nalaze u njihovoj blizini, kao i to što rade ima vrijednost kako materijalnu tako i emocionalnu.

...Dijete, više veseli samosvojan izvoran rad nego rad prema propisu. Promaši li dijete svoj cilj a imalo je nakanu i volju da učini dobro, da ugodi materi, ne valja ga koriti, nego ga treba lijepo svjetovati. Djeca su dražesna i onda kad u dobroj vjeri učine nešto naivna i neuspjela. Tu nema mjesta ni ruganje ni ukor, nego srdačan savjet.

Dijete treba da vazda iskusi na sebi, kakve posljedice ima neko djelo; kakve ima dobro djelo a kakve zlo. Dakako da mu nećemo dati, neka jede otrovne gljive, pa da se otruje i uvjeri kako su zle. Tu treba opomene i zabrane." (Trstenjak, 1912)

Red se u obitelji postiže samo ozbiljnim pristupom, radu i obvezama, ali i ljubavlju prožetu odnosima i pozitivnim stavovima prema ukućanima, prijateljima i rodbini. Utjecaj crkve očituje se uvođenjem reda u ljudski život na način da čovjek poštuje Božje zapovijedi, tako će osjetiti red unutar svoje duše.

"Majka i otac moraju dijete k molitvi i svakom dobrom djelu vlastitim svojim primjerom priučavati, radi toga će pred njim i skupa s njim klečati, ruke sklapati, slike Božje i svetih štovati, pred njima se pobožno moliti i marljivo crkvu pohađati. Što roditelji u tom obziru kao i pri svakom inom poslovanju pred djecom čine, to ih djeca obično nasljeđuju, a na što se djeca u mladosti naviknu, to čine cijeloga života, jer poslovice ne laže: što mlad uči, to star čini. - Od zločestih društava moraju roditelji djecu čuvati a kad ustreba opominjati a i

zapovijedati, samo opomena i zapovijed njihova neka odiše ljubavlju, ozbiljnošću i dosljednošću." (Solerti, 1865)

Blaža metoda kažnjavanja je opomena. U njoj se djetetu dopušta uvidjeti dobre i loše strane onoga što je poželjelo. Opomenom se upućuje i na ono što se u svom radu ili održavanju reda zanemarilo i propustilo. Obitelj koristeći ovu metodu pokazuje interes za odgajnika i onemogućuje mu lutanje bez cilja.

"Prvo doba djeteta priliči kamenu sposobnu primiti svako obličje, ili manu ili krijepost, što će ih provesti prvi udarci a naravni onaj ugled što ga imadu stariji nad djecom učiniti će da opomena i primjeri uspiju kod djece ponukom na dobro ili zlo. K tomu još dao je Bog ocu moć i pravo koriti i kazniti, da im oduzme svaku ispriku ne budu li im djeca dobra..."

Da je otac naviknuo sina na slušanje opomena, na ljubav k pristojnosti bio bi ga tim zaputao kao ugodnim lancem na put mladenačkih vrlina, ljubezna vladanja i stidna ponašanja." (Gall, 1879)

Najstroža odgojna mjera jest kazna, koja mora imati svrhu i cilj te biti usmjerena na konkretno postupanje. Efekt kazne ne postiže dobre rezultate ako je ona uopćena ili generalizirana. Najpoželjnije su one kazne koje priroda sama nudi, tako se ne dolazi u zamjerku djetetu. Ali ako dijete inzistira na negativnom ponašanju potrebno je provesti i tjelesno kažnjavanje.

"Kazne koje su nužne posljedice reakcije, kazne koje nastaju bez našega osobnoga sudjelovanja, ne razdražuju razmjerno toliko silno koliko one koje otac ili majka sami djetetu smisle; razdraženost u prvom u prvom slučaju bit će neznatna i prolazna, no u drugom slučaju, gdje djeca roditelje upoznaju kao uzrok svoga jada, mnogo veća i stalnija..."

Ova metoda čudorednog uzgojivanja primjerenim naravnim reakcijama, ova koli za maleno dijete toli za odrasla čovjeka. Bogom ustanovljena metoda dade se isto tako korisno uporabiti i kod odraslijega djeteta i kod mladića." (Tunić, 1875)

c) Sredstva obiteljskog odgoja

Analizirajući tekstove unutar pedagoške periodike došlo se do potvrde korištenja već spomenutih i isticanih odgojnih sredstava unutar pedagoške dokumentacije, i ovdje prednjači primjer kao najsnažnije odgojno sredstvo. Primjerom se djeci usađuju trajne vrijednosti koje trebaju obitelji prakticirati u svom životu kako bi im potomci bili dobro odgojeni.

"Prvo je sredstvo za dobar uzgoj primjer i to dobar primjer. Dobrim primjerom bivaju djeca dobra a zločestim zla. Koje dijete rado ogovara svakako je vidjelo nekoga, koje kune, čulo je nekoga kleti, koje laže čulo je nekoga da laže, koje krade naučilo je od nekoga...Koje pak dijete rado ide u crkvu ima valjda i roditelje koji rado u crkvu polaze, koje dijete uvijek istinu govori ne čuje kod kuće laži, koje nije drsko ima ponizne roditelje, uljudno dijete ima uljudne roditelje itd." (Kirin, 1878)

U ovoj literaturi znanstveno se pristupa ovome problemu, stoga su i predlagana sredstva zahtjevnija i traže od roditelja veću angažiranost. Tako se uz primjer od obitelji traži da sudjeluje i u poučavanju djece od malih nogu, kao i u navikavanju na pozitivne odgojne vrijednosti.

"Veoma je dobro uzgojno sredstvo priuka ili navika. Poznato nam je da djeca, osobito malena teško razlučuju dobro od zla... Navikom se djeca lijepo daju priučiti na red, čistoću, poslušnost, marljivost, stidljivost, iskrenost, zadovoljstvo, ljubav k istini, poniznost..." (Kirin, 1878)

Uz sredstva kojima se usmjerava ponašanje djeteta, u obiteljskom odgoju je potrebno koristiti i sredstva poticanja na pozitivne odgojne postupke, na optimizam u životu, na ustrajnost, ali i na moralna postupanja u svakodnevnom kontaktu kako s najbližima tako i sa svim ostalim ljudima. Tu se najčešće ističu čestitost, poštenje, iskrenost i mnoge već ranije nabrojane vrednote.

"Danju i noću nastoj da jedinac tvoj još ne naoružan i nespretnan krene pravim pravcem, da u nježno doba divne čistoće ne udari stranputicom mamnih i pogibeljnih zloća; Vodi ga rukom strpljive ljubavi, milom njegom pokrijepi njegovo nadahnuće na dobro a blagom ljubavi kazni bludnje i pogreške njegove. " (Trstenjak, 1912)

"Kad dijete osjeća majčinu ljubav i njezinu jaku ruku, njezine uzde, a vidi da ona hoće samo dobro, onda mu je ona uzor i u njemu se budi moralna savjest. Posljedice zla, što ga ono možda čini, osjeća i usjeku mu se u dušu. Ono dolazi do iskustva da su posljedice dobra djela ugodne, a posljedice zla neugodne. To ugodno i neugodno čuvstvo daje djetetu i čovjeku moralan pravac i stvara moralnu savjest. Dijete bježi od zla i priklanja se dobru." (Trstenjak, 1912)

Najteže je u odgoju koristiti kaznu kao sredstvo odgoja i sprječavanja odgajnika da krene krivim putem ili ga kaznom vraćati na pravi put ako je s njega već skrenuo. Ovo je vrijeme kada se kazna koristi često i bez valjana razloga, nije se tražilo opravdanje i nije se pitalo koja se svrha želi postići kažnjavanjem djece. Mladima se pripisivala tvrdoglavost kao velika mana. Odrasli nisu tražili uzroke

njezina pojavljivanja, ali se nisu znali niti s njom adekvatno nositi. Često su djeca bila tjelesno kažnjavana za tvrdoglavi nastup ali se nije uviđalo da je ona rezultat nepravilnog odgojnog postupanja odraslih prema svojoj djeci.

"Obće je pedagoško pravilo, neka se od djeteta dosljedno traži, da svaku pojedinu, tj. prvu zapovijed odmah posluhne; ne bude li ono odjedanput odmah poslušalo, tada već ima započeti strogo postupanje. Što ovo sredstvo može bit svaki put ne urodi plodom, to nije ni najmanje krivo sredstvo, nego nedosljednost mnogih roditelja, koji se čim dijete zaplače, zamoli ili pohinji poslušnost od preduzetog pravca odstuje i time posljednje stanje djeteta učine gorim od prvog. To nije do duše lak posao, ali ako roditelji žele da iz njihovog tvrdoglavca što bude mora im nekoliko puta oko srca tijesno biti." (Šunić, 1860)

4.2.3. Udžbenici

a) Načela odgoja

Unutar udžbeničke literature zamjetan je stav samo dvojice autora Novotnya 1867., i Štiglića 1889., koji znanstvenim jezikom izražavaju svoj pozitivan stav prema obiteljskom odgoju i njegovom snažnom utjecaju na život i odrastanje djeteta. Obojica autora obiteljima pristupaju s kršćanskog stajališta i prisjećaju roditelje da su primili od Boga darovanu im djecu i da se prema njima imaju ponašati kao dostojni "namjesnici Božji" u poslu odgajanja na zemlji.

"Prava, bogoljubna majka odgaja si čedo svojim životom i činom, a svaki utjecaj njezin u uzgajanju olakhotjuje joj međusobno čuvstvo ljubavi, koje se već i u djetetu pokazuje tim što si je svoje odvisnosti od majke svjesno. Otac pospješuje razvijanje djeteta prije svega prijaznom ozbiljnošću koja zahtijeva posluh i bezuvjetnu pokornost; on nastoji da mu dijete k dobru privikne i da se imenito dječak za njegovim primjerom povede. Radi toga svi veliki muževi priznavaju skoro jednodušno da jedino utiskom za djetinjstva, to će reći: dobrim i nabožnim roditeljem zahvaliti imadu, što su došli u posjed najplemenitijega blaga – dobroćudnosti, vrljih mišljenja, straha Božjega i jakosti u vjeri. (Novotny, 1867, 10)

Djelatnost odgoja autori ne povjeravaju samo roditeljima nego na obitelj gledaju sa stajališta porodice u kojoj žive i mnogi drugi čimbenici koje pozivaju da pomažu roditelje u njihovoj zadaći. Osuđuje se prepuštanje ove odgovorne zadaće bilo kojoj osobi, naročito slugama za koje se zna da ovaj posao rade upravo iz razloga

nedovoljnog životnog iskustva ili neznanja i nesposobnosti za obavljanje kvalitetnije i složenije vrste poslova.

U mnogih imenito otmjenijih obitelji stoje po boku roditeljem stanovite osobe (domaći učitelji, informatori) koji se bave odgajanjem; često putah sudjeluju pri tom starija braća i sestre, djed i baka, rođaci i žali Bog služinčad." (Novotny, 1867, 10)

Najčešći problem u obiteljskom odgoju autori vide u nejedinstvenom odgojnom djelovanju i različitom odgojnom postupanju oca i majke. *"Nego da uzgoj bude uspješan treba da otac i majka rede sporazumno i složno te da nikada jedan drugomu ne uzima ugled pred djecom."* (Štiglić, 1889)

Vrijednost odgoja upravo se ogleda u snazi jedinstvenog pristupa obaju roditelja, ali i svih s kojima dijete dolazi u kontakt. Jedinstvo odgojnog djelovanja ne pripisuje se samo kao obveza unutar obitelji, nego i kao načelo kojim su povezani škola, crkva i obitelj.

"Kako je dom i učiona glede obrazovanja budućeg čovjeka u uskoj zajednici stoga je potrebit lijepi sklad među obima, ako hoćemo da gojitba svoj zadatak valjano i potpuno riješi." (Novotny, 1867)

"Da tjelesno uzgajanje uspješno napreduje potrebno je da se roditelji međusobno dogovore i složne glede načina kojim će odgajati dijete. Kako je dobro s ovog gledišta, da otac i mati budu jedne vjere, lako dokućujemo odatle, što na štovanju Boga i vjerezakona svaka se gojitba osniva. Valja ovdje opaziti i to da između roditelja onaj se ponajglavnije pobrine oko uzgajanja koji je tomu vješt i komu najviše vremena doteče. Nu nije dosta samo jedanput se dogovoriti o načinu odgajanja, nego valja o shodnosti njegovoj kadšto riječ povesti. Ako koja stranka u čemu prigovoriti mora neka to čini u četiri oka, da djeca ništa ne znadu, te neka bude dogovor ljubežljiv i uljudan; neima gorega nego kar i svađa među roditeljima osobito kada djeca slušaju gdje otac kori što mati čini i obratno, ili kada jedan proti volji drugoga krije i brani dijete koje je zaslužilo da bude kažnjeno." (Novotny, 1867)

Primjer ima snažan odgojni učinak naročito ako dolazi od onih kojima bezuvjetno vjerujemo i koji nam puni ljubavi i razumijevanja pružaju sigurnost i zaštitu.

"Roditelji su i najprikladniji odgojitelji svoje djece zbog roditeljske ljubavi, koju je Stvoritelj sviju u njihova srca usadio."

Majka je prva i glavna odgojiteljica i učiteljica svoga djeteta osobito u prvim godinama njegova života... Njezina je ljubav spremna na najveće žrtve; dan i noć bdije nad

čedom svojim žrtvujući mu i pokoj i zdravlje svoje... U njezinom oku treba da dijete čita sve prave vrline koje ga danas sutra imadu resiti.

Otac je zbog svoje tjelesne snage i duševne razboritosti prvi ugled svojoj djeci, komu se imadu bezuvjetno pokoravati i štovati ga... Primjer očev moćno se doima djece te djeluje na njihov cio život. Njega oponašaju osobito sinovi. (Novotny, 1867)

Načelo po kojem je obitelji dužna sav odgoj usmjeravati prema moralnosti prepoznaje se i u udžbeničkoj literaturi, koja moralnost vezuje uz kršćansku etiku.

Najvećma nek se staraju roditelji da si djecu odhrane u strahu Božjem, vjeri i krijeposti, a ne da zanemari ovu najvažnije samo o tome misle kako će djeci svojoj ostaviti bogatu baštinu." (Novotny, 1867)

U samo jednom udžbeniku pronađena su načela za odgojno djelovanje, stoga ova opća pedagoška načela donosimo u cijelosti. Namijenjena su za opće pedagoško–odgojno djelovanje, ali imaju primjenu i u obiteljskom odgoju. Naglašeno je da odgojitelji - članovi obitelji odgojno djeluju svojim primjerom, a da koriste disciplinske mjere samo kada je to potrebno i kada će od toga imati koristi. Primjer se ističe kao neograničeno odgojno načelo i strategija odgojnog rada koja ima posljedice u cjelokupnom čovjekovom životu. Ono što je značajno ovoj literaturi jest to da se u odgoju ne ograničavamo na dob, spol ili stalež, ne promatraju se s materijalnog stanja obitelji ili odgajnika, nego su vođena odgojnim ciljevima koji će pokazati put odgajniku kako može živjeti danas, ali u budućnosti.

"Uzgojna načela:

-uzgajaj prema uzgojnoj svrsi, da primjer, uputa, zapovijed, zabrana imaju svrhu

-uzgajaj prema stanovitim načelima, jer kakav se pravac života daje čovjeku u mladosti, takav je obično i u potonjem životu

-uzgajaj prema naravi čovječjoj, prema razumu, prema kršćanskoj mjeri

-uzgajaj svestrano i suglasno tj. da se odgaja cio čovjek: sve njegove tjelesne i duševne moći (pamet, razum, srce, volja, itd.)

-uzgajaj prema zahtjevu vremena jer ljudski rod stalno napreduje

-uzgajaj zorno, jer na djecu jače djeluje ono što vide nego ono što čuju

-uzgajaj praktički, tj. da se obazireš na sve okolnosti i običaje u kojima gojenac živi, te mu pokažeš kako treba da prema svomu zvanju živi sada i ubuduće." (Štiglic, 1889)

b) Metode odgoja

U analiziranim udžbenicima pedagogije nismo pronašli ni jednu deskripciju niti osvrt na metode rada u obiteljskom odgoju.

c) Sredstva odgoja

Unutar udžbeničke literature nailazimo na podjelu odgojnih sredstava i to na ona koja su kriva i imaju negativan učinak na odgajanika i ona koja su poželjna i preporučuju se u odgoju. Sredstva su pisana za opću pedagošku primjenu i za sve čimbenike odgoja. Njihova se teorijska i znanstvena utemeljenost može primijeniti i na praksu obiteljskog odgoja.

Negativna odgojna sredstva se pridržavaju načela i pravila u kojima se mora poštovati uzrast, dob i spol odgajanika, te njegove snage i motivacija. Ovakvi odgojni utjecaji i sredstva koja se primjenjuju nemaju dugoročnog efekta nego su kratkog vijeka i najčešće traju i prisutna su onoliko koliko je prisutan onaj tko ih slijepo zastupa.

"Pouka, primjer i navika su tri načina i puta koje slijedi gojitba a tri su velika zavoda naobrazivanja što no njih poznamo, naime: porodica (dom), država i crkva ka kojima pristupa jošte priroda raznolikim svojim uplivom." (Novotny, 1867)

"Uzgojna sredstva:

a) krivi uzgoji jesu:

- silovit uzgoj – odgojitelj hoće da si tim načinom pribavi ugled, ovakvim se uzgojem može gojenac samo prividno i za nekoje vrijeme pokorit, i nije prema naravi djetinjoj upravljen,

- popustljiv ili prenježan uzgoj – takav uzgoj gdje se djeci sve popušta, razmazi dijete i pokvari na tijelu i duši,

- asketski uzgoj – zbog pretjerivanja gojenac često zamrzi pravu pobožnost te postaje licemjerman i potajni grešnik

- tehnički ili pedantistički uzgoj – u kojem se gojenac neprestano ravna i upravlje te se on nikada ne dovede do samostalnosti koja mu je nužna u životu

b) poželjna sredstva uzgoja:

- sredstva koja dovode cilju više na tjelesnom uzgoju djeteta zovu se njega, sredstva kojima se odgaja moć spoznaje zovu se obuka, a sredstva kojima se jača i usavršava požuda zovu se stega ili (fizički, intelektualni i moralni uzgoj).

c) naravna sredstva uzgoja jesu: primjer, pouka, navika, stega, nadzor, zapovijed i zabrana, nagrade i kazne.

Primjer je živa slika i duša uzgoja. Iskustvo nas uči da uzgoj najbolje i najlakše onda uspijeva ako se gojenac nalazi među dobrim i čestitim ljudima." (Štiglić, 1889, 14-60)

4.3. ZAKLJUČAK: STRATEGIJE OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Odgovarajući na 4. istraživačko pitanje: *Odgojne strategije obiteljskog odgoja u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine*, prezentirane u dostupnoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji ukratko zaključujemo da se u analiziranoj literaturi i dokumentaciji pronalaze načela, metode i strategije odgojnog djelovanja u obiteljskom odgoju

Načela obiteljskog odgoja ukazuju na potrebu međusobnog interakcijskog djelovanja:

- načelo očuvanja djeteta od loših odgojnih utjecaja, (motivirati i korigirati)
- načelo ljubaznog i ozbiljnog postupanja u odgojnom djelovanju uz toplinu obiteljskog doma
- načelo nevrijeđanja odgajanika niti pretjeranog hvaljenja i kažnjavanja prema potrebi
- načelo stege, koja je sinonim za odgoj, traži trenutnu poslušnost odgajanika bez pogovora
- načelo korištenja prirodnih posljedica u kažnjavanju djece ima za posljedicu snažniji i bolji učinak nego tjelesno kažnjavanje, stoga se potiče veća primjena ovog načela
- načelo usmjerenosti odgoja prema moralnosti uz ljubav i uvažavanje
- načelo korištenja primjera u odgoju je put kojim dijete od obitelji preuzima emocije, karakter, iskustva i spoznaje
- načelo jedinstvenog odgojnog utjecaja i dosljednosti u postupanju, obitelj, škola i crkva trebaju djelovati s istih pozicija i težiti zajedničkim ishodima te podržavati težnje i nastojanja drugog odgojnog čimbenika.

Dijete je do pete godine znatiželjno i ono upija brzo i dugotrajno sve pojave iz okruženja, stoga je potrebno pažljivo brinuti o djetetovu okruženju jer ono u potpunosti oponaša način života i postupanja odraslih.

Metode odgojnog rada u obitelji su:

- najčešće korištena metoda poučavanja jest razgovor, savjet, igra, rad, nagrade i kazna
- najpoželjnija, ali i najviše primjenjivanja odgojna metoda treba biti razgovor, kojim se mora pobuđivati interes djece, volja, znatiželja i voditi etički razgovor o moralnim problemima. Razgovor mora obilovati lijepim i dobrim primjerima iz

svakodnevnog života. Istina je najveća moralna vrijednost i nju moramo njegovati u razgovoru

- pouka se u obitelji najčešće odnosi u ovom razdoblju na vjerske spoznaje i kršćanske istine, uz upozorenje da mora biti primjerena dječjoj dobi. Pričanjem priča i bajki djeca se dovode do pozitivnih primjera i upućuje ih se na uzore u likovima pripovijedaka ali i pripovjedača.
- rad se odnosi na obavljanje redovite jutarnje higijene, ali i pomoć roditeljima u svakodnevnom poslu na obiteljskom gospodarstvu
- savjet se rijetko koristio jer se podrazumijevalo da djeca moraju bespriježno slušati i preuzimati obveze bez mogućnosti traženja savjeta, već samo uz naloge kako i na koji način obaviti koju aktivnost
- igra se koristi za interiorizaciju i privikavanje na red, rad, čistoću, odgovorno ponašanje, upornost. Ne preporučuju se suvremene savršene igračke nego one koje omogućuju dječju kreativnost i stvaralaštvo. Igru kao sredstvo treba provoditi na svježem zraku, u vodi, u prirodi, na snijegu i poticati osnaživanje i jačanje tijela i volje
- Ljubav stvara čvrstu vezu i snažno djeluje unutar obitelji, stoga je potrebno njezino djelovanje iskoristiti u odgojne svrhe kako se ne bi morale koristiti disciplinske mjere.

Sredstva koja roditelji koriste u lakšem svladavanju odgojnih zadaća u obiteljskom djelovanju. Najčešće se koriste u obiteljskom odgoju sredstva kao emocionalna komponenta koja kod djece mora pobuditi osjećaje dužnosti, odgovornosti, moralne ispravnosti i drugih vrednota. Unutar pedagoške dokumentacije i literature navode se sljedeća sredstva: primjer, dnevni red, navikavanje, red i rad, izvršavanje svakodnevnih obveza, zabrane, nadzore i kazne.

- primjer je najučestalije odgojno sredstvo, metoda i načelo postupanja kako u moralnom, vjerskom, radnom i estetskom tako i u svakom drugom odgojnom djelovanju. Primjer nema trenutnih vidljivih znakova, ali dugoročno ostavlja neizbrisive tragove u ponašanju i životu mladih osoba bilo u pozitivnom bilo u negativnom smjeru. Njegovo djelovanje i moć u odgoju naročito obiteljskom nemoguće je usporediti s bilo kojim drugim odgojnim sredstvom.
- navikavanje na rad i red također se manifestira oponašanjem uzora i prihvaćanjem njihovih postupaka i navika. Pozitivne navike se odnose na poslušnost i korektno

ponašanje u obitelji, ali i društvu. Zadaća obitelji je razvijati kod djeteta navike za život u skladu s Božjim zapovijedima.

- poštovanjem pravila kućnog reda i režima života unutar obitelji podupiru se pozitivne navike i odgoj se pojednostavljuje
- ono što ne možemo postići ljubavlju, a konstatira se da se ovim sredstvom može postići sve, tada su bila neizbježna sredstva opomena i nadzor, sve do tjelesnog kažnjavanja.

5. ANALIZA ISHODA OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERaturi I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

5.1. ISHODI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ DOKUMENTACIJI

Analizirane ishode obiteljskog odgoja koji su proizašli iz pedagoške dokumentacije možemo podijeliti prema: a) tekstovima koji opisuju stvarne, prakticirane, pronađene ishode i postupke obiteljskog odgojnog djelovanja i b) tekstovi koji opisuju teorijski poželjne ishode obiteljskog odgoja koje predlažu autori kao svoje ideje ili ih prenose iz strane literature.

a) Ishodi prakticiranog obiteljskog odgoja

Prethodne analize ukazuju kako je razdoblje od 1850. do 1918. godine opterećeno različitim političkim previranjima u kojima se nalazi tadašnji hrvatski prostor. Razdoblje je to u kojem su ideologije mijenjale svoje dominacije od vjerskih i religioznih načela do građanskih oblika i pogleda na život i odgoj. Velike ekonomske krize i poteškoće, na selu i u gradu, na zemlji i u industriji za rezultat imaju gubitak tradicijskih vrijednosti u društvu. Obitelj kao nositelj i čimbenik društvenog života krize unutar svojih redova manifestira isticanjem materijalnih vrijednosti kao prioritetnih, a u potpunosti zanemarujući moralne vrednote.

Practicirani ishodi koji se reflektiraju odgojnim djelovanjem obitelji mogu se sistematizirati u sljedeće kategorije:

- ishodi kao rezultati međusobnih odnosa članova obitelji i komunikacije s društvom,
- ishodi zasnovani na načelu primjene discipline i stege u obiteljskom odgoju,
- obiteljski stavovi i njihove refleksije koji se odnose na pripremu i polazak djece u školu,
- odnos prema odgoju ženske populacije.

Ovo poglavlje započinjemo analizom ishoda obiteljskog odgoja koji su povezani s odnosom obitelji prema društvenim i moralnim vrednotama.

"Često se opaža kod djece da se u crkvi za službe Božje nepristojno ponašaju, da su rastrešena, a izvan crkve da su raskalašena, razuzdana, što je tomu uzrok?"

Da je tomu dan danas najviše kriv posve zapušten ili bar zanemaren, a k tomu još i manjkav domaći uzgoj.." (Blagojević, 1882)

Pred majku kao glavnu nositeljicu obiteljskog odgoja postavljaju se preveliki zahtjevi, stoga se sljedećim citatom želi ilustrirati odnos autora prema pozitivnim kvalitetama i dobrom odgojnom postupanju majke, koje za posljedicu ima pozitivne ishode odgoja.

"Ostala je majka na samo. Razmišljala o svojem zadatku što si ga je zadala udavši se... Prva joj je briga bila da uzgoji valjano povjerenu joj djecu. Ona je dobro znala da je u tom kruga njezina rada. Stoga je i odlučila da sve svoje znanje, iskustvo i sve svoje sile upotrebi samo za to da si djecu odgoji onako, kako to zahtjeva Bog, a i žele dobri i razboriti ljudi... Strpljivost, blagost i ljubav mora okrenuti neprijatnu ćud..."

U vašem je domu, uzgoj sasvim drugačiji. Milostiva gospoja ima vrlo budno oko, dobro srce i umni postupak spram svoje djece. Svima je majka – svima jednako dobra, ali je i spram svakoga pravedna i nepopustljiva, a vrh svega je kiti krina valjanog uzgoja – a to su mir i strpljivost." (Bartuš, 1894)

Prakticirani odgoj u ovom razdoblju ima za posljedicu manjkavost u postavljenim obiteljskim okvirima ponašanja. Tražilo se opravdanje za takva djelovanja obitelji. Donosi se zaključak da su posljedice negativnog djelovanja obitelji vidljive i izvan obiteljskog doma, te da se ovakav odgoj ne može prepustiti stihiji.

Nedostaci djelovanja unutar obitelji bilo odgojni bilo poučni (obrazovni) imaju velike i nesagledive posljedice na ponašanje mladih. Strategije koje obitelji prakticiraju, a kao rezultat imaju negativne ishode obiteljskog odgoja moraju se mijenjati, a najčešće su prisutne u potpunoj odsutnosti međusobne suradnje i povezanosti doma, crkve i škole. Zanemarivanje odgoja djece išlo je do te mjere u nekim obiteljima da su djeca bila potpuno prepuštena dojiljama, slugama ili drugim osobama da se njima bave kako bi se roditeljima na višoj društvenoj ljestvici omogućila nesmetana komunikacija, te uživanje u blagodatima i "slobodama" koje su donosili moderni vjetrovi izvan granica države.

"...prava klica, pravi uzgoj skoro se posve izgubio u takozvanom modernom obrazovanju – bolje izobražavanju... Ali šta koristi sva ta naobrazba i pouka, ako manjka prava klica, izvor prave naobrazbe: gojitbena revnost od mladosti u roditeljskoj kući i uski savez doma sa školom? To je upravo najglavnija pogreška cijele obuke sadašnjeg vremena, i dok opet ne stavimo najveću pozornost na domaće odgajivanje, kamo i spada, neće se postići žuđena uspjeha." (Hajdinjak, 1870)

Odnos obitelji prema odgoju djece u raspravama se često oslikava putem zapažanja na temelju procjena ishoda negativnog ponašanja uz preporuke pozitivnih, poželjnih načina

rada koji bi pridonijeli poboljšanju ishoda. Za najveću negativnost obiteljskog odgoja ističe se nemoralno ponašanje članova obitelji. U nekim se obiteljima potpuno zanemaruje odgoj djece, dok se u drugima sudjeluje u odgoju, ali se svojim postupanjem ne daje očekivati pozitivne ishode. To su ponašanja u koja se najčešće ubrajaju: nezainteresiranost za djetetove aktivnosti, obveze, život uopće, kao i principe rada u kojima ako i postoji razgovor s djetetom, tada se on odnosi na izrugivanje njegovog uspjeha, rada ili iskazane interese koji se ismijavaju, a naročito se to odnosilo na iskazani interes za pohađanje škole. Psovka i agresivnost u odnosima prema okruženju, institucijama društva i države snažno se izražavaju te su se neprestano tražili razlozi i isticalo, što nije dobro, a zapostavljali su se pozitivni primjeri.

Negativni ishodi u obiteljskom odgoju djece manifestiraju se neposlušnošću i gubitkom krjeposti, ali i nedosljednošću u ponašanju roditelja, njihovim nepoznavanjem dječjih odgojnih i moralnih vrednota (dobrote, iskrenosti, poštenja...). Kao najteži grijeh koji ima najveće negativne ishode obitelji se pripisuje nenjegovanje iskrenosti i ljubavi samo iz razloga jer majke ne žele ostvariti potpunu vezu sa svojom djecom.

U društvu se izgubilo strahopoštovanje pred Bogom, poštovanje starijih i ne diranje u tuđe, tj. poštovanje tuđe imovine. Negativnosti kod djece se manifestiraju nepoznavanjem elementarnih pojmova što je dobro a što zlo, moje i tvoje, pravo ili nepravda.

"Ponajprije nestalo je danas u djece više puta najglavnije krijeposti, posluha, jerbo se nije nanj priučavalo, nije bilo pravog i dosljednog postupka k posluhu; neima razborite a u nuždi i neumoljive strogosti od kuće, nema na dalje mara za čistoćom i stidljivošću, a ponajveć iskrenosti i ljubavi k istini, strahopočitanja pred Bogom, štovanja pred starošću i ne diranja u tuđe dobro." (Hajdinjak, 1870)

Tvrđoglavost i upornost su najčešće dječje navike, dok se kod roditelja iskazuje nepovjerenje prema djeci te prkos i sumnjičavost, koje susrećemo na svakom mjestu, umjesto istine. Laž i prijevara su sasvim normalna pojava, a proizlaze iz obitelji koje tako žive u međusobnim odnosima u odnosu prema zakonima, prema državi, pa i prema Bogu i crkvi.

U svojim raspravama autori traže razloge za negativne ishode obiteljskog odgoja u tom vremenu, oni analiziraju trenutno stanje i dolaze do sljedećih zaključaka, koje za rezultat imaju negativne ishode obiteljskog odgoja:

- vrlo olako se prilazi odgoju djece, misleći *"ta svijet je bez toga opstojao, pa će i nadalje opstajati."* (Plantić, 1876)
- za obitelj je odgoj nužna zadaća, naročito opterećena zaostalim shvaćanjima, predrasudama i praznovjermima (uzrok neobrazovanost roditelja)

- vrlo često premlade osobe stvaraju obitelji, a da ni sami još uopće ne posjeduju dovoljno osobnog iskustva
- najveća zabluda koja se stoljećima ne shvaća preozbiljno, a koju još i danas u suvremenim promatranjima obiteljskog odgoja pronalazimo kao nepoznanicu jest potreba o prepoznavanju prvih godina djetetova života kao najvažnijih za njegov cjelokupan rast i razvitak. Začuduje da ove teorijske spoznaje nisu pronašle pravi put do roditelja, niti su u potpunosti primijenjene i dandanas u prakticiranosti obiteljskog odgoja.

"Mnogi roditelji misle, da prve godine djetinjega života nisu od nikakve vrijednosti, pa se zato i gojitba te dobe prezire i zanemaruje, buduć da se po običaju misli: ta dijete je još te slabačko, tko bi to odgajao... Ne valja tako. Dijete se ima početi odmah odgajati a počima ga odgajati kućevni život." (Plantić, 1876)

- negativni ishodi obiteljskog odgoja prepoznaju se i u prezahtjevnosti roditelja koji od vrlo male djece traže da pohađaju po četiri strana jezika (a da pravo još niti svoj ne znaju) još prije samog polaska u školu, zatim ih upućuju glazbenu školu, a uz to se još u tadašnje vrijeme od djece zahtijevalo da komplementiraju – tj. iznose svoje mišljenje o problemu kojem niti nisu dorasli, ali i u kojem se niti nije očekivalo njihovo pravo mišljenje, već glasna podrška i prepričavanje roditeljskih stavova

"Iskustvo nas žali Bog uči, da je sadašnji naraštaj i duševno i tjelesno malaksati počeo; jer nema u njemu međusobna povjerenja, čelik značajnosti, štovanja pram starijih itd., nestalo je one gvozdene strpljivosti i neumornog rada što se našlo u naših starih, dan danas svemu se prednost daje, samo ne plemenitom srcu i krijeposnoj duši." (Plantić, 1876)

- u nekim se obiteljima djeci daje prevelika pozornost, pretjerujući u brizi i zaštiti, razmaženo dijete u tim obiteljima dovode do situacija da ne razlikuju što je zbilja, a što mašta, gradeći s roditeljima nerealne planove za budućnost
- oni koji zanemaruju u potpunosti svoje dijete, opravdavajući to slobodom i izgovarajući se da je potrebno da dijete radi što želi, takvi roditelji ne procjenjuju povoljne i nepovoljne utjecaje izvan obitelji, koji mogu u potpunosti uništiti moralnost djeteta.

Zaključuje se da je situacija koja vlada u tadašnjem društvu osnovni uzrok nepovoljnih ishoda obiteljskog odgoja. Povod za takav zaključak su sve gore navedene situacije u kojima pronalazimo najviše prilika za nepovoljne prakticirane ishode, dok se

pronalazi vrlo malo – tek jedna pronađena rasprava koja prikazuje "normalnu" obiteljsku atmosferu koja pokazuje pozitivne ishode svoga djelovanja.

Tražeci izlazak iz ovakve situacije, predlaže se da roditelji moraju usvojiti potrebne vještine koje će za rezultat imati poželjan odgoj, jer se djeca ne rađaju niti zla niti dobra, to postaju našim djelovanjem – odgojem.

"Roditelji dobri i poštteni ljudi ali slabi ili nikakvi uzgojitelji djece svoje...Te po roditelje najvažnije i prve vještine manjka svuda u nas, pače neki tvrde, da dijete postane dobro kani li dobro biti, a isto tako i zlo, pa mi radili što nam drago. ...Može li biti što valjano i čestito od one djece koja su ostavljena sama sebi i pukom slučaju?! Što može biti od djece koja se sav dan po ulicah zamazana i neuredna klatare, viču i vladaju se razuzdano te čuju i vide ono što ne bi smjela? Ništa dobra. ...U takovu neredu moraju zakržljati tjelesno i duševno, pa stoga i tolika množina djece poumire. " (Trstenjak, 1880)

Mnogi autori pokušavajući potpomognuti obitelj u njihovim zadaćama pozivaju obitelji na vraćanje i prihvaćanje kršćanskih vrednota koje treba uvažavati, a ne napuštati i odricati ih se pod pritiskom nadolazećih modernih pedagoških pokreta. Kršćanske vrijednosti trebaju biti uvažavane kao načelo odgoja jer se u njima jedino prepoznaje odgojni cilj, prema kome se obitelji moraju ravnati i djelovati. Suvremene tendencije u društvu, teško materijalno stanje, kao i nedovoljnog obrazovanja odraslih članova obitelji uzrok su dječjim nepovoljnim vrlinama koje postaju mane i koje za rezultat imaju nepovoljne odgojne ishode.

"Promotrimo li nadalje što je uzrok tomu da djecu jedne kuće svatko hvali i cijeni a mladež druge kuće kori i kudi. Za odgovor dosta je da se ogledamo malo oko sebe, te ćemo opaziti da u jednoj kući djeca jutrom i večerom pobožno mole a u drugoj ne mare za molitvu, nego tim više viču i svađaju se... U jednoj su kući djeca pokorna, čedna, uljudna, marljiva, pristojno odjevena te uvijek u dobrom i poštenom društvu a u drugoj su prkosna, drska, razuzdana, lijena, ohola a društvo im je sumnjivo i nevaljalo..."

Sigurno se može ustvrditi da se velike nesreće današnjeg obiteljskog života ponajviše imaju pripisati zlom kućnom odgoju djece. Stoga nije čudo što danas mnogi roditelji mjesto radosti, utjehe i pomoći za starih dana iščekaju i doživješe samo tugu, žalost i sramotu." (Miljan, 1882)

Ovakvim se deskripcijama obitelji dodaju i situacije u kojima se sudjelovanje očeva u odgoju vrlo rano manifestira u negativnim ishodima. Najčešće se očevi dovode u vezu s odvođenjem sinova u krčme, navikavanje na alkohol, kartanje, psovanje i kocku.

Majkama se s druge strane pripisuje negativno nastojanje u kojima one vrlo rano odvođaju mladu žensku djecu na zabave na kojima ih upoznaju s ozbiljnim, odraslim, ali vrlo

često i sumnjivim muškarcima. Njihova nastojanja išla su k tome da neuku i nedovoljno odgojenu žensku mladež zamijene za izgled i imetak, gdje se na godine, kao i na ljudske vrline i kvalitete nije pridavala pozornost.

"Kako će ju uzgojiti poštenju, milosrđu, čovječnosti kad roditelje same te krijeposti ne rese? Kako će djeca ostati pri prirodnoj nevinosti gledajući svaku nepristojnost u roditelja... Nauk primljen na majčinu koljenu, besjeda iz očevih ustiju nikad se ne brišu iz pameti.

Promotrimo malo djelovanje i nastojanje ljudi današnjeg doba. Otac zabrinuto gleda kako da si sagradi kuću i steče veliki imetak. ...Majka je opet zabrinuta za svoj moderni nakit, koji ju stoji dosta brige i mnogo novca. Živi se naveliko, opći se s odličnicima i bogatašima pa da ne bude nikakve zamjere ni sramote mora se njima prilagoditi. Svi bi rado bili plemenito (nobel). " (Blagojević, 1882)

Stupanjem na snagu Zakona o obveznosti pučke škole čita se mnogo napisa i rasprava o ponašanju obitelji prema ovom zahtjevu društva, kao i prema samom odgoju u školi, kao i njezinoj djelatnosti.

"... domaće odgojenje biva uzrok, što se gotovo sa svakim djetetom u školi drugačije postupati mora... kako li će liječiti njegove od kuće u školu donesene mane... koju li će kaznu upotrijebiti pri razuzdanosti, nećudorednosti, kod psovača. Kradljivca, pri prkosu i jogunstvu itd.. Svemu tomu lakše bi se doskočilo kad bi roditelji učitelju svjesno mane i zla nagnuća svoje djece otkrili." (Truhelka, 1866, 9)

Ishodi koji su rezultat takvih stavova obitelji i njihovim praktičnim odnosom prema školi, odgoju i obrazovanju uopće najčešće se opisuju kao negativni, bojkotirajući i kontraproduktivni kako za obitelj tako i za samo dijete. Postoje sredine u državi koje u potpunosti podržavaju rad škole i učitelja te ih materijalno i fizički potpomažu koliko im to dopuštaju njihove mogućnosti.

"Pučka škola je u današnje vrijeme predmetom javne rasprave. ...Jer trebaju da ju roditelji podupiru istim načinom kao što to brižni domari paze i nastoje, ...No žali Bože rijetki su slučajevi gdje bi se školska nauka prema rečenoj prispodobi svojski podupirala." (Marković, 1876)

Negativni ishodi obiteljskog odgoja u postupanju prema školi i njezinim obvezama manifestiraju se kroz sljedeća obiteljska djelovanja (Šunić, 1862., 1864):

- plašenje djece školom i učiteljima, te širenjem negativnih stavova o školi i školskim obvezama,
- prerano slanje male i nedovoljno zrele djece u školu,

- zadržavanje djece doma i nedopuštanje odlaska u školu, sve do zabrane pohađanja škole,
- praksa pohađanja škole prema obiteljskim odlukama, u zimi se škola može pohađati, dok se ljeti ostaje doma pomažući na gospodarstvu,

"Često se događa da roditelji dijete svoje od škole zadržuju ! Tad mora ono ili ocu u poslu pomagati, mati ga pošalje ovamo, onamo; siromašniji mora čuvati mlađu sestru ili bratca, dočim mu roditelji idu za poslom... Kad god se trefi, da nije čizmah ili haljinah...Ima puno takove djece koja iz drugih uzroka, možda radi straha pred ukorom ili kaznom protiv volji roditeljah ne dođu, te kraj škole idu." (Truhelka, 1866)

- nebriga za nastavak školovanja djece u opetovnicama ili srednjim školama,
- često proizvoljno i subjektivno procjenjivanje sposobnosti ili marljivosti učitelja a da se pritom učitelja kao osobu nikada nije direktno upoznalo, kao niti njegov rad,
- negativan, čak ponekad i agresivan odnos prema učitelju naročito ako dijete zaostaje u školi ne tražeći pritom uzrok nigdje drugdje nego u učitelju,

"Ne često ističu roditelji zaslužene i ne zaslužene mane učitelja pred djecom te već unaprijed i to sasvim otvoreno očituju pred vlastitom djecom i drugim ljudima, da neće svoje dijete ove godine u školu dati jer tobože dođe u ruke ovomu ili onomu učitelju i učiteljici a ta joj baš k licu ne pristaje.

Idi dušo samo u školu, ja sam već učitelju kazala da on tebi ne smije ništa, a dijete došav u školu saopći to odmah svojim drugovima... Navikli su također naši roditelji pa za svaku malenkost hajd tuži, ne samo kod odbora i nadzorništva već se tu grozi odmah sa visokom vladom, carskim ministrom itd." (Mišulin, 1882)

- prijete pojedinih obitelji tužbom protiv učitelja te pružanje otvorenog otpora njegovim zahtjevima, omalovažavanje učitelja, narušavanje njegovog autoriteta, prijete, pa čak i fizički napadi na učitelja u školi ili izvan nje.

"Najpogubnije i najbezobraznije jest kad se takvi roditelji usuđuju učitelja napadati budi na ulici budi u školi. Takovim postupanjem vrijeđa se rad škole i ugled učitelja." (Basariček, 1869)

Potpuno se zanemarivala mogućnost da je za neuspjeh djece u školi moguće uzroke potražiti i u tjelesnoj i duševnoj nezrelosti djece za školu, u njihovim kroničnim oboljenjima ili nekim nasljednim bolestima koje obitelji najčešće nikada ne bi same prepoznale.

Nasuprot onih roditelja koji potpuno zanemaruju odgoj, uočavaju se i negativni ishodi postupaka onih obitelji koji su odlučili poslati svoje dijete u školu, ali i preuzeti potpuni nadzor nad njim. Ovi roditelji pretjeruju u tjeranju djece za knjigu i prisiljavanju na učenje. Djeca ovih roditelja provode vrijeme uz knjigu bez odmora. Tako ovi roditelji uz redovito školovanje djetetu stavljaju kao obvezu još i nekoliko privatnih učitelja što za rezultat ima to da se ovo dijete najčešće potpuno izgubi u poplavi brojnih i nepotrebnih informacija.

Poželjni stavovi koji bi donosili poželjne odgojne ishode bili bi mogući u obiteljskom okruženju u kojem se pruža pomoć školi, razgovara s učiteljima te pravilno odnosi prema školi na način da se razgovara s djetetom o njegovim obvezama, da se učitelju predstave stvarne mogućnosti djeteta, kao i stanje njegova tijela i duha koliko je to u mogućnosti roditelja, da se roditelji sami uvjere u oštroumnost, sposobnost i pamćenja te usvojene moralne vrline i vrednote svoga djeteta, a ne da te informacije očekuju od druge djece ili nekih drugih roditelja.

"Malo koji roditelji dovedu sami svoje dijete u školu, a koji ga dovedu obično iskriše njegove vlastitosti, te ga opišu ili kao potpunoga anđela ili opet Bože oslobodi kao pravog nečastivog u čovječjoj slici, i tako skoro nikada ne može učitelj od roditelja saznati pravo čudoredno stanje djeteta, i to stoga što roditelji obično ni sami ne znaju pravo kakvo im je dijete, ili opet, košto neki kažu neće dijete pred učiteljem odma na početku ocrniti." (Basariček, 1869)

Disciplina i stega su načela kojima se očekuju samo pozitivni ishodi obiteljskog djelovanja. Osim prijetnje i kazne, djetetu je obveza poslušati roditelja. Obitelji najčešće u postupanju prema djetetu koriste razgovor, savjet, ali i opomenu kojom žele dijete uvjeriti u ono što je ispravno, a što neispravno postupanje, prikazuje se velika vrijednost, tj. ne izazivaju negativne reakcije roditelja kao što su ljutnja i njihovo tjelesno kažnjavanje. S ovim odgojnim načelima i pozitivnim reakcijama u obitelji se mora započeti vrlo rano ne čekajući godine u kojima će dijete postati zrelije i pametnije, a još manje je potrebno očekivati kako će samim time što odraste postati i moralnije.

"Obično se događa, da dijete mezimče već kod kuće sluščinčadi, braći pače i istim roditeljima gospoduje, što je pogreška od ubitačnih posljedica, jer će takvo dijete htjeti i u školi gospodovati... Mnogi opet roditelji skokom svakoj željici i voljici djeteta zadovoljavaju, svakojake igre i zabave, pristojne i nepristojne dopuštaju, jestive i razne druge užitke na volju i u izobilju podavaju." (Basariček, 1869)

Poželjne ishode obiteljskog odgoja u potpunosti je nemoguće ostvariti ako se u obitelji njeguje odgoj koji je u potpunosti suprotan poželjnom. Sljedeći citat ilustrira sliku negativnosti koje su ishod nepodupiranja discipline u obitelji.

"Ne uzgajaju valjano oni roditelji, koji ne paze na to, da bi djeca također izvršivala ono, što su ju naučili riječju i primjerom, koji dopuščaju da djeca daju obavljati po drugih ono što je njima naloženo; koji ne kore ako dijete nije učinilo što su mu zapovjedili; koji mu se groze kaznom a onda ga ne kazne, makar je skrivilo; koji prose dijete da čini mjesto da mu zapovijedaju; ili kad otac zapovijeda a majka brani i zagovara. A još ne pametnije postupaju oni roditelji koji prirodenu sklonost na zlo još uspiruju, dočim hvale dijete radi sposobnosti duševnih ili tjelesnih; koji mu davaju sve na volju ili ga kako god razmazuju." (Autor nepoznat, 1872)

Slika odgoja ženske populacije u promatranom razdoblju najbolje se ogleda u rečenicama samih suvremenika koji opisuju trenutno stanje na selu i stavove seoskih obitelji prema ovoj populaciji.

"A seljaci pak, čim je djevojče nješto poodraslo ajde na pašu s guščići, purići itd. da bude za kuću od nekakve koristi jer mu knjige ne treba. ... Česta ako i nedužna šetnja i pohodi pospješuju mrskost za rad, čine mlitava i troma. Često boravljenje na javnim zabavama pokvari djevojče nedvojbeno, čini ju taštom, lakoumnom, rasipnom i lukavom. ... Ali nije samo zato potrebita radnja, već i stoga da bude znala djevojka i sebi kruh poštenim načinom služiti ako bi joj kada bilo od potrebe, jer su dan danas takvi društveni odnošaji da ne daju svagdje misliti na obiteljski savez." (Vidačić, 1869)

Pojava koja je imala u tom razdoblju unutar obiteljskog odgoja negativne ishode i danas je vrlo aktualna. Ovo je vrijeme kada snažnu afirmaciju doživljavaju tiskani mediji (romani) koji su zbog nekontroliranog konzumiranja kako odraslih tako i djece najčešće ostavljaju nepoželjne utjecaje na mlade, a naročito na nedovoljno ili uopće ne educiranu žensku populaciju.

Suvremeno se društvo, kao i obiteljski odgoj, uz obvezatne osnovne škole i dobrog obrazovnog institucionalnog sustava i danas bori sa sličnim utjecajima kojima se pojedine obitelji ne mogu adekvatno oduprijeti. Danas to više nisu romani, ali je prepoznatljiv nekontrolirani i snažan utjecaj elektronskih sredstava masovnog komuniciranja, kao i internetskih portala. Ilustracija tadašnjeg stanja i odnosa prema tisku i romanu u njemu, prikazana je sljedećom deskripcijom ishoda ovako prihvaćenih odgojnih sredstava unutar odgoja ženske mladeži.

"Jer neiskusna djevojka čitajući roman obično se sva unj zadubi, te ju svu misli i osjećaji koji se u njoj nalaze zaokupe. Ona se tu upozna s novim dotad neslućenim svijetom, novi se tu zahtjevi u njoj pobuđuju i novi vidici pred njenim očima otvaraju, ona tu motri tuđe čine te joj se ljudi i stvari prikazuju u sasvim drugom svjetlu...

Jer u romanima kojih se sada žali Bože u ruku premnogih žena nalaze ne vlada nikakav idealan nego nakazan neprirodan svijet i u taj se djevojka zagleda te po njemu o pravom svijetu sudi i prema njemu sve svoje želje i zahtjeve udešava....

Ovakvo raspoloženje stvoreno čitanjem romana veoma je pogibeljno jer od njega pati tijelo i duh. Ako takvo raspoloženje potraje onda se provale sva zla, osobito nezadovoljstvo i mržnja na svijet i poslove ljudskoga života, jer djevojka ne nalazi u svijetu ono čim su joj romani glavu i srce napunili. Žalosne su doista posljedice čitanja ovakvih knjiga." (Gall, 1887)

b) Teorijski poželjni utjecaji obiteljskog odgoja

Uvidjevši u svojim analizama da je obiteljski odgoj potpuno zapostavljen, mnogi odgojni djelatnici uzimaju si kao zadaću da prikažu u svojim tekstovima poželjne vrijednosti, oblike i načine rada koji bi, prema njihovom mišljenju, imali bolje ishode roditeljskog djelovanja. Zato njihovi radovi najčešće započinju definiranjem i opisima zadaća koje obitelji moraju ostvarivati.

"Odgojivanje djetce jest roditeljah najveći, najsvetiji a i najteži posao, ono bo upravo odlučuje, hoćeli dčca u tečaju svoga života biti srećna ili nesrećna, blagoslovljena i imućna, ili oskudna i uboga, hoćeli biti jednoć veselje, utěha i potpora svojih roditeljah, ili će im biti na prikor, sramotu i ogorćenje u jeseni njihova žitja; a napokon isti večni život svakog pojedinog čověka, večno blaženstvo ili večna odsuda, ima svoj najbitniji koren u dobrom ili zlom odgojenju u dčtinstvu." (Šunić, 1862)

Nakon određivanja zadaća obiteljskog odgoja, u raspravama su se nudila mišljenja i pomoć. Autori najčešće ističu kako jedino škola može pružiti najbolju pomoć koja je potrebna za uspješan odgoj. Pred roditelje se stavlja odgoj koji je zahtjevan i koji često nema pozitivne ishode, ali se oni moraju uvijek iznova pokušavati nalaziti, ne prepuštati ništa stihiji, nego tražiti pomoć od društva.

"Dom je dakle prvi, Bogom označeni i posvećeni hram gojitbe, a škola mu je samo pomoćnica i namjesnica. U koliko je uzgoj mladeži neprocjenjiv važnosti u toliko je veoma

opsežan, mučan i s mnogim zaprekama skopčan, te iziskuje silna posla i požrtvovanja."
(Basariček, 1869)

Članovi obitelji, a najviše majka upozoravaju se na pravilno korištenje načela i odgojnih strategija. Budu li pravilno pristupali tjelesno–zdravstvenom odgoju, djeca neće pobolijevati i bit će otporna na bolesti. Roditeljsko poticanje djece u obitelji na tjelesne aktivnosti jača organizam, a snažeći tijelo osnažuje se i duh. Boreći se da obitelji usvoje ideje koje je bilo potrebno utemeljiti u obiteljskom odgoju, učitelji se koriste i konstatacijama koje im pomažu obrazložiti poželjne načine rada i vrijednosti u radu obitelji s djecom.

"Prvih šest godina čovjekova života smatraju se za najvažniju dob cijeloga života, dočim se u njih polaže temelj budućemu bivstvovanju čovjeka. Bilo bi do duše najbolje, da uzgoj i naobraženje djeteta za ove dobe jedino majka rukovodi, ali i tu se rađaju kao što je napomenuto silne zapreke, jer ne samo da ponajviše majke ne imaju za to vremena već im također manjka k tomu potrebito znanje i naobraženje, tko hoće drugoga odgajati mora prije svega sam odgojen biti. Pa otuda i dolazi da se ove prve godine djetinjega života ili sasvim zanemaruju ili naopako upotrijebe. " (Dončević, 1872)

Obitelj je središte u koje se polažu velike nade i očekivanja. Društvo ne može ići naprijed zapostavljajući ili zanemarujući svoje obitelji, i ne posvećujući joj dovoljno pozornosti. Potpora koju obitelj ne dobiva od društva je neminovna jer sva nastojanja oko odgoja imaju početke u obitelji, kakvi su počeci, takav je i ishod svih kasnijih odgojnih nastojanja.

"...jer baš u kućnom odgoju treba da tražimo izvor svim manama današnjega uzgoja i dok se kućnom odgoju ne bude posvećivala veća paska ostati će nam bezuspješno nastojanje oko boljega odgoja mladeži.

Malo tko misli na to da je u kućnom odgoju temelj svemu odgoju, ako je kućni odgoj nevaljan badava je sve nastojanje škole. Ako su djeca bila razuzdana i nevaljana tad ne viči na školu i nesposobne učitelje, nego uzrok traži u kući." (Kolić, 1883)

Društvene institucije ne mogu u potpunosti zamijeniti obitelj. Stoga je uočene vrijednosti obiteljskog odgoja potrebno usavršavati i podupirati njihovo poboljšanje. Mnoge investicije u obiteljskom odgoju, bilo u pozitivnom bilo u negativnom smislu, društvu se vraćaju velikom mjerom natrag. Čestita i valjana djeca su ishod takvih članova njihove obitelji, a njihovi roditelji u starosti su sebi osigurali sretna i mirna vremena.

"Staro nas iskustvo uči da slika brižne i ljubeće majke prati djecu kroz cio njihov život i nikada je ne ostavlja, kao nebeski anđeo čuvar stoji ona pred njom te joj podaje jakost u teškoći, srčanost i odvažnost u pogibelji te ustrajnost u napasti. " (Jovan, 1895)

Dobar ishod odgoja moguće je očekivati ako mu se obitelj posveti u potpunosti, ali i tako da se pozabavi što boljem upoznavanju svojih članova, naročito odgajnika. Potrebno je poznavati njegove mane i prednosti, snagu, sposobnosti, vrline ali i negativnosti. Obitelj ne smije odabrati preveliku popustljivost, kao i pretjerivati u nekontroliranim emocijama ljubavi, nego je poželjno djelovati dobrim savjetom. Ne poznavanje odgojnog rada njegovih ciljeva, načela, sadržaja i sredstava ima za posljedicu česte i teške pogreške koje se ne mogu u mnogo slučajeva nikada ispraviti.

"Roditeljska ljubav je uistinu silna te je velikom zaprekom valjanu uzgoju i kod onih roditelja koji su upućeni u uzgojnu umjetnost. Razni vanjski uplivi, koji na dijete djeluju, navedu ga na dobre i zle čine, pa pošto su zli čini intenzivniji zauzmu i veći opseg u dječjoj duševnosti, te ne nadođe li druga sila koja ih je kadra odvratiti od takvih čina, djeca će im se rado podati i pribaviti takve temelje da će ostati pokvarena čitav svoj život.... Djeca se moraju priučiti pristojnosti i lijepu ponašanju te se upravo u tome najviše upoznaje moć domaćeg uzgoja." (Ciganović, 1890)

Poznavanje odgojnog djelovanja roditelja važno je i iz razloga znanja rukovođenja i pravilnog postupanja prema djeci. Potrebno je znati odrediti pravila u ponašanju roditelja i djece, tako će se moći primjenjivati realne kazne ako to bude potrebno. Jer svi postupci nemaju isti odgojni učinak, niti iste odgojne ishode, i ne djeluju podjednako na reguliranje načina ponašanja djeteta. Za svoje postupke obitelj može tražiti pomoć u društvenim institucijama, od crkve do vrtića. Zbog velikog broja autora koji su podupirali snagu vjere u odgoju, ne smije se zanemariti niti njegovanje moralnih i etičkih vrline, koje u obiteljskom okruženju zažive mnogo čvršće i bolje nego u bilo kojem drugom odgojnom posredovanju.

"O da su blagoslovljeni oni roditelji koji sad pohvalom, sad opomenom i kaznom trgaju iz srca svoje djece prvu klicu zla, koji svakom zgodom nastoje da ju dobrom učine, da na svaku laž zamrže a da sve što je korisno i plemenito obljube, koji joj predočuju krijeposnike i njihova djela, koji ju nadahnjuju duhom pravoga kršćanstva, dobrotom, srčanošću, nježnošću! ...Mnogi će si pomisliti: O koliko je to suhoparno, koliko dosadno, ta to niti ne odgovara duhu današnjega vremena! U čemu se sastoji duh današnjeg vremena? Sastoji se u tome da se ni jedan vjerski propis ne štuje, da se sve što je dobro i plemenito

pogrđuje i nogama gazi. ...Na vječnost se ne misli, niti se u nju vjeruje, nema dakle ni nagrade za dobra ni kazne za zla djela. " (Blagojević, 1882)

Uviđala se potreba da bi roditelji morali nešto i znati o odgoju svoje djece jer nije u redu da se sve prepusti pukom slučaju. Preporučuje se da valjani roditelji čitaju knjige o odgoju, ali one su namijenjene onim roditeljima koji su i sami barem malo obrazovani. Problem nastupa kako da obiteljskom odgoju pristupaju roditelji koji ni sami ne znaju čitati. Pomoć ovakvim obiteljima jedino je moguće pružiti putem dobre suradnje sa školom. Ovi bi roditelji morali poštovati savjete učitelja i pokušavati prilagođavati svoje djelovanje načinima kako to učitelji preporučuju, jer se podrazumijeva da oni rade po načelima znanstvene pedagogije *"tj. onoga znanja po kojem se odgajaju valjani Bogu i ljudima mili ljudi."*(Wolfl, 1906)

U odgojnom djelovanju podizanja svijesti naroda preporučuju se i predavanja učitelja onim roditeljima koje bi to zanimalo, uz suradnju i dogovor s roditeljima.

"Po drugim krajevima upriličiše već tzv. roditeljske večeri (mi bi rekli sastanke roditelja s učiteljima), koje vrlo rado posjećuju roditelji jer im je tako najljepša prilika upoznati se s učiteljima." (Wölfl, 1906)

Roditelji nisu često puta spremni otkinuti koji sat i posvetiti ga razgovoru sa svojim djetetom jer su opterećeni poslovima, ali zajednički rad na ponavljanju školskog gradiva i školskih lekcija popravio bi stanje odgojne slike u obiteljima. Djeca koja imaju priliku razgovarati s članovima svoje obitelji postaju odvažnija, razgovaraju čisto i razumljivo, školu polaze redovito, rado odlaze na vjeronauk i ispunjavaju u potpunosti sve školske obveze i zadaće.

"Valjana naobrazba bolja je baština nego svesci zadužnica i pune vreće zlata. Mnogi je već izgubio imetak, ali znanja, što si ga u mladosti pribavio nije mu mogao nitko uzeti, pa si je baš tim znanjem pošteno u svijetu svoj kruh služio." (Kolić, 1880)

Pravilan pristup odgoju unutar obitelji podrazumijeva izjednačiti odgojno djelovanje prema svakom spolu i svakom djetetu podjednako.

"Gojitba u najranijoj dobi jeste mnogo važnija, nego li se proračunati daje. ... Nitko ne može dati što nema! Ponajprije treba joj buditi ljubav za onim, što je u čudorednom smislu dobro. Valja ih dakle pažljive činiti na nutarnje čudoredno čuvstvo." (Vidačić, 1869)

U obitelji se do sada pozornost pridavala obrazovanju mladića, a djevojčice su se pripremale za ulogu majke, žene i domaćice. U njihovim igrama ogledao se njihov budući život, one su se igrale učeći obavljati kućanske poslove. Djevojčice su izgledom morale odavati svoj status tako da se čistoća odjeće vrlo cijenila, ali je

nažalost istican i nakit te moderno odijevanje. Prepoznavajući ovo kao veliku odgojnu pogrešku, autori preporučuju štednju i ukusno i primjereno odijevanje bez razlike na stalež i položaj obitelji.

"Gojitba neka bude predvježba budućemu zanimanju djevojčeta. Stoga nek im se davaju za igru onakve stvari, koje zasjecaju u djelokrug ženskoga zanimanja. Potrebno je također da se djevojče već za rana priučava i obavljati male kućne poslove, prilične dobi njezinoj što pospješuje u djevojčetu gospodarenje " (Vidačić, 1869)

Ovo je razdoblje uvođenja vrtića u neke gradove Hrvatske. Od njih se očekivala velika pomoć kako u odgoju tako i u socijalnom zbrinjavanju djece. Vrlo brzo se uvidjelo da ona na našim prostorima u potpunosti ne ispunjavaju očekivanu ulogu. Mnoge obitelji sumnjaju u njihov rad, ali i stručne osobe ne podržavaju u potpunosti njihovo postojanje i namjenu.

"A ipak se usuđujem reći, da ne zaviđam onoj djeci koja polaze takova zabavišta koja su škola, dakako škola u blažem smislu riječi...Prvo dijete u tako rano doba, kao što je treća, četvrta, peta i šesta godina života ne podnaša nikakovu sistematičku stegu, ma bila ova još kako blage naravi. Drugo i što je skoro glavno, zabavište je još više nego škola mjesto za rasprostranjenje raznih priljepčivih bolesti. Kao praktični liječnik u Zagrebu imao sam dostatno prilike upoznati se da se razne priljepčive bolesti češće pojavljuju među djecom koja polaze zabavišta, nego među onom koja su kod kuće pod paskom roditelja, bolje rekuć majke." (Čukli, 1907)

5.2. ISHODI OBITELJSKOG ODGOJA U PEDAGOŠKOJ LITERATURI

5.2.1. Monografije

U ovim djelima očituje se briga autora za narod i za njegov napredak, tj. za poboljšanje njegovog statusa kako materijalnog tako i duhovnog. Stoga u ovim djelima nema deskripcije ishoda prakticiranog obiteljskog odgoja, niti pokušaja teorijskih utemeljenja obiteljskog odgoja. U analiziranim monografijama nalaze se doslovne upute kako se ponašati (metode i strategije) u obiteljskom životu pa i u odgoju djece kako bi napredak obitelji bio vidljiviji, a uz obitelji i cjelokupnog društva. Obiteljski odgoj ovdje je prikazan kao radost i veselje, ali i kao radnja puna jada, tuge i žalosti.

"Nu ako smo strpljivi, i ako činimo što smo dužni, te se pokraj toga uzdamo u Boga, to sve prođe kao mutna voda i opet grane sunce radosti i veselja, pri čem se zaborave sve pretrpljene muke." (Stojanović, 1882)

Potvrđuje se činjenica da obitelj ima najbolju volju da svoju djecu dobro odgoji, tj. da roditelji žele najbolje svome djetetu, samo im manjka jedno, a to je što ne znaju kako bi počeli.

Naputak za poboljšanje ishoda obiteljskog odgoja započinje savjetom obitelji kako sve naše iskustvo u životu bilo dobro ili loše započinje proživljavanjima tog iskustva u našim osjetilima. Sva osjetila: sluh, njuh, okus, vid i dodir sudjeluju u našim psiho-fizičkim djelovanjima i reakcijama na svaki podražaj izvana pa tako i na učenje vještina, znanja i navika. Zadaća obitelji odnosi se na obogaćivanje dječjeg okruženja koje bi pobuđivalo što veći broj dječjih osjetila. Ovakvi stavovi izraz su suvremenih učenja u psihologiji i u pedagogiji toga razdoblja. Fizičkim rastom djeteta proširuju se i njegovi horizonti u kojima on vidom spoznaje sve veći broj predmeta pa započinje i njihovo imenovanje.

Teorijski pristupi i znanja zasnovana na prokušanim zakonima jedini su ispravan put kojima se obitelj mora voditi, jer se tako neće stajati u mjestu nego će se udaljavati u praksi od onoga što su nam ostavili prethodnici. Mnoge se obitelji u ovom vremenu još uvijek teško upoznaju s novim znanjima i ne prihvaćaju ih čak iako su ih pisali stručnjaci. Oni odgoj zasnivaju na tradiciji i starim, ali, prema njihovom mišljenju, prokušanim vrijednostima.

«Prava roditeljska ljubav je ozbiljna, nije u slatkim riječima, nego u čuvstvu, kojim upravlja razum u neumornoj brizi i pažnji, u strpljenju i nastojanju, da bude dijete dobro i da postane čestit čovjek.... Neiskrenost i laž između roditelja i djece uništava povjerenje i štovanje, nestane autoriteta i pieteta, pa o valjanu uzgoju nema govora.» (Trstenjak, 1917)

5.2.2. Periodika

a) Ishodi prakticiranog obiteljskog odgoja

Mnoge obitelji imaju svoje oblike, strategije, načela i sadržaje za rad u odgoju, ali pitajući ih da provjerite zašto nešto od primjenjivanog koriste, a drugo izbjegavaju, sami ne bi znali dati odgovor. Najčešći primjeri u prakticiranju obiteljskog odgoja su situacije kada u istoj obitelji u jednom trenutku primijene zapovijedi i zabrane, a za koji trenutak milovanja i maženja u odnosu s djecom, kako se kad kome svidi, a najčešće kakvog je kada tko raspoloženja. Jedan moment se roditelji ljute, tuku djecu i nezadovoljni su njima dok za koji trenutak već ih oni sami raspuštaju. Negativni ishodi obiteljskog odgoja prepoznaju se u mnogim zloporabama roditelja, pa lakoumni roditelji navode svoje dijete na razna štetna i ružna ponašanja i postupke: pijanstvo, pušenje, kletvu, neposluh i nepoštovanje zakona.

"Uzmemo li potanko razmišljati ob uzrocima s kojih potiču žalosni pojavi, morati ćemo priznati da je tomu ponajglavnije kriva nedostatna pučka prosvjeta koja više ide za tim da čovjeka uzgoji za građanski život, nego li da ga čudoredno boljim učini.... " (Grotić, 1874)

Oni autori koji zastupaju religijske ciljeve u odgoju prigovaraju obiteljima da se u ishodima njihovog odgojnog djelovanja uopće ne primjećuju kršćanske vrednote.

"Zajedničke su obiteljske molitve zastarjeli običaji koji su se već odavna preživjeli i kojih se moramo stiditi pred prosvjetljenim ljudima. Odstranjuju se dakle i naskoro će biti posve zaboravljeni." (Grotić, 1874)

Obiteljima se prigovara da se ne služe dovoljno metodama čudorednog odgoja koje im moraju pomoći donijeti i proširivati među djecu pozitivne vrline. Najčešće se koriste one metode i sredstva koji im taj trenutak padnu na um, a među njih najčešće se ubrajaju: udarci, surova trzanja i guranja te psovke. Sve su to sredstva koja se često koriste, a za rezultat imaju negativne ishode odgoja. Roditelji uslijed nedostatka

znanja i smanjenih obrazovnih mogućnosti ne mogu promijeniti svoja ponašanja ili se obuzdati u nepravilnom odgojnom djelovanju. Primjenjivanje pojedinih sredstava, kada i na koji način, unutar obiteljskog odgoja, moralo bi se roditeljima približiti tako da oni sami uvide njihovo opravdanje i upoznaju svrhu njihova primjenjivanja.

Prisutni negativni ishodi unutar obiteljskog odgoja su neizbježni u tom vremenu jer su roditelji potpuno nezainteresirani za napredovanje u svom odgojnom radu. Oni to i sami pokazuju nabavljajući razne gospodarske priručnike i knjige, dok pedagošku literaturu nitko ili rijetko koji roditelj koristi za usavršavanje svoga znanja i načina rada. Ne može se odgajati jer to slijedi samo po sebi, zato što netko ima dijete, nego je odgajati potrebno jer imamo zadaću brinuti se o tjelesnom i duševnom razvitku tog djeteta. Često se ističe kako nije jedina zadaća obitelji brinuti se samo da dijete nije golo i boso, gladno i žedno, i ako je to ostvareno, roditelji tada više nemaju obveza prema djetetu. To nikako nije točno i traži se promjena tog stajališta.

U pedagoškoj periodici uočava se velik broj negativnih ishoda obiteljskog odgoja i mnogi se odgojni radnici zalažu za podizanje pedagoške kulture i razine znanja roditelja. To se želi najčešće podržati izdavanjem većeg broja pedagoških časopisa i literature u kojoj se daju praktične upute za odgoj, dok se drugi zalažu i podupiru javna predavanja.

Analizirajući ruralnu sredinu i njezin obiteljski odgoj, kao i ishode unutar prakticiranog obiteljskog odgoja, uočava se negativnost u kojoj se odgoj djece na selu opisuje kao nikakav, tj. obitelj ni najmanje ne posvećuje pozornosti toj aktivnosti, oni se više brinu za svoje domaće životinje negoli za rođenu djecu.

"Takvi roditelji misle da su dovoljno učinili, ako su se poskrbili da su im djeca sita, a za drugo ih nije briga. ...Da je samo ta indiferentnost, te da se uzgoj prepusti školi nekako bi još bilo, no moramo ustvrditi da se u mnogim kućama djeca moralno kvare i truju."
(Dvorniković, 1882)

Ovakve situacije u obitelji postaju javnim problemom u kojem se naglašava ako djeca nisu dovoljno odgojena kako će i sama za koju godinu kada postanu roditelji moći valjano drugoga, tj. svoju djecu odgajati. Mladi roditelji bez pravog kompasa u svojim odgojnim nastojanjima izgubit će svaku bitku s djecom i s odgojem i to čak, i s onim iskustvenim, a da ne govorimo koliko su onda udaljeni od onog teorijski utemeljenog odgoja.

"Znam do duše, da je sjećanje na vlastiti odgoj u mladosti dosta nepouzdana pomoćnica u znanju odgojivanja, dosta varljiva uputa za odgajanje drugoga; no po onoj:

bolje išta nego ništa, bit će to svakako ako ne i jedino, a ono ipak izdašno za sad vrelo odgojnoga znanja našem puku." (Varga, 1889

U periodici se nailazi na rasprave o tome kakav je odgoj u praksi i koji su njegovi ishodi, upozoravajući da je za obiteljski odgoj pogubna nerazborita - majmunska ljubav u kojoj majke slijepo slijede svoje emocije pa djecu nekontrolirano i nerazumno maze i laskaju im, ne dozvoljavajući im susret s realnim svijetom i životom, nego ga one predstavljaju kao nešto slasno i dosadno.

"Ovako uzgojena djeca jesu neposlušna, do zla Boga tvrdoglava te misle da im se mora sve po volji činiti, a ona da nemaju nikakvih dužnosti nego pravo na sve. Ovako bujno uspijeva razmaženost, prkos i ništa dobro." (Trstenjak, 1901)

O odnosu obitelji prema školi nije se moglo ne pisati i u pedagoškoj periodici. Pronalaze se izvješća u kojima se taj odnos zasniva na netrpeljivosti, a vrlo malo na pozitivnim stavovima. U mnogim je obiteljima škola trn u oku, pa roditelji plaše svoju djecu školom i učiteljima kao najvećim ljudskim nevoljama. Poslati dijete u školu je za neke obitelji kazna i sustizanje najvećeg zla u njihovoj obitelji, koje im se moglo dogoditi, pa se ti roditelji tuže, jadikuju i psuju. (Valpotić, 1865)

Nezadovoljstvo školskom obvezom u tom vremenu manifestiralo se kroz: zabrane djeci da odlaze u školu, povremenim zadržavanjem djece kod kuće, te nedozvoljavanjem djeci da pišu zadaće ili ispunjavaju svoje školske obveze. S druge strane ističe se i nedovoljno angažiranje vlasti koje nisu radile na populariziranju potreba pohađanja škole i prednosti samog obrazovanja naroda.

"Stoga je upravo neoprostivo, što u nijednom školskom štivu nema shodna naputka, kako valjani roditelji odgajaju svoju djecu, niti se igdje ističu prema potrebi mane u domaćem uzgoju, otkud neposluh, lijenost, prkos i ostali izvori zala i opačina; neoprostivo je velim da se mladeži naše daje u priličnoj mjeri potrebna ali i nepotrebna nauka al o uzgoju djece baš ništa. Čitanke i obiluju gradivom za moraliziranjem, al o načelu kojem i sredstvu uzgoja baš ni jedne, a to bi ipak tako potrebno bilo." (Varga, 1889)

Zastupanje stege i discipline u obiteljskom odgoju se tražilo i bilo je podržavano kao jedino uspješno odgojno sredstvo, ali se nije dozvoljavala srditost ili grubo postupanje, proklinjanje, psovanje i oštro kažnjavanje. Korištenje kazni je zahtijevalo da se prethodno dobro promisli prije nego se započinje s njihovom primjenom, jer srditost rađa srditost. U dijete je teško ulijevati nasilno pouku ili moralna načela ako se dijete na pravi, prijateljski način s njima ne upozna.

Samo se s ljubavlju mogu popraviti sva negativna nastojanja u prakticiranom odgoju i poboljšati u potpunosti njegovi ishodi.

"Pogrešno je kada roditelji nikada sa svojom djecom umiljno i prijateljski ne žive; uvijek se s njom prepiru i nezadovoljni su... Srce djece odstrani se od roditelja, ugasne djetinjska ljubav, nikakav nauk, nikakav ukor, nikakova silovita strogost ne opravi što bi ljubav sama popraviti mogla." (Turić, 1865)

Negativni ishodi koji su rezultat neprimjerenog provođenja disciplinskih mjera u obiteljima očituju se u:

- neprestanom glađenju i maženju djece, a naročito se to odnosilo na vrijeme odmah iz kažnjavanja
- ispunjavanje dječjih obveza na način da im se obećaju darovi ili neki drugi oblik ucjenjivanja roditelja
- tek vikom i plaćem ostvarivati svoje zahtjeve.

Svi navedeni postupci vode samovolji, neposlušnosti, licemjerstvu i nedisciplini. U ovom vremenu značajno je bilo favoriziranje uloge jednog od djeteta kao nosioca uzorne slike ponašanja obitelji i njegovo služenje primjerom braći i sestrama, što je dovodilo do potpuno nepedagoškog rada obitelji i neetičkog postupanja prema ostaloj djeci.

"Napokon je još i ta glavna pogreška u gojitbi, kada roditelji pokazuju pram jednom djetetu više ljubavi negoli prama drugomu, jerbo je možda ljepše, veselije, živahnije, laskavije nego li drugo, pa će možda zato što je puno obijesti biti i raspuštenije nego li koje drugo...." (Turić, 1865)

Društvena nejednakost ogledala se u obrazovanju, koje je u potpunosti bilo namijenjeno muškoj djeci, dok su se žene osposobljavale ili poučavale mahom doma u privatnoj organizaciji. Svaka obitelj je zapošljavala po jednog ili više učitelja, koji bi dolazeći u kuću poučavali djecu određenim spoznajama. U praksi su većinom potpuno neškoloovane žene zauzimale najznačajnije mjesto u obiteljskom odgoju i privilegij prenositeljice iskustvenih znanja u obitelji. Većina žena je svoj utjecaj koristila u sasvim suprotnom smjeru kako bi ostvarivala svoje privatne želje, a ne radila za opće dobro obitelji. Najčešće se navode negativnosti u prepuštanju ženama da odgojno djeluju, poput prihvaćanja raskoši, nekontroliranog trošenja, zabava, besposličarenja, laskanja, naslada i mnogih drugih oblika neobrazovanog ponašanja. Negativni ishodi pripisuju se i štivima koja su namijenjena mladima i koja uzbuđuju njihove emocije i maštu. Često

se ocjenjuje kako takve tiskovine, koje izlaze kao zabavni romani, više štete i imaju negativan učinak nego što pomažu u odgojnom radu obitelji.

"Mnogo se piše, štampa i čita u naše vrijeme. Ali mladež najradije čita romane, a mnogi i stariji svijet čita radije sve povremene listove, političke, satiričke, zabavne, ali listove pisane u čistom religioznom duhu, knjige duhovne, to malo tko čita. Zločest i opak znak pokvarene dobe. Bolje je i ne čitati, nego čitati knjige i listove kojim se srce truže, strasti draže i podižu, volja izopačuje, razum zamagljuje i pamet vjetri." (Stojanović, 1860)

Slobodno vrijeme mladih nije bilo ispunjeno pozitivnim sadržajima i ovdje su na površinu isplivale negativnosti i ishodi njegovog neosmišljenog korištenja. Nepovoljni ishodi obiteljskog odgoja podupirani su velikom dječjom besposlicom, naročito u gradovima, nedostatkom obrazovanja i nedozrelošću u sudjelovanju unutar društvenog života. Sve to za rezultat je imalo negativne međusobne emocije, nemoralno ponašanje i neetičnost kako prema sebi tako i prema drugim osobama.

"Dječak je navršio četrnaest godina, katkada jedva deset do dvanaest. Istupiv iz učione uspoređuje se u svemu s odraslim momkom zato i nasljeđuje sve što god kod njih vidi i što mu se već odavna dopalo usprkos svoj surovosti njihovih djela i nedjela. Puši, pije više nego li podnositi može, klatari se po noći, posjećuje plesove, igra na novce, kune ko pogan te postaje surov prema roditeljima i učiteljima ako se usprotive toj razuzdanosti.... U pristalih društvu koje toli rado i marljivo pohađaju ruga se nabožnim običajima i vježbama, sramne se pjesme pjevaju a ismijavaju se pristojni i ugledni ljudi, pristojnost je i ćudorednost predmet poruge a opačina se prikazuje vazda u najsjašnjem odijelu.... Roditelji dočuju doduše za ovu ili onu ludoriju svoga sina ali mladost mora da dozrije, misle si bit će već bolje kad ponarastu.

Motrimo li društvo mladih ljudi kod zabava to ćemo se osvjedočiti da se dan danas mladež ne može provešeliti a da ne pokaže svoju krajnju surovost... Tu se bijesni, goropadi, kune. Nigdje nema traga veselju kojim bi se srce okrijepilo i oplemenilo, sve sama bjensila koja vrijeđaju svakog prijatelja dobrih običaja." (Grotić, 1874)

Vrlo slikovito opisani su ishodi neorganiziranog i nepedagoški osmišljenog ispunjavanja slobodnog vremena mladih ljudi, kao i njihovog međusobnog vršnjačkog druženja. Upravo moralna propast i nepoželjni ishodi obiteljskog odgoja imaju svoj najveći promašaj u napuštanju vjerskih i tradicijskih obilježja i njihovih vrijednosti, kako među članovima obitelji međusobno tako i među članovima društva.

"Sadanjoj mladeži prigovara se često put i oštro, da nije kakva je bila nekada; tuže se roditelji i žaluju da su vrlo mučni za sinove i kćeri, što si ne dadu ni savjetovati ni

zapovijedati, što nestaje sve većma posluha i ljubavi prema starijima i mira među braćom i susjedima što se malo mari za nauk Božji i za pobožnost; što biva sve veće tvrdokornosti, gizde i oholosti, nesrama, gadne kletve i drugih opačina." (biskup Dobrila, 1879)

b) Proklamiranje poželjnih ishoda obiteljskog odgoja

Vrijednost obiteljskog odgoja u literaturi se izražava kroz uzajamno poštovanje i uvažavanje roditelja i djece te njihova međusobna ljubav bez favoriziranja ili davanja prednosti jednom članu u odnosu na druge.

"Djeca su prava izvanjska i unutarnja slika svojih roditelja. Pogledaj djeci odijelo, slušaj kada govore, motri im vladanje pa ćeš znati kakvi su im roditelji; to je ključ koji otvara obiteljska vrata. – Nije dakle pretjerana već bi smo rekli suprotno sasvim umjesna ova: da dijete kuću svojih roditelja vazda na leđima nosi kao puž svoju pužnicu." (B. K., 1875)

Ljubav i ozbiljnost kao prvo načelo obiteljskog odgoja i ovdje se ističe kao moćno oruđe u uspostavljanju, poboljšanju i održavanju pozitivnih vrлина odgajnika. Nezainteresiranost, pogrešni primjeri i razdor kvare svako pozitivno odgojno ozračje. Pozitivnu klimu i njegovanje moralnih vrлина i kvaliteta osobe samoj obitelji najčešće nije nikada bilo moguće postići, pa su joj od velike pomoći bile crkva i škola.

"U odgojenju leži dakle sreća ili nesreća, spas ili propast, život ili smrt ne samo pojedinoga čovjeka, već i kućnih obitelji, općina, da čitavih država; jerbo se uistinu može uzeti da je bud pojedini koji čovjek, bud kućna obitelj, bud cjela općina i čitava koja država u toliko samo sretna u koliko je pravo i čestito odgojena i naobražena." (Solerti, 1865)

Uviđajući u analiziranim ishodima obiteljskog odgoja važnost i ulogu žene – majke, ali u isto vrijeme i pomanjkanje njezinog obrazovanja, došlo se do zaključka da ako je sav odgoj u njezinim rukama, on ne može biti kvalitetniji, sve dok se ne poboljša kvaliteta odgoja žena. Društvu se preporučuje da svoj preporod može postići samo putem preporoda žena. Podizanjem dostojanstva žene i njezinim uključivanjem u obrazovanje i odgoj u tjelesno–zdravstvenom, umnom, moralnom i estetskom području dolazi se do spoznaja da će vjerojatno i ishodi njezina rada u odgoju biti kvalitetniji.

"Usadite u dušu djece svoje iskrenost i istinu jer na tome se temelji život djeteta. Priviknite i podučite djecu da rade o vlastitom usavršavanju, jer samo tada bit će korisni i valjani članovi društva. Priviknite ju samoradinosti, radu, poštenju i pravičnosti. To su glavni temelji domaćega uzgoja, a tim i ljudskog društva. Majka je prva pozvana da udovolji vrućoj želji čovječanstva da ono bude što bolje. Al zaista ne napredovasmo ako se bude zanemarivao

ženski odgoj i ako se budu naše majke bavile svakim poslom negoli odgojem." (Autor nepoznat, 1885)

Uloga majke u odgoju oslikavana je u tome da se živo brine u svačem za svoje dijete a brinuće se za dijete ulijeva mu zarana čistoću i ljubav.

"Budi majka dobra ili zločesta, budi bogata ili siromašna, radina ili lijena, ipak ona u sebi krije najveću moć socijalnoga života." (Prestini, 1887)

Za svako ljudsko djelovanje potrebno je ostvariti i ispuniti tri zahtjeva: htjeti, znati i moći. Ovi zahtjevi se postavljaju i pred odgojno djelovanje. U obiteljskom odgoju snažno djeluje ljudska priroda koja je čovjeku dala ljubav za svoje potomstvo. Ona ga potiče da djeluje i da obnaša svoje dužnosti i izvršava zadaće. Ali obitelji u odgojnom djelovanju najčešće nedostaje uz htjenje i moć ono treće, a to je znanje. Ljubav koju posjeduju roditelji nije dovoljna da se djeluje odgojno i ispunjavaju kvalitetno sve obiteljske zadaće. Najčešće se događa to da ljubav postane otežavajuća okolnost i da udalji roditelje od pravog postupanja. Znanje o odgoju nedostaje obiteljima, a taj nedostatak se manifestira u velikom broju obitelji, koje ne poznaju niti koriste načela, sredstva i metode odgojnog rada.

"konstatujem da je velika potreba da se što prije poda puku – imenito roditeljima naše mladeži – najvažnije znanje koje će ih rukovoditi u odgoju njihova naraštaja." (Varga, 1889)

S druge strane praktična iskustva potvrđuju da nedostatak nije samo u nepoznavanju odgojnih znanja ili znanja o čovjeku i njegovoj naravi, nego i u nepoznavanju sredstava, nedostatku oduševljenja, tj. ljubavi za roditeljski poziv. Ljubav može biti snažan motiv i pokretač u ovom poslu u kojem ima više padova i negativnih doživljaja nego sreće i radosti.

Uz znanje i ljubav potrebna je još jedna kvaliteta koja se traži od roditelja, a to je praktična poduka - iskustvo. Vježbajući utvrđujemo svoja znanja u praksi, ali i provjeravamo njihovu primjenjivost. Nakon analiza poželjnih elemenata i čimbenika odgojnog djelovanja znanja, ljubavi i iskustva, zaključuje se da je u društvu sveprisutan deficit svega pozitivnog i poželjnoga, a naročito u ponašanju majki i to majki odgojiteljica.

"Uzgoj je umjetnost. Zato treba materi uz prirodnu ljubav mnogo obrazovanosti. Majka puna ljubavi i moralnih osjećaja te zdrava i jaka razuma može već uzgojiti valjana i čestita čovjeka.

...Materinske prirodne sposobnosti lijepo dopunjuju očeve: razumnija ljubav uopće, ugled, odlučan i muški karakter. I što se dijete više razvija, to se njim teže vlada pa to više treba očeve pomoći." (Trstenjak, 1901)

U odgoju su nezamjenjive vrijednosti: krjepost, ljepota, sloboda i vjera koje uz teorijsko znanje ostaju suhe, apstraktne i usiljene te odbijaju odgajnika ako ne izlaze iz odgojiteljeva srca iskreno i radosno. Svi snažni osjećaji hvataju se čovjekova srca bili pozitivni bili negativni. Odgoj mora biti upotpunjen humanizmom koji se širi s čovjeka na čovjeka. Stoga se i u drugim odgojnim područjima treba njegovati obiteljsko okruženje koje donosi najviše pozitivnih rezultata koje je oslikano kao: neka su svi braća i sestre, jedna velika obitelj.

"O tom je sav svijet uvjeren a ipak ima jedna umjetnost za koju si mnogi umišljaju da ju razumiju, a da nisu o njoj ništa čuli, ništa čitali, ni ozbiljno o njoj razmišljali – a to je umjetnost uzgajanja, što je tim čudnovatije, što se priznati mora, da je upravo ta umjetnost najteža. Jer koliko uzvišeni i plemeniti, toliko i teški je posao uzgojiti čovjeka, te će biti razuman i čudoredan." (Jambrišak, 1891)

Cilj odgoja koji se manifestira u njezi i pažnji prema djetetu, nigdje nije moguće tako dobro njegovati kao u obitelji. Iza cilja slijede sredstva navikavanja i vježbanja za koje treba osobne strpljivosti koja je urođena samo roditeljima.

Nakon analiziranih kvaliteta i elemenata koji su potrebni za pravi obiteljski odgoj, a koji autori ne pronalaze među obiteljima upozorava se da u nedostatku svega rečenog obitelj traži lijek u školi. Kada dijete jednom krene u školu, vjerovalo se da za obitelj prestaju sve brige i obveze vezane uz odgoj. Još točnije obitelj je vjerovala kako će škola riješiti dijete svih društvenih mana koje je ono baštinilo i ponijelo iz svoje kuće. Jedino opravdanje koje su mogli dobiti roditelji za svoj slabi interes za obiteljski odgoj od mnogih autora bilo je to - kako je teško odgajati dijete ako mu ne možeš dati osnovno – kruh, a to je bio velik teret u istraživanom razdoblju, kako prehraniti i materijalno pridonijeti za sebe i svoju obitelj.

"Zahtjeva li učitelj da roditelji pomažu djeci kod kuće pri učenju lekcija, pri izrađivanju zadaća, to će osim neznatne nekolicine roditelja ogorčiti obiteljske krugove protiv sebe i škole, jer sve kad bi okolnosti inače i dopustile roditelji i ini obiteljski članovi ili za to nemaju vremena ili nemaju volje ni sposobnosti." (Pechan, 1880)

Odgojno djelovanje obitelji bilo je različito i nejednako, nesustavno, nestručno i priprosto. No, uz njih takav se odgoj proširuje i na cjelokupnu društvenu zajednicu.

"Uzgojno zvanje roditelja prelazi u mnogom slučaju na čitav domaći krug, na družinu, rodbinu i prijatelje." (Basariček, 1875)

U dobar odgoj ulaze i mnogi drugi čimbenici koji ga usmjeravaju, potpomažu i reguliraju. Osnovni uvjeti za njegovo ostvarivanje se: tihi mir, red, zapt koji dolazi od Boga, blago srce oca i majke, veselo i slobodno kretanje djece, pažnja i razumijevanje te slušanje i pristojno ponašanje prema svima.

Uz sve rečene, osobine obiteljskog odgoja autori nude i sliku poželjnog obiteljskog odgoja koji je odraz suvremenih strujanja i utjecaja izvan domovine u tom vremenu. Ovaj utjecaj najviše se očitovao u puštanju mladih građana odrasti po vlastitoj volji, bez svakog pritiska i stege, uz naputak da je to moguće samo onda ako je u djetetu usađena zdrava i jaka klica koja ima nagnuća na dobro pa će uz njezinu pomoć dijete lakše svladavati sve zapreke.

" Pogledajmo samo tako emancipiranu mladu gospodu, kako se ponašaju bez svakoga pijeteta napram svojih roditelja, učitelja i uopće odraslih. Obično nazivaju takav odgoj, odgoj slobode i samostalnosti a bolje bi ga bilo okrstiti odgojem raspuštenosti i raskalašenosti. "
(Hajdinjak, 1875)

Znanost je imala potrebu odgovoriti na zablude koje su se manifestirale u obiteljskom odgoju. Očekivalo se da će suvremene ideje i njihovi utjecaji dati konkretna rješenja. Odgovor se nudi u tom razdoblju, u odgoju koji je u potpunosti bilo potrebno predati u ruke države. Mnogi autori u Hrvatskoj se nisu slagali s takvim zahtjevima i nisu podržavali takav stav. Filozofi i pedagozi toga vremena slažu se u jednom, da bez dobrog odgoja djece društvu neće pomoći niti svi državni zakoni koji postaju isprazni, a odluke beskorisne, ako se ne izmjeni odnos prema odgoju. Jedino snaga odgoja može državu dovesti u red i poštovanje prava.

"Zato mogu šutiti propovjednici i ispovjednici, suci i učitelji ako uz to ne sudjeluju glave obitelji; jer od njih visi više nego od ikoga drugoga dobro mladeži. Djeca su uvijek bila i bit će takova kakovu žele imati roditelji a Bog će više ili manje dijeliti blagoslova kako će biti više ili manje gorljivosti kod roditelja." (Gall, 1879)

Uz nezamjenjivu ulogu obitelji koja ima svoje nositelje ideja i zastupnike ovog odgojnog područja, u društvu se pojavljuju i novi nositelji ideja institucionalnog predškolskog odgoja. Svaka novina ne nailazi odmah na odobravanja pa tako i predlaganje da društvo preuzme brigu oko odgoja djece, umjesto obitelji, nailazi na neprihvatanje, jer se uz nju vežu i materijalna davanja i potpora. Vrtići nisu bili besplatni i njihovu uslugu mogli su koristiti samo bogati građani. Djeca siromašnih

roditelja, za koje se u početku i mislilo da su im vrtići namijenjeni, ostala su i dalje nezaštićena i odgojno nezbrinuta. Stavove o počecima vrtića u Hrvatskoj ilustriraju se ovim citatom:

"Zabavište je lijepa i čovječna uredba, ali je samo za nevolju dobra. Ono nije stvoreno, da otima djecu obitelji nego da spašava sirotinjsku djecu, što ih roditelji ne imaju kada ni gledati ni komu ostaviti. Ali mi nažalost vidimo u našim zabavištima samo kićenu djecu iz imućnih i kako se veli, odličnijih obitelji, a nigdje sirotinje. Što je samo za nuždu, neka je onim nesretnicima što ih nevolja tare, a sretnijima neka ostane uzgojni ideal: obitelj." (Trstenjak, 1901)

Bez materijalne sigurnosti i stvorenih osnovnih uvjeta za život obitelji, kao i pozitivne klime u društvu uz njegovanje moralnih i duhovnih vrijednosti nema napretka obitelji. Ako obitelj ne napreduje, ne može napredovati ni cjelokupno društvo - država. Uz ovaj završni citat šalju se i poruke ovog doktorskog rada:

"Stoga je prva zadaća svake države, svake uprave, parlamenta, škole, crkve i svih njezinih službenika da su sami najuzorniji ljudi, pa da se sa svom brigom staraju o sreći i dobru obitelji, te svih državljana. ...Gdje je potpuna nezavisnost i sloboda, blagostanje a povoljne sve prilike, tamo sve napreduje i uspješno djeluje obitelj. To je sjemenište svih ljudskih vrлина." (Trstenjak, 1901)

5.2.3. Udžbenici

Unutar udžbeničke literature autori daju svoje poglede prakticiranih nastojanja obiteljskog odgoja kao i ishoda koji iz tih nastojanja proizlaze.

"Sretan se može nazvati učitelj ako mu dođu u ruke djeca koja su od kuće valjano odhranjena. No, koliko ih ima takovih! Roditelji često nemaju kada, drugi ne imaju volje, ovim manjka potrebno znanje, onima opet strpljivost da udovolje svetoj dužnosti svojoj." (Novotny, 1867, 13)

Donosi se opće prihvaćeno mišljenje u narodu koje tvrdi da su i dosad postojali ljudi koji nisu ništa znali o odgoju i znanstvenom pristupu ovoj djelatnosti, a odgajali su uspješno svoju djecu, i to kako tvrde autori, neki mnogo bolje nego oni koji su se svojski potrudili da potanko prouče odgojnu djelatnost. Nije zanemariva ni druga tvrdnja, koju možemo nazvati narodnom filozofijom, da što se o nekom problemu više piše i o njemu govori, on postaje sve gori i gori, pa je isto tako slučaj

i s odgojem. Što su se u društvu sve više i više počeli pojavljivati napisi i literatura o odgoju, on je sve više i naočigled postajao sve nazadniji i zatrovaniji novim utjecajima za koja na ovim prostorima nije bio spreman.

"Istina je da roditelji mogu i bez znanstvene pedagogike djecu svoju dobro odgojit. Mjesto znanstvenih pedagoških načela služe se oni iskustvom svoga vlastitog uzgoja te zdravim razumom proniknutim pravim religioznim kršćanskim čuvstvom, koje tradicijom baštinjeno od roditelja iz njihova doma prenesoše u svoju obitelj. ... Kao što je istina i to, da čim se je u obitelji prekinula tradicionalna nit staroga kršćanskoga uzgoja, da se je ovaj pogoršao i krivim pravcem pošao." (Štiglic, 1889, 4)

Udžbenici iznose teorijske postavke u kojima poručuju što je cilj ljudskog postojanja na zemlji: *"Ukratko dakle sastoji se određenje čovjeka na zemlji u tom da mu razum neprestano nastoji istinu čim većma poznavati, da mu srce uzljubi ono što je čudoredno lijepo, pravo i dobro te da mu volja odluči na to – htjeti i činiti što je čudoredno, lijepo, pravo i dobro, pa da tako sve to vrednijim postane onoga blaženstva što mu ga Isus svojom smrću povrati." (Novotny, 1867, 7)*

Odgoj uz svoje ciljeve mora imati i svoju svrhu i nastojati se primjenjivati na određeni, ali pravilan način, tj. potrebna je pravilna upotreba odgojnih sredstava. Ona pomažu u odgoju i olakšavaju na brži način stići do cilja.

"Sve što god je uzrokom i sredstvom da se promiče razvitak sposobnosti čovječanskih to je čimbenikom gojitbe, kao što su: zrak, način življenja, društvo, običaji, itd. – Da se pri tom red ne poremeti i da ne pođemo stranputicom, to je duh ljudski umnim protraživanjem označio načela i zakone po kojih pravo uzgajanje uspijeva, podredio ih nekom glavnom pravilu, koje iz njih diše te uvidivši praktičnost njihovu na temelju iskustva složio sve u suglasnu cjelinu." (Novotny, 1867, 16)

Uz vrlo malo teorijskih opisa obiteljskog odgoja pronalazimo u udžbenicima tvrdnju koja nam pomaže rekonstruirati stav stručnih osoba o obiteljskom odgoju, tj. njihov pogled na njegovo onovremeno postojanje i opravdanost.

"Kućevni život kolijevka je života građanskog, on je početak i uopće temelj obrazovanja roda čovječanskoga; jer u krugu kućevnom počima tako rekuć klicati sjeme života – duševne i tjelesne sile, ovdje se počnu ove razvijati i dobivaju prvi pravac – dobar ili zločest, koji se kako iskustvo uči, navadno tako ukorijeni da u samu narav pređe te je veoma mučno preinačiti ga.

Dijete je proizvod oca i majke te baštini narav roditelja. Sastav očev u pravilu prelazi na kćeri a majčin na sinove, pa ako je dijete tijelom više nalik na majku to je duhom uvrгло se

na oca i obratno. Zdravi roditelji rađaju zdravu djecu, stoga slabišem i kroz razuzdani život onemoglim ljudem treba svjetovati da u brak ne stupaju, jer svoju kržljivost i grijeh ostave djeci za baštinu. Najpače prelaze srčane boli, sušica, razbluda, pijanstvo i drugo na djecu. Tako je i brak među rodbinom od opasnih posljedica. – Nu roditelji prenose na djecu si ne samo tjelesno nego i duševno zdravlje, tako umne darove i valjanosti, kako i tupost. U tom mati ima glavnu ulogu, ako je obdarena lijepim svojstvima duha njimi će se odlikovati i djeca, nasuprot uzme li darovit muž duhom slabu ženu, dobit će duhom slabe djece." (Novotny, 1867)

5.3. ZAKLJUČAK: ISHODI OBITELJSKOG ODGOJA U HRVATSKOJ PEDAGOŠKOJ LITERATURI I DOKUMENTACIJI OD 1850. DO 1918. GODINE

Odgovarajući na 5. istraživačko pitanje *Ishodi postupaka obiteljskog odgoja dobiveni uvidom u pedagošku literaturu i dokumentaciju promatranog razdoblja*, utvrdila su se sljedeća stanja i obilježja obiteljskog odgoja.

Analizirajući pedagošku dokumentaciju i evaluaciju obiteljskog odgoja kojom autori opisuju praksu unutar obiteljskog života na prostoru Hrvatske u promatranom razdoblju, zaključujemo da su u ruralnim sredinama neobrazovanost i praznovjerja najčešće karakteristike obitelji, dok se u gradu sve češće napuštaju i ignoriraju kršćanske vrijednosti, a negativni primjeri očeva u psovanju, piću, pušenju i kocki su učestali, kao i negativna ponašanja majki u rastrošnosti, besposličarenju i modnoj opterećenosti.

Obitelji s više razine društvene ljestvice potpuno zanemaruju odgojno djelovanje i prepuštaju ga dojiljama, dadiljama i slugama oslobađajući sebi prostor za lagodan život, dok obitelji ruralnih sredina odgajaju uz psovke, guranja i udarce. Postoje i iskustva iz obje sredine unutar obiteljskog odgoja gdje se uopće ne primjenjuju nikakve odgojne mjere, uz opravdanja da djecu nije potrebno odgajati jer kad porastu, ona će i sama doći razumu. Ovakve situacije poznate su po tome što se djeci pušta sve na volju, čime im se uvjetno rečeno iskazuje prava ljubav.

Zapostavljaju se prve godine djetetova života tako što se tjelesnoj njezi djeteta donekle još i posvećuje pozornost, dok se duhovnoj strani i moralnim vrlinama u pravilu jako malo polagalo pažnje. Na dijete se gledalo kao na osobu bez iskustva i bez potrebe za dodatnim naporima u bavljenju njegovim problemima. Učestale su pojave razmaženosti djece jer im roditelji udovoljavaju u mnogim nerealnim željama. Ishodi takvog postupanja imaju negativne odgojne posljedice, pa su takva djeca neposlušna, ne uvažavaju moralne krjeposti, izgubila su strahopoštovanje pred Bogom, ne štiju starije, ne poštuju tuđu imovinu, ne uočavaju razliku što je dobro a što loše, što pripada meni ili je tvoje, što je pravedno ili što je nepravedno. Česte osobine djece jesu tvrdoglavost i upornost, a laž i prijevara su normalne pojave jer su to primjeri ponašanja obitelji prema zakonima, prema društvenim institucijama pa i prema Bogu i crkvi.

U odgoju nema dosljednosti, iskrenosti i ljubavi. Otac i majka imaju svaki svoj stil odgajanja i ne podupiru ista odgojna nastojanja, tj. ne uvažavaju tuđa mišljenja. Ovo je vrijeme potpune odsutnosti međusobne suradnje i povezanosti doma, škole i crkve.

Nedostaci negativnih djelovanja unutar obitelji imaju nesagledive posljedice, vidljive i izvan obiteljskog doma. Naročito se to manifestira u zainteresiranosti obitelji za djetetove aktivnosti i obveze, ili opisima izrugivanja djece koja iskazuje volju za školu. Nasuprot ovim obiteljima, postoje i postupanja u kojima se pretjeruje s obrazovnim zadaćama djeteta pretrpavajući ga dodatnim obvezama učenja većeg broja stranih jezika, glazbene naobrazbe, i potpunog zanemarivanja oplemenjivanja dječjih srca.

Opisuju se i situacije u kojima obitelji imaju negativan odnos prema pohađanju škole. Obitelji često ne podržavaju ispunjavanje školskih obaveza, ne poštuju učitelja, učestalo su svađaju s učiteljima i iskazuju neslaganja s njegovim odgojnim pristupima. U pojedinim sredinama sve to prerasta u prkos učitelju i izrugivanje djece, krivog predstavljanja djeteta i obitelji učitelju pa se pretjeruje u pohvalama ili u pokudama.

Društvo i obitelji pred vrlo mladu djecu postavljaju prevelike zahtjeve kojima oni nisu dorasli. Vrlo mlada djeca s 12 - 13 godina moraju odlučiti koji zanat pohađati, a boraveći uz odrasle u obrtničkim radionicama usvajaju njihove negativne navike.

Velika pozornost u mnogim tekstovima posvećuje se pretjeranom opisivanju dječjih neuspjeha, a vrlo malo se opisuju odgojni i obrazovni uspjesi djece. Odrasli vrlo malo ili nikako ne čitaju literaturu kako bi podigli svoju pedagošku razinu obrazovanja, a ne pokazuju ni interes za suradnju sa školom ili crkvom kao odgojnim čimbenicima.

Proklamirane ideje obiteljskog odgoja unutar pedagoške dokumentacije ponuđene kao teorijske smjernice za obiteljski odgoj opisuju se na našim prostorima u promatranom razdoblju na sljedeći način.

Majka je prva i najvažnija odgajateljica djece, uz nju djeca rastu zdravija, tjelesno jača i duševno neiskvarena. Ona odgaja budnim okom, dobrim srcem i umnim postupanjem uz golemu strpljivost, blagost i neograničenu, ali razumnu ljubav.

Na društvenoj razini obiteljskom odgoju se pripisuju temeljne funkcije društva, dok se u praksi učestalo ovaj odgoj zanemaruje. Dok se ne bude posvećivala adekvatna pozornost obiteljskom odgoju, ni društvo neće biti zdravo i moralno, jer škola nikada ne može nadomjestiti vrijeme propušteno u prvim godinama djetetova razvitka kao najvrjednijeg razdoblja za utjecaj na mladu ličnost.

Obitelj najbolje može upoznati prednosti i mane svoga djeteta, zato im je najlakše pronaći adekvatne odgojne mjere koje trebaju individualno primjenjivati u svakom pojedinačnom slučaju. To nije moguće postići ako članovi obitelji ne posvećuju dovoljno pozornosti odgojnoj djelatnosti u obitelji na način da se trude upoznati mane i vrline, te njihove osobine sposobnosti i ograničenja svojih članova. Poznavajući

načela, metode i sredstva djelovati uspješno na svakoga od njih. Obitelj mora obogaćivati dječje okruženje pozitivnim odgojnim utjecajima kako bi dijete oponašajući, imitirajući i slijedeći primjere obogaćivalo svoja iskustva, a primajući podražaje pomoću svih osjetila spoznavati svijet i predmete oko sebe.

Ljubav i ozbiljnost u obiteljskom su odgoju navedeni kao najvažnija načela ponašanja roditelja, iako postoje roditelji koji potpuno zanemaruju obiteljski odgoj, postoji i dio roditelja koji pretjeruju s ljubavlju prema djeci, koju autori nazivaju slijepa ljubav jer je pogubna i ima negativne posljedice za psihičko i moralno zdravlje djeteta. U takvim odnosima obitelj treba učiti odgojno pristupati. Za svako djelovanje u životu treba htjeti, moći i znati, bez toga nema pozitivnog djelovanja, pa je tako i u odgojnom djelovanju.

Djeca se u obitelji moraju socijalizirati, tj. naučiti živjeti i pristojno ponašati, imati strah pred kaznom, poštovati starije i oplemenjivati razum i srce. Ona se jednom riječju moraju očovječiti i biti pripremljena za humane odnose suživota s ostalim građanima društva.

Praktični ishodi obiteljskog odgoja analizirani unutar pedagoške literature imaju sva obilježja izražavanja pozitivnih vrijednosti obiteljskog odgoja, govore o odnosima roditelja prema odgoju djece u kući, odnosu roditelja prema odgoju djece u školi, disciplini u roditeljskom domu, potrebi promjena u odgoju ženske djece te odnosima članova obitelji prema društvenim vrijednostima.

U analizi teorijski – proklamiranih poželjnih i preporučivanih postupaka unutar obiteljskog odgoja pronalaze se kriteriji za analizu vrijednosti obiteljskog odgoja, roditelja i odgoj djece u školi, kao i roditelja i odgoju djece za društveno okruženje.

Udžbenička literatura vrlo malo opisuje prakticirani odgoj u obiteljima, ali se zato u potpunosti posvetila teorijskim naptucima koji se nude roditeljima za njihovo pedagoško upućivanje u odgojni rad. Najčešće su to naptuci za promicanje religijskog opredjeljenja, moralnih vrednota (lijepo, pravo, dobro), razvitak čovjekovih sposobnosti, socijalizacijsku ulogu obitelji (biti dobar ili loš) te brigu za tjelesno i duševno zdravlje.

Unutar pedagoške periodike koja evaluira s praktičnih polazišta obiteljski odgoj uočavaju se interesi za sljedeću obiteljsku problematiku:

- favoriziranje i ljubav prema jednom djetetu, a zapostavljanje drugog
- silom nametnuti kršćanski nauk
- mladež čita romane, knjige i listove kojima truže, nadražuje i izopačuje razum i pamet

- kao i interesi za nedostatke ženskog obrazovanja.

Nesređene obiteljske prilike uzrokovane svađom, ovisnostima i nedostatkom ljubavi ili prevelikom ljubavi i maženjem djece za ishod imaju negativna ponašanja djece, koja to koriste kako bi zadobila ono što žele.

Roditelji potiču konzumaciju alkohola, pušenje, psovku, neposluh i nepoštivanje zakona, igre na sreću, kasne noćne izlaske. Ponašanje mladeži se opisuje kao krajnje surovo, oponašajući vrlo rano (već s 14 godina) ponašanja odraslih, često se mladi izruguju uglednim ljudima i građanima i ismijavaju pristojnost.

Najveći nedostatak pripisuje se nedovoljnoj informiranosti i obrazovanju djece. Obitelji ne poznaju kvalitete građanskog odgoju, a ne dopušta niti djecu upućuje u vjerske vrijednosti i utjecaje, zajedničke molitve su zastarjeli običaji kojih se obitelji trebaju stidjeti. Sve to dovodi do nepostojanja nikakvih odgojnih utjecaja.

Odgoj se prepušta školi, a u isto vrijeme se zanemaruje poticanje djece na marljivost, jer ono što se u školi čulo, doma se mora primjenjivati. Nedostatak roditeljske obrazovanosti za odgojnu funkciju (ne slijedi valjani odgoj sam po sebi, on se uči), za posljedicu ima česta surova kažnjavanja fizička i verbalna. U dostupnoj literaturi koju čitaju obitelji nema štiva u kojima bi se isticali i prikazivali pozitivni naputci za rad roditelja u odgoju. Oni se najčešće koriste prethodnim iskustvima i sjećanjem na vlastiti odgoj, što je najviše prisutno na selu, na kojem se više brine za odgoj životinja nego za odgoj djece.

Unutar periodike koja pristupa obiteljskom odgoju s teorijskog polazišta uočavaju se sljedeći zaključci autora:

- roditelji su prvi od Boga dani odgojitelji, od kojih se traži ljubav i ozbiljnost te iskrenost u roditeljskom djelovanju
- u odgoju leži spas ne samo čovjeka i obitelji, nego gradova i država
- u svemu što rade neka se roditelji čuvaju zla primjera kojega mogu ponuditi djeci
- poštovati roditelje i starije te primjenjivati slobodu u odgoju ne podrazumijeva raskalašenost i raspuštenost članova obitelji
- svojim djelovanjem obitelji moraju pomagati i podupirati sadržaje i nastojanja koje provodi škola
- potrebno je podignuti dostojanstvo žene i provesti duševni i moralni preporod žena
- i dalje je u društvu, kao i u obiteljima, potrebno vrednovati sve moralne vrijednosti, najveću moć socijalnog života krije u sebi majka
- povoljan socijalni razvitak za rezultat ima stalozenu obitelj

- ❑ ne dopustiti neosmišljeno provođenje slobodnog vremena mladih, naročito sprječavati besposlicu, kako bi se ublažilo neetično ponašanje mladih
- ❑ odgoj je umjetnost i treba mnogo ljubavi i moralnih osjećaja kako bi mu se pristupilo, u njegovom provođenju potrebna je podjednaka briga i oca i majke, stoga se potiče brak i skladni obiteljski odnosi
- ❑ ne preporučaju se vrtići nego blagostanje u društvu i povoljne gospodarske prilike kako bi majke ostale doma da same odgajaju svoju djecu uz pomoć ostalih članova obitelji.

IV. ZAKLJUČCI

Analizirajući pedagošku literaturu i dokumentaciju utvrdili smo teorijsko postojanje obiteljskog odgoja kao znanstvenog područja unutar obiteljske pedagogije, a povijesnom smo analizom dobili pokazatelje koji nam omogućuju da zaključimo kako su početne ideje obiteljskog odgoja postojale na prostorima Hrvatske i od 1850. do 1918. godine.

Teorijski dio vezuje obiteljski odgoj uz suvremeni postmodernistički paradigmatički okvir koji uz znanstvene članke i teorije prihvaća i literarne radove i narativne tekstove kao istovjetni doprinos stvaranju koncepcija i metateorija o promatranom predmetu.

Teorijske analize relevantne literature obiteljskog odgoja ukazuju na postojanje različitih pristupa definiranju pojma obitelji već prema primijenjenim kriterijima znanosti. Tijekom povijesti pojmovi porodica i obitelj često se koriste kao istoznačnice iako imaju svaki svoje sociološko i društveno značenje. Porodica je skupina ljudi koju sačinjava više obitelji povezanih krvnim srodstvom ili ugovornom obvezom. U predindustrijsko razdoblje ona je imala snažan društveni utjecaj i svojim svojstvima povezanosti, solidarnosti, ali i ideološko–vrijednosnim te kulturološkim posredovanjem djelovala na svoje članove.

S druge strane, obitelj je prisutna u svakom društvu, od tradicionalnih u kojima se sastojala od oca, majke i djece, do suvremenih - postmodernistički orijentiranih društava u kojima se može sastojati od jednog roditelja i djeteta po svojoj osobnoj volji, izvanbračno opredijeljenoj zajednici roditelja, samohranih roditelja prema zakonskoj odredbi ili bez nje, istospolnih zajednica itd. Danas je najrasprostranjenija definicija obitelji u kojoj se tvrdi da je ona zajednica onih osoba koje dijele zajedničku povijest, koje se vole, žive veći dio života zajedno i dijele neke interese: profesionalne, ekonomske, političke, seksualne, duhovne, rekreacijske, itd. Obitelj karakterizira zajedništvo, dijeljenje resursa, odgovornosti i odluka, briga i skrb o nemoćnima, ovisnost o nekome i zajednička ulaganja.

Odgoj je u obitelji temeljna, univerzalna i nezamjenjiva društvena funkcija. Tradicionalno i kršćanski promatrano svaku obitelj je vezala bračna zajednica, koja je najčešće bila društveno i zakonski regulirana. Utjecaj i djelovanje obitelji nikada nije

bilo samo stvar tih dvoje ljudi nego se njihovo djelovanje prenosilo ekonomski, politički, ideološki itd. i na cjelokupno ljudsko društvo. Svako je društvo nastojalo odrediti koje su funkcije obitelji. U suvremenoj literaturi najčešće se funkcije obitelji ogledaju u četiri temeljne: biološko-reproduktivnoj, ekonomskoj, socijalizacijskoj, odgojno–obrazovnoj, ali im se u novije vrijeme dodaju i određenja poput: funkcija zadovoljavanja spolnih nagona, stabilizacije odraslih pripadnika društva, emotivne, moralne, funkcije škole društveno – kulturnog života, zaštite, skrbi, sigurnosti, zabave i rekreacije svojih članova.

Teorijska literatura donosi i odgovore na temeljni cilj obiteljskog odgoja koji se veže uz opće pedagoške ciljeve odgoja. Obiteljski odgoj ima za cilj plansko i namjerno djelovanje i tjecaj prije svega na mlade naraštaje te njihovo uključivanje i u postojeće društvo i društveno okruženje te njihovo kulturno djelovanje. Obiteljskim odgojem se prenose vrednote koje imaju funkciju socijalizacije pojedinaca i održavanje postojećeg društva, bile one promatrane od viših k nižima ili se razvijale od nižih k višima. Obitelj je stvaralac, čuvar i prenositelj vrijednosti s generacije na generaciju, i to ne gotovih vrijednosti, nego se u obiteljima moraju njegovati kriteriji pomoću kojih će mladi naraštaji biti u stanju samostalno birati. U literaturi se pronalaze ciljevi današnjeg obiteljskog odgoja identificirani kroz različite sadržaje koji služe kao pomoć za roditeljsko djelovanje: razvitak i izgrađivanje sposobne, čestite, marljive i očovječene osobe sukladno općim odgojnim ciljevima unutar tjelesnog, intelektualnog, moralnog, estetskog i radnog odgoja, te niza specifičnih odgojnih djelovanja poput ekološkog, stvaralačkog, religijskog, multikulturalnog područja, itd.

Suvremene strategije obiteljskog odgoja sastoje se od načela u obiteljskom odgoju: poštovanja osobnosti i potpuna angažiranost djeteta, pozitivna orijentacija, međusobno povjerenje, jedinstveno i dosljedno djelovanje, individualizacija i socijalizacija. Sredstva i metode odgojnog rada u obitelji su vezana uz pozitivan primjer, navike, osamostaljivanje, zapošljavanje, dnevni red, igru, razgovor, savjet, priznanje, pohvalu, nagradu, upozorenje, zabranu, prijetnje i kazne.

Povijesno razdoblje od 1850. do 1918. godine u Hrvatskoj prikazano je u teorijskom dijelu ovoga rada kroz političku, gospodarsku i kulturnu prizmu.

Politički promatrano Hrvatski se teritoriji u ovom razdoblju bore za svoje osamostaljenje od tuđinskih vladara Mađarske, Austrije, Italije i Francuske kako u kojem od dijelova tadašnjih hrvatskih prostora, postavljajući svoju upravu, banove i djelovanjem nacionalnih stranaka.

Industrija je na ovim prostorima tek u povojima. Seljačka se imanja raspadaju, kao i seljačke zadruge i dobra. Gradove je, uz materijalnu, zahvatila i moralna kriza. Koncem 19. stoljeća ponovno oživljava i jača klerikalni pokret. U kulturi i umjetnosti elementi moderne snažno zauzimaju prostore u glazbenoj, likovnoj, dramskoj kulturi i književnosti.

U pedagoškom smislu ono ima karakteristike osamostaljivanja i teorijskog osustavljanja pedagogije kao znanosti. Pojavljuju se prvi stručni časopisi, a najznačajniji je "Napredak", zatim prvi udžbenici, među kojima je prvi Stjepana Ilijaševića "Obuka malenih ili katehetika", te niz drugih djela pedagoške literature.

Temeljna odgojna obilježja u ovom razdoblju su opisana kao jedinstvo društva, obitelji i vjere, a odnosi unutar njih su izvor i sredstva odgoja. Odgoj je iskustven i uglavnom se realizira u praktičnim odgojnim situacijama u kojima se formiraju prve odgojne vrijednosti.

Zdravi društveni moral više ne postoji, a oslabila je i narodna kršćanska tradicija. Zbog teških ekonomskih situacija koje potresaju ove prostore, kao što su glad, krize, ratovi, iseljavanja, raseljavanja, itd., preventivan odgojni rad u obiteljima više ne postoji. Ovo je vrijeme u kojem dolazi do velikih razmimoilaženja proklamiranih i prakticiranih odgojnih vrijednosti.

Svjetska povijest pedagogije neposredno prije promatranog razdoblja ili unutar njega obilježena je pojavom pedagoga klasika i njihovih ideja koje su osnaživale izmijenjeni pristup djetetu i njegovom odgoju, poticali su uvažavanje djetetove individualnosti, njegovih sposobnosti i specifičnosti njegova uzrasta i spola. U Europi se šire liberalne ideje socijalista utopista, marksista te mnogih stranih mislilaca Njemačke, Francuske, Rusije itd.. Dolazi do sve većeg upletanja društva u odgoj djece, što je dovelo do zanemarivanja obiteljskog odgoja. Tvrdilo se kako roditelji ne žele, ne znaju, nisu sposobni, nemaju dostatnog vremena ispunjavati svoje obiteljske zadaće u odgoju. No, nitko se nije pitao kako da to naprave u tako teškoj gospodarskoj situaciji i bez ikakve društvene pomoći.

U našoj nacionalnoj povijesti i pedagoškoj literaturi, sve do danas, postoje vrijedna nastojanja da se obogate i podupiru ideje obiteljskog odgoja kako s praktičnih tako i s teorijskih stajališta.

Istražujući znanstvenost pojma obiteljskog odgoja, utvrdili smo da određeni fenomen čine znanstvenim sljedeći čimbenici: nositelji ideja specifičnog područja, proučavanje i postojanje ciljeva, načela, metoda, sredstava i sadržaja rada unutar

odgojnog područja. Praktični radovi koji su prilozi mnogih autora postaju početne tvrdnje i polazišta koja znanosti daju mogućnost da ih izdvoji, objedini i načini sustav te ju tako osamostaljuje.

Takve iskustvene spoznaje su činjenice da su otac i majka kroz stoljeća nezamjenjivi činitelji odgojne komponente mladih ličnosti, a preko utjecaja na njegovu osobnost oni utječu na cjelokupno društvo pa i šire na čovječanstvo. Tradicionalna socijalizacijska uloga obitelji te njihovo kulturno djelovanje mogu se realizirati samo u uvjetima skladnih obiteljskih odnosa, uz zrelost roditelja, adekvatnu poticajnu atmosferu, dobre ekonomske prilike obitelji kvalitetne odnose obitelji i njihovog okruženja, te jedinstvenim i dosljednim odgojnim utjecajima svih činitelja odgoja.

Dio koji se odnosi na rezultate i raspravu s opravdanom namjerom autora obiluje većim brojem citata kao materijalom koji dokazuje postojanje ideja obiteljskog odgoja u promatranom razdoblju. Ali i kao ilustracija i podsjetnik na vrijeme koje je ponekad u svojim deskripcijama u potpunosti istovjetno suvremenim trenutnim gospodarskim i obiteljskim situacijama. Komparirajući analizirano vrijeme i suvremene obiteljske odnose, uočavamo društvenu krizu koja ima svoje refleksije i na krizu u obitelji. Nastojanja u kojima se obitelji bore za materijalno povoljniju životnu situaciju odvajaju roditelje od svoje djece i onemogućuju njihovo dovoljno odgojno-obrazovno djelovanje. Materijalne vrijednosti sve više dominiraju u društvu i nameću zanemarivanje moralnih i opće ljudskih vrijednosti. Možemo posvjedočiti i danas postojanje raskola između proklamiranih i teorijski utemeljenih ciljeva.

Istražujući ideje obiteljskog odgoja u Hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji u razdoblju od 1850. do 1918. godine nije bilo moguće odgovoriti na sve probleme koji su se postavljali kao izazov unutar tog odgojnog područja, a nametani stilovima života obitelji na tadašnjim prostorima. U tako raslojenom društvu gubile su se tradicionalne vrijednosti, a nove se nisu uspjevale uspostaviti.

Odgovarajući na postavljeni cilj i zadaće te problemska pitanja ovoga istraživanja, analizirajući dostupnu pedagošku literaturu i dokumentaciju, potvrdili smo postavljenu hipotezu: "Da obiteljski odgoj u Hrvatskoj u razdoblju od 1850. do 1918. godine ima svoje predstavnike, ciljeve, sadržaje, strategije i načela na kojima su bili zasnovani ishodi obiteljskog odgoja."

Prema rezultatima našeg istraživanja kroz povijesnu analizu sadržaja tekstova donosimo sljedeće zaključke:

U promatranom razdoblju postoje nositelji pedagoških ideja obiteljskog odgoja. Autori tih tekstova najčešće su učitelji, ravnatelji, katehete, nadzornici, sveučilišni profesori, pedagoški pisci i anonimni nepoznati autori koji svojim idejama pridonose obogaćivanju područja obiteljskog odgoja. Njihovi radovi su pretežito unutar pedagoške periodike i udžbeničke literature znanstveno-teorijskog karaktera, dok su unutar pedagoške dokumentacije i monografskih djela rasprave pisane za svakodnevnu praktičnu upotrebu, tj. za konkretna djelovanja unutar obiteljskog odgoja. Vrijednosti i karakteristike nositelja ideja u analiziranim materijalima određene su kategorijama njihove stručnosti, formalnog obrazovanja, brojem objavljenih radova, navodima i citatima te deskripcijama teorijskih i praktičnih iskustvenih sadržaja.

Autori koji pišu o obiteljskom odgoju iznose njegove ciljeve, zadaće, svrhu te pišu o sadržajima, načelima, sredstvima i metodama odgojnog rada. Među brojnim autorima pronalazimo i one koji se bave deskripcijom ishoda prakticiranog odgoja te iz njihovih opisa pokušavaju sintetizirati i uobličiti početne elemente znanstvenosti obiteljskog odgoja. Ovo nastojanje naročito se izražava u propisivanju pravila, preporuka i načela te predlaganje određenih metoda i sredstava kako bi prepoznato odgojno djelovanje imalo pozitivne ishode i bilo društveno prihvatljivo te evaluirano kao poželjno. Nudeći konkretna rješenja za pozitivno djelovanje unutar obitelji, autori se koriste znanstvenim dostignućima teoloških, medicinskih i psihološke znanosti, prijevodima strane literature, ali i narodnim mudrostima i tradicijskim moralno–etičkim obiteljskim kodeksom.

Začetnicima i nositeljima sustavnijeg bavljenja obiteljskim odgojem u Hrvata u promatranom razdoblju podrazumijevamo Davorina Trstenjaka i Mijata Stojanovića. Ovu problematiku obogatili su i autori koji su se njom bavili sporadično i objavili samo nekoliko radova, to su: Antun Tunić, Antun Šunić, Milan Kobali, Antun Truhelka, Marija Jambrišak, Andrija Hajdenak, Vjekoslav Košćević, Josip Ciganović i Stjepan Grotić, te im pripisujemo doprinos u idejama obiteljskom odgoju.

U dostupnoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji pronalaze se odgovori i na drugi istraživački problem, ciljeve obiteljskog odgoja kao specifičnog područja. Ciljevi odgoja pronađeni u analiziranoj literaturi i dokumentaciji mogu se objediniti u jedan zajednički – stvoriti čovjeka čovjekom. Kriza i neimaština te nepovoljne društveno-gospodarske prilike pridonijele su propadanju moralnih vrednota i pridavanju veće važnosti materijalnim vrijednostima. Službeni ciljevi su utemeljeni na kršćanskoj etici dobroti, pravdi i vrednotama, dok su ciljevi formirani na temelju promatranja praktičnog iskustva definirani kao briga za

duševno i tjelesno napredovanje djeteta, briga za razvitak kvalitetnih ljudskih osobina te vjerski odgoj.

Definirani ciljevi brige za tjelesni i duhovni razvitak i razvoj djeteta ostali su neizmijenjeni do danas. Autori ciljeve obiteljskog odgoja iznose sporadično, ali su formulirani vrlo jasno i teorijski utemeljeni u brizi dorađlih za život, zdravlje i opstanak nedorađlih u društvu.

Najčešće se u analiziranim radovima ističu ciljevi moralnog odgoja, njegovi sadržaji, prakticiranje, vrline i vrednote. Briga nositelja pedagoških ideja obiteljskog odgoja temelji se na ljudskoj moralnosti i čovjekovim krjepostima. Iz krjeposti izviru sva pozitivna dobra na svijetu koja je potrebna njegovati, tako živjeti i prenositi ih na mlađe naraštaje. Ciljevi obiteljskog odgoja proklamiraju moralnu čistoću, ukupnost poželjnih moralnih vrijednosti i čestitost. Krjepost je bila okrenuta prema čovjeku i za čovjeka, a nalazila se u području duhovnih vrijednosti. Naglašava se kako su samo duhovne vrijednosti trajne, a materijalne prolazne.

Obilježja tjelesno-zdravstvenog odgoja pokazuju brigu za zdravlje ne samo djeteta nego i majke – trudnice, pravilnu njegu novorođenčeta, prehranu majčinim mlijekom, čistoću tijela, odjeće i prostora u kojem se boravi, boravak na svježem zraku, kretanje, igre, druženje, odmor, zdravlje.

Intelektualni odgoj ima za cilj brigu za pravilan govor te usvajanje moralnih i kršćanskih sadržaja. Ovo odgojno područje malo je izraženo i opisivano unutar obiteljskog djelovanja.

Radni odgoj je priprema za život i opstanak kao i egzistenciju, naročito žena koje ne pohađaju školu pa svojim osobnim angažmanom moraju zavrijediti poštovanje okruženja.

Od ostalih područja možemo spomenuti ciljeve vjerskog, građanskog, zdravstvenog, ekološkog i domoljubnog odgoja.

Sadržaji koji služe ostvarivanju ciljeva obiteljskog odgoja kreću se od konkretnih opisa svakodnevnih poslova u kući i oko nje, osposobljavanju djece za muške i ženske poslove, sadržaji koji upućuju na čestitost čovjeka, te sadržaji koji obogaćuju moralni, umni i religiozni odgoj unutar obitelji.

U najranijoj dobi, od rođenja i kroz djetinjstvo o djeci brinu majke, što se unutar analiziranih članaka prepoznaje po velikoj pozornosti koju autori posvećuju njihovom odgojnom djelovanju i rezultatima toga utjecaja. Uz majku se pozornost u odgojnom djelovanju pridaje i autoritetu, tj. sudjelovanju oca u ovom činu. Konstanta u svim člancima

jesu religijski duh i tradicionalni tip obitelji koji iz njega proizlazi, a koji sačinjavaju "majka svojom nježnošću, otac svojom tvrdoćom" i djeca kao čimbenici odgoja.

Česti su sadržaji u kojima autori u promatranim radovima prozivaju majke na koje domovina gleda, na majke koje odgajaju sinove i kćeri kao buduće građane domovine, na majke koje odgajaju buduće znamenite ljude ili na majke koje svojim negativnim odgojnim djelovanjem odgajaju neprihvatljive članove društva.

Interpretirajući sadržaje koji se odnose na obiteljski odgoj kroz promatrano razdoblje, jasno se zaključuje da oni promatraju pojam obitelji kroz patrijarhalnu prizmu u kojoj je žena ovisila u ekonomskom i materijalnom pogledu od njezina muža i bila mu podređena dok je on strogo izvršavao svoje zaštitničke funkcije članova unutar iste obitelji.

U analiziranim tekstovima ne pronalazi se ni jedan tekst koji bi obitelj i njezinu odgojnu funkciju promatrao kroz postmodernistički tip obitelji u kojoj partneri ne moraju biti vezani institucijom braka, a niti biološkom ili usvojenom funkcijom potomstva.

Od svih navedenih tekstova pedagoške literature i dokumentacije, samo u jednom tekstu naišli na opis samohrane obitelji, u kojoj majka udovica odgaja dvoje djece, od kojih je stariji sin na školovanju u velikom gradu. Mati i kći opisane su kao visoko pozitivne moralne osobe koje svojom marljivošću i upornošću obrađuju imanje kako bi pomogle žrtvujući se za uspjeh svoga sina i brata koji je započeo školovanje za liječnika.

Promatrana zajednica koju nazivamo obitelj u ovom radu odgovara klasičnoj slici kršćanske obitelji koja je povezana bračnom vezom, i čije zadaće i obveze proizlaze iz Božje volje. Autori se u svojim tekstovima obraćaju obiteljima kao čuvarima državne, a mnogi narodne, svjetske kao i civilizacijske budućnosti. U njoj se rađaju djeca, nastaju nove klice života te se usmjeravaju njihovi životi na put kojim imaju ići. Ovi putovi sadržajno su vezani uz tjelesne, moralne, radne, vjerske i druge sadržaje koje roditelji prenose svojoj djeci kao percepciju svog viđenja gospodarskog, političkog, vjerskog i drugog stanja koji ih okružuje i za koje su ih oni sami dužni pripremiti.

Odgojne strategije koje dominiraju u cijelom analiziranom vremenu jesu uglavnom na području vanjske motivacije putem prisile i poticanja. Prirodna je potreba da se bude primijećen, pohvaljen i nagrađen, zato se majke moraju ugledati na majke svetaca jer su one svojim primjerima pokazale što je sve potrebno pretrpjeti i proći kako bi njihov život na kraju ipak bio ovjenčan slavom djece. Zaključujemo da se u analiziranoj literaturi i dokumentaciji pronalaze načela odgojnog djelovanja u obiteljskom odgoju, i to: očuvanje djeteta od loših utjecaja, ljubavnosti i ozbiljnosti u odgojnom djelovanju, ne vrijeđanja, niti pretjeranog hvaljenja i kažnjavanja, načelo stege, korištenja prirodnih posljedica u kažnjavanju,

usmjerenosti prema moralnosti, ljubav i uvažavanje, korištenje primjera, jedinstvenog djelovanja i dosljednosti.

Metode odgojnog rada u obitelji su: razgovor, savjet, igra, rad, nagrade i kazna.

I sredstva koja roditelji koriste u lakšem svladavanju odgojne zadaće su sljedeća: sredstva usmjeravanja kroz primjer, igru, rad, navikavanje na red, rad, disciplinu, istinu i kulturno ophođenje; sredstva sprječavanja kroz zahtjev, nadzor, upozorenje, zabranu, prijetnju i kaznu; sredstva poticanja pohvalom, odobravanjem, hrabrenjem, podržavanjem i nagradom.

Autori obiteljski odgoj i njegove ishode evaluiraju sa stajališta praktičnih i primijenjenih kategorija, ali i sa stajališta teorijskih, tj. proklamiranih stilova ponašanja unutar obiteljskog odgoja. U svojim obraćanjima obiteljima autori koriste sljedeće kategorije: žele obiteljima približiti stručno–znanstveno shvaćanje kolika je vrijednost posla kojim se oni bave, prikazuju im odnose koji vladaju u obiteljima u odnosu roditelji i djeca, kao i odnose koji vladaju u odnosu škola i obitelj, zatim upozoravaju roditelje na važnost discipline u radu s djecom, te promoviraju pravilno shvaćanje odgoja ženske populacije kako za njihovu buduću obitelj tako i za cjelokupno društvo. Na koncu autori evaluiraju odnos obitelji i njezinih članova prema crkvi, državi i vrtićima.

Zaključujemo i prihvaćamo glavnu hipotezu kojom smo željeli dokazati da obiteljski odgoj u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine ima svoje predstavnike, ciljeve, sadržaje, strategije i načela, kao i ishode obiteljskog odgoja.

Komparirajući obiteljski odgoj u razdobljima između 1850. i 1918. godine i suvremenu odgojnu situaciju u današnjim obiteljima, otvaraju se mnoga pitanja vezana uz ovo područje.

Socio–ekonomska situacija je u oba razdoblja osiromašena i onemogućuje normalnu kvalitetu za funkcioniranje svih obitelji podjednako. Cjelokupno društvo ondašnjeg vremena, ali i današnjeg doba zahvaćeno je krizom duhovno–moralnih vrijednosti.

U društvu ne postoje jasni opći ciljevi odgoja, što onemogućuje njihovo prenošenje u obiteljski odgoj kako bi ih obitelji mogle slijediti i prepoznavati ih kao društveno jasne i određene putove.

Uz mogućnost proklamiranog pluralizma najčešće se u prakticiranom obiteljskom odgoju prepoznaju tradicionalne ili stihijske metode i sredstva rada. Nepostojanje jedinstvenog odgojnog cilja u društvu ponovno se nadomješta starim iskušanim receptom

prizivanjem u pomoć vjerskog odgoja kako bi se u obiteljima ipak pronašli orijentacijski putovi unutar kojih bi se trebalo jasnije kretati i odgojno djelovati.

I dalje se s TV prijarnika proklamiraju "prve tri godine su najvažnije", kao što se o tome pisalo i prije sto pedeset godina isto kao i o kvaliteti majčinog mlijeka koje se u medicinske ustanove danas uvodi kao eksperiment za poboljšanje emocionalnih odnosa između majki i djeteta tako i zbog zdravstvene zaštićenosti novorođenčeta.

Tvrđnje o nezamjenjivosti obiteljskog odgoja i danas se čuju, kao i o političkim strategijama koje osmišljavaju različite pomoći obiteljima. Pomoć koja je nedostajala u analiziranom razdoblju i danas je u velikoj mjeri prisutna. Usprkos postojanju velikog broja tiskanih materijala, i danas nedostaje pedagoške kulture u obiteljskom odgoju. Najbolje se to može primijetiti velikim akcijama kojima se želi stati na kraj nasilju u obiteljima, fizičkom kažnjavanju djece, zlostavljanju itd.. Društvo se i dalje povremenim akcijama uključuje u pomoć obiteljskom odgoju i to najčešće nekim rizičnim skupinama, dok sustavno djelovanje na ovom području za sve obitelji podjednako ne postoji ili su iznimka. Zanemaruju se prevencije u obiteljskom odgoju, a velika se pozornost društva usmjerava na negativne ishode, terapijsko djelovanje te saniranje posljedica neuspješnog obiteljskog odgoja.

Odnosi škole i obitelji, te drugih društvenih institucija postaju sve složeniji i obiluju mnogim problemima što dovodi do sve većeg udaljavanja jednih od drugih. Povijesno iskustvo uči da bez skladnog djelovanja obitelji i škole nema odgojnog uspjeha. Propitivanja čija je odgovornost za odgojne propuste veća i gdje su temelji sveprisutnih odgojnih nedostataka i dalje postoji i još uvijek traži odgovor.

Ostavljamo i nadalje otvorena pitanja i tražimo odgovore što smo činili svih ovih godina od kojih smo započeli identificirati postojanje problema u obiteljskom odgoju? Unaprijedili smo odgojnu praksu rada u obiteljima, ili smo i dalje ostali na teorijskom prepoznavanju i identifikaciji problema? Problemi unutar obiteljskog odgoja svakim danom postaju sve složeniji i složeniji i zahtijevaju konkretna djelovanja kako se u skorijoj budućnosti ne bi potpuno slomilo krhko tijelo obitelji.

Tvrđnjom *"izginu li obitelji nestaje i naroda, a narod bez obitelji je narod bez budućnosti"* želimo ilustrirati temeljnu svrhu koja nas je potakla i vodila kroz ovu radnju i koja je bila moto i vodilja kako bi ova, nepobitna činjenica postala pokretač društva u proučavanju i doprinosu novih stavova koji će obogatiti i pokazati neprocjenjivu vrijednost obiteljskog odgoja.

V. SAŽETAK

Ovom se doktorskom disertacijom prikazuju rezultati teorijskog istraživanja i povijesne analize sadržaja pedagoške dokumentacije i literature od 1850. do 1918. godine na prostorima Hrvatske.

U teorijskom dijelu se nastojalo definirati obitelj i obiteljski odgoj kako s povijesnog tako i sa suvremenog stajališta. Iz prikaza više socioloških teorija vidljiva je složenost tog društvenog i pedagoškog fenomena. Upravo zbog različitih tradicionalnih, modernih i postmodernih pristupa istovremeno prisutnih na jednom prostoru više nije moguće ponuditi jedan teorijski koncept budući da svaki ima svoja prihvatljiva tumačenja.

U ovom se radu obitelj promatra postmodernistički kao veza odraslih osoba koji mogu biti povezani brakom, partnerstvom ili roditeljstvom, koji dijele brigu o svim članovima koji o toj obitelji ovise. Ona podrazumijeva prisnost između roditelja i djece, seksualnih partnera i dijeljenje unutrašnjih vrijednosti. Obitelj ostvaruje mnoge funkcije, a neke od značajnijih su emotivna, moralna, funkcija zaštite, skrbi i sigurnosti pa sve do za nas najznačajnije, socijalizacijsko-odgojno-obrazovne funkcije.

Obiteljski odgoj se s teorijskih polazišta promatra kao priprema za budući život u društvu. On inicira razvijanje, učenje i usvajanje raznolikih vrednota koje moraju imati odgojni utjecaj na biće u razvoju. Odgojna područja imaju svoju znanstvenu utemeljenost kroz definiranje svoga predmetnog interesa, odgojnog akta, načela, metoda, strategija i sadržaja odgojnog djelovanja. Suvremeno definiranje pedagoških disciplina potvrđuje postojanje obiteljskog odgoja kao samostalnog specifičnog područja djelovanja unutar obiteljske pedagogije.

Cilj istraživačkog dijela ovoga rada bio je utvrditi postoje li pedagoške ideje obiteljskog odgoja u hrvatskoj pedagoškoj literaturi i dokumentaciji i u razdoblju od 1850. do 1918. godine. U dijelu kvalitativne analize ovoga rada raspravom se došlo do sljedećih rezultata.

Teorijske postavke promatranog povijesnog razdoblja ukazuju na ubrzano raslojavanje društva i velike razlike između života na selu i u gradu, napuštanje tradicionalnih društvenih vrijednosti, nepoznavanje ili ignoriranje novih proklamiranih građanskih društvenih i odgojnih vrijednosti. Razmimoilaženje institucionalnih ideja i

ideja odgoja prirodne sredine, tj. obitelji, poticalo je tadašnje odgojne djelatnike da rade na njihovom ujedinjavanju i pišući pokušaju pronaći zajedničke dodirne točke.

Analize pokazuju da u promatranom razdoblju postoje nosioci pedagoških ideja obiteljskog odgoja. Većina mu pristupa sa stajališta prakse, dajući upute i nudeći gotova rješenja za konkretne odgojne situacije u obiteljima. Manji broj autora promatra ga s teorijskog stajališta povezujući ga s opće pedagoškim područjem. Utemeljiteljima pedagoških ideja obiteljskog odgoja u ovom razdoblju sa sigurnošću smatramo Davorina Trstenjaka i Mijata Stojanovića. Njihovim radovima se pridružuju i mnogi autori koji mu daju doprinos povremeno pišući rasprave i analize kako bi upozorili na neograničenu vrijednost i važnost obiteljskog odgojnog područja.

Pronađeni su i ciljevi obiteljskog odgoja ovoga vremena koji se objedinjuju u brizi za tjelesno zdravlje i razvitak djeteta od rođenja pa sve dok obitelj ima utjecaja na dijete, moralni razvoj djeteta i svih članova obitelji, prakticiranje i usvajanje vjerskih sadržaja te njegovanje građanskih stečevina u društvenom životu, kao i jedinstveno djelovanje svih čimbenika odgoja.

Sadržaji koji potpomažu obiteljsko odgojno djelovanje najviše se vežu uz tjelesno-zdravstveno i moralno odgojno područje. U manjoj mjeri se pronalaze u analiziranim tekstovima sadržaji radnog, intelektualnog i estetskog područja. Sadržaji vjerskog odgoja ovdje se iznose kao samostalno odgojno područje uz veliku povezanost s moralnim kvalitetama osobnosti. Specifični sadržaji kao što su ekološki odgoj, spolni odgoj, patriotski odgoj, iako se prepoznaju unutar tekstova, nemaju zaseban prostor nego su ukomponirani u neka od temeljnih odgojnih područja.

Načela odgojnog djelovanja u obiteljskom odgoju temelje se na emocijama, ljubavi i ozbiljnosti. Metode su u obiteljskom odgoju vezane uz svakodnevni život pa se radeći razgovara s djetetom, dok se igrajući dijete samostalno osposobljava za rad. Rijetko se spominju nagrade kao metode rada u odgoju, dok su kazne vrlo naglašena odgojna metoda. Sredstva odgojnog djelovanja obitelji temelje se na najsnažnijem odgojnom sredstvu, a to je primjer i njegov utjecaj nemoguće je uspoređivati s bilo kojim od drugih odgojnih sredstava.

Želeći podići razinu narodne svijesti i prosvjećenosti, autori su opisivali negativne ishode obiteljskog odgojnog djelovanja dajući konkretne primjere kako ispraviti učinjene pogreške i poboljšati ishode njihova djelovanja. U analiziranoj literaturi i dokumentaciji u navedenom razdoblju pronalazimo ideje obiteljskog odgoja koje se u suvremenoj pedagoškoj literaturi zanemaruju i ne pridaje im se adekvatna pozornost.

Ovim radom utvrdili smo da mnogi suvremeni problemi obiteljskog odgoja imaju svoju povijesnu genezu i ponuđena rješenja, koja bi trebala zauzimati zasluženno mjesto i u današnjim istraživanjima i proučavanjima ovog odgojnog područja, služeći kao polazišne osnove ili kao sadržaji za razvojno praćenje i komparaciju stanja.

SUMMARY

ANALYSES OF NOTIONS OF FAMILY NURTURE IN CROATIAN PEDAGOGIC LITERATURE AND DOCUMENTATION FROM 1850. TO 1918.

In this doctoral dissertation results of theoretic research and historic analysis of the content of pedagogic documentation and literature from 1850. to 1918. in the area of Croatia are presented. In the theoretic part it was attempted to define family and family nurture from the historic as well as from the contemporary standpoint. From the overview of several sociological theories we can see the complexity of this social and pedagogic phenomenon. Precisely due to various traditional, modern and postmodern approaches present at the same time in one area it is no longer possible to offer one theoretic concept, since each has its own acceptable interpretations.

In this paper the family is observed in a postmodern manner as a relation of adults who can be connected by marriage, partnership or parenting, who share care for all the members depending on that family. It implies intimacy between parents and children, sexual partners and sharing inner values. The family realises many functions, and some of the more significant ones are emotional, moral, function of protection, care and safety all the way to the most significant one for us, socialisation-pedagogic-educational function.

Family nurture is observed from the theoretic standpoints as preparation for future life in the society. It initiates development, learning and acquiring various values which have to have a pedagogic influence on the being in development. Pedagogic fields have their scientific foundation through defining their subject-interest, nurturing act, principle, methods, strategies and content of nurturing activity. Modern definition of pedagogic disciplines confirms the existence of family nurture as an independent specific field of activity within family pedagogy.

The goal of the research portion of this paper was to determine whether pedagogic notions of family nurture exist in Croatian pedagogic literature and documentation in the period between 1850. and 1918. In the portion of qualitative analysis of this paper a discussion brought to the following results.

Theoretic postulates of observed historic period indicate to a rapid society layering and great differences between life in the village and in the city, abandoning traditional social

values, not knowing or ignoring newly proclaimed civil social and nurturing values. Disagreement of institutional ideas and ideas of nurture of natural environment, i.e. family, incited pedagogy workers of those days to work on their unification and to try to find common grounds by writing.

Analyses show that in the observed period there are bearers of pedagogic notions of family nurture. Most approach it from the standpoint of practice, giving instructions and offering ready-made solutions for concrete nurturing situation in families. A smaller number of authors observe it from the theoretic standpoint connecting it with the general pedagogic field. The founders of pedagogic ideas of family nurture in this period are with certainty considered to be Davorin Trstenjak and Mijat Stojanović. Many authors accompany their works and give it contribution occasionally writing discussions and analyses to warn about the unlimited value and importance of family nurture field.

The goals of family nurture from this period were also found, and they include in the care for the physical health and development of the child from birth until the family has influence over the child, the moral development of the child and all family members, practicing and adopting religious contents and caring for civil acquisitions in the social life, as well as a unitary impact of all factors of nurture.

Contents, which help family nurture activity, are mostly connected with the physical – healthily and moral nurturing field. To a lesser extent the contents of labour, intellectual and aesthetic field are found in analysed texts. The contents of religious nurture are presented here as a separate nurturing field with great connection with moral qualities of personality. Specific contents such as ecological nurture, sexual nurture, patriotic nurture, although recognised within texts, do not have their separate space, but are incorporated in some of the basic nurturing areas.

The principles of nurturing activity in the family nurture are based on emotions, love and seriousness. The methods in family nurture are connected with everyday life, so the child is spoken to while working, while through playing the child independently enables itself for work. Rewards are rarely mentioned as methods of work in nurture, while punishments are a very much accentuated nurturing method. The means of nurturing activity of a family are based on the strongest nurturing means, which is example and its influence cannot be compared with any other nurturing means.

In the desire to raise the people's awareness and enlightenment, the authors described negative outcomes of family nurturing activities, giving concrete examples how to correct mistakes that were made and improve the outcomes of their activities. In analysed literature

and documentation in the mentioned period we find notions of family nurture which are neglected in the modern pedagogic literature and are not paid adequate attention. This paper shows that many of the problems of family nurture have their historic genesis and offered solutions which should take their rightful place even in today's research and investigation of this nurturing field, serving as starting points or as contents for developmental monitoring and comparison of conditions.

VI. BIBLIOGRAFIJA

IZVORI - GRAĐA

Pedagoška dokumentacija - izvješća pučkih škola

1. Pervo godišnje izvještje Uzorne glavne učione dječakah i s njom spojenog K. učiteljišta kako takodjer i Djevojačke glsvene učione u samostanu milosrdnih sestarah u Djakovu. Na koncu školske godine 1862/3. u Djakovu. U Osieku, Tiskom Drag. Lehmana i drug., 1863.; Antun Šunić: Pozdrav roditeljem školske mladeži u Djakovu, str. 3. – 14.
2. Drugo godišnje izvještje Uzorne glavne učione dječakah i s njom spojenog K. učiteljišta u Djakovu. Na koncu školske godine 1863/4. u Djakovu. U Osieku, Tiskom Drag. Lehmana i drug., 1864.; Antun Šunić: Pozdrav roditeljem školske mladeži u Djakovu, str. 3. – 16.
3. Treće godišnje izvješće Glavne dječake i djevojačke učione u Dolnjem gradu Osėku koncem školske godine 1865/6. U Osieku, Tiskom Dragutina Lehmana i drug., 1866.; Antun Truhelka: Koji su uzroci, da neki učenici pučkih učionah u napredku zaostaje. Iskrena besėda roditeljem na uvaženje, str. 3. – 8.
4. Treće godišnje izvješće Gradske glavne dječake i Trivijalne djevojačke učione križevačke na koncu školske godine 1866/7. U Zagrebu, Štamparna Drag. Albrehta, 1867.; Roditelji, str. 3. - 7.
5. Drugo godišnje izvještje o Glavnoj dječakoj i Trorazrednoj djevojačkoj učioni u Virovitici koncem školske godine 1869. U Zagrebu, Tiskom Antuna Jakića, 1869.; Stěpan Basariček: Dom i škola, str. 3. – 8.
6. Godišnje izvješće Gradske glavne dječake i Trivijalne djevojačke učione Križevačke na koncu školske godine 1868/9. U Zagrebu, Štamparna Dragutina Albrehta, 1869.; Kvirin Vidačić: Crtice o uzgoju ženske omladine, str. 3. – 7.
7. Šesto godišnje izveštje Glavne dječake i djevojačke učione u Dolnjem gradu Osėku na koncu školske godine 1868/9. U Osieku, Tiskom Dragutina Lehmana i druga, 1869.; Antun Streitenberger: Odnosaj medju školom i kućom, str. 3. – 11.
8. Godišnje izvješće o Glavnoj dječakoj i Trivialnoj djevojačkoj učioni poveljnoga tergovišta Samobora koncem školske godine 1869. U Zagrebu, Štamparna Dragutina

- Albrechta 1869.; Ivan Sušnik: Važnost materinskoga upliva u pogledu domaće gojitbe, str. 3. – 15.
9. Sedmo godišnje izvještje Glavne dječake i djevojačke učione u Dolnjem gradu Osijeku na koncu školske godine 1869/70. U Osijeku, Brzotiskom Ignjata Mederšickog, 1870.; Nekoliko reči poštovanim roditeljem školske mladeži, str. 3. – 9.
 10. Izvještje o Glavnoj dječakoj učioni slob. i kralj. grada Požege koncem školske godine 1870/1. U Požegi, Tiskara Miroslava Kraljevića, 1871.; Ferdo Poljak: Roditeljem! str. 3. – 5.
 11. Godišnje izvještje glavne gradske dječake i djevojačke učione u Karlovcu koncem školske godine 1870/71. U Karlovcu, Tiskom Ivana Nepomuka Prettnera, 1871.; Andrija Hajdinjak: O manah modernog uzgoja, str. 3. – 18.
 12. Drugo godišnje izvještje o glavnoj dječakoj i glavnoj djevojačkoj učioni u Sisku koncem školske godine 1871. U Sisku, Tiskom Ivana Vončine, 1871.; Ivan N. Petrač: I opet p. n. gospodi roditeljem!, str. 3. – 8.
 13. Treće godišnje izvješće o Glavnoj djevojačkoj i Trorazrednoj djevojačkoj učioni u Krapini koncem školske godine 1870-1. U Zagrebu, Tiskom Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja, 1871.; Marija Jambrišak: Nekoliko riečij majkam ob uzgoju ženske omladine, str. 3. – 9.
 14. Deveto godišnje izvješće o Gornjogradskoj glavnoj dječakoj i djevojačkoj učioni u Osijeku koncem školske godine 1871/2. U Osijeku, Brzotiskom Ignjata Mederšickoga 1872.; Skender Dončević: Kršćanski roditelji kao odgojitelji svoje djece, str. 3. – 11.
 15. Četvrto godišnje izvješće o Glavnoj djevojačkoj i Trorazrednoj djevojačkoj učioni u Krapini koncem školske godine 1871-72. U Zagrebu, Tiskom Dioničarske tiskare, 1872.; Nikola Kopsa: Roditelji navrnite se kad kad u školu, str. 3. – 7.
 16. Godišnje izvješće Gradske glavne dječake i djevojačke učione u Križevcih na koncu školske godine 1871-72. U Zagrebu, Štamparna Dragutina Albrechta, 1872.; -- Roditelji! Kako vam valja djecu uzgajati, da uzmognu postići vremenito i vječno opredijeljenje svoje? Str. 3. – 15.
 17. Godišnje izvješće o Kraljevskom učiteljištu i Uzornoj glavnoj učioni u Djakovu koncem školske godine 1873/4. U Osijeku, Tiskom Typografičko – artističnoga zavoda J. Franka, 1874.; Mato Ašperger: Bez roditeljske pripomoći ne može uspjevati školski odgoj, str. 3. – 7.
 18. Izvješće Dječake opće pučke učione u Varaždinu koncem školske godine 1876/7. U Varaždinu, Brzotiskom Josipa Platzera m.l., 1877.; Josip Plantić: Na što imadu

- roditelji kao prvi odgojitelji u pogledu tjelesnoga i ćudorednoga uzgoja svoje djece obzir uzeti, str. 3. – 13.
19. Prvo izvješće Dječjačke i djevojačke obće pučke učione u Belovaru koncem školske godine 1876/7. Uredio J. Marković, ravnajući učitelj, U Belovaru, Tiskom J. F. Leischmanna, 1877.; -- Roditelji prama školi, str. 3.- 5.
 20. Drugo izvješće Dječjačke i djevojačke obće pučke učione u Belovaru koncem školske godine 1877/8. Uredio J. Marković, ravnajući učitelj, U Belovaru, Tiskom J. F. Leischmanna, 1878.; Zdravko Radočaj: O domaćem uzgoju djece, str. 3.- 7.
 21. Razredba učenika Dječjačke i učionica Djevojačke obće pučke škole u Bakru koncem školske godine 1878/79. U Bakru, Tiskom Rudolfa Desselbrunnera, 1879.; Anka Tkalčević: Biljka k suncu, diete k majci, str. 3. –9.
 22. Godišnje izvješće Više djevojačke i obćih pučkih učiona u Karlovcu koncem školske godine 1879/80. U Karlovcu, Tiskom Ivana N. Prettnera, 1880.; Davorin Trstenjak: Ob uzgoju djetce, str 3.-13.
 23. Godišnje izvješće Obće pučke dječjačke i djevojačke učione u Djakovu koncem školske godine 1879/80. U Zemunu, Štamparija Miloša Grabovačkog, 1880.; Ivan Kocić: Važnije krieposti, koje dom i škola u mladeži gojiti ima, str. 3.-13.
 24. Izvješće učenika Dječjačke i učionica Djevojačke obće pučke škole u Bakru koncem školske godine 1879/80. Tiskom Rudolfa Desselbrunnera u Bakru, 1880.; Franjo Kolić: Nekoliko iskrenih rieči roditeljem, str. 3.-4.
 25. Izvješće učenika Dječjačke i učionica Djevojačke obće pučke škole u Bakru koncem školske godine 1880/81. Tiskom Rudolfa Desselbrunnera u Bakru, 1881.; Fran Rimanić: Štedljivost – luxus – moda – razsipnost, str. 3.-7.
 26. Šesto izvješće Dječjačke i djevojačke obće pučke učione u Belovaru koncem školske godine 1881/82. Uredio Josip Marković, ravnajući učitelj. Tiskom J. Fleischmanna u Belovaru, 1882.; Vjekoslav Miljan: Roditelji odgajajte svoju djecu u dobroj nauci i strahu Gospodnjeg, str. 3.-16.
 27. Šesto izvješće Dječjačke i djevojačke obće pučke učione u Belovaru koncem školske godine 1881/82. Uredio Josip Marković, ravnajući učitelj. Tiskom J. Fleischmanna u Belovaru, 1882.; Julka Mišulin: Sloga, str. 17.-21.
 28. Godišnji izvještaj Obćih pučkih dječjačkih i djevojačkih učiona sl. i kr. grada Osieka koncem školske godine 1881/82. U Osieku, Tiskom Julija Pfeiffera, 1882.; Josip Blagojević: Ob uzgoju školske mladeži obzirom na domaći uzgoj, str. 3.-14.
 29. Izvješće učenika Dječjačke i učionica Djevojačke obće pučke škole u Bakru koncem

- školske godine 1881/82. Tiskom Rudolfa Desselbrunnera u Bakru, 1882.; Fran Rimanić: Danguba - poslenost, str. 3.-6.
30. Godišnje izvješće Gradske više djevojačke i Obćih pučkih dječaćkih učiona sl. kr. i glav. grada Zagreba koncem školske godine 1882. U Zagrebu, Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1883.; Franjo Bartuš: Dom i učiona, str. 3.-22.
31. Izvješće Dječaćke i Djevojačke obće pučke škole u Bakru koncem školske godine 1882/83. U Bakru, Tiskom Rudolfa Desselbrunnera, 1883.; Franjo Kolić: Roditeljem. str. 3.-5.
32. Godišnje izvješće Gradske više, Gornjo i Dolnjogradske obće pučke djevojačke i obćih pučkih dječaćkih učiona sl. kr. i glav. grada Zagreba koncem školske godine 1886/87. U Zagrebu, Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1887.; Josip Gall: Rieč roditeljem. Čitanjem si naobrazuješ um i oplemenjeješ srdce ali te često može zaludjeti i izopačiti, str. 3.-8.
33. Izvještaj Obće pučke dječaćke i Šegrtske škole u Djakovu, koncem školske godine 1888/89. U Djakovu, Tisak Biskupijske tiskare, 1889.; --: Predsude i praznovjerja našega naroda, str. 3.-11.
34. Godišnje izvješće Viših i nižih pučkih djevojaćkih i dječaćkih škola i Ženske obrtne škole sl. kr. i glav. grada Zagreba koncem školske godine 1889/90. U Zagrebu, Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1890.; Josip Ciganović: Nešto o domaćem uzgoju, str. 3.-13.
35. Godišnje izvješće nižih dječaćkih i djevojaćkih pučkih škola sl. i kr. glav. grada Zagreba koncem školske godine 1893/94. U Zagrebu, Knjigotiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1894.; Franjo Bartuš: Obiteljska sreća., str. 3.-23.
36. Godišnje izvješće nižih dječaćkih i djevojaćkih pučkih škola sl. i kr. glav. grada Zagreba koncem školske godine 1894/95. U Zagrebu, Knjigotiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1895.; Dragutin Jovan: Majčina ljubav., str. 3.-13.
37. Izvješće o stanju obćih pučkih i Šegrtske škole slob. i kr. grada Koprivnice koncem školske godine 1896/97. Koprivnica, Tiskom T. Kostinčera, 1897.; Mijo Židovec: Dužnosti roditelja naspram vlastitoj djeci i naspram školi, str. 3.-7.
38. Godišnje izvješće Više pučke škole realnog smjera i s njom spojene Niže dječaćke te Šegrtske škole u Brodu na Savi za školsku godinu 1898/99., U Brodu na Savi, Tisak H. Schulmana, 1899.; Matija Kolak: Nješto o uzgoju u opće a domaćem napose, str. 3.-11.
39. Izvještaj Više pučke škole realnog smjera i snjom spojene Niže pučke te Šegrtske

škole u kr. slob. i povelj. trgu Krapini koncem školske godine 1905/1906. Tisak S. Sinovca u Krapini, 1906.; Pajo Wolf: Sastanci roditelja s učiteljima, str. 3.-6.

40. Izvještaj Niže pučke obospolne škole u Bakru koncem školske godine 1906/1907. Na Rijeci, Tiskom Riječke dioničke tiskare, 1907.; Josip Ćukli: Kad ćemo dijete uškolati?, str. 3.-10.

Pedagoška literatura

a) Monografije

41. Košević, Vjekoslav: *Nekoliko opazka o uzgoju*, Tisak i naklada J. Fleischmann-a, Belovar, 1899.
42. Stojanović, Mijat: *Zablude uzgoja*, Hrvatski pedagoško – književni zbor, Zagreb, 1873.
43. Trstenjak, Davorin: *Dobra kućanica*, Hrvatski pedagoško – književni sbor, Zagreb, 1880.
44. Trstenjak, Davorin: *Dobar kućanik*, Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1881.
45. Trstenjak, Davorin: *Prirodni uzgajatelji*, Tiskom I. hrvatske radničke knjižare, Zagreb, 1907.
46. Trstenjak, Davorin: *Uzgajanje djece*, Društvo hrvatskih sveučilišnih građana za pouku analfabeta, Zagreb, 1910.
47. Trstenjak, Davorin: *Uzgoj čovjeka*, Tiskom Hrvatskog štamparskog zavoda d.d., Zagreb, 1917.

b) Periodika

48. Autor nepoznat: Stranputice u odgajivanju: Roditelji! želite se omraziti djeci? Način, kojim čovjek može izgubiti poštenje pred svojom djecom!, *Napredak*, I, Zagreb, 1859., 86-87, 183-185.
49. Autor nepoznat: Domaće odgojivanje djece u prvih pet godinah, *Napredak*, III, Zagreb, 1862., 113-116, 131-135.
50. Autor nepoznat: Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884-5, *Napredak*, XXVIII, Zagreb, 1887., 245-260.
51. Basariček, Stjepan: Najglavniji uzgojni faktori i njihove dužnosti, *Napredak*, XVI, Zagreb, 1875., 2-5.
52. Blažeković, Stjepan: Utjecaj rodnog mjesta, porodice i društva na učenike, *Napredak*, LII, Zagreb, 1911., 223-225.

53. Ćurčić, Andrija: Kako da se unaprijedi domaći uzgoj, *Napredak*, XVI, Zagreb, 1875., 385-387.
54. Dobrila, biskup: Rieči biskupa Dobrile roditeljem ob uzgoju djece, *Hrvatski učitelj*, Zagreb, 1879., 84-86.
55. Dvorniković, Ljudevit: Nešto ob odnošaju naših škola na selu prema domu, *Napredak*, XXIII, Zagreb, 1882., 335-339.
56. F. p. B. K.: Pogled u obitelj, *Napredak*, XVI, Zagreb, 1875., 106-108.
57. Gall, Josip: Važnost kućnoga odgoja, *Hrvatski učitelj*, 2, Zagreb, 1879., 161-163.
58. Gj. E.: Koji je uzrok, da su djeca po gradovih u ćudorednom i bogoštovnom smislu u novije vrijeme popustila?, *Napredak*, VI, Zagreb, 1865., 81-85.
59. Grotić: O nedostatnoj pučkoj obrazovanosti i njezinih posliedicah, *Školski prijatelj*, 20-21, Zagreb, 1874., 305-307, 321-323.
60. Grotić: Uzgoj s oćeve i majćine strane, *Školski prijatelj*, 3, Zagreb, 1875., 38-40.
61. Hajdenak, Andrija: Škola i dom, *Školski prijatelj*, 12, Zagreb, 1874., 177-179.
62. Hajdenak, Andrija: O disciplini kod kuće i u školi, *Školski prijatelj*, 2, Zagreb, 1875., 17-20.
63. Hajdenak, Andrija: Kako upliva odgojivanje na zdravlje naroda, *Školski prijatelj*, 3-4, Zagreb, 1875., 33-38, 49-52.
64. Jambrišak, Marija: Majke, domovina na vas gleda, *Napredak*, XXXII, Zagreb, 1891., 49-51, 65-71.
65. Jerko K.: Koji je pravi uzgoj? *Školski prijatelj*, 19-20, Zagreb, 1875., 289-292, 305-307.
66. Kirin, Josip: Nešto o kućnom uzgoju, *Napredak*, XIX, Zagreb, 1878., 297-301.
67. Klobućar, Josip: Roditelji, vi kvarite svoj porod, *Napredak*, X, Zagreb, 1869., 33-37.
68. Kobali, Milan: Roditelji i narodni jezik, *Napredak*, IV, Zagreb, 1863., 308-311.
69. Kobali, Milan: Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da rieše svoju uzgojnu zadaću?, *Napredak*, XXVII, Zagreb, 1886., 133-138, 149-152.
70. Kuhar, Veronika: Majke ljubite svoj jezik, pak će se za vami povesti i vaša djeca; *Školski prijatelj*, Zagreb, 1875., 294-298.
71. Pechan, Antun: Školska obuka s obzirom na domaću marljivost ućenika, *Napredak*, XXI, Zagreb, 1880., 457-459.
72. Prestini, R.: Majka uzgajateljica, *Napredak*, XXVIII, Zagreb, 1887., 241-245, 258-261.

73. Rajković, Gj.: Članci za mladež i narod, *Napredak*, I, Zagreb, 1860., 113-117.
74. Solerti, Petar: Koji su faktori odgojenja djece?, *Napredak*, VI, Zagreb, 1865., 177-183.
75. Stojanović, Mijat: Pedagoški odlomci, *Napredak*, I, Zagreb, 1860., 163-166, 182-183, 316-317.
76. Šah, Boleslav: Majci odgojiteljici, *Napredak*, I, Zagreb, 1860., 120-123.
77. Šunić, Antun: Tvrdoglavo diete, *Napredak*, II, Zagreb, 1861., 120-124.
78. Štiglić, Martin: Dom i škola, *Hrvatski učitelj*, Zagreb, 1879., 172-175, 188-190, 204-207.
79. Topolčić, Ivan: Kako ćemo na temelju 4. zapovijedi Božje probuditi u djeci štovanje i ljubav napram roditeljem odnosno napram poglavarstvu?, *Školski prijatelj*, 18, Zagreb, 1876., 273-274.
80. Trstenjak, Davorin: Majka, *Domaće ognjište*, 1, Zagreb, 1901., 14-19.
81. Trstenjak, Davorin: Obitelj, *Domaće ognjište*, 1, Zagreb, 1901., 157-159, 189-191.
82. Trstenjak, Davorin: Etičko značenje obitelji, *Napredak*, XLVII, Zagreb, 1906., 609-610.
83. Trstenjak, Davorin: Budite djetetu najprije gospodar, onda savjetnik, napokon prijatelj., *Napredak*, LIII, Zagreb, 1912., 65-69.
84. Tunić, Ivan: Prvotni odgoj naše duše, *Školski prijatelj*, Zagreb, 1875., 186-188.
85. Tunić, Ivan: Nabožno ćudoredni uzgoj mladeži, *Školski prijatelj*, 14, Zagreb, 1875., 209-210, 236-239, 261-264, 282-284, 374-377.
86. Tunić, Ivan: Kako možemo snažne i zdrave ljude odgojiti, *Školski prijatelj*, 23, Zagreb, 1875., 353-356.
87. Turić, Jure: Njekoje najobičnije pogreške u domaćem odgojivanju, *Napredak*, VI, Zagreb, 1865., 173-174.
88. Valpotić, Franjo: Možemo li bez pomoći roditeljske valjano napred stupati u obučavanju?, *Napredak*, VI, Zagreb, 1865., 129-133.
89. Varga, Antun: Domaći uzgoj mladeži naše, *Napredak*, XXX, Zagreb, 1889., 113-116, 129-132.
90. Wolf, P.: Kako da djeluje škola na dom u pogledu uzgojnom, *Napredak*, XX, Zagreb, 1879., 17-20
- c) Udžbenici**
91. XXX, (1849) *Znanost odhranjivanja za porabu učiteljskih sĕmeništah*, Budim: Štamparija Kraljevskog sveučilišta.

92. Ilijašević, Stjepan, (1850) *Obuka malenih ili katehetika*, Zagreb: Tiskom narodne tiskare dr. Ljudevita Gaja.
93. Novotny, Stjepan, (1867) *Gojitba i obća učba*, Beč: U c. kr. nakladi školskih knjigah.
94. Štiglić, Martin, (1889) *Pedagogika ili uzgojoslovje*, Zagreb: Tiskara Scholz i Kralj.
95. Štiglić, Martin, (1893) *Povijest pedagogike*, Zagreb: U nakladi kr. sv. knjižare F. Suppan.
96. Turić, Jure, (1906) *Nauka o gojencu i odgoji*, Petrinja: Knjigotisak Dragutina Benka.
97. Turić, Jure, (1914) *Povijest uzgoja i nauke o uzgoju*, Zagreb: Tiskara C. Albrechta.
98. Basariček, Stjepan, (1916) *Pedagogija-Nauka o uzgajanju*, I. knjiga, Zagreb: Naklada HPKZ.
99. Basariček, Stjepan, (1916) *Pedagogija-Povijest pedagogije*, IV. knjiga, Zagreb: Naklada HPKZ.

LITERATURA

- Adamović, V. (1885) *Građa za istoriju dubrovačke pedagogije*. Zagreb: HPKZ.
- Adler, A. (1984) *Psihologija deteta*. Beograd: Prosveta.
- Aristotel (1975) *Politika*. Beograd: BIGZ.
- Badinter, E. (1981) *Die Mutterliebe*. Geschichte eines Gefuhls vom 17. Jahrhundert bis heute, Munchen, Zurich.
- Baloban, J. (1990) *Problem prenošenja kršćanskih vrednota u obitelji*. Zagreb: izlaganje sa znanstvenog skupa.
- Batinić, Š. (2007) *Zbirka školskih izvješća Hrvatskoga školskog muzeja*. Zagreb: HŠM.
- Beck, C. (1993) *Postmodernism, Pedagogy, and Philosophy of Education*, Philosophy of Education, http://www.ed.uiuc.edu/eps/pes-Yearbook/93_docs/BECK.htm
- Becvar, D. S., Becvar, R. J. (1996) *Family Therapy – A Sistemyc Integration*. Needham Height: Allyn and Becvar
- Bergant, M. (1979) Vaspitni zadaci porodice nekad i danas. *Pedagogija 16, 1-2*, str. 73-90.
- Bertalanffy, von L. (1968.) *General System Theory*. New York: Development Applications.
- Bezić, Ž. (1990) *Zašto i kako odgajati*. Đakovo: Biskupski ordinarijat Đakovo
- Bezić, Ž. (1996) *Ne živi čovjek samo o kruhu...* Đakovo: Knjižnica U pravi trenutak.
- Bognar, L. (2007) *Pedagogija u razdoblju postmoderne*. U: Previšić, V., Šoljan, N., Hrvatić, N. (ur.) *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo. str. 28 – 40
- Bosančić, J. (1994) *Odgoj za brak i obitelj*. u: Naša obitelj danas – Zbornik radova, Ministarstvo rada i socijalne skrbi, Zagreb.
- Bowlby, J. (1953) *Child Care and The Growth of Love*. Baltimore: Pelican Books.
- Bradshaw, J. (1999) *Obitelj posve nov način da pronađete sami sebe*. Zagreb: Barka.
- Brajša, P. (1995) *Očevi gdje ste?*. Zagreb: Školske novine.
- Breunlin, D., Schwartz, R. i Mac Kune – Karrer, B. (1992) *Metaframeworks: Transcending the models of family therapy*. San Francisco: Jossey-Bass
- Bubolz, M. M., Sontag, M. S. (1988) *Integration in home economics and human ecology*. Journal of Consumer Studies and Home Economics, 12, 1 - 4
- Burgess, E. (1968) *The Family as a Unity of Interacting Personalities*. Reprinted in Jerold Heiss, ed., *Family Roles and Interaction*, Rand McNally, Chicago.
- Capra, F. (1982) *The turning point*. Grad: Simon and Schuster.
- Capra, F. (1992) *Čas zasuka, Happy New Age*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.

- Campanellae, T. (1964) *Grad Sunca*. Beograd: Kultura.
- Cherlin, A. J. (2008) *Public & Private families: an introduction*. New York: Mc Graw Hill.
- Cohen, L. i dr. (2007) *Metode istraživanja u obrazovanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Cuvaj, A. (1910-1913) *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Zagreb: PKZ.
- Denzin, N. K. i Lincoln, Y.S. (2000) *Handbook of Qualitative Research*. London/ New Delhi: Sage Publications, Inc.
- Die Mittelschlen Osterreichs: *Sammlung der Vorschriften...* Wien und Prag (1911, str. 535 – 540)
- Durkheim, E. (1996) *Obrazovanje i sociologija*. Prijevod. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ekerman, N. (1966) *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd: Grafički zavod.
- Engels, F. (1973) *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed.
- Erlich, S.V. (1964) *Porodica u transformaciji*. Zagreb: Naprijed.
- Erlich, S.V. (1968) *U društvu s čovjekom*. Zagreb: Naprijed.
- Fabković, S., (1887), *Ob uzgoju misli- Nikole Tomasea*. Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb.
- Flandrin, J.L. (1982) *Families in Former Times , Kinship*, Cambridge University press.
- Flitner, A. (2005) *Konrade, tako je govorila gospođa mama*. Zagreb: Educa.
- Fourier, Ch. (1980) *Civilizacija i novi socijetarni svijet*. Zagreb: Školska knjiga.
- Franković, D. (1958) *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: PKZ.
- Fromm, E. (1984) *Anatomija ljudske destruktivnosti I*. Zagreb: Naprijed.
- Glaser, B. G. i Strauss, A. L. (1967) *The discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Glick, P. C. i Lin, S. (1986) *Recent changes indivirce and remarriage*. Journal of Marriage and Family br. 48
- Golubović, Z. (1991) *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
- Gray, L. (1977) Predavanja u Zagrebu.
- Gross, M. (1980) *Historijska znanost*. Zagreb: SNL.
- Gruden, Z. (1997) *Edukacija edukatora*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Gruden, Z. i Gruden, V. (1997) *Obitelj za obitelj*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Gučetić, N.(1998) *Upravljanje obitelji*. Zagreb: Biblioteka Scopus.
- Halmi, A. (2003) *Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklda Slap.
- Haralambos, M. (1989) *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.

- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002) *Sociologija – teme i perspektive*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- Haviland, W. A. (2003) *Kulturna Antropologija*. Jastrebarsko: Slap.
- Hawkes, J.(1966) *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj-Predhistorija*. Svezak I – knjiga I, Zagreb: Naprijed.
- Hrvatska biskupska konferencija (1994) *Katekizam katoličke crkve*. Čakovec: Zrinski d.d..
- Ibler, J. (1892) *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrvatsko-Slavonskog gospodarskog društva 1891*. Zagreb.
- Jagić, V. (1866) Znanstvene radnje do sadašnjih gimnazijalnih programa u Hrvatskoj i Slavoniji. *Književnik* 3. str. 311.
- Janković, J. (1993) *Djeca prognanici i njihova socijalna mreža*. Zbornik Pravnog fakulteta, br. 2-3: str. 212 - 225
- Janković, J. (1995) *Teorijska pristupanja obitelji*. Zagreb: Društvena istraživanja 4-5, str. 433 - 449
- Janković, J. (2004) *Pristupanje obitelji – sustavni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Kecmanović, D. i dr.(1989) *Psihijatrija*. Zagreb/Beograd/Sarajevo: Medicinska knjiga/Svjetlost.
- Klaić, V. (1925) Pogled na duševnu kulturu u Hrvata u narodne dinastije. *Hrvatski učitelj* (1-12): 14-17
- Klaić, V. (1974) *Povijest Hrvata knjige 1-4*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Komensky, J. A. (1946) *Materinska škola*. Beograd: Prosveta.
- Koprek, I. (1994) Antropološki temelji obitelji. Zagreb: *Obnovljeni život, vol (49) br. 6*.
- Kujundžić, N. (1990) *Pedagogija braće Radić*. Zagreb: Školske novine.
- Košiček, M. (1983) *Antiroditelj*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kovačević-Andrijanić, Ž. (2008) *Funkcije obitelji*. www.psihoportal.com/indeks.php.
- König, E. i Zedler, P. (2001) *Teorije znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.
- Krech, D. i Crutchfield, R.S. (1973) *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Kvintilijan, M. F. (1967) *Obrazovanje govornika*. Sarajevo: V. Masleša.
- Ledić, J. (1995) Plaidoyer za "novu" povijest pedagogije. *Napredak*, 136 (1) str. 84-91.
- Ledić, J. (2000) *Dnevnik Mladena Lokara – Uvod u povijest djetinjstva i mladosti*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Lemanna, M. A. i Reidmann, A. (1985) *Marriages and families: Making choices throughout the life cycle*. Belmont: Wadsworth.

- Lenzen, D. (1987) *Mythos, Methaper und Simulation*. In: Zeitschrift fur Padagogik 33, str. 41-60.
- Ljubetić, M. (2007) *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.
- Macan, T. (1992) *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Maixner, F. (1887) Znanstvene radnje u godišnjih izvješćih hrvatskih gimnazija i realka od g. 1867 – 1886 kao prilog hrvatskoj bibliografiji. Zagreb: *Rad JAZU, Knjiga LXXXV*, str. 223.
- Maleš, D. (1988) *Obitelj i uloga spolova*. Zagreb: Školske novine.
- Maleš, D. (1993) *Učenje počinje u obitelji*. Zagreb: Zrno br. 1.
- Maleš, D. (1994) *Odnos obitelji, škole i društva*. U: Obitelj-škola-društvo, Zagreb: HPKZ.
- Maleš, D. (1996) Od nijeme potpore do partnerstva između obitelji i škole. U: *Europski izazovi i razvoj obrazovanja u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvena istraživanja.
- Malić, J. i Mužić, V. (1981) *Pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mandić, P. (1980) *Saradnja porodice i škole*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžebenika.
- McHale, B. (1992) *Constructing postmodernism*. London&New York: Routledge.
- Mejovšek, M. (2003) *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milas, G. (2005) *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milić, A. (1988) *Rađanje moderne porodice*. Beograd: ZUNS.
- Mladenović, M. (1977) *Osnovi sociologije porodice*. Beograd: Savremena administracija.
- Mladenović, M. (1979) *Uvod u sociologiju porodice*. Beograd: Rad.
- Mladenović, M. (1981) *U žiži društvene reprodukcije. u: Porodica u velikom gradu*, Beograd: Marksistički centar.
- Mladenović, M. (1984) *Osnovi sociologije porodice*. 4. dopunjeno i izmijenjeno izdanje Beograd: Savremena administracija.
- Morus, T. (1938) *Utopija*. Beograd: EOS.
- Munjiza, E. (2008) *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. – radna verzija udžbenika
- Munjiza, E. (2009) *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Mužić, V. (1986) *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Obiteljski zakon Republike Hrvatske*. Zagreb: Narodne novine, 2003. br. 116.
- Ogburn, W. F. i Nimkoff, M. F. (1955) *Technology and the Changing Family*. Boston; New York: Houghton Mifflin Company.
- Pataki, S. (1953) *Opća pedagogija*. Zagreb: RKZ.
- Pepys, S. (1660) *The Diary of Samuel Pepys*. London: ed Henry B. Whatly.

- Parsons, T. (1959) The Social Structure of the Family. u: Anshen, R.N. (ur). *The Family: Its Functions and Destiny*. str (241-274) New York: Harper & Row.
- Parsons, T. i Bales, R.F. (1955) *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Illinois: Aldine De Gruyter.
- Pestalozzi, J.H. (1981) *Miroslav i Bogoljuba*. Zagreb: HPKZ.
- Petz, V. (1942) Razvitak hrvatskog pedagoškog mišljenja. *Napredak*, LXXXIII, 1-2, 1-26.
- Platon, (2001) *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o..
- Pliverić, S. (1917) Kakovi bi trebali da budu štampani godišnji izvještaji srednjih škola? *Nastavni Vjesnik* 25, str. 404 – 407
- Plutarh: (1988) *Usporedni životopisi I.* Zagreb: August Cesarec.
- Potočnjak, B. (1983) *Uloga roditelja u odgoju djece*. Opatija: O. Keršovani.
- Pregrad, Z. (1977) *Porodični odgoj*. Sarajevo: Svjetlost.
- Previšić, V. (1999) Škola budućnosti: humana, stvaralačka i socijalna zajednica. *Napredak*, 140 (1):7-17.
- Previšić, V. (2003) Obitelj kao odgojno-socijalna zajednica. u: Puljiz, V. (ed) *Nacionalna obiteljska politika*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Radić, A. (1936) *Sabrana djela*. Zagreb: Seljačka sloga.
- Radić, S. (1904) *Matica hrvatska i naša narodna inteligencija*. Prag: Hrvatska misao br. 12.
- Rafajac, B. (1991) *Odgoj kao razvoj autonomne vrijednosne svijesti*. Zagreb-Rijeka: HPKZ.
- Rosić, V. (1998) *Obiteljska pedagogija*. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju, Rijeka.
- Rosić, V., Zloković, J. (2002) *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Graftrade.
- Rosić, V. (2005) *Obitelj-odgoj-škola*. Rijeka: Žagar.
- Rotterdamski E. (1979) *Pohvala ludosti*. Beograd: BIGZ.
- Rousseau, J. J. (1950) *Emil ili o vaspitanju*. Beograd: Znanje.
- Schneeweis, E. (2005) *Vjervanja i običaji Srba i Hrvata*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Specht, H. (1986) Social support, Social networks, Social exchange, and Social work practice. *Social service review*.
- Statistički ljetopis RH* (2001) Zagreb: Državni zavod za statistiku RH.
- Stevanović, M. (2000) *Obiteljska pedagogija*. Varaždinske Toplice: Tonimir.
- Stojanović, M. (1882) *Milan Dragojević- Pedagoška pripovijest*. Zagreb: HPKZ.
- Strong, B. i DeVault, C. (1992) *The Marriage and Family Experience*. West Publishing, Company, L.A., S.F., N.Y

- Šidak, J., Gross, M. i dr. (1968) *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb
- Šilih, G. (1953) *Odgoj djece u našoj porodici*. Zagreb: PKZ.
- Šimleša, P. (1978) *Pedagogija*. Zagreb: PKZ.
- Tanović, A. (1978) *Vrijednosti i vrednovanje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Thompson, L., Walker, A. (1991) *Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work and Parenthood*. U: Booth, A. (ur.) *Contemporary Families: Looking Forward, Looking Back*. Minneapolis: National council on Family Relations.
- U. S. Census Bureau. <http://www.census.gov/main/www/cen2000.html>
- Vrčević, V. (1890) *Hercegovačke narodne pjesme*. Dubrovnik: D. Pretner.
- Vujević, M. (2006) *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vukasović, A. (1993) *Etika – moral – osobnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vukasović, A. (1994) *Obitelj – vrelo i nositeljica života*. Zagreb: HKZ «MI»
- Vukasović, A. (1998) *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor «MI».
- Vukasović, A. (2001) *Pedagogija*. 7. izdanje, Zagreb: Hrvatski katolički zbor «MI».
- Vukelić-Bratanić, M. (1976) *Važnost suradnje roditeljskog doma i škole*. Zagreb: *Pedagoški rad* 7-8.
- Welsch, W. (1993) *Unsere postmoderne Moderne*. Berlin.
- Winkler, M. (1992) *Erziehung im System der Barbareivermeidung*. In: Marotzki, W, Sunker, H. (ur.) *Kritische Erziehungswissenschaft – Moderne-postmoderne*. Weinheim str. 152 -192
- Wynne, L. C. (1988) *An epigenetic model of family processes*. U. C. J. Falicov (Ed), *Family transitions: Continuity and change over the life cycle*. New York: Guilford Press
- Woolley, sir L.(1966) *Historija čovječanstva kulturni i naučni razvoj-Počeci civilizacije*. Svezak I –knjiga II, Zagreb: Naprijed.
- Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji*. Zagreb: Narodne novine, 2003. br. 116.
- Zaninović, M. (1985) *Pedagoška hrestomatija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zec, N. (1951) *Pedagoški udžbenici kroz historiju hrvatskog školstva*. *Pedagoški rad* VI. (7-8): 346-358.
- Zvonarević, M. (1981) *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Žerovnik, A. (1996) *Pedagogika družinskega ognjišča*. Ljubljana: Pedagoški inštitut
- Žlebnik, L. (1983) *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*. Beograd: Prosveta.
- Žugaj, M.; Dumičić, K.; Dušak, V. (2006) *Temelji znanstvenoistraživačkog rada*. Varaždin: Tiva.
- XXX (1990) *Povijest svijeta*. Zagreb: Naprijed.

XXX (1999) *Osnove suvremene pedagogije*. Zagreb: HPKZ.

XXX (1999) Zbornik radova: *Obitelj u suvremenom društvu*. Državni zavod za zaštitu materinstva, Zagreb

<http://rnc.library.cornell.edu/homeEc/1profession/ahea.html>, American Home Economic Association, 2002., preuzeto 10.09.2008.

[www.pravos.hr/sociologija/predavanja II/9. Obitelj.pps](http://www.pravos.hr/sociologija/predavanja%20II/9.%20Obitelj.pps) preuzeto 20.03.2009.

www.unizd.hr/Portals/13/ppt/Obitelj-uvodno.ppt - predavanja Janković, Ž. *Obitelj, brak, kućanstvo*. preuzeto, 20.10.2007.

VII. PRILOZI

POPIS TABLICA

Tablica 1. Godišnja izvješća pučkih škola – gradovi i godine izlaženja	str. 98
Tablica 2. Izvješća pučkih škola prema odabranim autorima i naslovima rasprava	str. 100
Tablica 3. Izbor iz monografskih djela s autorima i temama o obiteljskom odgoju	str. 103
Tablica 4. Analizirani autori u časopisu "Napredak" i naslovi njihovih radova	str. 105
Tablica 5. Analizirani autori u časopisu "Školski prijatelj" i naslovi njihovih radova	str. 107
Tablica 6. Analizirani autori u časopisu "Hrvatski učitelj" i naslovi njihovih radova	str. 108
Tablica 7. Analizirani autori u časopisu "Domaće ognjište" i naslovi njihovih radova	str. 108
Tablica 8. Autori udžbenika pedagogije tiskanih od 1850. do 1918. godine	str. 109
KA 1. Broj obuhvaćenih – poslanih i analiziranih godišnjih izvješća pučkih škola	str. 99
KA 2. Pedagoška periodika – članci	str. 104